

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ
ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

Худойқулов Х.Ж. Жуманова Ф.У.

КАСБИЙ ПЕДАГОГИКА

(ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА)

ТОШКЕНТ – 2021

УЎК 37:331.363(075.8)
КБК 74.6

Тузувчилар: Худойкулов Х.Ж., Жуманова Ф.У.
“Касбий педагогика” ўқув қўлланма. Т.: “Ishonchli hamkor”, 2021. 300 б.

Аннотация

Бугунги кунда Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигининг давлат миқёсидаги асосий вазифаларидан бири замонавий таълим-тарбияни йўлга қўйишда ёшларни касб-хунарга ўргатиш, ўз истаги ва хоҳишига қараб касб танлаш, бутун ҳаёти давомида ўз касбига садоқатли бўлиш ҳисларини шакллантиришдан иборатдир. Шунга кўра “Касбий педагогика” фани дастури асосида юксак ва самарали таълим жараёнини ташкил этиб, бозор иқтисодиёти асосида малакали рақобатбардош мутахассис кадрлар тайёрлаш давлат олдидаги асосий масала ҳисобланади.

Ушбу ўқув қўлланмада касбий таълим йўналишидаги талабалар учун “Касбий педагогика” курсининг фанлар тизимида тутган ўрни, мазмуни, мақсад ва вазифалари, қонуниятлари, тамойиллари, давлат таълим стандарти, ўқув жараёнида ўқитиш воситалари, замонавий педагогик ва инновацион технологиялар, талаба ёшларни маънавий-ахлоқий қадриятлар руҳида тарбиялаш, кадрлар сифатини яхшилаш ва уларни қайта тайёрлаш, ҳамда малака ошириш вазифалари ва унинг имкониятлари батафсил кўрсатиб ўтилган.

Ўқув қўлланмада бозор муносабатлари асосида зарурий эҳтиёжга қараб касбга нисбатан қўйиладиган талабларга алоҳида тўхталган. Ўқув қўлланма барча касбий таълим соҳасида педагогик фаолият кўрсатадиган мутахассислар учун асосий манба бўлиб хизмат қилади деган умиддамиз.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта Махсус таълим вазирлиги томонидан нашрга тавсия этилган.

Масъул муҳаррир: **Абдуллаева Ш.А.** педагогика фанлари доктори, профессор

Такризчилар: **Исмаилова З.К.** педагогика фанлари доктори, профессор
Мардонов Ш.Қ. педагогика фанлари доктори, профессор
Ҳимматалиев Д.О. педагогика фанлари доктори, профессор

ISBN- 978-9943-6932-0-3

© Ҳудойқулов Х.Ж., Жуманова Ф.У.

© «Ishonchli hamkor» nashriyoti, 2021.

КИРИШ

Республикаимиз мустақилликка эришганидан сўнг, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари сингари “Касбий педагогика” фанини ривожлантириш борасида ҳам бир талай ишлар амалга оширилди. Жумладан, 2020 йил 23 сентябрдаги ислоҳ қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун асосида шакллантирилаётган узлуксиз таълим тизимида касб таълимига алоҳида эътибор берилиши натижасида ўрта махсус касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейларнинг тизими шаклланди.

Узлуксиз таълим тизимида юксак билимга, касб-ҳунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда тўғри йўл топа билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантириш, шунингдек, ҳар томонлама камол топган, ҳаётга мослашган, таълим ва касб-ҳунар дастурларини пухта ўзлаштирган, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган, ўз касбини севадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутган педагогик ғояларни илгари суради.

Ўзбекистон Республикасининг “**Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида**”ги **Қонуни** бугунги давр талабларига мос равишда ҳар томонлама баркамол, мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, халқ ва оила манфаати йўлида бор салоҳиятини сафарбар қиладиган, шижоатли ўқитувчиларни тарбиялаш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш асосий мақсад ҳисобланади. Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”да демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги ислохотларда қизлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ бир қатор янги

ва муҳим вазифаларни белгилаб берганини алоҳида қайд этиш жоиз”¹-дейилган эди.

“2021 йил — Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш” деб номланар экан, ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ этиш мақсадида, ҳамда бу борада кенг жамоатчилик, аввало, ёшлар вакилларининг таклиф ва мулоҳазаларини эътиборга олган ҳолда, жуда катта ишлар амалга оширилмоқда.

Республикамизда иқтисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳада амалга оширилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, касб танлаш, билим олишга, иқтисодиёт сирасорларини ўрганишга бўлган ҳаракатни, фанни чуқур ўрганишга бўлган талабларни ҳам кучайтиради. Бу эса, ўз навбатида, касбий қонунларни яхши биладиган, турли вазиятларни таққослай оладиган, иқтисодий ресурслар чекланганлиги шароитида самарали хўжалик юритиш учун муқобил вариантларни тўғри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга бўлган, муҳандис-педагоглар тайёрлашнигина эмас, балки уларга таълим-тарбия берадиган, касб-ҳунар сирларини яхши биладиган муҳандис-педагоглар ва ўткир устолар тайёрлашни ҳам тақозо қилади.

Бугун Ўрта Махсус таълимда бўлаётган ўзгариш ва ислоҳотлар касбий таълимдан воз кечдик, деган маъно бермайди, ҳатто умумий ўрта таълим соҳасида ҳам касб-ҳунарга ўргатиш, келажакда яхши ҳунар эгаси бўлиш учун имконият яратиш давом эттирилади.

Бу борада Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг касб-ҳунарларни янада ривожлантириш, коллежлар ўрнида техникумларни шакллантириш долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Шундай экан халқимиз томонидан яратилган касбларга бўлган эҳтиёжларга қараб, исталган жойда техникумлар орқали касб-

¹Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ривожланишнинг бешта устивор йўналишлари “Ҳаракатлар стратегияси” –Т.: Ўзбекистон. 2017 й.

ҳунар ўргатиш йўлга қўйилади. Агар талаба ўз қобилияти ва истеъдодини намоён этиб, аъло даражада фаолият кўрсата олса, у тўғридан-тўғри ўзи ўқиётган техникумдан ўз мутахассислиги бўйича олийгоҳнинг иккинчи курсга имтиҳонсиз ўқишини давом эттириши мумкин. Бундай имконият ёшларнинг касб-ҳунар эгаллаши учун катта аҳамиятга эгадир. Айниқса илм-фан ва маърифатга бўлган эътибор, ўқувчи-ёшларнинг касб-ҳунар эгаллаши ва уларда касбий одоб кўникмаларини тарбиялаш давлатимиз олдида турган муҳим вазифалардан бири ҳисобланади, ҳамда бу мавзу давлат миқёсидаги долзарб муаммолардан бири бўлиб, жамият ривожига муҳимдир.

Бугун Ўзбекистонда олиб борилаётган таълимни ривожлантиришнинг 2030 йилгача мўлжалланган Концепцияси, Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан ёшларни ҳар томонлама ривожлантириш учун йўлга қўйилган беш ташаббус, олий таълимдаги 2030 йилгача бўладиган ислоҳотлар стратегияси, кадрлар тайёрлаш миллий дастури ишимизнинг асосий мақсадини белгилайди. Биз қураётган мустақил Ўзбекистонда демократик-ҳуқуқий жамиятнинг уч муҳим томони бор: иқтисодий, сиёсий ва маънавий. Бу томонлар қанча мустаҳкам ва бақувват бўлса, келажагимиз равнақи шунча бақувват бўлиб, жамият тез ривожланади.

Мутахассислар тайёрлашдаги асосий мақсад зарур билимларни ўзлаштириш билан бирга, ўз касбини севадиган шогирдларни мустақил фикрлаш ва қарор қабул қилишга ўргатиш лозим. “Касбий педагогика” фани ёш ва кўп соҳаларда ривожланиб бораётган фан бўлиб, умумий педагогиканинг бир бўғини сифатида касбий-техник таълимнинг ривожланиши билан ўзаро уйғунликда амалга оширишни, тараққий этилишини талаб этмоқда.

Ушбу ўқув қўлланма таълим олувчиларнинг миллий мафкура тарбияси, талабанинг касбий ривожлантириш асослари, ўқитувчи ва талаба шахсига қўйиладиган талаблар, касбий таълимнинг назарий ва амалий асослари ҳақидаги билимлар билан қуроллантириш вазифасини бажаради.

Ватанимиздаги мустақил ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролик жамияти қуриш йўлида ёш авлодларимизнинг имкониятларини рўёбга чиқариш учун кенг шарт-шароитлар яратиб бермоқда. Бу ўз навбатида ёшларимизнинг ҳалқимиз ва бутун инсоният яратган фан, техника ва маданият бойликларини ўзлаштиришига, билим ортиришига ва ўз касбини чуқур ўрганишига чанқоқлигини юзага келтиради. Ушбу тақдим этилаётган “Касбий педагогика” номли ўқув-услубий қўлланма олдида келажагимиз бўлган мутахассис-педагогни миллий қадриятимиз асосида ҳунар ўргатиш, ҳар бир ҳунарли ёшларни жаҳон миқёсида дунёга танитиш, мафкурамиз бўйича янгича фикрлаши, янгича тафаккури, ҳақиқий ўзбек педагогининг кенг қамровли сифатларини (одоб-ахлоқ ва виждонийлиги, инсонпарвар ва ватанпарварлиги, ташқи кўриниши ва ички дунёси билан намуна бўлиши) шакллантириш вазифалари қўйилади.

Касбий педагогика ҳақли равишда мутахассислик асосларини ўргатувчи устувор фанлардан бирига айланиши керак. Бу учун таълимнинг ташкилий шаклларида катта ўзгаришлар бўлиши лозим. Ўзгаришлар янги педагогик технологиялар ва педагогик маҳоратда ўз асосини топиши лозим. Бу борада касбий педагогика икки маънода тушунилади: ўз касби бўйича барча ўқув юртларнинг ўқувчи-талабаларга таълим-тарбия беришни йўлга қўя олиш, ҳамда ўз касби бўйича ўрта-маҳсус, касб-ҳунар ўқув юртларнинг ўқувчиларни аниқ мутахассисликка ўргатиш назарда тутилади.

Давлатимиз сиёсатида ёшлар тарбияси алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 3 апрель куни ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратиш, хотин-қизлар бандлигини оширишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ўз ичига олган 5 та ташаббусни амалиётга жорий этиш масалалари бўйича йиғилиш ўтказди ва бирламчи вазифаларни белгилаб берилди. Уларга асосан ҳар бир йўналиш бўйича дастурлар лойиҳалари ишлаб чиқилди. Йиғилишда мазкур дастурларга киритилган таклифлар, уларни амалга ошириш механизмлари муҳокама қилинди.

Ислоҳ этилган “Таълим тўғрисида”ги 2020 йил 23 сентябрдаги қабул қилинган қарорга биноан касб-ҳунар техникумлар йўлга қўйилади ва ўқиш муддати 2 йил деб белгиланди.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб таълим соҳасини модернизация қилишга, уни жаҳондаги илғор тажрибалар асосида янгилашга киришилди. Давлатимиз ва жамиятимизнинг буюк мақсадларини амалга ошириш учун таълим ва тарбия соҳаси устувор деб эълон қилинди, бор куч ва имкониятлар шу мақсад йўлида сафарбар этилди.

Узлуксиз таълим малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олди.

Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси, Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устувор соҳа бўлиб, ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой шахснинг шаклланиши ва юқори малакали рақобатбардош кадрларнинг жадал тайёрланиши учун зарур шарт-шароитлар яратиши белгиланди.

Узлуксиз таълим қуйидаги таълим турларини (мактабгача таълим; умумий ўрта таълим; ўрта махсус, касб-ҳунар таълими; олий таълим; олий ўқув юртидан кейинги таълим; кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш; мактабдан ташқари таълим) ўз ичига олди.

Фан юқори малакали мутахассисни тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқарувчи бўлиб, «кадрлар тайёрлаш миллий тизимида табиат ва жамият тараққиёти қонуниятлари тўғрисидаги янги фундаментал ва амалий билимлардан фойдаланишни, юқори малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар таркибини шакллантиришни, улардан таълим тизимида унумли фойдаланишни,

шунингдек, кадрлар тайёрлаш жараёнининг илмий тадқиқотлар инфратузилмасини яратиш, таълимнинг ахборот тармоқларида фойдаланиш учун билимнинг турли соҳалари бўйича ахборот базасини шакллантиришни ҳамда илмий тадқиқотлар даражасига янгича қарашлар замирида ёш олимларнинг, илмий-педагогик ходимларнинг ижтимоий мавқеи ва обрўсини ошириш» каби масалаларни қамраб олди.

Ишлаб чиқариш - кадрларга бўлган ижтимоий эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молиявий ва моддий-техника жиҳатдан таъминлаш жараёнининг қатнашчисига айланди. Ишлаб чиқариш кадрларни тайёрлаш сифати ва савиясига нисбатан ўз талабларини қўйди. Шу билан бирга, сифатли ҳамда юксак савияли мутахассисни тайёрлаш йўлида узлуксиз таълим ва фан тармоқларини молиявий, моддий-техник жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мажбуриятини ўз зиммасига олди. Шу асосида ишлаб чиқариш кадрлар тайёрлаш тизимининг фаол иштирокчисига айланди.

Шундай қилиб, 1997 йил 29 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини, барқарор ривожланишини ва жаҳон ҳамжамиятда ривожланган демократик давлатлар қаторида ўзига хос ўрин эгаллашини таъминлашга сафарбар этилди.

Бироқ кейинги даврларда Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари белгиланмаганлиги, парламент, депутат ва сенаторларда фаоллик, ташаббускорлик етишмаганлиги, давлат ва жамият ҳаётига дахлдор муҳим масалалар эътибордан четда қолганлиги, давлатнинг функция ва ваколатлари ҳаддан ташқари марказлашиб кетганлиги, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва оммавий ахборот воситаларининг тутган ўрни етарли эмаслиги, қонун устуворлиги етарлича таъ-

минланмаганлиги, коррупциянинг авж олганлиги, суд, прокуратура ва ички ишлар органлари фаолиятида йўл қўйилган камчиликлар, иқтисодиётда бошқарув тизими эскирганлиги, инновацион ғояларни қўллаб-қувватлаш бўйича самарали механизмлар ўз вақтида жорий қилинмаганлиги, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулот ҳажми бўйича Ўзбекистон дунё рейтингда 187 мамлакат ўртасида 134-чи ўринга тушиб қолганлиги (2017 й.), тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, бизнес субъектларини жадал ва барқарор ривожлантириш йўлидаги тўсиқ ва ғовлар бартараф этилмаганлиги, барқарор банк-молия тизими шаклланмаганлиги, иш ўринлари етарлича яратилмаганлиги, ташқи бозорга сифатли ва сертификатланган маҳсулотлар олиб чиқилмаганлиги, туризмнинг етарлича ривожланмаганлиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 17 фоизга тушиб қолганлиги, “истеъмол саватчаси” тушунчасининг йўқлиги, қурилиш соҳасининг инқирозли ҳолати, аҳолининг реал даромадлари, иш ҳақи, стипендия, пенсия ва ижтимоий нафақаларни ошириш бўйича амалий чоралар кўрилмаганлиги, аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш борасидаги камчиликлар, шунингдек ёш авлодни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш борасидаги ишларнинг қониқарсизлиги каби кўплаб муаммоларнинг пайдо бўлиши, уларни ҳал этиш йўллари ўз вақтида ишлаб чиқилмаганлиги оқибатида мамлакатнинг барқарор тараққиёти хавф остига тушиб қолди. Хусусан, юқорида қайд этилган омиллар туфайли *“Таълим тўғрисида” қонун*, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг *ҳаётга* изчил *таъбиқ* қилиниши тўлиқ таъминланмади. Педагогика фанлари ва таълим тизими тараққиётида ўз ечимини кутаётган қатор зиддиятли муаммолар вужудга келди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбекистонда янги, демократик ислохотларни бошлашда энг мақбул йўл танланди. Хусусан, мамлакатимизни 2017–2021 йилларда бешта устувор йўналишда ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси қабул қилинди. Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши,

аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатини яхшилаш давлат сиёсатининг бош мезонига айланди. Минтақа мамлакатлари билан яхши қўшничилик, дўстлик ва ҳамкорлик асосида фаол муносабатлар ўрнатилди, дунёга очик бўлиш, умумэътироф этилган демократик принциплар амалда жорий этила бошланди. Натижада Ўзбекистонни, жамиятимиз ҳаётини бутунлай ўзгартирган, мамлакатимизни янги, демократик қиёфада жаҳонга танитган давр бошландики, бу давр - “Янги Ўзбекистон”, “Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичи” деб номланди.

Тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйган мамлакатимизда жамиятимизнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган янгиланишлар мазмунига мос равишда таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишга қаратилган муҳим чора-тадбирлар амалга оширилди. Бугун шиддат билан ўзгараётган замон, жаҳон бозоридаги кескин рақобат ва юқори малакали кадрларга бўлган талабнинг ортиб бориши таълим соҳасини ислоҳ қилишни тақозо қилди.

Ўтган қисқа даврда таълимнинг барча босқичларини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳамда Вазирлар Маҳкамаси томонидан бир қанча янги қарор ва фармонлар қабул қилиниб, изчиллик билан амалиётга татбиқ этилди. Соҳада амалга оширилган янгиланишлардан келиб чиқиб, “Таълим тўғрисида”ги қонунни такомиллаштиришга зарурият туғилди.

“Таълим тўғрисида”ги қонун лойиҳасини тайёрлаш жараёнида 20 дан ортиқ ривожланган хорижий давлатларнинг таълим тўғрисидаги қонунчилиги ўрганилиб, шу асосда янги таҳрирдаги қонун лойиҳасига 36 та янги модда ва амалдаги қонуннинг 33 та моддасига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Шунингдек, қонун лойиҳасига катта ёшдагилар таълими, инклюзив таълим, таълим соҳасидаги давлат назорати, таълим ташкилотларининг ўзини ўзи баҳолаши, таълим соҳасида экспериментал ва инновацион фаолият каби янги нормалар киритилди.

Шундай қилиб, янги таҳрирдаги *Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинди.*

Мазкур қонун 11 боб ва 74 моддадан иборат бўлди.

Янги қонунга мувофиқ, таълим турлари қуйидагилардан иборат:

мактабгача таълим ва тарбия;

умумий ўрта ва ўрта махсус таълим;

профessional таълим;

олий таълим;

олий таълимдан кейинги таълим;

кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

Қонунга кўра, умумий ўрта таълим I–XI синфларни ўз ичига олади, ўрта махсус таълим академик лицейларда 9 йиллик таянч ўрта таълим асосида 2 йил мобайнида амалга оширилади.

Профessional таълим бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профessional таълим даражаларида амалга оширилади.

Бошланғич профessional таълим касб-хунар мактабларида IX синф битирувчилари негизида кундузги таълим шаклида 2 йиллик интеграциялашган дастур асосида бепул амалга оширилади.

Ўрта профessional таълим коллежларда давлат буюртмаси ёки тўлов-шартнома асосида давомийлиги 2 йилгача бўлган кундузги, кечки ва сиртқи таълим шакллари бўйича амалга оширилади.

Ўрта махсус профessional таълим техникумларда давлат буюртмаси ёки тўлов-шартнома асосида давомийлиги камида 2 йил бўлган кундузги, кечки ва сиртқи таълим шакллари бўйича амалга оширилади.

Қонунга кўра, давлат олий таълим, ўрта махсус профessional таълим ташкилотлари ва уларнинг филиаллари, шунингдек давлат иштирокидаги олий, ўрта махсус профessional таълим ташкилотлари ва уларнинг филиаллари Президент ёки Ҳукумат қарорлари билан ташкил этилади.

Нодавлат таълим муассасаларини ташкил этиш уларнинг таъсисчилари томонидан амалга оширилади.

Нодавлат таълим ташкилотларига лицензия Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси томонидан берилади.

Янги қонуннинг аввалгилардан фарқли жиҳатлари қуйидагиларда ўз аксини топган:

таълим олиш шаклларининг таснифи кенгайтирилди:

ишлаб чиқаришдан ажралган (*кундузги*) ва ажралмаган ҳолда (*сиртқи, кечки, масофавий*) таълим олиш;

назарий таълим - таълим ташкилоти негизида, амалий таълим - таълим олувчининг иш жойида бирга олиб бориладиган дуал таълим;

оилада таълим олиш ва мустақил таълим олиш;

катта ёшдагиларни ўқитиш ва уларга таълим бериш;

жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган болалар (шахслар) учун инклюзив таълим;

экстернат тартибидаги таълим - ўқув дастурларини мустақил равишда ўзлаштиришни ўз ичига олиб, унинг якунлари бўйича таълим олувчилардан давлат таълим муассасаларида якуний ва давлат аттестацияларидан ўтиш;

мудофаа, хавфсизлик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасида кадрлар тайёрлаш;

2) Вазирлар Маҳкамаси, Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси, Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларни ривожлантириш агентлиги, шунингдек соҳа вазирликлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари тафсилотлари билан аниқлаштирилди;

3) таълим жараёни барча иштирокчиларининг ҳуқуқий мақомига кўпроқ эътибор қаратилди:

таълим ташкилотлари – уларни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатишга ҳамда уларнинг уставига;

педагогик ходимлар, таълим олувчилар, уларнинг оналари ва бошқа қонуний вакиллари – ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва кафолатларига;

таълим-тарбия жараёни иштирокчиларини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларига;

4) давлат таълим стандартлари ва талаблари, ўқув жараёнига ўқув режалари ва дастурларини, таълим соҳасига экспериментал ва инновацион фаолиятни жорий этиш билан боғлиқ масалалар тартибга солинган, шунингдек, ўқишга қабул қилиш тартиби баён этилган;

5) таълим ташкилотларини давлат томонидан тартибга солиш ва назорат қилиш дастаклари тартибга солинди:

нодавлат таълим ташкилотларининг фаолиятини лицензиялаш—лицензиялар Таълим инспекцияси томонидан чекланмаган муддатга, ҳар бир таълим тури учун алоҳида берилади;

таълим ташкилотларини аттестациядан ва давлат аккредитациясидан ўтказиш — Таълим инспекцияси томонидан 5 йил муддатга амалга оширилади;

хорижий давлатда 1992 йил 1 январдан кейин олинган таълим тўғрисидаги ҳужжатни тан олиш, шунингдек таълим соҳасидаги расмий ҳужжатларга асосан Таълим инспекцияси ваколатига киради;

Таълим инспекцияси нодавлат таълим ташкилотларида таълим-тарбия жараёнининг сифатини назорат қилиш ва мониторингини (бизнес-омбудсманни хабардор қилган ҳолда) амалга оширишга ҳақли;

Таълим инспекцияси таълим ташкилотлари томонидан берилаётган таълимнинг мазмуни ва сифати таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларига номувофиқлигини аниқлаган ҳолларда - уларни бартараф этиш юзасидан уларга тақдимномалар киритишга, тақдимнома бажарилмаган тақдирда - таълим ташкилотининг давлат аккредитацияси тўғрисидаги сертификатини бекор қилишга ҳақли.

Шундай қилиб, 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” қонуни билан 1997 йил 29 августда қабул қилинган “Таълим тўғрисида” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида” Қонунлар ўз кучини йўқотди.

I БОБ: УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИНИНГ МАЗМУНИ, ПРЕДМЕТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

РЕЖА:

1. Касбий педагогика фанининг мазмуни, предмети, мақсади ва вазифалари.
2. Касбий педагогика фанининг асосий тармоқлари ва категориялари.
3. Касбий педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқаси.
4. Касбий педагогиканинг илмий тадқиқот методлари.

1. Касбий педагогика фанининг мазмуни, предмети, мақсади ва вазифалари

Келажаги буюк давлатни кураётган кишиларнинг тафаккури, янги иқтисодий муносабатларни тиклашга, моддий неъматлар ишлаб чиқаришга астойдил киришиб, доимо ёниб яшаш ҳисси билан суғорилган бўлиши лозим. Мана шундай ижобий хислатларга бой инсонларни тарбиялаш, педагогика ўқув юртлирининг, ўқув муассасаси, умумий ўрта таълим мактаблари, лицей, гимназия, коллеж, институт ва университетларнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Буюк аллома А.Авлоний таъкидлаганларидек: **«Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир»²**-деган эди. Ҳақиқатдан ҳам инсон ҳаётини саодатга, соф инсоний фаолиятга эришишида тарбиянинг роли ниҳоятда муҳим. Ёшларни тарбиялашда биз учун қадрли бўлган миллий урф-одатларимиз, анъаналаримиз, ўчмас меросимизга меҳр-муҳаббат, уларга содиқлик руҳини шакллантира олсак, ҳар биримиз учун бажараётган ишларимизнинг ижобий натижа маҳсули эканлиги билинади.

Бунинг учун аввало миллий ғурур, миллий онг, миллий ғоя, маънавият, юксак маданият эгаси каби тушунчаларни ёшлар-

3..А.Авлоний. Туркий Гулистон-ёхуд ахлоқ.-Т.: Шарқ. 1996 й.

нинг онгига сингдиришимиз лозим. Чунки тарихни билмасдан, ўрганмасдан ундан руҳий, маънавий озуқа олмасдан туриб, келажакдаги орзу умидларга эришиб бўлмайди.

Демак, Касбий педагогика фанининг мазмуни ва предмети, касб-ҳунар сирларини ўргатиш, таълим-тарбиянинг замонавий қонуниятлари, мазмуни, усуллари, воситалари билан, ёш мутахассисларни қуроллантирувчи фан бўлганлиги, унинг методологик асослари, мақсад ва вазифалари, давлатнинг замонавий сиёсатидан келиб чиқиб “Устоз-шогирд” анъаналарига амал қилиб ёшларни ўқитишдан иборат.

Касб-ҳунарга оид тарбия бериш жамиятнинг асосий вазифаси бўлиб, у фақат ишлаб чиқариш муносабатлари таъсирида эмас, балки турли тарихий даврларда илгари суриладиган у ёки бу тарбия назариясининг ғоялари таъсирида аниқ шаклланган мазмунга эга бўлади, шунинг учун ҳам кўп жиҳатдан касб-ҳунар эгаси бўлган маърифатчи ва педагоглар иш фаолиятининг натижасини ифодалайди. Агар тарбия алоҳида мустақил фан сифатида кишилик жамияти пайдо бўлиши билан бирга, таркиб топган бўлса, бу борада касб-ҳунарга оид тарбия жамият ҳаётида сезиларли рол ўйнайди. Жамиятда тарбия жараёнида тўпланган тажрибани умумлаштириш эҳтиёжи туғилиб, ўсиб келаётган ёш авлодни ҳаётга тайёрлаш имконини берадиган махсус ўқув юртларини очиш зарурияти пайдо бўлиши билан бирга, таълим назарияси ҳам фан сифатида ривожлана бошлади.

Ибтидоий жамоа даврида ҳам ижобий тарбия тажрибасини оммалаштиришга уриниш ҳаракатлари бўлган. Масалан, катталар ва ёшлар ўртасидаги муносабатлар билан, кейинроқ турли одат ва маросимлар билан боғлиқ ўзини тутишнинг баъзи бир кўринишлари шакллана бошлаган.

Қадимий ва Ўрта Шарқ адабиёти намоёндалари орасида назарий-педагогик тусга эга қатор илмий қарашлар мавжуд бўлган. Улар орасида Ал-Фаробий, Алишер Навоий ва бошқаларнинг асарларини мисол келтириш мумкин.

Феодализм даврида тарбия асосан дин таъсирида бўлган. Шунинг учун ҳам таълим назариясининг асосий ғоялари диний илм орқали ифодаланган.

Касб-хунарга оид тарбия назариясининг ғоялари анча олдиндан илгари сурилган бўлишига қарамай педагогик илмий билим-фан сифатида бир оз кейин шаклланган.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими, ўқув-тарбия жараёнини, педагогик ва ахборот технологиялари билан таъминлашга, таълим даражасини назорат қилишга, таълим муассасаларида таълим олувчилар ва уларни битирувчиларнинг малакасига нисбатан меъёрлар ва талабларни белгилаш; кадрларни мақсадли ва сифатли тайёрлаш учун таълим, фан, ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциясини таъминлашдан иборатдир.

Таълимнинг мазмуни унинг мақсадидан келиб чиқади. Таълимнинг мазмуни деганда, ўқувчиларнинг ўқиш жараёнида эгаллаб олиши лозим бўлган ҳамда тизимга солинган билим, малака ва кўникмаларнинг аниқ белгиланган доираси тушунилади.

Таълимнинг мазмуни бир қатор эҳтиёжларни ҳисобга олиш билан белгиланади:

1. Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг энг зарур эҳтиёжлар, ижтимоий тизимнинг хусусиятлари.

2. Давлатнинг халқ таълими ва муайян турдаги ўқув юрти олдига қўядиган мақсад ва вазифалари.

3. Ўқитиш қоидаларидан келиб чиқадиган ва ўқувчиларнинг имкониятларини (ёш имкониятлари ва бошқалар) эътиборга олувчи дидактик талаблар.

Таълим мазмуни ўқув режаси, ўқув дастури ва дарсликларда ифодаланган.

Касбий педагогиканинг фан сифатида шаклланиши буюк чех педагоги Ян-Амос Коменский (1592-1670) номи билан боғлиқдир. Коменский томонидан таклиф этилган тамойиллар, таълим жараёнининг шакл ва услублари «Педагогика»нинг олтин фондига кирган. Унинг машҳур «**Буюк дидактика**» асари педагогика назарияси ва амалиёти соҳасида биринчи муҳим илмий асар ҳисобланади.

Ўқув муассасасидаги ўқув жараёнида таълим, тарбия ва маълумот ўзаро боғлиқ равишда амалга оширилади. Ҳар қандай фан ўргатилиши мобайнида педагог тарбияланувчилар дунё-

қарашини шакллантиради, маданий хулқ-атворини тарбиялайди.

“Педагогика” атамаси қадимий Юнонистондан келиб чиққан. Бу ерда кулдорларнинг фарзандларини ўқув муассасасига кузатиб қўядиган, уларни махсус жойларга сайрларга олиб борадиган одамларни «Пейдагогос» деб аташган. Яъни бола етаклавчи кишилар деган маъно берган. Кейинчалик бу атаманинг маъноси бирмунча ўзгарди. Махсус тайёргарлик кўрган ва тарбия билан шуғулланган шахслар “Педагог” деб атала бошлаган. Кўп вақтлар педагогика илмий фан сифатида фақат ўсиб келаётган ёш авлоднинг тарбиясини ўрганади, деб қаралган. Аммо ҳаёт амалиёти тарбиясига эмас, балки катталар тарбиясига ҳам тааллуқли эканлигини кўрсатди. Шунинг учун ҳам кейинги пайтларда педагогикани ёш авлодни ва катта ёшдаги одамларни тарбиялаш ва ўқитиш, уларга маълумот бериш қонуниятларини ўрганувчи фан, деб белгилаш одатга айланди.

Олдинига тарбия жараёни катталар томонидан бевосита меҳнат фаолиятида амалга оширилган бўлса, жамият ривожлана борган сари бундай йўл талабга жавоб бермай қўйди. Энди тарбия билан билимдон, тажрибаси етарли одамлар шуғуллана бошлади. Машғулотлар тобора ташкилий шаклларга, кўри-нишларга эга бўлиб борди ва секин-аста ўқув муассасалари пайдо бўлди.

Касбий педагогика узоқ тараққиёт йўлини босиб ўтиб, ҳозирги вақтда илмий билимларнинг яхши шаклланган, катта назарий ва амалий материалларни ўз ичига олган тармоғига айланди. Буларнинг барчаси педагогиканинг табақаланиши, яъни унинг алоҳида тармоқларга ажралишига сабаб бўлди.

Ҳар бир мустақил фан ўзининг мазмуни, предмети ва методик асосига эга бўлгани каби Педагогика фани ҳам фан сифатида шаклланиб, ўз предметиға эга бўлди. Барча ижтимоий фанлар каби жамиятдаги ўзгаришлар, инқироз, юксалишлар Касбий педагогика фанининг методологияси, ўқитиш жараёни, ғоялар ривожига ҳам ўз навбатида таъсирини кўрсатади. Лекин инсоният тарихига назар ташлар эканмиз, ҳамма даврларда

педагогик фаолият, тарбиявий жараён мавжуд бўлган. Шу сабабли ҳам тарбия жараёнини ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми деб қараш, ҳамда олдин тарбиявий ишларни олиб бормасдан туриб, инсоният ҳаётидаги буюк ўзгаришларни, жамиятни ривожланишини, фаровон турмуш тарзини тасаввур қилиш қийин.

Касбий педагогика фанининг илмий-тадқиқот ишлар, педагогик ғоялар, илмийликка асосланган натижалар жамланмалари, илмий ишланмалар, тажрибалар, тавсиялар асосида бир қатор илмий педагогик қўлланмалар, дарсликлар чоп этилган.

Ҳозирги замон педагогика фани жаҳон педагогикасининг етакчи бир қисми бўлиб, педагогика фани тарихи билан мустаҳкам боғлиқдир. Касбий педагогика фанининг тарихи эса, педагогиканинг қисмларидан бири, унинг махсус тармоғи ҳисобланади.

Касбий педагогиканинг бош масаласи касбий тарбиядир. Тарбиядаги кенг маъно таълим, ривожланиш, маълумот билан боғланган ҳолда баркамол инсонни вояга етказишдир.

Касбий педагогика фанининг мақсади ва вазифалари:

-Республикамизда комил инсонни вояга етказишнинг бир бутун ҳолатдаги муаммоларини ҳал қилиш;

-Таълим-тарбия самарадорлигини тинмай ошириш ва дунё талаблари даражасига олиб чиқиш масалаларига ижодий ёндашиш;

-Умуминсоний қадрият ва миллий маданиятнинг асосларини эътиборга олиб, таълим-тарбия мазмунини, миллий мафкурани шакллантириб бориш имконини яратиш;

-Педагогика-тарбияшунослик қоида, қонунларни илғор тажрибалар асосида бойитиб бориш ва янги иш шаклларини излашга тадбирлар белгилаш;

-Узлуксиз таълим тизимини янада ривожлантириш муаммоларини ҳал қилиш;

-“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш.

Касбий педагогика фанининг вазифалари:

-Шарқ ва Ғарбда халқ яратган халқ оғзаки ижодиёти, педагогикаси, мутафаккир, маърифатпарвар, педагог ва олим-

ларнинг тарбияшуносликка доир илғор ғояларини ўрганиб, таҳлил қилиб комил инсонни тарбиялаш жараёнини ўрганиш;

-Комил инсонни таркиб топтиришнинг қонун-қоида ва зарурий сифатларини аниқлаш;

-Педагогикадаги таълим-тарбия назариясини ҳозирги давр хусусий методикаси билан узвийлик муаммоларини ишлаб чиқиш ва янги педагогик технология қонунларига амал қилиш;

-Таълим-тарбия назариясидаги қонун-қоида, тамойил, метод ва усулларини мактаб амалий ҳаёти билан боғлаб, бўлажак ўқитувчиларга ўргатиш;

Халқ таълимини бошқариш ва раҳбарлик масалаларини чуқур ўрганиб бўлажак ўқитувчиларни қандай тайёрлаш муаммоларини ҳал қилиш.

Педагогика фанининг мазмуни, мақсади, вазифалари, тамойил, усул ва воситалари умуман, ҳар бир инсон учун зарур бўлган тарбиявий таъсирлар янгича асосга эга бўлиши керак. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов бу борада шундай деган эдилар:“Ўзбекистоннинг янгиланиш ва ривожланиш йўли тўртта асосий негизга асосланади:

-Умумий кадриятларга содиқлик;

-Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

-Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиш;

-Ватанпарварлик.”³

Касбий педагогика тарихи педагогик таълимотнинг тарихи ва тарбиянинг ривожланиш масалаларини ижтимоий ҳодиса сифатида тадқиқ этувчи педагогик ғояларнинг салбий педагогик ғояларга қарши кураши тарихини, ҳукмрон табақаларнинг демократияга қарши сиёсатини очиб ташлайди, илғор педагогик ғоялар, ҳур фикрлар, таълим қонуниятларининг айрим олинган тарихий даврдаги ривожланиш тамойилларини таҳлил қилади, муҳим умумий хулосалар чиқаради ва бугунги кун учун долзарб муаммоларни ўртага ташлайди.

³И.А.Каримов. “Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли”. Тошкент. «Ўзбекистон» 65-бет

2. Касбий педагогика фанининг асосий тармоқлари ва категориялари

Тарихийлик тамойили ҳар қандай фан ривожланишининг зарур тамойили ҳисобланади. Зеро ўтмишни ҳозирги давр билан қиёслаш фақат ҳозирги ҳодисаларнинг асосий ривожланиш босқичларини яхши кузатиб боришга ёки ўтмишнинг бебаҳо тажрибаси ҳамда эришилган ютуқлардан фойдаланишга ёрдам бериб қолмай, шу билан бирга, бу соҳада хатоларга йўл қўйишдан сақлайди ва келажакка йўналтирилган амалий таклифлар, мақсадли изланишларни амалга оширишга кўп даражада асос бўлади. Жамият ҳаётини қайта қуриш, ўсиб келаётган ёш авлодни шунингдек, ҳамма меҳнаткашлар табақаларини тарбиялашни кучайтиришни талаб этади. Бундай шароитда педагогиканинг тадқиқот соҳалари доираси кенгаяди. Ҳозирги кунда педагогикани асосий тармоқлари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтамиз.

Ёш давлари педагогикаси мазкур гуруҳлар билан олиб бориладиган тарбиявий-ташкилий ишларнинг қонунийлигини тадқиқ этади ҳамда энг аввало уларни тарбияланувчиларнинг ўқув муассасалари шарт-шароитларида амалга ошириш дастурини ишлаб чиқади.

Катта ёшдагилар педагогикасида олий ўқув юрти шарт-шароитларида ёшларни тарбиялашнинг назарий масалалари ва методикасини ишлаб чиқадиغان педагогика тармоғи сифатида Олий ўқув юрти педагогикасининг шаклланаётганлиги, унинг аниқлашиб бораётганлиги кўзга ташланади.

Миллий армиямиз учун мутахассислар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртларида ёшларга таълим бериш ҳамда тарбиялаш муаммолари билан **Ҳарбий педагогика** соҳаси шуғулланади.

Булардан ташқари **Оила педагогикаси** бугунги кундаги долзарб вазифалардан бирини ташкил этиб, оилаларда, “оила марказ”ларида, маҳаллаларда, жамоат ташкилотларида, оиланикоҳ муассасаларида амалга оширилаётган тадбирларда намоён бўлади.

Умумий педагогикада тарбияланувчилар орасида мафкуравий тарғибот ва маданий-маърифий ишлар ҳам ўзига хос тармоқларига эгадир. Бу меҳнаткашларни тарбиялаш ишларига муносиб ҳисса қўшади ва белгиланган педагогик ғояларга суянади. Педагогика фанининг ҳамма тармоқлари ўзининг турли ривожланиш, тараққиёт босқичларига эгадир: уларнинг айримлари аниқ шаклланиб бўлган ва етарли даражада кенг ишлаб чиқилган бошқалари ўзининг шаклланиш жараёнини бошдан кечирмоқда (масалан, Олий ўқув юрти муассасаси педагогикаси, ишлаб чиқариш педагогикаси) баъзи бир тармоқлар педагогикасининг ажралиб чиқиши эндигина бошланмоқда. Умумтаълим ўқув юртларида эмас, балки ёрдамчи ўқув юртларида шуғулланишлари мумкин бўлган шахслар яъни, кўриш, эшитиш, сўзлаш аъзоларида камчиликлари бўлган шахсларни меҳнат фаолиятига тайёрлаш, тарбиялаш ва таълим беришнинг ўзига хос томонларини тадқиқ этувчи фанлар педагогика фанининг махсус гуруҳини ташкил этади. Педагогиканинг бу махсус тармоқлари дефектология ёки махсус гуруҳга бирлаштирилган.

Дефектология фанлари ўз навбатида алоҳида мустақил бўлган тармоқларга бўлинади:

Сурдопедагогика-кар ва гунг тарбияланувчилар таълим-тарбияси масалалари билан;

Тифлопедагогика-кўзи ожиз тарбияланувчилар таълим-тарбияси билан;

Логопедлар эса нуткида нуқсони бор, дудукланадиган бола билан;

Олигофренопедагогика-ақли заиф болалар таълим-тарбияси билан шуғулланади. Бундай илмий ишлар билан шуғулланадиган институтлар Республикамизда турли тавсиялар бериш, методикани ишлаб чиқиш билан бир қаторда илмий изланишлар, тажриба алмашиниш билан ҳам самарали тадбирларни олиб боришади. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университетида ва Чирчиқ давлат педагогика институтида махсус ташкил этилган Дефектология факультетида муносиб мутахассислар тайёрланаётганлиги фикримизнинг далилидир.

Касбий педагогик категориялар:

Бизга юқоридаги фикрлардан маълум бўлдики, педагогика Фани таълим-тарбия мақсадини жамият талабларига ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўзгаришини ўргатади, тарбиянинг таркибий қисмларини ва улар ўртасидаги боғланишларни очиб беради. Шу аснода таълим ва тарбия соҳасидаги тажрибаларни умумлаштиради, тарбиянинг келгусидаги ривожланиш истиқболларини, йўлларини кўрсатиб беради. Педагогиканинг асосий категорияларига тарбия, таълим, маълумот киради. Лекин, ҳозирги педагогикани тараққий этиб боришида, асосий педагогик категориялар қаторига ривожланиш ва шаклланишни ҳам киритса бўлади.

Тарбия-ўсиб келаётган авлодда ҳосил қилинган билимлар асосида ақлий камолот – дунёқарашни, инсоний эътиқод, бурч ва маъсулиятни, жамиятимиз кишиларига хос бўлган ахлоқий фазилатларни яратиш асосий мақсад ҳисобланади. Тарбия бола туғилгандан бошлаб умрининг охиригача оилада, мактабда ва жамоатчилик таъсирида шаклланиб борадиган жараёндир. Педагогикада «тарбия» тушунчаси кенг ва тор маънода қўлланиши мумкин.

Кенг маънода қўлланиши деганда – катта авлод вакиллари ўзлари тўплаган касбий ҳаётий тажрибаларини ёш авлодга қолдиришларини тушуниш мумкин.

Тор маънода қўлланиши деганда – махсус таълим муассасалари орқали шахсда аниқ касб-ҳунарга оид билим, дунёқараш, ички ҳиссиётларини, умуман ҳаётга тайёргарлигини ривожлантириш тушунилади. Шу ерда савол туғилади: қайси таълим муассасаси бошқасига нисбатан тарбия тақдирига кўпроқ таъсир кўрсатади? Бола тарбиясини бузилишига фақат тарбия муассасалари ва педагоглар кўпроқ сабабчими? Деган саволлар инсониятни доимо қизиқтириб келади.⁴

Таълим—махсус тайёрланган кишилар раҳбарлигида ўтказиладиган, ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантирадиган, билим, қобилиятларини ўстирадиган, уларнинг дунёқарашини таркиб топтирадиган жараёндир.

⁴И.П.Подласий . Педагогика .Владос .2003.25-стр .

Таълим жараёни ўқитувчи билан ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти бўлиб, икки томонлама характерга эгадир. Ўқитувчининг фаолияти туфайли таълим пухта ўйлаб чиқилган мақсад, мазмун ва дастурлар асосида олиб бориладиган жараёнга айланиб, кутилган натижани беради. Таълим жараёнини мазмунини билим, кўникма ва малака ташкил қилади.

Билим – бу ўқувчилар ўқиш орқали билим билан қуролланадилар. Билимни ҳаётда кўп унум берадиган қилиб қўллай олиш учун билим билан бирга кўникма ва малака ҳосил қилиш лозим.

Кўникма – машқ қилиш натижасида бериладиган ҳаракатлар йиғиндисидир. Иқтидор ва кўникма машқ қилиш ва такрорлаш орқали **малакага** айланади.

Билим асосида кўникма ва малака пайдо бўлади. Билим баҳсда керак бўлса, кўникма меҳнатда, дунёни ўзлаштиришда зарур.

Маълумот – таълим–тарбия натижасида олинган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда шаклланган дунёқарашлар мажмуидир.

3. Касбий педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқаси

Касбий педагогика инсонлар орасидаги муносабатларни ва ижтимоий муҳитнинг инсонга таъсирини тадқиқ этувчи фан сифатида иқтисодиёт, маданият ривожланишининг ўзига хослиги ҳамда уларнинг инсон шахси шаклланишига таъсирини ўрганади. Шу билан бирга, педагогика ўқув муассасаси тизимининг ташкилий жиҳатларидаги кўпгина масалаларни ҳал этишга, шахсларни тарбиялашда ўқув муассасаси, оила ва жамоатчиликнинг ўзаро ҳамкорликда иш олиб боришига ёрдам беради.

“Педагогика” тарбия жараёнини ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганар экан, касбий педагогика касб-хунарга оид маълумотларни табиий равишда жамиятдаги барча фанлар билан боғлиқлигини ўрганади. “Фалсафа” фан сифатида инсоният жамияти, табиат ривожланишининг умумий қонуниятларини ташкил этадиган, яъни педагогиканинг тараққий этиб боришига

имкон берадиган илмий манбаидир. Шу билан бирга, файласуфлар ва педагогика фанлари вакиллари томонидан ишлаб чиқилган бир қатор умумий масалалар фалсафада ҳам, педагогикада ҳам баробар мавжуддир.

Булар жумласига тарбия билан бошқа ижтимоий ҳодисалар орасидаги ўзаро алоқалар; дунёқарашни, ахлоқий, меҳнат ва эстетик тарбияни шакллантириш масалалари; шахс ва жамоа муносабатлари; таълим жараёни моҳиятини тушуниш ҳамда билишнинг диалектик назариясини ишлаб чиқиш билан боғлиқ бўлган гнесеологик масалалар ва бошқа муаммолар киради.

Педагогиканинг аниқ масалаларини ишлаб чиқишда фалсафанинг социология, этика, эстетика каби тармоқлари катта аҳамиятга эгадир.

Этика фалсафанинг ахлоқий ва тарбия масалалари билан бевосита боғлиқдир. Уларни ҳал этишда педагогика ахлоқнинг умуминсоний қадриятларига суянади.

Эстетика (нафосат тарбияси) инсоннинг эстетик идеалларини шакллантириш, маданиятга ва воқеликка эстетик муносабатлари умумий қонуниятларини ўрганади ва эстетик тарбияни илмий жиҳатдан асослаш учун хизмат қилади. Бу асосларни педагогика фани ишлаб чиқади, ёшларни гўзалликни ҳис қила олиш, тушунишга ўрганиш воситалари ва йўлларини белгилаб беради.

Педагогиканинг фалсафа ва бошқа ижтимоий фанлар билан боғлиқлигини, ҳал этадиган илмий масалаларнинг умумийлигини педагогиканинг ижтимоий хусусияти, унинг мафкуравий йўналишга эга эканлигини таъкидлаб туради. Тарбиянинг ҳамма муаммоларини бошқа сиёсий, ижтимоий масалалар билан бир қаторда ҳал этиш заруриятини кўрсатиб беради.

Жамиятимиз ривожланишининг ҳозирги босқичида педагогиканинг иқтисодиёт фанлари билан алоқаси мустаҳкамланиб бормоқда. Ижтимоий фанлардаги маълумотларга суяниб, педагогика жамиятнинг тарбияга бўлган объектив эҳтиёжини ва уларни амалга ошириш шарт-шароитларини ўрганади.

Инсоннинг ақлий ривожланиши қирраларини, жиҳатларини ўрганадиган бошқа фанлардан фарқли ўлароқ, педагогика инсон

шахси, унинг тараққиёт босқичлари билан шуғулланади.

Касбий педагогика психология ва физиология билан ҳам бевосита ва билвосита боғлиқдир. Физиология педагогика ҳамда психологиянинг табиий илмий базаси ҳисобланади. Касбий педагогика физиологиянинг олий асаб (нерв) фаолиятининг ривожланиши, асаб системасининг ўзига хослиги, биринчи ва иккинчи сигнал системалар ҳақидаги, шунингдек сезги органларининг, таянч ҳаракат аппаратларининг, юрак, қон-томир ҳамда нафас олиш системаларининг фаолияти, ривожланиши ҳақидаги маълумотларга суянади.

Касбий педагогика ҳодисаларнинг физиологик асосларини билиш педагогика учун тарбия ва таълимнинг баъзи бир омилларини яққол, аниқ билиб олиш, тушуниш имкониятини яратади ҳамда таълим-тарбия жараёнини самарадорлигини оширишнинг кўпгина муаммоларини муваффақиятли ҳал этишга ёрдам беради.

Касбий педагогика, Психология бошқа фанлар томонидан аниқланган билимлар, ўсиб келаётган инсоннинг шахсини шакллантириш, ички жараёнларини юз бериш омиллари ва шарт-шароитлари ҳақидаги билимлар билан қуроллантиради.

Кейинги вақтларда Касбий педагогика бошқа янги ривожланаётган фанлар билан, жумладан, мураккаб динамик тизимларни режали бошқариш ҳақидаги фан бўлган **кибернетика** билан мустаҳкам алоқада ривожланмоқда. Буларнинг барчаси педагогика ўзининг предмети ва тадқиқот соҳасига эга бўлиб, бошқа бир қатор фанлар билан жуда мустаҳкам боғлиқликда эканлигини кўрсатади.

Ҳозирги мустақиллик шароитида ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясида умуминсоний қадриятларни, умуминсоний ижобий ҳислатларни ривожлантириш Ўзбекистон ҳукуматининг қарорларида ўз аксини, тасдиғини топган.

Албатта, таълим ва тарбияда умуминсоний қадриятлар билан бирга миллий ўзига хослик нисбати, мувозанати алоҳида аҳамиятга эга. Яна бир томондан таълим назариясини, таълим - тарбия мазмунини, шаклини ва услубларининг асосий жиҳатлари Шарқда ишлаб чиқилиб, Оврупа орқали ўзгариб, ривож-

ланиб яна Шарққа қайтиб келганини ва дунё педагогик жараёнини бир бутунлигини ҳисобга олинса, қуйида келтириладиган тушунчаларда хусусий миллийликдан кўра, умуминсонийлик жиҳатларининг кўплиги кўзга ташланиб туради.

4. Касбий педагогиканинг илмий-тадқиқот методлари

Касбий педагогика фани ўз мазмунини бойитишда янгилашда мавжуд бўлган педагогик ҳодиса ва жараёнларни унинг мақсади ва вазифаларига мувофиқ келадиган усуллари билан ўрганади. Касбий педагогика фанининг илмий тадқиқот усуллари қанчалик тўғри қўлланса, таълим-тарбия мазмунини янгилаш ва такомиллаштириш шу даражада юксалади. Лекин илмий-тадқиқот методларининг аниқ чегараланган тизими ҳозиргача фанда яратилган эмас. Педагог иш жараёнида ўз аудиторияси тарбияланувчилари характер-хусусиятларидан келиб чиққан, уларни психологиясини чуқур ўрганиб, бир қатор методларни қўллаш мумкин. Чунки педагогнинг асосий мақсади дарс жараёнини тарбиявий таъсирини ошириш ҳисобланади. Бунинг учун қуйидаги педагогик илмий текшириш методларни келтириб ўтиш лозим бўлади.

- 1. Педагогик кузатиш методи.**
- 2. Сухбат усули (якка тартибда, гуруҳ билан).**
- 3. Талабалар ижодини ўрганиш усули.**
- 4. Тест усули.**
- 5. Маълумотларни таҳлил қилиш усули.**
- 6. Эксперимент-тажриба-синов усули.**
- 7. Статистика маълумотларини таҳлил қилиш усули.**
- 8. Математика ва кибернетика усули.**

Таълим усулларини танлаш билан бир қаторда ўқитувчи дарсдаги талабаларни ёш ва индивидуал характер хусусиятларини ўрганиши ҳамда таҳлил қилиши шарт.

Педагогик кузатиш–одатда, табиий кузатиш орқали ўқувчиларнинг фанларни ўзлаштиришлари, уларнинг хулқ-атвори ва муомалалардаги ўзгаришларни ҳисобга олиш ва тегишли таълимий-тарбиявий таъсир кўрсатиш йўллари билан

гилаш учун қўлланилади. Бу метод тадқиқотчининг педагогик тажрибанинг муайян бир томони ва ҳодисаларини бирор мақсадни кўзда тутиб идрок этиш ташкил этади. Бунда кузатишлар тезлиги ва сони, кузатиш объекти, вақти, педагогик вазиятларни кузатиш учун ажратиладиган характеристика ва ҳоказолар ҳисобга олинади.

Суҳбат методи– сўрашнинг бир тури бўлган ҳолда тадқиқотчининг жиддий тайёргарлик кўришини талаб этади, чунки у текшираётган шахс билан бевосита алоқада бўлиш вақтида оғзаки суҳбат тарзида, суҳбатдошининг жавобларини ёзмасдан эркин муомала формасида қўлланилади.

Суҳбат методида мактаб ўқитувчилари ва ўқувчилар жамоаси билан ота-оналар ва кенг жамоатчилик билан, якка ва гуруҳли тартибда иш олиб борилганда қўлланилади. Суҳбат методидан фарқ қилиб, интервью олиш методи саволларни олдиндан белгиланган изчилликда интервью йўли билан баён қилишни назарда тутди. Бунда жавоблар магнит тасмасига ёки кассеталарга ёзиб олинади. Ҳозирги кунда оммавий сўраш назарияси ва амалиёти интервью ташкил этишнинг кўп усуллари мавжуд:

- гуруҳлар билан; - интенсив; - синаш ва ҳ.к.

Педагогик сўраш методи– тадқиқотчининг бошқа кишилардан педагогик тажрибанинг бирор томони ёки ҳодисалари ҳақида ахборот олиш жараёни – бу методнинг асосини ташкил қилади. Сўраш саволларнинг мантиқий ўйланган тизимини, уларнинг аниқ ифодаланишини, нисбатан камчилиги назарда тутилади. Шунингдек, қатъий формадаги жавобни («ҳа», «йўқ») ҳам тақозо этиши мумкин.

Тест синовлар методи - бу ёзма жавобларнинг оммавий равишда йиғиб олиш методидир. Тест синовларини (анкеталарини) ишлаб чиқиш мураккаб илмий жараён. Пировард натижада тадқиқот натижаларининг ишончилиги анкеталар мазмунига, берилаётган саволлар шаклига, тўлдирилган анкеталар сонига боғлиқ бўлади. Одатда тест саволларининг маълумотларини компьютерда, математик-статистика методлари билан ишлашга имкон берадиган қилиб тузилади.

Мактаб ҳужжатларини таҳлил қилиш усули – бунда ўқувчиларнинг умумий миқдори, унинг ўсиши ёки камайиш сабаблари тавсифи, ўқувчиларнинг фанлар бўйича ўзлаштириш даражасига, синфдан қолишнинг олдини олиш, рағбатлантириш ва жазолаш чоралари турларига, мактабнинг моддий базасига эътибор берилади.

Эксперимент, тажриба-синов усули – Ушбу тажриба асосан таълим-тарбия жараёнига алоқадор илмий фараз ёки амалий ишларнинг тадбиқий жараёнларини текшириш, аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Статистика маълумотларини таҳлил қилиш усули– халқ таълими соҳасидаги, жумладан, ажратилган маблағларнинг доимий ўсиб бориши, дарслик ва ўқув қўлланмалари, кўргазмалар, қўроллар, ўқитувчи кадрлар тайёрлаш, мактаб қурилиши, хўжалик шартномалари ва улардан тушаётган маблағлар статистика усули орқали аниқланади.

Математика ва кибернетика усуллари– ўқитиш назарияси, амалиётида ҳисоблаш, математика ва кибернетика машиналари ёрдамида бир тилдан иккинчи тилга таржима, дастурли таълим ва уни машина орқали бошқариш, ўқитишни мустаҳкамлаш, баҳолаш орқали таълим-тарбия самарадорлигини ошириш, дифференциал ва индивидуал таълим бериш, мактаб ҳисоботини машиналар ёрдамида тузиш каби жараёнлардир.

Бу каби методлардан фойдаланиб таълим ва тарбия ишларини олиб бориш фақатгина педагог учун эмас, иқтисодиёт жабҳаларида фаолият юритаётган бошқарувчи ходимлар, оилада фарзанд тарбияси билан шуғулланувчи ота-оналар учун ҳам, жамоа билан ишлайдиган маъсулиятли шахс учун ҳам зарурий шарт бўлган усуллардан биридир. Зеро, инсон тарбиясидек мураккаб жараёнга ҳеч қачон эътиборсиз бўлмаслик зарур.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Касбий педагогика фанининг предмети нима?
2. Касбий педагогика фанининг объекти ва мақсади, вазифаларини изоҳланг!

3. Касбий педагогика қандай фанлар билан алоқада?
4. Касбий педагогика тармоқларини кўрсатиб ўтинг!
5. Касбий педагогика фанининг қандай илмий тадқиқот методлари мавжуд?
6. Касбий педагогика фанининг қандай категорияларини биласиз?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Педагогика профессионального образования. Под ред. В.А.Сластенина. - Москва. Академия, 2004 .
2. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. — М.: Педагогика, 2002.
4. Ў.Толипов, М.Баракаев, Ш.Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни).— Т.: ТДИУ, 2001.
5. Н.Хўжаев, Ж.Ҳасанбоев. Иқтисодий педагогика. — Т.: ТДИУ, 2002.
6. Худойкулов Х.Ж. Педагогика, Психология. —Т.: Дизайн-Пресс. 2011 й.
7. www.inter-pedagogika.ru. www.bilimdon.uz. www.inter-pedagogika.ru.

II. БОБ: ЎЗБЕКИСТОНДА МАХСУС КАСБ-ХУНАР ТАЪЛИМИДА ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТЛАРИ

РЕЖА:

1. Таълимни стандартлаштириш нима?
2. Ўзбекистонда Ўрта махсус, касб-хунар таълимининг ривожланишида давлат таълим стандарти.
3. Баркамол авлодни дунё рақобатларига бардош берадиган, етук мутахассис ва масъулиятли, мустақил фикрли, фуқароларни шакллантириш.

1. Таълимни стандартлаштириш

Ўзбекистонда ўрта махсус, касб-хунар таълимининг ривожланишида давлат таълим стандарти: Давлат таълим стандартлари таълим тизимининг энг зарур ва етарли даражаси ҳамда ўқув юкламалари ҳажмига қўйиладиган асосий давлат талабларини белгилаб беради.

Таълим мазмунининг зарурий ўзаги ҳисобланмиш таълим стандарти воситасида мамлакат ҳудудидаги турли ўқув муассасаларида таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилади. Ўқув юкламалари меъёрига келтирилади, таълим олувчилар билимини баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилади.

Таълим олувчи давлат белгиланган таълим стандарти билан чекланиши мумкин ёки билимларни чуқурроқ эгаллаш мақсадида мустақил равишда, яъни кенгроқ, чуқурроқ билим олишга ва юқори рейтинг балли тўплаш ҳуқуқига эга. Натижада, қийин ёки таълим олувчи хуш кўрмайдиган предметни ўрганишда унга стандартда белгиланган меъёр билан чекланишга имкон берилади. Бунда таълим олувчи ўзининг қизиқиши, хоҳиши, қобилият ва интилишларини рўёбга чиқаришга, ўзи учун энг мақбул йўлни онгли ва мустақил равишда танлаш имкониятига эга бўлади.

Давлат таълим стандартлари ўқув-тарбия жараёнининг барча иштирокчилари учун мажбурий тайёргарликка қўйиладиган талаблар очиқ бўлишини назарда тутди. Таълим олувчилар учун шакл ва мазмун жиҳатидан тушунарли тарзда ифода қилинган мазкур талаблар таълим олувчилар ва уларнинг ота-оналарига олдиндан маълум қилинади.

Давлат таълим стандарти талабларидан келиб чиқиб, Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандарти ишлаб чиқилади. Ўрта махсус, касб-хунар таълими тармоқли стандарти – малака талабларига мос ҳолда касбий тавсифнома асосида муайян тайёрлов йўналиши ва касб-хунар бўйича таълим мазмунининг зарур ва етарли ҳажми ва сўнгги мақсадларини, ўқув юкламалари ҳажмини аниқловчи ҳамда таълим сифатининг стандарт талабларига мувофиқлигини таъминловчи меъёрий ҳужжатдир.

Касб-хунар таълими дастури касб-хунар коллежи битирувчисига эгаллаган касби бўйича ишни малакали бажариш имконини бериш ҳажмидаги маълум касбга доир умумкасбий ва махсус фанларни ҳамда ишлаб чиқариш таълими ва амалиётини ўз ичига олади.

Касб-хунар таълими дастурини муваффақиятли эгаллаш касб-хунар коллежлари битирувчиларини касби ва ихтисослиги бўйича меҳнат фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқи билан таъминлайди. Ўрта махсус, касб-хунар таълимини стандартлаштиришнинг мақсади ва вазифалари – ўрта махсус, касб-хунар таълимининг юксак сифатини ҳамда мамлакатда амалга оширилаётган чуқур иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни, ривожланган демократик давлат барпо этиш талабларига жавоб берувчи рақобатбардош кадрлар тайёрлашни таъминлаш, сифатли таълим хизматлари кўрсатиш, кадрлар тайёрлаш соҳасида шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиш, кадрлар тайёрлаш сифатини, таълим фаолиятини баҳолаш мезонлари ва тартибини белгилашдан иборатдир.

Узлуксиз таълим тизимида давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш: Давлат стандартлари таълимнинг зарур ва етарли

даражаси ва ўқув юкламалари ҳажмига қўйиладиган асосий давлат талабларини белгилаб беради.

Шунингдек, кадрлар тайёрлашнинг изчиллиги ва узлуксизлигини таъминлаш, меҳнат ва таълим хизматлари бозорида рақобатбардошликни таъминлашдан иборат. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими сифатига ва кадрлар тайёрлашга, кўрсатиладиган таълим хизматлари турларига нисбатан қўйиладиган мақбул талабларни белгилаш, таълим олувчиларнинг билими ва касб малакаси даражасини вақти-вақти билан баҳолаш тартибига, шунингдек таълим фаолияти сифати устидан назорат қилишга нисбатан қўйиладиган тегишли талабларни белгиловчи меъёрий негизни яратиш, халқнинг бой ақл-заковат мероси ва умуминсоний қадриятлар асосида таълим олувчиларни маънавий - ахлоқий тарбиялашнинг самарали шакллари ва усулларини жорий этишдан иборат бўлади. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, ўқув-тарбия ва таълим жараёнини, педагогик ва ахборот технологиялари билан таъминлашга, таълим даражасини назорат қилишга, таълим муассасаларида таълим олувчилар ва уларни битирувчиларнинг малакасига нисбатан меъёрлар ва талабларни белгилаш; кадрларни мақсадли ва сифатли тайёрлаш учун таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциясини таъминлаш.

2. Ўзбекистонда ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг ривожланишида давлат таълим стандарти

Давлат таълим стандартлари таълим тизимининг энг зарур ва етарли даражаси ҳамда ўқув юкламалари ҳажмига қўйиладиган асосий давлат талабларини белгилаб беради. Таълим мазмунининг зарурий ўзаги ҳисобланмиш таълим стандарти воситасида мамлакат ҳудудидаги турли ўқув муассасаларида таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шarti амалга оширилади. Ўқув юкламалари меъёрига келтирилади, таълим олувчилар билимини баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилади.

Давлат таълим стандартлари ўқув-тарбия жараёнининг барча иштирокчилари учун мажбурий тайёргарликка қўйиладиган талаблар очиқ бўлишини назарда тутди. Таълим олувчилар учун шакл ва мазмун жиҳатидан тушунарли тарзда ифода қилинган мазкур талаблар таълим олувчилар ва уларнинг ота-оналарига олдиндан маълум қилинади.

Давлат таълим стандарти талабларидан келиб чиқиб, Олий ва Ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандарти ишлаб чиқилади. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тармоқли стандарти – малака талабларига мос ҳолда касбий тавсифнома асосида муайян тайёрлов йўналиши ва касб-ҳунар бўйича таълим мазмунининг зарур ва етарли ҳажми ва сўнгги мақсадларини, ўқув юкламалари ҳажмини аниқловчи ҳамда таълим сифатининг стандарт талабларига мувофиқлигини таъминловчи меъёрий ҳужжатдир.

Рақобатбардош кадрларни тайёрлашни таъминлаш учун касбий таълимда стандартлаштириш ўсиб, юксалиб бориши зарур. Унинг моҳияти юқори ва сифатли талаблар бўйича амалиётда эришилган нормаларга муносабати белгиланади.

Касбий таълимда стандартлаштириш комплекс бўлиши керак.

➤ **Биринчидан**, ундаги ўзаро боғлиқлик даражасида кадрлар тайёрлаш ишчи ходимдан тортиб, то юқори малакали мутахассисгача профессионал таълимнинг узлуксизлиги қамраб олиши зарур.

➤ **Иккинчидан**, таълим стандарти мутахассиснинг ҳаётий циклининг барча босқичларини қамраб олиши ва уларнинг ўзаро алоқаларини таъминлаши керак.

Таълим муассасаларининг интеграциялашган академик лицей, касб-ҳунар коллежи ва бошқаларни ташкил қилиш. Бундай таълим муассасаларида қуйидагилар назарда тутилади:

➤ Профессионал таълимнинг ташкилий ва методик изчиллигини таъмин этиш;

➤ Соҳалар вазифасини ҳал этиш учун мақсадли мутахассислар тайёрлашни амалга ошириш;

➤ Ўрта звено мутахассисларини тайёрлаш учун моддий-техника базаларидан ва олий ўқув юртлирининг профессор-ўқитувчилар таркибидан фойдаланиш.

Касб таълими интеграциясининг горизонти бўйича – йирик техника университетлари, илмий ўқув, илмий ишлаб чиқариш ва ўқув ишлаб чиқариш бирлашмаларини ташкил этишдан иборат. Бундан мақсад рақобатбардош олий маълумотли мутахассислар (бакалавр ва магистрлар), шунингдек, ишлаб чиқариш бирлашмалари, касб-хунар коллежлари учун юқори малакали кадрларни тайёрлаш.

Бундай интеграция қуйидагиларга рухсат этади:

➤ Бирлашаётган олий ўқув юртлирининг моддий-техник, илмий ва педагогик потенциалидан самарали фойдаланиш;

➤ Таълим муассасаларида ўқув жараёни билан фан соҳаларининг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш;

➤ Илмий ходимлар, ўқитувчилар ва талабалар биргаликда фойдаланиш учун тажриба экспериментал ва фундаментал тадқиқот базасини ривожлантириш;

➤ Касбий таълимнинг барча даражаларида давомли интеграцион тажрибани ўтказиш.

Касб таълимининг вертикал ва горизонтал равишда интеграциялашганлиги бўйича турли даражадаги рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш учун ўқув-илмий ишлаб чиқариш бирлашмаларини ташкил этиш керак.

Касб таълимининг халқаро интеграциялашув йўллари:

1. Саноати ривожланган мамлакатлар билан ҳамкорликда таълим муассасаларини (университетлар, коллежлар, малака ошириш ва қайта тайёрлаш марказлари) ташкил этиш, бу эса бозор ва халқаро муносабатлар, юқори технология билан боғлиқ бўлган мутахассислар йўналиши бўйича бўлиши зарур.

2. Истеъдодли ёшларни саноати ва интеллектуали ривожланган мамлакатларнинг таълим муассасаларида ўқитиш.

3. Хорижий мамлакатлар таълим муассасалари ва илмий тадқиқот марказлари билан тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатиш ва шу билан бирга талабалар, илмий тадқиқотчилар, педагоглар

тажриба алмашинувини кенг йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Таълим мазмунининг тузилмасини макро даражаси модули блок ёрдамида амалга оширилади. Модулли блок ёндашув таълим мазмуни асосини ажратиб олишга ёрдам беради, ҳамда касбий таълим тизимини мослашувчанлигини таъминлаб беради.

Аниқ бир йўналиш бўйича таълим мазмунини текшириш бошланғич касбий таълим соҳаларидан бошланади. Касб таълими мазмуни умумий ҳолда умумтаълим ва касбий тайёргарликни ўз ичига олади. Умумтаълим тайёргарлик гуманитар ва табиий илмий блоклар орқали таништирилади.

Умумтаълим блокига – назарий ва амалий ўқув материали киради, яқин касблар гуруҳи интеграция асосини ўтайди, тармоқлардан, яъни ишлаб чиқаришдан ажратилган ёки тармоқлараро даражада бўлади.

Таълимда касбий блок энг асосийси ҳисобланади, касбий блокда ўқув материали, турли касбий фаолиятни сўралаётган даражада ўрганилади.

Мутахассислик блоки – назарий ва амалий ўқув материали касби мутахассислигини ўрганиш учун зарур.

Умумий мутахассислик блоки – айрим ҳолларда кўрсатилади, кенг миқёсли техника ва технологияни қамраб олувчи, меҳнатнинг мазмуни бўйича нисбатан ҳар хиллиги билан фарқланади. Бир неча мутахассисликлар учун касблар бўйича умумтаълим мазмунини ажратиб, умумий мутахассислик блокига киритилиши мумкин.

Шунга кўра **таълим мазмуни** белгиланади. Таълимнинг мазмуни унинг мақсадидан келиб чиқади. Таълимнинг мазмуни деганда, ўқувчиларнинг ўқиш жараёнида эгаллаб олиши лозим бўлган ҳамда тизимга солинган билим, малака ва кўникмаларнинг аниқ белгиланган доираси тушунилади.

Таълимнинг мазмуни бир қатор эҳтиёжларни ҳисобга олиш билан белгиланади:

1. Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг энг зарур эҳтиёжлар, ижтимоий тузумнинг хусусиятлари.

2. Давлатнинг халқ таълими ва муайян турдаги ўқув юрти олдига қўядиган мақсад ва вазифалари.

3. Ўқитиш қоидаларидан келиб чиқадиган ва ўқувчиларнинг имкониятларини (ёш имкониятлари ва бошқалар) эътиборга олувчи дидактик талаблар.

Таълим мазмуни ўқув режаси, ўқув дастури ва дарсликларда ифодаланган.

Ўқув режаси деб, ўқитиладиган фанлар, ўқитиш учун ажратилган соатлар ва ўқув йилининг тузилишини белгилаб берувчи давлат ҳужжатига айтилади.

Ўқув режаси – барча умумтаълим мактабларида сўзсиз амал қилиниши лозим бўлган давлат ҳужжатидир. Унда синфлар бўйича ўрганилиши лозим бўлган ўқув фанлари ва ўша фанлар учун ажратилган ўқув соатлари кўрсатилган бўлади.

Ўқув дастури – ўқув режаси асосида ишлаб чиқилади. Ўқув дастури ҳар бир ўқув фанининг ўқитиш учун ажратилган билим ҳажми, тизими ва ғоявий – сиёсий йўналишини аниқлаб берадиган давлат ҳужжатидир.

Ўқув дастурида ўқув йили давомида ҳар қайси синфда алоҳида фанлар бўйича ўқувчиларга бериладиган илмий билим, кўникма ва малакаларнинг ҳажми белгилаб берилади. Дастурда ҳар қайси ўқув фанларининг мазмуни изчиллик билан ёритилади ва маълум мавзулар орқали кўрсатилади. Маълум мавзу юзасидан ўқувчи ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар қисқача ифодалаб берилади.

Дарслик – ўқув жараёнининг зарур қисмидир. Кўп вақтлардан бери у ўқитишнинг энг муҳим воситаси ҳисобланар эди.

Ҳар бир ўқув фанининг мазмуни дарсликда батафсил ёритилади. Дарслик тегишли фанга оид илмий билим асосларини дастурга ва дидактика талабларига мувофиқ равишда баён қилувчи китобдир.

Дарсликлар билан бир қаторда айрим фанлардан ўқув қўлланмалар ҳам тузилади. Масалалар ва машқлар тўплами, хрестоматиялар, атласлар, луғат китоблари ва шу кабиларни мисол қилиб келтириш мумкин.¹

¹ Н.Хўжаев ва бошқалар. Таълим назарияси. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ.2003. 28-бет.

Ўқувчилар дарслик ва ўқув қўлланмалари билан ҳам дарсда, ҳам уй шароитида мустақил иш олиб борадилар. Дарслик материали катта тарбиявий аҳамиятга эга. У билан ишлаш тарбияланувчиларнинг ақлий тарбиясига, уларда илмий дунёқарашнинг, ахлоқ-одоб, нутқ ва тафаккурнинг ва мустақил фикрнинг ривожланишига ёрдам беради.

3. Баркамол авлодни дунё рақобатларига бардош берадиган етук мутахассис ва масъулиятли, мустақил фикрли фуқаро сифатида шакллантириш

Олий Мажлиснинг бугунги сессиясида кўриб, муҳокама қилинаётган, ҳаётимизни ҳал этувчи муҳим масалалари қаторида таълим–тарбия тизимини тубдан ўзгартириш, уни янги замон талаби даражасига кўтариш, баркамол авлодимиз келажагига дахлдор қонун лойиҳалари ҳам бор.

Барчамиз яхши биласизки, келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол насли тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир. Бу муқаддас заминда яшаётган ҳар қайси инсон ўз фарзандининг бахту-саодати, фазлу камолини кўриш учун бутун ҳаёт давомида курашади, меҳнат қилади, ўзини аямайди. Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оилага хос анъаналар қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади.

Ўзбек оиласи мустабид замонида ҳам ўзининг тарихан шаклланган қиёфасини йўқотмади. Улуғ адибимиз Абдулла Қодирий қаҳрамонларида бирининг: “Бу хонадондан ҳеч ким норизо бўлиб кетган эмас”, дея айтган гапларида элимизга хос катта ҳаётий фалсафа мужассам.

Бу, йўқ жойдан пайдо бўлган гап эмас. Ота–онанинг фарзанд олдидаги бурчлари, ўзларининг охиратини обод этувчи қарзлари бор. Дину диёнатли хонадон оқсоқолларидан сўрасангиз, уларни лўнда қилиб санаб беради: яхши ном қўйиш,

яхши муаллим қўлига топшириб, саводини чиқариш, илмли, касбли-хунарни қилиш, бошини икки, уйли-жойли қилиш.

Бугун ана шундай олижаноб анъаналар қайтадан мустаҳкам қарор топиш ва ривожланиши учун истиқлол шарофати туфайли энг қулай муҳит яратилди. Бу, шубҳасиз, биз ота-оналар ва мустақил буюк келажакка интилаётган давлатимиз зиммасига жуда катта вазифалар ва масъулият юклайди.

Мана шунинг учун ҳам бугунги кунда биз бу масалага жиддий эътибор бермоқдамиз. Шунинг учун ҳам бу мақсадга қаратилган лойиҳалар жамоатчилигимиз диққат-эътибори марказига ўтмоқда, тарбия соҳаси ислоҳоти бугунги энг долзарб, эртанги тақдиримизни ҳал қилувчи муаммога айланмоқда. Лўнда қилиб айтганда, бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширалаётган ислоҳотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири—буларнинг барчаси, авваламбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз. Шу билан бирга, ҳаммамиз яна бир ҳақиқатни англаб етмоқдамиз. Фақатгина чинакам маърифатли одам инсон қадрини, миллат қадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида, ўзига муносиб, обрўни эгалаши учун фидойилик билан курашиши мумкин.

Сир эмаски, ҳар қайси давлат, ҳар қайси миллат нафақат ер ости ва ер усти табиий бойликлари билан, ҳарбий қудрати ва ишлаб чиқариш салоҳияти билан, биринчи навбатда ўзининг юксак маданияти ва маънавияти билан кучлидир. Бундай бойликнинг аҳамиятини англаш учун чор Россиясининг Туркистон ўлкасидаги генерал-губернатори М.Скобелев. “Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, унинг маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг бас, тез орада ўзи таназзулга учрайди”, деб айтган гапини эслашнинг ўзи кифоя қилади. Бундай ёвуз қарашларга қўшимча изоҳ беришга ҳожат йўқ, деб ўйлайман.

Лекин улардан керакли хулоса-сабоқ чиқариш учун бугун ҳам кеч эмас.

Шу боис мамлакатимизнинг истиқлол йўлидаги биринчи қадамлариданоқ, буюк маънавиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, унинг миллий заминини мустаҳкамлаш, замон талаблари билан уйғунлаштириш асосида жаҳон андозалари ва кўникмалари даражасига чиқариш мақсадига катта аҳамият бериб келмоқда.

Бу жараёнда охириги йилларда қилган ишларимиз ҳақида қисқача тўхталиб ўтмоқчиман. Мактаб соҳасида “Таълим тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. 1996-1997 ўқув йилидан бошлаб мактабларнинг биринчи синфларида ўқиш янги алифбода олиб борилди. Янги имло, алифбода ўқитиш зарур дастур, қўлланма ва дарсликлар яратилди.

Шу давр мобайнида 300га яқин янги турдаги таълим муассасалари очилди. Олий ўқув юртлари қошида 46та академик лицей ташкил этилди, ўқитувчилар хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш мақсадида чет мамлакатларга бориб тажриба орттириб қайтди. Жойларда мактабларга ва ўқитувчи–мураббийларга, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириш, ёрдам бериш масалаларига эътибор анча кучайтирилди.

Биринчидан ўрта махсус таълим соҳасида вилоятларда, жойларда бизнес мактаби, кичик ва ўрта мактаб учун касбхунар курсларининг очилиши, бозор иқтисодиёти келиб чиққан ҳолда янги мутахассислик (фермер, солиқ ва божхона ходими, аудит ва ҳоказо)ларнинг киритилиши эътиборга лойиқдир.

Тошкент, Самарқанд, Урганч, Тўрткўл ва Андижонда банк коллежлари ҳамда Тошкент аёллар коллежи ташкил этилиши ҳам шулар жумласидандир.

Олий мактаб соҳасида тест усули жорий этилиши; вилоятлар марказларида педагогика институтларининг университетларга айлантирилиши ва жойлардаги ўқув юртларига юқори таъсис низоми берилиши; ташкил этилган миллий ташкилот ва халқаро жамоалар ҳисобидан чет элларга тажриба алмашиш ва талабаларни ўқишга юбориш йўлга қўйилиши; иқтисод ва

бизнес соҳасидаги мутахассис ва ўқитувчиларни қайта тайёрлаш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган ишлар олиб борилиши; ўтиш даврида 2 мингдан ортиқ талаба ва мутахассиснинг чет элларда ўқиб келиши: 200 дан ортиқ чет эл мутахассисининг республикамиз ўқув муассасаларига жалб қилишини қайд этишимиз зарур, деб ҳисоблаймиз. Давлат ва жамият қурилиши академияси, Банк ва Молия академияларини ташкил қилингани ҳозирданок ўз самарасини бераётганини катта мамнуният билан таъкидлаш лозим. “Маҳалла”, “Камолот”, “Соғлом авлод учун”, “Нуроний”, “Улуғбек”, “Умид” жамғармаларининг таълим – тарбия соҳасидаги эзгу ишларини, ўсиб келаётган авлодни жисмонан соғлом ва маънавий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялашга қўшаётган ҳиссаларини алоҳида айтиб ўтмоқчиман. Бу борада амал оширилаётган ижобий тадбирларимиз кам эмас. Аммо, ҳолисона баҳо берганда, шуни тан олишимиз керакки, ўтган давр мобайнида амалга оширилган тадбирларимиз бутун ҳаёт талаб қилаётган натижаларни бераётгани йўқ. Аввало шуни таъкидлашимиз керакки, биз эски, шўролар замонидан қолган таълим-тарбия тизимига хос мафкуравий қарашлардан ва сарқитлардан ҳали-бери тўлиқ қутулганимиз йўқ.

Иккинчидан, барча амалдаги ўзгаришлар ва тадбирлар, асосан юзаки бўлиб, таълим-тарбия ва ўқув жараёнларининг таркибини, босқичларини бир-бири билан узвий боғлаш яъни узлуксиз таълим-тарбия тизимини ташкил қилиш муаммоларини ечиб берган эмас.

Учинчидан, бизнинг амалдаги таълим-тарбия тизимимиз бугунги замонавий тараққий топган демократик давлатлар талабларига жавоб бера олмаслиги кўп жойларда яққол кўринмоқда.

Бугунги кунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва билим бериш тизими, ҳаётимизда, жамиятимизда бўлаётган ислоҳот, янгиланиш жараёнлари талабалари билан яқиндан боғланмаганлиги ҳар томонлама сезилмоқда. Очик тан олиш керак: мактабларнинг моддий базаси ночор. Бу масалада нақадар

оқсоқлигимизни, ночорлигимизни, биринчи навбатда қишлоқ жойлардаги аҳвол-вазият мисолида очиқ тан олишимиз керак.

Иккинчи масала, тарбиячи, яъни ўқитувчига бориб тақалпти. Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим-тарбия ўзгартиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак.

Шу билан бирга, ўқитувчи ва мураббийларнинг ҳаётий талабларини қондириш уларни рағбатлантириш, уларнинг ўзи, касбидан мамнун бўлишини таъминлашимиз лозим. Албатта, бу масалани бирданига ечиш қийин, лекин уни ечмасдан туриб, келажак авлод тарбияси тўғрисида гапиришнинг ўзи мутлақо номақбулдир. Учинчи масала ўқув жараёнига тегишли.

Ўн бир йиллик тизим таркибан 3 қисмга бўлинади: бошланғич таълим 4 йил, тўлиқсиз ўрта таълим 9 йил ва ниҳоят 2 йиллик тўлиқ ўрта таълим. Лекин ҳеч ким шу кунгача бошланғич синфларда ва ундан кейинги босқичларда ўқиётган болаларга қайси синфда нимани ўқитиш мақсадга мувофиқлигини илмий нуқтаи назардан асослаб берган эмас. Нима учун 10 йиллик умумтаълим ўқув жараёнини 11 йилликка ўтказганимизни ҳам кўпчилик ҳозиргача тушунгани йўқ. Мактабгача таълимга бўлган эътибор таълимнинг биринчи поғонаси, яъни боғчанинг юқори гуруҳларида йўлга қўйилиши, бошланғич таълимни янада кучайтириш зарурлигини тақозо этади.

Норасида боланинг мияси, онги нимани ўзига сингдира олади, нимани қабул қилмайди? Ким бу масалани илмий жиҳатдан тадқиқ қилган?

Болаларимизга қачондан бошлаб, қандай қилиб, қандай усулда миллий қадриятларимиз, урф-одатларимизни ўргатишимиз, чуқур англатишимиз керак?

Афсуски, бу ҳақда ҳеч ким бош қотираётгани йўқ. Шу масалалар билан шуғулланиши керак бўлган мутасадди институт ва

марказларимиз етарли. Хулоса шундайки, бугунги умумтаълим жараёнида уч босқичдан ҳеч қайсисида ўзига яраша талаб етарли деб бўлмайди. Бошқача айтганда, ҳар қандай ўқув босқичига аниқ талаблар стандарт даражасида расмийлаштирилган бўлиши лозим.

Шунга қараб ўқув жараёни, мазмуни, ўқитиладиган фанлар сонини, қайси синфда қандай билим бериш кераклигини аниқлаш мумкин бўлади.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Таълим стандарти нима?
2. Стандартлаштиришга қўйилган талаблар нима?
3. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ривожлантиришда таълим стандарти нимага асосланади?
4. Узлуксиз таълим тизимида давлат таълим стандартини ишлаб чиқариш нимага асосланади?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Ў. Толипов., М. Баракаев., Ш. Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни).– Т.: ТДИУ, 2001 йил.
2. Н. Хўжаев ва бошқалар. Педагогика асослари .- Т.: ТДИУ, 2003 йил.
3. Худойкулов Х.Ж. Педагогика, Психология. –Т.: Дизайн-Пресс. 2011 й.
4. www.bilimdon.uz..www.inter-pedagogika.ru.

III БОБ: ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ АСОСИЙ ТАРМОҚЛАРИ, КАСБИЙ ЙЎНАЛИШЛАР БИЛАН УЙЎНЛАШТИРИШ БЎЙИЧА УМУМДАВЛАТ КЛАССИФИКАЦИЯСИ

РЕЖА:

1. Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий тармоқлари ва касб таълими ислохотлари.
2. Касбий педагогиканинг ривожланиш босқичлари.
3. Кадрлар тайёрлаш жараёнидаги касбий-малакавий ўзгаришлар, касбларни таҳлил қилиш методлари.
4. Касбий таълим йўналиши бўйича умумдавлат классификацияси.

1. Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий тармоқлари ва касб таълими ислохотларини уйғунлашганлиги

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг талабларига кўра Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий тармоқлари ва касб таълими ислохотлари тўхтовсиз амалга оширилмоқда. Касбий қоидаларига мувофиқ Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий тармоқлари турли касбга оид тайёрланган бўлиб, миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-ҳунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

“Дастур кадрлар тайёрлаш миллий моделини рўёбга чиқаришни, ҳар томонлама камол топган, жамиятда турмушга мослашган, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароит-

ларни яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутди”.¹

Шу ўринда биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг қуйидаги фикрларини таъкидлаш ўринлидир: “Айниқса ўсиб келаётган ёш авлод тақдирига ҳеч ким бефарқ қарай олмайди. Бунда олий ўқув юртларининг аҳамияти каттадир. Ёшларни қай усулда ўқитиш, уларни тарбиялаш, мустақил мамлакатнинг етук мутахассислари бўлишига қайғуриш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Бунда Олий ва Ўрта Махсус таълим тизими савиясини жаҳон андозалари даражасига етказиш, халқ хўжалигида мутахассисликларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни илмий таҳлил асосида аниқлаш, хорижий мамлакатлар тажрибасидан оқилона фойдаланиш шу куннинг долзарб вазифаларидандир”.²

Туб ислоҳотларни амалга ошириш, бозор муносабатларини шакллантириш кўп жиҳатдан иқтисодий таълимга боғлиқдир. Кишиларда иқтисодий тафаккурни шакллантирмасдан туриб, чуқур ўзгаришларни амалга ошириб бўлмайди.

Мустақил тараққиётимизнинг босиб ўтган йўлига назар ташлар эканмиз миллий хўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилганлиги, кўпгина соҳаларда барқарор ўсишга эришилганлигининг гувоҳи бўламиз. Бозор механизмининг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётни ҳар тарафлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими шу давр ичида миллий истиқлол ғояси ва мафкураси шаклланиб, кишиларимиз онгига сингиб бормоқда.¹

Бугунги кунда халқнинг бой замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида мутахассислар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш мамлакатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган. Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек: “бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақ-

☞ Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: «Шарқ», 1997

☞ Каримов И.А. Илм – зиё салоҳияти – юрт бойлиги». / Маърифат. 1993 йил 21 июль.

☞ Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. Т.: Молия, 2002, 3-бет.

садларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгилалиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири—буларнинг барчаси, авваламбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз”².

Бугунги кунда, мамлакатимиз Олий таълим тизимида муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш тизimini замон талаблари даражасида қайта ташкил этиш мақсадида иқтисодий таълимнинг халқаро андозаларидан самарали фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Чунки, дунёнинг ривожланган ва бозор иқтисодиёти амал қилаётган мамлакатларнинг деярли барчаси янги механизмнинг кескин ўзгаришларига мослаша оладиган ва ҳар қандай шароитда рақобатлаша оладиган муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш борасида замонавий иқтисодий таълим тизимига эгадирлар³.

Халқ хўжалигининг асосий тармоқлари ва касб таълим билан уйғунлашиши бевосита жамият тараққиёти даражаси, ахборотларнинг ҳаддан ташқари кўплиги, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, умуман олганда, ҳаёт тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшларни вазиятни тезда англай оладиган, аynи шу вазият учун тўғри қарор қабул қила оладиган юксак малакали мутахассислар қилиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларгагина таяниб дарс ўтиш етарли эмас.

Ҳозирги пайтда тайёр билимларни ўзлаштириш асосий мақсад бўлмай, энг асосийси талаба-ёшларларнинг интеллектуал қобилиятини ривожлантириш, мустақил касб танлаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини ҳосил қилиш объектив заруриятга айланди.

Маълумки иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ўз навбатида мутахассислар малакаси ва маҳоратини юқори бўлишини, мутахассисларга бўлган талабнинг ўзгаришига мослашувчан, ўз малакасини оширишга интилувчан бўлишни талаб этади. Бунинг учун муҳандис-педагог мутахассисларни мустақил изла-

² Каримов И. А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори - Т.: «Шарк», 1997.

³ Хўжаев Н., Ҳасанбоев Ж. Иқтисодий педагогика. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2002.

ниш, фикрлаш, турли қарашларни таққослаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқаришга ўргатиш лозим. Шу ўринда биринчи Президентимиз И.А.Каримов қуйидаги фикрни билдирган эдилар: “Биз ҳаётимизнинг турли жабҳаларида, халқ хўжалигининг барча соҳаларида туб ислохотларни амалга ошириб, янгиланиш сари борар эканмиз, ушбу ислохотларнинг турмуш тарзимизни ижобий томонга ўзгартириши, маънавий юксалишимизга кўмак бериши ҳамда миллий ғурур ва ифтихоримизни кучайтириши кўп жиҳатдан ҳар томонлама етук кадрларга боғлиқ эканини унутмаслигимиз лозим. Республикаимизнинг иқтисодий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан равнақ топишида, бу соҳалардаги муаммоларни ҳал қилишимизда ҳам миллий кадрлар бош омишлардан бири бўлади”.¹

Олий таълимнинг республикаимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маънавий ривожини таъминлашда ўзи танлаган мутахассис бўйича бозор иқтисоди шароитида ишлашга лаёқатли, юқори малакали, иқтидорли, рақобатбардош кадрларни тайёрлашдан иборатдир. Бўлажак кадрларда чуқур ва мустақкам билимларни шакллантириш, миллий истиқлол ғояларига садоқатини, Ватанга муҳаббатини, бу йўлдаги фидойиликни тарбиялашни давом эттириш ҳам олий таълим тизимининг асосий вазифаларидандир.²

Халқ хўжалигининг турли тармоқларини касб-ҳунар билан, иқтисодиёт билан боғлашнинг биринчи вазифаси талабаларнинг иқтисодий билим савиясини ошириш бўлса, кейингиси ана шу билим асосида малака ва кўникмалар ҳосил қилишдир. Иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантириш жараёни қуйидагича кечади: билим-кўникма-малака. Бу жараён механизми қуйидагича амалга оширилиши мумкин:

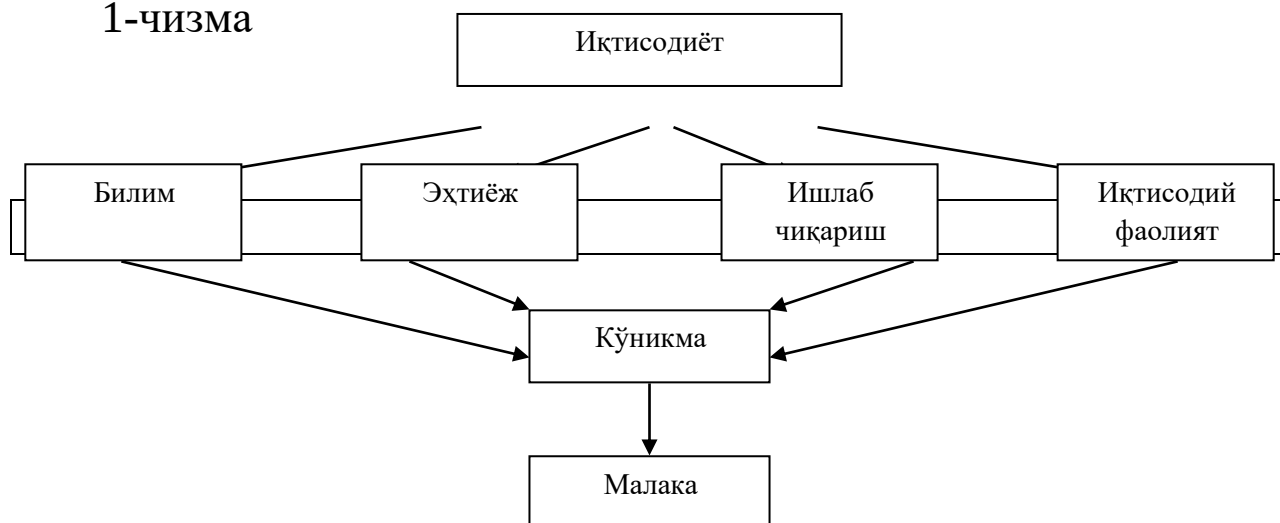
Касбий таълим фани бизга, Ўзбекистон мустақиллигининг биринчи йилларидан кириб келди. Чунки, қўлланаётган тажрибалар касбий таълимнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Талабаларимизга касбий таълим, касбий тарбия бериш муаммолари кўзга ташланиб қолди. Шу нуқтаи назардан биринчи Прези-

☞ Каримов И.А. Замонавий кадрлар тайёрлаш – ислохотлар муваффақиятининг асоси. // Маърифат. 1998 йил 28 январь.

² Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Т.: «Шарқ», 2002.

дентимиз И.А.Каримов: “Бозор муносабатларига ўтиш даврида касбий билимларни беришимиз мақсадга мувофиқдир”¹, - деб таъкидлаган эди.

1-чизма

Ҳар бир инсоннинг ҳаёти асосини иқтисодий фаолият ташкил этар экан, у албатта ҳар бир одамдан иқтисодий фикрлашга ўрганишни талаб қилади. Айниқса, бозор иқтисодиёти шароитида бу талаб янада кучаяди. Шунинг учун ҳам муҳандис-педагогларга ёшликдан бошлаб иқтисодий фикрлашни ўрганишлари учун, мамлакатимизда ўрта умумтаълим мактабидан бошлаб, иқтисодий билим асосларини ўрганишга киришилди².

Олий ўқув юртининг талабалари, айниқса иқтисодий йўналишдаги ўқув юртининг талабалари эса иқтисодий фикрлашни ўрганибгина қолмай, кенг доирадаги иқтисодий муаммоларни аниқлаш, таҳлил қилиш, иқтисодий ривожланиш тенденцияларига баҳо бериш, бу ўзгаришлар келажакда қандай натижаларга олиб келишини кўз ўнгида келтира билишни ўрганиши зарур.

Шундай қилиб, бугунги кунда жамият ҳаётида юзага келётган иқтисодий муаммоларни ўз вақтида англаб етган ҳолда уларни оқилона ҳал қилиш учун зарурий чора-тадбирлар белгилаш соҳа мутахассисларидан жуда катта билим ва малакани талаб этади. Бўлғуси муҳандис-педагоглар бугунги давр талабларига жавоб бериш учун ўз билим ва малакасини тиним-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. -Т.: Ўзбекистон, 1995.

² Иномов И. Иқтисодий тарбия назарияси. – Т.: ТДИУ, 2005.

сиз ошириб бориши, замонавий тажрибаларни кунт билан ўрганиши, изланиши лозим. Бу нафақат бугунги кун кишилари, балки келажак авлод олдида ҳам жуда катта масъулиятни бўйнига олиш демакдир.

2. Касбий педагогиканинг ривожланиш босқичлари

Касб таълими узок даврлар мобайнида ҳар томонлама ривожланган шахсни тарбиялашга йўналтирилиб борилди, бироқ ушбу тадбир битирувчиларнинг касбий маҳоратини шаклланиш даражасининг пасайиши ҳисобига амалга оширилди. Бу ҳолат касбий маҳоратни ва лаёқатни ошириш, инсоннинг бутун умри давомида ўз билимини такомиллаштириб бориш ва ўз-ўзини тарбиялаш эҳтиёжини оширишга хизмат қилмас эди. Шу сабабали касбий маҳорати етишмайдиган, ижодий изланишлардан йироқ, таълим-тарбия, касб-ҳунар ишида нўноқ кишилар ҳам шу соҳага аралашиб қолдилар. Олий таълим тизимида йўл қўйилган бундай хато ва камчиликлар ижтимоий ҳаётимизда ўзининг салбий оқибатларини намоён қилди. Республикамизда таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида касбий таълим ишчи касбларига махсус тайёрлаш масаласига, таълим олувчи шахсида касбий маҳорат ва лаёқат сифатларини шакллантиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Маълумки, касб маҳорати дейилганда битирувчининг юқори даражадаги касбий кўникма ва малакаларни эгаллаганлиги тушунилади, у шахснинг меҳнат бозорида эгаллаётган касби бўйича рақобатбардошлик даражасида ўз аксини топади. Касбий маҳорат ишчи кучларининг юқори даражада мослашувчанлигини ва янгиликларни тез ўзлаштириши, янги ишлаб чиқариш шароитларига оз вақт ичида ўта олиши, фаолият соҳасини мустақил танлай олиши каби сифатлар билан белгиланади.

Республикамизда таълимни ривожлантиришнинг бугунги босқичида “Касб педагогикаси” фанининг асосий вазифаси сифатида жаҳон талаблари даражасида янгиланиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни

тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндашувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва тадбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим. Касбий таълимга бўлган эътиборнинг ортиб бораётганлигини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

1. Таълим ислохотлари натижасида гимназия, лицей, коллеж ва бошқа турдаги янги ўқув муассасаларининг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши;

2. Олий ўқув юртларида касб таълимини ташкил қилиш, алоҳида бўлим ва факультетларнинг ташкил этилиши;

3. Касбий педагогиканинг бошқа фанлар билан янада жипс-роқ боғланиб бориши, истиқболда амалга оширилиши кўзда тутилган, билим соҳалари туташувида янги концепция ва назарияларнинг юзага келиши;

4. Касбий таълим муассасаларининг аҳолига таълим хизматларини кўрсатиш турларининг ортиб бориши, ўз базасида тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва унга хизмат кўрсатишни йўлга қўйиши, меҳнатни ташкил қилишнинг илғор шакллари жорий этилиши ва бошқалар.¹

Касбий педагогика талабаларни таълими, тарбияси, ўқиши ҳамда ривожланиш қонуниятларини ўрганади, таълим-тарбия, педагогик ва ахборот технологияларини қўллаш мезонларини ишлаб чиқади, касб таълими муассасалари турларини ва уларни бошқариш тизимини асослайди. Ушбу фан инсонни касбий фаолиятга тайёрлаш, ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш, малакали ишчи кучини янги талаблар даражасига мослаб боришни кўзда тутди.

3. Узлуксиз таълим жараёнидаги касбий-малакавий ўзгаришлар, касбларни таҳлил қилиш методлари

Узлуксиз таълимнинг асосий мақсади — юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг яхлит тизимини барпо этиш стратегияси ҳамда асосий йўналишларини унинг

¹ Ў.Қ.Толипов, М.Баракаев, Ш.Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни). –ТДИУ, 2001.

компонентлари: шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқариш вазифаларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқишдан иборатдир. Бу масалани илмий-педагогик жиҳатдан тўғри ҳал этиш, ҳозирги кундаги тадқиқот ишларининг мавзуси ва тадқиқотчиларнинг машаққатли меҳнати туфайли амалга ошириладиган муаммодир.

Шунинг учун иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида ҳамда таълим тизимини ўрганиш асосида мамлакатимиз касб-ҳунар орқали иқтисодиётида эришилган ютуқларни атрофлича таҳлил этиш, мавжуд муаммо ва камчиликларни батамом барта-раф этиш ҳамда касб-ҳунарни ривожлантириш усулларини илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш орқали амалга ошириш, таълим тизимини янада такомиллаштириш ма-салалари илгари сурилади. Бунда, асосий эътибор Ўзбекистонни жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви жараёнини жадал суръатларда ривожлантиришга қаратилади. Бу эса мамлакатимиз ташқи иқтисодий фаолиятини эркинлаштириш борасида кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирларни амалга оширишни тақозо этади.

Касб-ҳунар таълими – бу шундай тизимки, у зарур ҳаётий неъматларни яратиш йўли билан одамлар ва жамият эҳтиёжини қондиради, хўжалик юритиш фаолиятини яхшилайдиган, ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлайди. Демак, инсон биринчи навбатда, моддий талаб-эҳтиёжини қондиришга касбий фаолият орқали эришади, ўз ризқ-рўзини яратади. Бунга эришиш учун муҳандис-педагог мутахассисларнинг иқтисодий тафаккурини ривожлантириш орқали уларни:

- жамият иқтисодий қонунларини ўргатувчи билимлар би-лан қуроллантириш;

- жамиятнинг иқтисодий сиёсатини тўғри англаб етадиган мутахассис-шахсни шакллантириш;

- ишлаб чиқаришдаги фаол касбий фаолиятда иштирок этиш, меҳнат қилишнинг илғор шакл ва методларини ўрганиб олишга йўллайдиган дастлабки малакаларни эгаллаб олиш.

“Бозор иқтисодиёти ислохотларини амалга оширишда қан-дай чора-тадбирлар кўрилишидан қатъий назар, малакали мута-

хассислар етишмас экан, қўйилган мақсадга эриша олмас-лигимиз мумкин. Малакали мутахассисларни тайёрлашда олий таълим муассасалари янгича ёндашувларни ишлаб чиқиш вақти келди”¹—деган эди биринчи Президентимиз И.А.Каримов. Бу жараёни амалга оширишда хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг дастлабки босқичларини амалга ошириш, шунингдек, бозор иқтисодиёти шароитида кадрлар тайёрлаш муаммоларини ўрганиш ушбу мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Бу каби муаммоларнинг оқилона ҳал этилиши эса ҳар томонлама бозор муносабатлари талабларига жавоб бера оладиган муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлашга боғлиқдир. Чунки, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида мустақил республикамиз олдидаги янгидан-янги мақсад ва вазифаларни чуқур англаб етган, ҳар томонлама етук, замон талабларига мос келувчи билим ва тажрибага эга бўлган муҳандис-педагог мутахассисларгина мамлакатимиз иқтисодий-ижтимоий ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиши мумкин. Бироқ, янги шароитда самарали фаолият юрита оладиган муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш борасидаги муаммо ва камчиликларнинг мавжудлиги туфайли, юқорида айтиб ўтилган хусусиятларни ўзида мужассам этган мутахассисларни тайёрлашда бир қатор тўсиқлар юзага келган бўлиб, уларнинг оқилона ечимини топиш бевосита мамлакатимиз иқтисодий тараққиётини белгилаб берувчи ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади.

“Касбий педагогика” фанининг асосий тушунчалари, мазмун-моҳияти касбий таълимнинг турли тизимларида қуйидаги вазифаларни бажариши мумкин:

-ўқитувчиларнинг янги ва янада мураккаб тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўз касбий маҳоратини ошириши;

-касбий-техник таълимнинг янги концепцияларини амалга ошириш восита ва йўллари яратишга алоҳида эътибор қаратиш, фаол-ижодкор шахсни тарбиялаш;

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1995.

-педагогик билимларни эгаллашга янгича ёндашувларни ишлаб чиқиш;

-таълим-тарбиянинг самарали шакл ва методларини ишлаб чиқиш;

-ривожланиб боровчи янги педагогик жараёнларни лойиҳалаш, таълим олувчиларнинг барча имкониятлари ва қобилиятларини ишга солиши учун шароит яратиш, касбий маҳоратни эгаллаши учун сарфланадиган вақтни қисқартиришга эришишдан иборат.

4.Касбий таълим йўналиши бўйича умумдавлат классификацияси

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, ривожланишнинг ўзига хос ва ўзига мос йўлини танлаб олди ҳамда ҳуқуқий демократик давлат, очик фуқаролик жамиятини қуришни амалга ошира бошлади. Бундай давлатда жамиятнинг маънавий янгиланиши, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодини шакллантириш жаҳон ҳамжамиятига уйғунлаштириш учун барча шарт-шароитлар яратилган бўлади.

Касбий таълим йўналиши бўйича умумдавлат классификацияси, умуминсоний қадриятлар ўзбек халқининг кўп асрлик илмий ва маданий анъаналарини, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан-техника ҳамда жамиятнинг ривожланиш истиқболини эътиборга олган ҳолда таълим соҳасида олиб борилаётган аниқ мақсадларга эришишнинг муҳим шартлари бўлиб ҳисобланади.

Моҳияти жиҳатидан мутлақо янги бўлган “Таълим тўғрисида”ги 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган қарорга биноан қабул қилиниши ва жорий этилиши ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий жиҳатдан бой шахсни шакллантириш ҳамда юқори малакали, рақобатбардош кадрларни олдиндан қайта тайёрлашдан иборат стратегик мақсадга эришиш учун назарий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Мамлакатимизнинг буюк келажагини яратишда аввало биринчи Президентимиз И.Каримовнинг қуйидаги сўзлари – ҳақиқат билан чамбарчас боғлиқдир: “Бугун республикамызда исло-

хотлар фақат иқтисодиёт соҳасидагина олиб борилмаяпти, бу аввало, институционал ислоҳотлар бўлиб, улар эски марказлаштирилган иқтисодий тизимни янги, эркин бошқарув тизимига ўтказишни, уни рағбатлантирувчи, ҳаётий фаолиятга айлантиришни таъминлайди”.

Бу ўзгаришларни махсус дастурлар асосида амалга ошириш, ҳўжалик юритишнинг замонавий усуллари жорий этиш, компьютерлаштириш, ҳам хорижда, ҳам ўз юртимизда олий таълим муассасаларидаги ёш мутахассисларни жадал тайёрлашни ташкил этиш, булар барчаси, Президентимиз, давлатимизнинг диққат марказида турибди. Республикамиз ҳукумати томонидан умуман молиялаш тизимини, хусусан, таълим тизимидаги молиялашни такомиллаштиришни талаб этилмоқда.

Мамлакатимизда “Таълим тўғрисида”ги 2020 йил 23 сентябрдаги қабул қилинган қарорга биноан таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишни, таълим муассасаларига иқтидорли, билимга чанқоқ ёшларни жалб этмасдан, олий мактаб фаолиятини тубдан ўзгартирмасдан туриб эзгу ишларимизни мантиқий якунига етказиб бўлмайди. Узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилишда юқори малакали кадрлар тайёрлаш борасида самарага эришишда таълим тизимини такомиллаштиришда, таълим муассасалари фаолиятига шарт-шароит, имконият яратишда етарли маблағга эга бўлмасдан туриб кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Ана шу талаблар асосида Касбий таълим йўналиши бўйича умумдавлат ўзгаришлари бугунгача давом этмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат томонидан таълимни моддий қўллаб-қувватлаш ўқув юртларининг ноширлик, ишлаб чиқариш, илмий хизмат кўрсатиш ва уставга мувофиқ амалга ошириладиган бошқа фаолиятлар ҳисобига ўқув юртлари даромадини ошириш билан чамбарчас боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим. Булар таълим муассасаларида замонавий техника воситалари, жиҳозлар, янги технологияларга хусусан, ахборот технологияларига бўлган эҳтиёжни таъминлайди, улар мустақиллигини оширади, фаннинг таълим билан уйғунлашувининг таъсирчан воситаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш имко-

нини беради ва оқибат натижада олий таълим тизимига янги куч бахш этади. Бу саъй-ҳаракатлар ўзларида илмий билим билан гармоник жиҳатдан мукаммал инсон бўлишини мужассамлаштирган, оила, жамият, давлат олдида ўз масъулиятини чуқур ҳис этадиган фидойи мутахассисларни тайёрлашни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариши шубҳасиздир.

Бизнинг мамлакатимиз учун кадрлар тайёрлаш ва янги таълим устуворликларига алоҳида эътибор қаратиб “Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсатида инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий тарбиялаш билан жипс боғлиқ узлуксиз таълим тизими орқали фуқаро шахсни ҳар томонлама ривожланган бўлиши кўзда тутилади”, шу билан бирга давлат бошлиғи томонидан халқаро тажрибани албатта ҳисобга олган ҳолда ўзида анаъаналарни мужассам этган ва такомиллашган жамият барпо этишга алоҳида эътибор қаратилади.

Айни пайтда, “Таълим тўғрисида”ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилганидек, таълим соҳасидаги давлат сиёсати таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик ва дунёвий характерини, унинг узлуксизлиги ва изчиллиги, таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги, жинси, тили, ёши, ирқи, миллий мансублиги, ижтимоий келиб чиқиши ва мавқеидан қатъи назар, билим олишда тенг ҳуқуқларни кафолатлаш ва таъминлашдек принципларга асосланган ҳолда ривож топиб бориши унинг ғоявий, тарбия жараёнидаги ўрни, мавқеи ва имкониятлари доираси тенглигини белгилаб беради”.¹

Таълимнинг энг муҳим вазифаси бўлиб, жамиятни замонавийлаштириш, мамлакатни ривожланишининг олдинги ўринларига олиб чиқишга қодир мутахассис ходимлар билан мустаҳкамлаш, соғломлаштириш, янгिलाш ва тўлдириш ҳисобланади. Бунда замонавий бозор иқтисодиёти мутахассислар тайёрлашга янги талаблар қўймоқда. Ҳар бир иш ўрнида ишлаб чиқаришни ривожлантиришда иштирок этиш, ўз тавсифи ва технологиявий жиҳатига кўра анча мураккаб маҳсулотнинг тез ўзгарадиган юқори сифатлилигини таъминлаш, ашёлар таннархи ошиб бори-

¹ Баркамол авлодл – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997. 20-21 бетлар.

шини ишлаб чиқариш усулларини такомиллаштириши ва сарфларни камайтириш йўли билан тизгинлашдан иборатдир.

Асосий масала шундаки, бозор иқтисодиёти шароити ҳар бир иштирокчига фаол иқтисодий фикрлашга эришиш талабини қўймоқда. Инновация стратегиясида бу айниқса, юқори аҳамият касб этади. Гап шундаки, бозор иқтисодиёти гарчи янгиликка қулайлик берсада, лекин ўзи бунга шарт-шароит ярата олмайди. Шунинг учун бозор муносабатларига жалб этилган барча мутахассис ходимларда стратегик фикрлаш, иқтисодий ривожланиш қонунларини тушуниш, янгиликни баҳолай билиш, мустақил қарор қабул қилиш, юзага келган қийинчиликни енга билиш, зарур бўлганда ўз қарорини асослаб тушунтириб бериш ва исботи билан ифодалаш муҳим сифат бўлиб ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда касб таълими ислохотларини амалга оширишдан асосий мақсад таълим-тарбия жараёнини юқори чўққиларга олиб чиқишдир. Ислохотларни амалга ошириш зарурияти касб педагогикаси фани олдига кўпроқ ижодий характердаги илмий тадқиқот ишларини яратиш вазифасини қўймоқда. Ҳозирги замон ҳар томонлама етук мутахассис кадрларни ўқитиш, уларни замонавий технологиялар билан қуроллантиришни талаб этади. Кўзланган мақсадга эришиш учун таълимнинг эски усулларидан воз кечиш, фақат муайян билимлар мажмуигагина эга бўлган ёш кадрларни тайёрлашдан ўзининг бутун билим ва имкониятини намоён этишга қодир, юксак ахлоқли, ҳар томонлама етук инсонни тайёрлашга ўтиш керак. Касб педагогикасининг жаҳон миқёсида эришган ютуқлари даражасини, ахлоқий-эстетик меъёрлар ривожини устуворлиги ҳисобга олувчи миллий мактабга таянувчи, миллий маданият ўчоғи ҳисобланувчи, шу билан бирга маданиятларнинг оқилона диалогини олиб боришга қодир узлуксиз таълимни ривожлантириш стратегияси ҳақидаги масала долзарб бўлиб қолди. Бундай таълим умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ва Олий таълим муассасаларида ривожлантирилиши ва мустаҳкамланиши лозим.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Ўзбекистонда касб таълими ислоҳоти қачондан бошланган?
2. Кадрлар тайёрлашдаги касбий-малакавий ўзгаришлар ҳақида фикр билдиринг.
3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимларни тайёрлашга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
4. Касб таълими вазифаларига нималар киради?
5. Касбий таълимнинг тармоқлари деганда нимани тушунасиз?
6. Касбий таълимнинг шаклланиш жараёни ҳақида сизнинг фикрингиз?
7. Касб таълими тизимини ривожлантиришдаги асосий йўналишлар нималардан иборат?
8. Мамлакатимиз иқтисодиётида қандай ўзгаришлар амалга ошириляпти?
9. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимидаги устуворликлар нималардан иборат?
10. Касбий таълим йўналиши бўйича умумдават классификацияси нимадан иборат?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Педагогика профессионального образования. Под.ред. В. А.Сластенина. - Москва. Академия, 2004 .
2. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов. - М.: Элит, 2004 .
3. Ў. Толипов., М. Баракаев., Ш. Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни).— Т.: ТДИУ, 2001.
4. Н.Хўжаев, Ж.Ҳасанбоев. Иқтисодий педагогика. — Т.: ТДИУ, 2002.
5. Худойкулов Х. Ж. “Педагогика. Психология”. Дизайн-пресс. —Т.: 2011.
6. www.inter-pedagogika.ru.

IV.БОБ:КАСБИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ҚИЁСИЙ ВА ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛИ (ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР АСОСИДА)

РЕЖА:

1.Касбий таълим тизимининг қиёсий таҳлили (Хорижий тажрибалар асосида).

2.Жамият ривожланишида касбий педагогиканинг тарихий пайдо бўлиши, унинг инсон таълим-тарбиясида тутган ўрни.

3.Зардуштийлик таълимоти. Ислом дини таълимоти.

4.Халқ педагогикасининг ривожланиш босқичлари.

1.Касбий таълим тизимининг қиёсий таҳлили (Хорижий тажрибалар асосида)

Германия ва Францияда касбий таълимининг тузилмаси: Бу концепция инсонни шакллантириш сифатларида би-лиш фаолиятини рад этиб, ҳамма психологик ҳолатлар орга-низмнинг ташқи реакцияси деб тушунилади, унинг диққат мар-казида ҳаракат кўринишлари муаммоси туриб, унинг таъсирида ўқувчиларнинг қабул қилишини намоёйиш этишлари керак.

1. Далилларни эслаб қолиш.

2. Далилларнинг маъносини тушуниш.

3. Эслаб қолинганини қўллаш.

4. Мазмун ва шаклини таҳлил қилиш.

Бу жараён қисмларга ажратилиб, қисмлар орасидаги боғлиқ-ликлар ечилади ва кейин бутун механизмни ишга тушишига олиб келади.

5.Бутунликни қисмларда тушириш, бу жараёндаги маълумотларни тушунарли ва оддийгина қабул қилиш;

6.У ёки бу нарсани қимматлилигини ва зарурлигини англаш.

Руҳий кўникма.

1.Даража пассив: кулоқ, кўз органлари орқали сигнал қабул қилиб, диққатни жамлаш.

2.Актив: диққатнинг бирон бир нарсага ўз таъсирини кўрсатиш.

3.Баҳо бериш: кузатиш, таъсир кўрсатиш, бирор бир нарсага ўз таъсирини кўрсатиш.

4.Ташкилий ғоялар: фалсафий ишлаб чиқиш, муаммоли вазиятларни ҳал қилиш. Бирон бир қимматли нарсани иккинчисидан фарқ қила олиш.

5. Мақсадли фаолият: текширилган қийматлар даражасига кўра шахс сифатида шаклланган, ижобий ва салбий фаолият тури.

Ўқитиш методининг рационалистик модели ўқув материални самарали ўзлаштириш, ривожлантиришнинг дидактик мақсадига эришиш, коммуникатив ижодий фаолиятнинг мазмунини ташкил этувчи касбий таълимнинг шахс сифатида шакллантиришдир.

Таълимнинг гуманистик жараёнлари.

Гуманистик таълим умуминсоний қадриятларни экологик муаммоларини, ижодий фаолиятини шакллантирувчи таълим тизимидир.

Ёш педагогларни шакллантириш концепцияси.

Талабаларни ўқув юртларини битиргандан кейин касбга кириб боришлари икки мураккаб жараённи ўз ичига олади.

1. Ўқитувчи сифатида шаклланиши, шароитга мослашиш ва педагогик маҳоратга эга бўлиш.

2. Янги ижтимоий шароитни ўрганиш, унга баҳо бериш ва янгиликлар киритиш.

Ўқув тарбия жараёнида мақсад қўйиш кўникмаси.

Мақсадни аниқ ва тўғри танлашгина, ўқув жараёнининг асосий компонентлари: ўзаро боғлиқлигини, мазмунини, самардорлигини аниқлайди. Аниқ мақсадлар қўйиш фақатгина ўқувчилар фаолиятини аниқ ташхислабгина қолмай, қўйилган мақсадга асосан берилган билим натижаси ўқитувчилик фаолиятларига ҳам боғлиқ. Шундай қилиб, аниқ мақсад қўйиш бир тарафдан шахсий мақсад деб қаралса, иккинчи тарафдан умумий мақсадга эришиш деб қаралади.

Умумий мақсадларни аниқ қўя билиш, билимга бўлган ўзлаштириш ва муносабатни ўқувчида шакллантиришдир.

Дунё касбий таълим тизимини ўрганмай туриб, бу соҳада янги шаклларни тузиб бўлмайди. Бу соҳада бизга узлуксиз таълим тизимини олиб боровчи давлатлар тажрибаси, уларнинг ишлаб чиққан таълим стандартлари бизга жуда зарур. Бугунги кунда Буюк Британияда узлуксиз таълим ва касбий таълимнинг янги тизими ишлаб чиқилди. Бу тизим турли йўналишлардаги мутахассисларни, шунингдек, бошланғич ўрта мактабларнинг ўқитувчиларини тайёрлашни назарда тутган.

Олмонияда касбий таълим тизими.

Олмонияда бир неча мураккаб тузилмага эга бўлган таълим тизими қабул қилинган бўлиб, таълим оловчиларни мутахассисликка йўллашда 3та босқичдаги мактаблар ташкил этилиб, улар ўз фаолиятини бошланғич таълимдан кейин давом эттиради. Олмонияда ўқув жараёнини тайёрлаш ва бошқариш марказлаштирилгандир.

Ўқув жараёнининг турли жабҳаларида ўзининг жавобгарликлари бўлиб, у турли босқичларда турличадир.

Олмонияда касбий таълимнинг тузилмаси.

1-босқич: Касбий таълимга тайёргарликнинг биринчи йили (Назарий билимлар берилиб ушбу касбга йўналтирилади).

2-босқич: Ўқувчилар назарий ва амалий оиладош касблар билан ҳам танишиб борадилар (тугатиладан кейин биринчи синов олинади).

3-босқич: Мутахассислаштириш жараёни бўлиб, у имтиҳон билан тугалланади. Бу тизимда таълим оловчилар - назарий ва амалий билимларга ҳамда касблар ҳақида тушунчага эга бўлишлари керак.

Қўшимча малака ҳосил қилиш билан бирга ўзларининг фикрларига эга бўлиб, меҳнат фаолиятига ўз ҳиссаларини қўшишлари керак.

1-2-босқич кенг маънода ишчилар тайёрлаб бериб, улар оддий иш жараёнларини бажариб, мураккаб жараёнларда 3-босқичга суянадилар. 3-босқич бўлғуси мутахассис ходимлар назарий ҳам амалий билимларга эга бўлиб, қурилма ва

мосламаларни (станокларни) созлаш, таъмирлаш ишларини бажарадилар.

Касбий таълимнинг француз модели.

Францияда мактабни битиргач, коллежларда ўқитиш тизими ҳукмронлик қилади.

Бу ўз навбатида эрта касб эгаллашдан асраб қолади. Францияда бошланғич таълим асосан 11 ёшгача бўлиб, кейин ўқувчи коллежда таълим олади. Ундан кейинги таълимини ўқувчи умумтаълим ёки техник лицейларда давом эттиришади.

Бугунги кунда техник лицейлар кенг техник билимларни бериб, унинг асосида бакалавр унвонини олиш мумкин. Ўқув муассасасининг ихтисослигига қараб бакалавр француз тилини, социология асосларини, математика, физика, табиий фанлар, технология фанларини яхши эгаллайдилар.

Технология йўналишидаги бакалаврлар чет тилларни, компьютер ва тижорат билимларига эга бўладилар, ҳамма бакалаврлар олий ўқув билим юртларида таълим олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Бакалавр унвонини олишни хоҳлаган таълим олувчи навбатда мактабни, коллежни битирганлиги ҳақида диплом олиб, ундан кейин 3 йил касбий лицейларда ўқишлари керак.

Малакали ишчиларни тайёрлашда давлат ва хусусий лицейлар фаолият кўрсатиб, уларнинг ҳаммаси давлат назорати остида бўлади. Касбий таълимга ўқиш жараёнини таълим вазирлиги ишлаб чиқиб, уни маълум ўқув йилида таъмирлаш жавобгарлиги давлат зиммасидадир.

Касбий таълим тизимининг бутун фаолияти марказлашган бўлиб, ўқув мазмунини ўзгартирувчи қонун ва қарорлар давлат миқёсида қабул қилинади. Умумий касбий таълимда ўқитиш жараёни бепулдир.

2. Жамият ривожланишида касбий педагогиканинг тарихий пайдо бўлиши, унинг инсон таълим-тарбиясида тутган ўрни

Малакавий педагогиканинг узоқ йиллар ва бир неча авлодлар тажрибасида йиққан маълумотларни инсоният тарихи

ҳамма жабҳаларида ёш авлодларни ўқитиш ва малакавий педагогик билимлар бериш дунё тарихида ўзининг алоҳида ўрнига эга.

Қулдорлик тузумида ақлий ва жисмоний меҳнат орасида фарқ бўлиб, жисмоний меҳнат қуллар зиммасида эди.

Қулдорнинг асосий иш фаолияти ақлий меҳнат бўлиб, улар асосан фалсафа ва сиёсатни ташкил этган. Бу эса ўз вақтида малакавий меҳнат билимининг ғоявий ривожланишига таъсир этади.

Ўрта аср давомида диний ҳукмронлик бўлиб, унда касблар худо томонидан берилган, эгалланган ҳунарга урф-одатлар, илоҳиёт ва сирли деб қаралган. Бу эса жамиятда эгалланаётган ҳунарга муносабатни белгилайди.

Малакавий ўқитишнинг асосий формасида ҳунарманд ва савдогар болалари устахоналарда ўқитилиб, ўрта аср устаси ўзининг ўқувчисига фақатгина ўзининг билим ва малакаларини берибгина қолмай, ўз касбини бир парчаси, ўзининг дунёқарашини яккалигини шогирдига бера олган. XI асрда Гуго Сен-Векторский, Т.Мора, Т.Компонелло педагогик асарлари юзага келди.

Капиталистик муносабатларнинг ривожланиши, фан ривож, маданияти ва техниканинг ривожланиши билан XIV-XVII асрларда малакавий ўқитишнинг муаммолари, формалари, уларни ташкил этиш, самарадорлигини оширишга бўлган қизиқишлар ошиб борди.

Инглиз иқтисодчиси ва педагоги Беллерса ёзган асари малакавий ўқитишнинг — социал педагогик масалалари, яъни касб эгаллаш йўли билан камбағалликдан қутилиш яхши тарбия ва кенг билим ҳақидаги саволларга жавоб бера олади.

IX аср охири ва XX аср бошларида социал иқтисодиётчилар таъсири остида Ғарбий Европа педагогикасида меҳнат мактабини ислоҳ қилиш бошланди. Унинг асосий йўлбошчиси Георг Кершеншейнер.

АҚШда малакавий педагогиканинг ривожланиши меҳнат ва унинг ишлаб чиқаришга илмий ёндошиш, янги технологияларни ишлаб чиқиш сифатини ошириш, рақобатбардош-

лилигини кўтариш билан боғлиқдир. Бу ҳаракатларни илмий ташкилотчиси АҚШлик муҳандис Ф.У.Тейлордир.

Унинг ишлаб чиққан методлари “Тейлоризм” номи билан бизгача етиб келган. IX аср охирларида Ғарбда малакавий билим бериш методикасида амалий педагогика методикаси юзага келиб, у корхоналарда алоҳида устахоналар ташкил қилиниб, унинг натижасида корхоналардан устахоналар ажралиб чиқиб, педагогик фаолият олиб боришга боғлиқдир.

XX аср педагоглари малакавий педагогикани асосий вазифаси деб ишчи-ўқувчини, махсус мактаб ўқувчисини анализ қилишни, ишлаб чиқиш талабига жавоб берувчи, малакавий ва политехник билимларни, меҳнат ва ўқитишни ўзида мужассамлаштириш технологик шаклларни, малака, кўникмаларини ошириш ва тарбиялаш деб тушунадилар.

Бу йилларда ишлаб чиқаришда ўқитиш методикасини асосий муаммоларини ҳал қилиш эски технологияларни мукамаллаштириш ва янгиларини ишлаб чиқишга қаратилган.

Касбий педагогиканинг янги ривожланиш босқичи 50-йилларда халқ таълими тизимида ҳаёт ва мактаб орасидаги боғлиқликни мустаҳкамлаш тўғрисидаги қонундан бошланади. Бироқ педагогиканинг бу жабҳасида ривожланиш тўхтаб қолди, чунки қонунга асосан, ўрта мактабнинг юқори синфларига ёшларни умумий касбларга тайёргарлиги функцияси юклатилиб, бу бажариб бўлмас вазифа эди.

70-80 йилларда касбий педагогиканинг ривожланиши қийин социал, сиёсий шароитда кечди. Унинг ривожланишига социал иқтисодий фактлар таъсир кўрсатиб, педагогик фанлар давлатнинг ва сиёсатнинг қаттиқ чегараланган қарорлари остига тушиб, фаннинг кўп қирралари ечилиши рухсат этилмай, умумий малакавий билим бериш қаттиқ тазйиқ остида қолди.

Бу ўз вақтида иқтисодий қийинчиликларга олиб келади. Бир томондан жамоанинг иш фаолиятининг пасайишига олиб келса, иккинчи томондан ишлаб чиқаришдаги ишчиларни малакасини ошириш ва реал янгиликларни беришга тўсиқлик қилди.

Ёш авлодга таълим-тарбия бериш мазмун-моҳияти ва услубияти даврлар ривожланишида тараққий этиб келганлигини

назарда тутмасдан туриб, ўқувчиларни ўқитиш режа ва дастурини тузиб бўлмайди. Таълим-тарбия бу биринчи навбатда ҳаётий тажрибани бир авлоддан кейинги авлодга тақдим этишдир. Ўзбек халқининг бу соҳадаги тажрибаси жуда бой. Ҳозирги замон педагогика фани таълим-тарбияга оид ота-боболаримизнинг фикр ва ғояларни ўзлаштиришга, халқ педагогикаси манбаларни, миллий урф-одатлар ва қадриятларни ўрганишга ҳам хизмат қилади. Шунини таъкидлаш лозимки, ўзбек халқининг ниҳоятда бой маданий-маънавий мероси ўсаётган ёш авлод таълим-тарбиясида бузилмас пойдевор вазифасини ўтайди. Таълим-тарбияни ўрганадиган эканмиз, у жуда қадимий жараён эканлигини инсоният бутун ҳаёти давомида у билан шуғулланганлигига ишонч ҳосил қиламиз. Бу жараёнда аجدодларимиз тарбиявий таъсирининг самарали йўл усуллари ва манбаларини қидириб ҳаётга тадбиқ қила оладиган ёш авлодга бағишлаганлар. Бунинг натижасида тарбия ҳақидаги ғоялар, назария ва тавсиялар пайдо бўла бошлаган. Бу педагогика фанининг пайдо бўлишига олиб келган.

Ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим-тарбияси жамиятимиз тараққиётининг муҳим омилидир. Бунинг ижтимоий функцияси авлоддан авлодга оилавий, меҳнат, ижтимоий ва сиёсий тажрибани ўтказиши билан яққол кўринади. Бу тажриба маданият, санъат, саноат, илм, тил, маърифат, ғоя орқали ва одоб-ахлоқ қоидалари билан ифодалаб берилади. Ҳар бир давлат тизими, ижтимоий муносабатлар, инсоният истиқболи, унинг ҳаёт ва турмуш даражаси саноат ва маданият тараққиёти билан бевосита боғлиқдир.

Таълим-тарбия инсон жамияти пайдо бўлиши билан бошланди ва ривожланиб борди. Кўп асрлар илгари Ўзбекистон ҳозирги ҳудудида ибтидоий жамоа-уруғчилик тузуми даврдаги боланинг таълим-тарбияси оилада (қиз-болалар аёлларнинг, ўғил-болалар вояга етишлари билан эркаклар кўригида), жамоа, меҳнат ва ов масканларида бўлиб ўтар эди. Ёш бола туғилиши биланоқ ота-она парвариши орқали атроф-муҳит, одамлар билан муносабат ва мулоқот, меҳнат билан танишади. Турмуш ва меҳнат фаолияти бошланиши билан ҳалол меҳнат билан озиқ-

овқат топиши, ишлаб чиқариш тажрибаси каби кўникмаларини ўзлаштиради. Шу жараёнда болада ақлий, руҳий ва жисмоний камолот, маънавият ва маданият, одоб ва ахлоқий қарашлар шаклланади ва ривожланади. Меҳнатда бола деҳқончилик, чорвачилик, уй, меҳнат ва ов учун қуролларни ишлаб чиқаришларни ўзига ўзлаштириб олади ва шу билан тарбияланади. Ёшларга ўргатилган меҳнат кўникма ва малакалари уларни табиат фожияларидан ўзини ва оила аъзоларини сақлаш, ердан яхши ҳосил олиш, чорвани ўстириш ва кўпайтириш, овда кучли, чаққон ва эпчил бўлиш, жамоаси билан биргаликда қийинчиликларни ўташ, яъни яхши яшаш учун бор кучи ва ақлини ишга солиш керак бўлса, курашишга тайёрланар ва бинобарин, ақл-идроқли, қобилиятли, хушмуомала ва одобли бўлиб ўсишларига хизмат қиларди.

Ўзбек халқи ҳаёт ва меҳнат жараёнида, борлиқдаги нарсалар ва вазият-ҳодисаларга муносабатлари асосида ўз дунёқараши, қадриятлари ва ақидаларига таяниб муҳим асос педагогик фикр ва ғояларини халқ оғзаки ижодида яратилган асарларига киритган. Бу илк фикрлар “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Рустам-достон”, “Барчиной”, “Фарҳод” мифологик достонларда ифодаланган. Халқ ижоди бўлмиш бу достонлар халқ педагогикасидан ўзбек миллатининг ёш авлодни ҳаётга тайёрлашда қўллаган восита ва усулларни, тадбир шакллари, ўзига хос урф-одати ва анъаналари таълим-тарбия қоидалари ва ҳаётий тажрибасини мужассамлаштиради. Шу жиҳатдан, бу достонлар ёшларни давр талабларига мувофиқ одамзот қилиб етиштиришда, таълим-тарбия ишларини амалга оширишда қўллаган қонуният, тамойил, усул, восита ва тажрибалар мажмуаларидир.

Ўзбек халқ педагогикаси ҳали мактаб ва мақсадли ўқитиш бўлмаган, педагогика фан сифатида шаклланмаган даврдаёқ оила ва атрофдаги жамият орқали ёш болаларда ақл-идроқ, одоб-ахлоқ, меҳнатсеварлик, касб-хунар ўрганиш, уддабуронлик, истеъдодлик, жисмоний ва руҳий саломатликка таяниш, жанговарлик, инсонпарварлик, меҳр-оқибатлилиқ, дўстлик хислатларини шакллантириш ва кучайтириш усуллари ҳаётий тажрибадан келиб чиқиб пайдо бўлди ва ривожланди. Одамлар ўша

пайтда ҳам билганки инсоният бу дунёда қолиши учун ваҳшийлик, қонхўрлик, ўғрилик, уруш ва можаро, одамзотни қийнаш билан мутлақо эришиб бўлмайди, балки шу учун тинчлик, виждонийлик, инсонпарварлик, ҳалол меҳнат керак. Халқ педагогикасидан келиб чиққан миллий урф-одат ва анъаналаримиз жамоа аҳлининг ўз-ўзини англашига, ижтимоий бурчини бажаришига, ҳар бир ақли бор инсон шахс бўлишига ижобий таъсир этади. Халқимиз ҳаёт кечириши, тинчликни сақлаш ва соғлом, касбга эга, меҳнатсевар авлодни ўстиришига хатти-ҳаракатлари йўл-йўриқларимизни билиб олишимизга асосий омил бўлади.

3.Зардуштийлик таълимоти. Ислом дини таълимоти

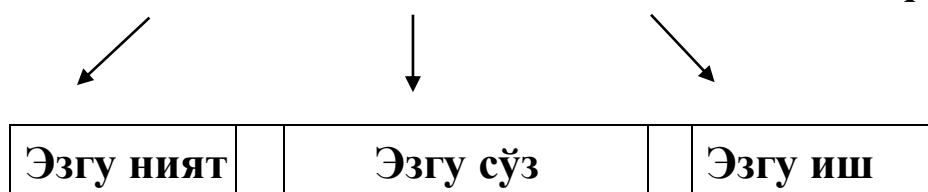
Тарихга назар ташлар эканмиз, таълим-тарбия ҳақидаги ғоялар эрамиздан олдинги VI асрда шаклланганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Кейинги даврларда педагогик ғояларнинг шаклланишида зардуштийлик таълимоти, буюк педагогик фикрлар ўзбек халқимизнинг “Авесто” муқаддас китобида ҳам ифодаланган ва қимматли фикрлар талқин этилган. Ислом динидан аввалги даврда Ўрта Осиё ҳудудида зардуштийлик динининг халқимизга нисбатан таъсири кучли эди. Зардуштийлик дини ўша даврдаги Ўрта Осиё давлатлар ижтимоий-сиёсий тузуми, халқ маданияти, жамият урф-одат ва қадриятлари, инсон маънавияти ва таълим-тарбияси масалаларини акс эттирди, ёш авлод турмуш тарзи ва феъл-атворининг муҳим йўналишларини белгилади. Зардуштийлик оташпарвар динининг “Авесто” муқаддас китоби қадимги Хоразм воҳасида пайдо бўлган. “Авесто”да “яхши” ва “ёмон” ҳодиса, вазият, ҳаракат ва юриш-туришлар ҳақида гап боради. Зардуштийлик худо Ахура-Мазда одамзотни поклик, яхшилик, ҳалол меҳнат, осойишталикка чақиради ва шуларни қилиш учун ҳар бир хоҳлаган инсонга вазият ва имкон яратади ва ёрдам беради. Зардуштийлик иккинчи худоси Анхра-Манью эса аксинча ёмонликка чақиради ва одамларнинг ярамас ишлари ва ҳаракатларига асос солади. Икки худо ва шулар билан яхшилик ва ёмонлик, ҳақиқат ва ёлғон, ҳаёт ва мамот, поклик ва

нопоклик, ҳалоллик ва ифлослик, раҳм-шавқат ва бағритошлик орасида абадул-абад кураш умрбод ўтади. Зардуштийлик динига сиғинганларни “Авесто” экин ерларни парвариш қилиш ва кўпайтириш, сув ва шудгор жойларни асраб-авайлаш, уй-жой қуриш, уйни олов, бола-чақа, меҳнат қуролилари, уй ҳайвон ва қушлари, идиш-товоқ билан тўлдириш, атрофни гул, ўсимлик ва мева дарахтлар билан ободон қилишга чақиради. “Авесто” фақат одам эмас, балки бир ҳовуч тупроқ, бир қултум сув, бир нафаслик ҳаво ҳам муқаддас деб ҳисоблайди. “Авесто”да она ери-мизнинг дарёлару-боғлар, тоғлару-булоқлар, кўлу-саҳролар, бутун ҳайвонот ва ўсимлик дунёси худомиздан одамзотга бузиш ва тор-мор қилиш учун эмас, балки уларни сақлаш, эъзозлаш ва дунёни янада гўзал бунёд қилишга чорлайди.

Ҳар бир инсон жамоа ичида ўзининг тутган ижобий ўрни ва ҳаётида тутилган йўли бўлиши даркор. Ўзининг кайфияти ва саломатлиги бўйича эса уларни сақлаш амалий чораларни кўриш, озодалик ва жисмоний тарбияга риоя қилиш, кийим, уй ва иш жойини тозаликда тутиш, нопок жойларга бормаслик ва нопок нарсаларга тегмаслик, бузилган овқатларни емасликка ҳамма вақт хабардор бўлиши керак. Зардуштийлик ҳар нарса, вазият, ҳодисада одам ўзининг бунёдкорлик, инсонпарварлик, раҳм-шавқатлик ва хушмуомалалигини кўрсатишига чақиради. “Авесто”да дунёнинг яратилиши, инсоннинг камол топиши, эзгулик учун ёвуз кучлар билан кураши, эркинлик ва ижодкорлик йўлидаги орзулари ўз ифодасини топган.

“Авесто” авлоддан-авлодга мерос қолдирган маънавий қадриятларимизнинг нодир намунасидир. Унда ўтган аجدодларимизнинг ҳаёт ва меҳнат, инсоннинг ахлоқ-одоби, бахт ва гўзаллик, ҳурмат ва адолат тўғрисидаги фалсафий ва педагогик мушоҳадалари ўз ифодасини топган.

“Авесто”да таъкидланган инсоннинг асосий сифатлари

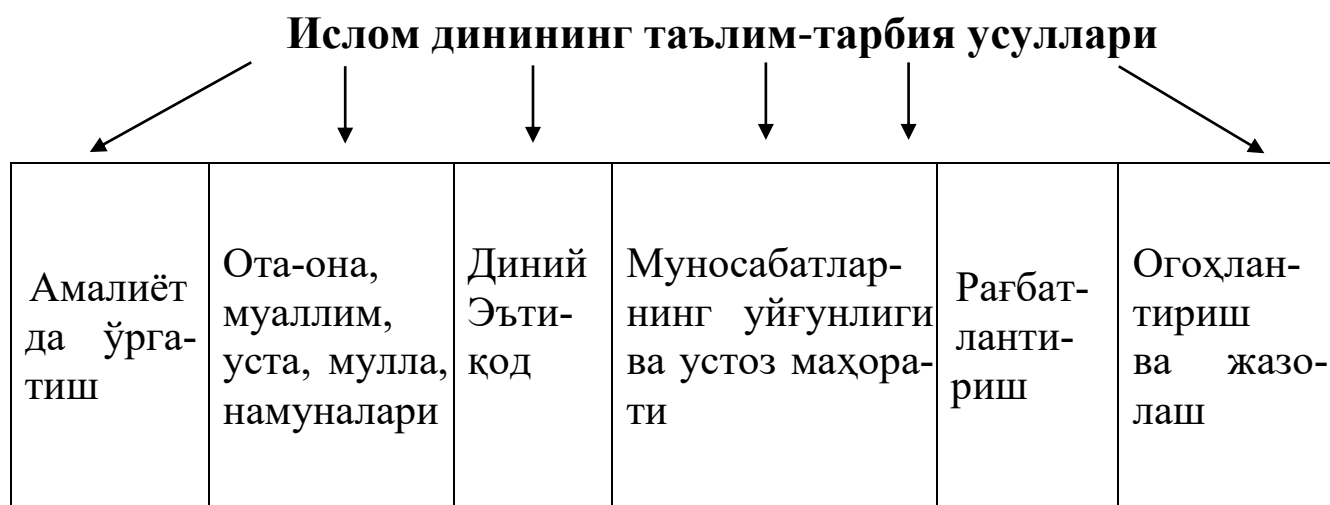
Ота-боболаримиз ислом дини ва унинг фалсафасига таяниб ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялашга алоҳида эътибор берганлар. Улар исломий таълим-тарбиянинг маънавий-маърифий аҳамиятига диққат ва эътиборини чуқур қаратганлар. Мамлакатимизнинг собиқ раҳбари Ислом Каримов таъкидлаганларидек: “Ислом дини - бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик, Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда”. Ўзбекистон халқи тарихида ислом таълимотининг таълим-тарбия ҳақидаги ғояларининг шаклланишида аҳамияти чексиздир. Қуръони Карим ва ҳадиси Шарифлар педагогика илмининг энг кўзга суртма кўринишидир. Уларда мусулмон аҳлининг дунёқараши фалсафаси, маънавияти, ахлоқи, эътиқоди, ҳар томонлама баркамоллиги каби инсоний сифатларни шакллантириш йўллари баён қилинган. Улар гуманистик таълим-тарбия усулларни маъқуллаб, бу гуманистик усулларида болани пухта ўйлаб тузилган юриштириш, ўқиш, меҳнат, озодалик, жисмоний, ақлий ва руҳий машқлар ички тартиб қоидалари билан тарбиялашга унга ҳар томонлама билим беришга, боланинг мустақил фикрлашини, ижодкорлиги ва фаоллигини ўстиришга эътибор қаратган. “Илм ибодатдан афзалдир” - деб айтгандилар Пайғамбаримиз (МРСАВ). Ўқитиш фақат ҳаётий бўлсин, ўқитишни турмуш, атроф-муҳит билан боғлаб олиб бориш лозим. Шунда у тушунарли ва халқчил бўлади. Пайғамбаримиз (МРСАВ) билим беришни меҳнат билан қўшиб олиб бориш тўғрисидаги фикрни илгари сурганлар. Улар айтган эдиларки: “Илм олмоққа ҳар бир муслим ва муслима учун ҳам фарз, ҳам қарз”.

Қуръони Карим ва ҳадиси Шарифларда тарбия масалаларига катта эътибор берилади. Боланинг ҳар бир ишига ота-она намуна бўлиши учун уларнинг сўзи ва иши бир бўлиши амри маъруф. Таълимга ўргатиш керак, аммо тарбия қоидаларини бола кўпинча ўзи ота-она, ака ва ука, опа-сингил, устоз ва жамоага қараб ўрнат олиши билан ўзлаштиради.

Саводхонлик, арифметика, астрономия, геометрия, тарих, табиатшунослик, шеърят, мусиқа, ҳуснихат ва тиллар ўргатилиши тарафдори бўлиб, ислом дини жисмоний тарбияга катта

аҳамият беради. Бу ишда жисмоний тарбиянинг гимнастика, югуриш, кураш ва ҳарбий машқлар қилиш йўли билан, бола танасини соғлом, бақувват, меҳнат, ҳарбий ва бошқа ишларга лойиқ қилиб чиниқтириш усулини асос қилиб олади. Ёш авлодни меҳнат фаолиятига тайёрлаши ва ҳар бир одам ўзи, оиласи ва Ватани учун ҳар томонлама мукаммал бўлиб ривожланиши кераклигини изоҳлаб беради.

Ислом дини ҳудудимизга келгани заҳоти Ўрта Осиё халқининг шу жумладан, ўзбекларнинг таълим-тарбиясида янги назария ва амалиётлар пайдо бўлди. Ислом дини тавсия этган таълим-тарбия тизимида билимлилик, касбга эга, виждонийлик, ҳудогўйлик, раҳм-шавқатлилик, инсонпарварлик, ватанпарварлик, фидоийлик, ростгўйлик, меҳнатсеварлик, хушмуомалалик, интизомликни шакллантириш ва ўстириш асосий ўринни эгалайди. Бунда таълим-тарбиянинг усуллари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

4. Халқ педагогикасининг ривожланиш босқичлари

Амир Темур даврида Ўрта Осиёда ислом дини ва шу билан бирга таълим-тарбия жадаллик билан ривожланди. Кўп мадраса ва масжидлар қурилди ва уларда ёш авлод ўқиб, бир неча дунёвий фанларни ўзлаштиришга мувоффақ бўлди. Бу даврларда Шарқ мамлакатлари Эрон, Озарбайжон, Туркия, Афғонистон, Ҳиндистон билан бўлган иқтисодий ва маданий алоқалар ҳам янги касб-ҳунарларни ривожлантирди. Узоқ ва яқин жойлардан

билимли ва уддабурон болаларни янги ҳунарларга ўргатиш учун маҳоратли муаллим ва усталар таклиф қилинди. XVIII асрда Марказий Осиёда учта Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликлар ҳукм сурди. Улар даврида ички ҳаёт, иқтисод, савдо, ҳунаrmандчилик, меъморчилик, маданият, мусиқа ва шеърят санъати анча ривожланиб борди. Бу барча ишларга ёш мутахассислар кераклигини билган ҳукмрон доиралар ёшларни олдин мадраса ва масжидларда кейин ҳар бир болани хоҳиши ва интилиши бўйича у танлаган устоз қўлига ўқитиш ва ҳунарга ўргатиш учун юборди. Устоз оиласида эса шу касб-ҳунар авлоддан авлодга ўтиб туриш анъанаси давом эттирилди. Хонликларда Россия, Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Афғонистон билан савдосотик ишлари йўлга қўйилди. Буюк Ипак йўли ўн асрдан ортиқ давр мобайнида Хитойдан Европага ва Европадан Хитойга бораётган карвонларни ўтишини таъминлади. Карвонлар нафақат мол келтирар, балки янги ахборот, янги саноат ва маданият билан таништирарди. Ақлий салоҳияти кучли бўлган халқимиз тез орада порох, қоғоз, ипак ва бошқа матолар, деҳқончилик ва ҳарбий қурол, шиша, чинни-фарфор, пахта маҳсулотлари, янги таомлар ишлаб чиқариш, етиштириш ва тайёрлашини ўзлаштириб олди ва бу албатта янги саноатларни ташкиллаш ва ёш авлоднинг таълим-тарбиясига оид янги ҳунарлар ўргатишига туртки бўлди. Шу билан бирга ҳоким ва бой фуқароларнинг фарзандлари чет элга таҳсил олиш, янги касб ва хорижий тилларни ўрганиш учун юборарди. Ҳар бир шунақа ўқишга бориб келган ёш йигит ўзи билан сиёсат, иқтисодиёт, маърифат ва маданиятга оид янги тасаввур, прогрессив демократик фикр ва ғояларни ўзлаштириб ўзбек халқининг турмуш тарзини енгиллаштириш ва ривожлантиришни ўзига мақсад қилиб қўяр эди ва зўравонликсиз бажаришга ҳаракат қилар эди.

XVIII асрда Россия чор қўшинлари томонидан босиб олинган Марказий Осиёда тарихий-сиёсий вазият юзага келди, миллий зулм кучайди, Европа турмуш тарзи ўзбек халқи ҳаётига келиб кира бошлади. Илм-фан, саноат, маданият ва таълим-тарбия ғарбча ривожлана бошланди. Ўлкамизда мустамлакачилар завод,

фабрика, ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналар, темир ва автомобил йўллар қурилишини ва шу жумлада шаҳарларда мактаб ва гимназияларни ташкил қилди. Мактаб-ларда европача ўқитиш ўз ривожини топди Я.А.Коменский ва Ф.Гербарт методикаси, яъни “синф-дарс” тизими пайдо бўла бошлади.

Бу рус-тузем мактаб ва гимназияларда ўқиган халқимиз кўпчилиги таълим-тарбия соҳасидаги илғор ғоя, усуллар ва тажрибаларни ўзлаштириб, янги ўзбек интеллигенция вакилларига айланди. Булар узоқ ва яқин ҳудудларга илм-фан, таълим-тарбия, маданият ва санъат олиб киришга ҳаракат қилди. Бу илғор маърифатпарварлар ўзларини жадиждлар деб номлаб ўзбек халқ педагогикасига илм-фан соҳасидаги янги умуминсоний ўзгаришларни киритиш, таълим-тарбияни қайта ислоҳ қилиш, мамлакатимизда биронта саводсиз одам қолдирмаслик, эркак ва аёлга тенг ҳуқуқ бериш ва миллий ва диний қадриятларимизни асраб қолишни назарда тутадиган буюк ватанпарвар кишилар эди. Жадиждчилар ҳаракатини Марказий Осиёда ривожланишни Россия давлатининг ўлкамизда мавқеи ошиши билан белгиланди.

XX аср бошида Совет ҳукумати вужудга келиши билан Ўзбекистон Республикаси Совет иттифоқи таркибига киритилди. Ўлкамизда илму-фан, оғир ва енгил, озиқ-овқат саноати ривожланди, янги ўрта, ўрта маҳсус ва олий ўқув юртларда ёшлар таҳсил олиб, ким инженер, ким ишчи, ким мураббий ёки тиббий ходим бўлди. Ўғил ва қизларни бир синфда ўқитиш ишлари йўлга қўйилди. Бу ўз ўрнида таълим ва тарбия самарадорлигини янада оширди. Конституция бўйича ҳар бир ўсмир ўрта мактабни тугатишига мажбурият қўйилди. Халқимиз завод ва фабрика бошлиқлари, ҳукумат раҳбарлари, илму-фан, маданият ва санъат арбоблари бўлдилар. Аммо осмонимиз ҳамма вақт мусафо эмас эди. Қизил террор пайти минглаб юртдошларимиз ваҳшийларча ўлдирилди. Совет ҳукумати билардики, миллат учта нарса билан мавжуддир. Бу – яшаётган ҳудуд, унинг она тили ва диний ва миллий урф-одатлар, қадриятлар. Шунинг учун қадриятларимиз, динимиз ва она тилимизни унутишимиз учун кўп уринишлар бўлди. Натижада анча-мунча ватандошларимиз

она тилимизни унутиб, фақат русийзабон бўлиб, дин фарзларини бажармай қўйди, урф-одатларимизни унутди.

Республикамиз мустақилликка эришгач ёш авлодга таълим-тарбия бериш учун бир қанча янги асослар юзага келди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги қонуни ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида шаклланган узлуксиз таълим тизимининг асосий мақсади комил инсон, баркамол авлодни тарбиялашдир. ХХІ асрда кўплаб давлатларда бўлгани каби дунё харитасида муносиб ўрин олган мустақил Ўзбекистонда ҳам барча соҳаларда туб ислохотлар бошланди. Бу ислохотларнинг барчаси инсон омилини ҳар қачонгидан ҳам юқори савияга кўтариб, унинг кучи, идроки, салоҳияти, руҳий ҳамда маънавий баркамоллигини бевосита тараққиёт, ривожланиш ва цивилизация билан узвий боғлади. Бундан инсон ва унинг мукамаллиги, ўз устида ишлаш муаммоси долзарб масалага айланди.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

- 1.Ўзбек халқининг миллий педагогикасини пайдо бўлишини таҳлил қилиб ўтинг.
- 2.Зардуштийлик таълимоти инсон тарбиясига қаратилган асосларини айтиб беринг.
- 3.Ислом дини таълимоти қайси таълим-тарбия усуллардан иборат?
- 4.Халқ педагогикасининг ривожланиш босқичларини кўрса-тиб беринг.

Тавсия этилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.—Т.: Ўзбекистон, 1997.
2. Маҳмудова Н.Д. “Авесто”да таълимий-ахлоқий қарашлар.- Т.,2005.
3. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси. - Т., Истиқлол.- 2003.
4. Мунавваров А.Қ. Педагогика. — Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. Ғайбуллаев М. ва б.қ. Педагогика. - Т. 2000.

6.Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс.2011.

6. www.bilimdon.uz.www.glef.org. www.newhorizons.org.
www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net.
www.inetlibrary.com.

**V.БОБ: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ “ТАЪЛИМ
ТЎҒРИСИДА”ГИ ҚОНУН ВА УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ
ТИЗИМИНИНГ ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ
ИСЛОҲОТЛАРДА АМАЛ ҚИЛИНИШИ. КАСБ ТАЪЛИ-
МИНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ:**

РЕЖА:

- 1.Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғриси”даги умумий қоидалари.
- 2.Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғриси”даги Қонун ва унинг таълим тизими ягона ва узлуксизлиги.
- 3.Таълим–тарбия тизимини бошқаришда қонун устуворлиги.
- 4.Баркамол авлодни яратишда Узлуксиз таълим тизимининг ўрни ва таълим соҳасидаги ислоҳотларда амал қилиниши.
- 5.Касб таълимининг тамойиллари:

**1.Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғриси”даги
умумий қоидалари:**

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши, бу борада амалга оширилган ислоҳотлар таълим тизими ҳамда кадрлар тайёрлаш тузилмаси ва мазмунини қайта ташкил этишни заруриятга айлантирди. Бу зарурият таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг демократик ўзгаришлар ва бозор ислоҳотлари талабларига мувофиқ эмаслиги, ўқув жараёнининг моддий-техника ва ахборот базаси етарли эмаслиги, юқори малакали педагог кадрларнинг етишмаслиги, сифатли ўқув-услубий ва илмий адабиёт ҳамда дидактик материалларнинг камлиги, таълим тизими, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида пухта ўзаро ҳамкорлик ва ўзаро фойдали интеграциянинг йўқлиги туфайли келиб чиққан эди.

Таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш ва юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизимини яратиш мақсадида “Таълим тўғрисида”ги 2020 йил 23 сентябрдаги қабул қилинган қарорга биноан **Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” Қонуни** янгидан қабул қилинди.

Мазкур қонун 5 бўлим ва 34 моддадан иборат бўлди.

Мактабгача таълим давлат ва нодавлат мактабгача таълим муассасаси, қисқа муддатли гуруҳлар тузиш орқали амалга оширилади. Бу таълим олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва мулк шаклидан қатъий назар бошқа таълим муассасаларида олиб борилади ҳамда у бола шахсини соғлом ва етук, мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди.

Умумий ўрта таълим олиш учун зарур бўлган саводхонлик, билим ва кўникма асосларини шакллантириш, билимларнинг зарур ҳажмини бериш, мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантириш, дастлабки тарзда касбга йўналтириш ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлаш мақсадини кўзлайди.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими академик лицей ёки касб-ҳунар коллежида амалга оширилади. Унинг асосий мақсади ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини жадал ўстириш, уларнинг чуқур, табақалаштирилган ва касб-ҳунарга йўналтирилган билим олишларини таъминлаш, ўқувчининг касб-ҳунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантириш, танланган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишни таъминлаш ҳисобланади.

Олий таълим муассасаларида (университетлар, академиялар, институтлар ва ш.к.) олинади. Олий таълимнинг асосий

мақсади бакалаврият ва магистратурада пухта билим беришдан иборат.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжларини таъминлашга қаратилган бўлиб, у олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида (докторантура, мустақил тадқиқотчилик) амалга оширилади.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш ОТМларда, махсус таълим муассасаларида, Олий мактабларда, қисқа муддатли ўқув курсларида ёки бошқа ташкилотларда амалга оширилиши мумкин. Унинг асосий мақсади касбий билим, кўникма ва малакаларни чуқурлаштириш ҳамда янгилашни таъминлашга қаратилади.

Мактабдан ташқари таълим болалар ва ўсмирларнинг яқка тартибдаги эҳтиёжларини қондириш, уларнинг бўш вақти ва дам олишини ташкил этиш, маданий-эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йўналишларда кўрсатилади. Бу таълим болалар, ўсмирлар ижодиёти саройлари, уйлари, клублари ва марказлари, болалар-ўсмирлар спорт мактаблари, санъат мактаблари, мусиқа мактаблари, студиялар, кутубхоналар, соғломлаштириш муассасалари ва бошқа муассасалар томонидан амалга оширилади.

Таълим муассасаси қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқилган Устав асосида фаолият кўрсатади.

Давлат томонидан тасдиқлаган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат навбатдаги босқич таълим муассасаларида таълим олишни давом эттириш ёки тегишли ихтисослик бўйича ишлаш ҳуқуқини беради.

Шахс (инсон) камолоти, энг аввало, унинг ўзига боғлиқ. Шу боис миллий дастурда шахс ва унинг камолотига алоҳида эътибор қаратилди. **Хусусан, давлат** шахсга таълим хизматларининг истеъмолчиси сифатида таълим олиш ва касб-ҳунар тайёргарлигидан ўтишни кафолатлади. Шахс таълим олиш жараёнида давлат таълим стандартларида белгиланган талабларни бажариши шарт бўлди. Шахс таълим хизматларининг яратувчиси сифатида тегишли малака даражасини олгач, таълим, моддий ишлаб чиқариш, фан, маданият ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатиши ва ўз билими ҳамда тажрибасини ўргатишда иштирок этиши белгиланди. Шахс камолоти нафақат ўзи, балки давлат ва жамият тараққиёти учун ҳам муҳим аҳамиятга эгаллиги, бинобарин, фуқаролари юксак маънавиятга эга жамият ҳар томонлама тараққий эта олиши назарда тутилди.

Шахс узлуксиз таълим жараёнида дунёвий, илмий билимларни ўзлаштириши, фан асосларини пухта эгаллаши, ишлаб чиқариш соҳалари билан танишиши, ўзида ижтимоий таъсирлар ёрдамида маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириб бориши, шунингдек ўзлаштирилган билими, фаолият кўникмалари ва ҳаётий тажрибаси асосида касбий маҳоратга эга бўлиши кўзда тутилди.

Давлат ва жамият таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрларни тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари бўлди. Шахс ва давлат (жамият) ўртасидаги алоқа икки томонлама хусусиятга эгаллиги, шу боис давлат (жамият) ўз фуқароларининг яшаши, меҳнат қилиши, иқтидори ва салоҳиятини рўёбга чиқариши, ўзлигини намоён эта олиши учун етарли даражада шарт-шароит яратиб бериши лозимлиги белгиланди. Давлат таълим тизими бу масъулиятни ўз зиммасига олган субъектга айланди.

Давлат ва жамият таълим муассасаларининг юқори малакали рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш йўлидаги фаолиятини уйғунлаштириб боришга ва қуйидагиларга кафолат берди:

1) фуқароларнинг билим олиш, касб танлаш ва ўз малакасини ошириш ҳуқуқларини рўёбга чиқариш;

2) мажбурий умумий ўрта таълим ҳамда академик лицей ёки касб-хунар коллежида таълим олиш йўналишини ихтиёрий танлаш асосида мажбурий ўрта махсус, касб-хунар таълимини олиш;

3) давлат грантлари ёки пулли-шартномавий асосда олий таълим ва олий ўқув юртидан кейинги таълимни олиш ҳуқуқини таъминлаш;

4) давлат таълим муассасаларини маблағ билан таъминлаш;

5) таълим олувчиларнинг ўқиши, турмуши ва дам олиши учун шарт-шароитлар яратиш борасидаги вазифаларнинг ҳал этилишида жамоатчилик бошқарувини ривожлантириш;

5) таълим жараёни қатнашчиларини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

6) соғлиғи ва ривожланишида нуқсони бўлган шахсларнинг таълим олишини таъминлаш.

1-модда. Ушбу қонуннинг мақсади: Ушбу қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг зарурий асосларини белгилайди, ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

2-модда. Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонундан ҳамда бошқа қонун ҳужжатларидан иборат .

Қорақалпоғистон Республикасида таълим соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан ўзгача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари шуғулланилади.

3-модда. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари:

Таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор, деб эълон қилинади. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

- таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- умумий ўрта, шунингдек, ўрта махсус, касб-ҳунар-таълимнинг мажбурийлиги;
- ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг йўналишини: академик лицейда ёки касб-ҳунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги; .
- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги;
- таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;
- билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;
- таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

4-модда. Билим олиш ҳуқуқи:

Жинси, тили, ёши, ирқий, миллий мансублиги, эътиқоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, ижтимоий мавқеи, турар жойи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қанча вақт яшаётганлигидан қатъий назар, ҳар кимга билим олишда тенг ҳуқуқлилиқ кафолатланади.

-Билим олиш ҳуқуқи;

-давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ривожлантириш;

-ишлаб чиқаришдан ажралган ва ажралмаган ҳолда таълим олишни ташкил этиш;

-таълим ва кадрлар тайёрлаш давлат дастурлари асосида бепул ўқитиш, шунингдек, таълим муассасаларида шартнома асосида тўлов эвазига касб-ҳунар ўргатиш;

-барча турдаги таълим муассасаларининг битирувчилари кейинги босқичдаги ўқув юртларига киришда тенг ҳуқуқларга эга бўлиши;

-оилада ёки ўзи мустақил равишда билим олган фуқароларга аккредитациядан ўтган таълим муассасаларида экстернат тартибда аттестациядан ўтиш ҳуқуқини бериш орқали таъминланади.

Бошқа давлатларнинг фуқаролари Ўзбекистон Республикасида халқаро шартномаларга мувофиқ билим олиш ҳуқуқига эга.

Республикада истиқомат қилаётган фуқаролиги бўлмаган шахслар билим олишда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг ҳуқуқларга эга.

5-модда. Педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқи

Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга.

Педагог ходимларни олий ўқув юртларига ишга қабул қилиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлаган Низомга мувофиқ танлов асосида амалга оширилади.

Педагогик фаолият билан шуғулланиш суд ҳукмига асосан ман этилган шахслар таълим муассасаларида фаолият кўрсатишга йўл қўйилмайди.

6-модда. Таълим муассасасининг ҳуқуқий мақоми:

Таълим муассасасини аккредитациялаш ваколатли давлат органи томонидан аттестацияга асосан амалга оширилади.

Таълим муассасаси юридик шахс бўлиб, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда барпо этилади. Нодавлат таълим муассасаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгиланган тартибда давлат аккредитациясидан ўтган пайтдан бошлаб юридик шахс ҳуқуқлари ва таълим фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлади.

Таълим муассасаси қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқилган устав асосида фаолият кўрсатади.

Таълим муассасаси аттестация натижаларига биноан давлат аккредитациясидан маҳрум этилиши мумкин.

Таълим муассасалари ўқув-тарбия мажмуиларига ҳамда ўқув-илмий ишлаб чиқариш бирлашмалари ва уюшмаларига бирлашишга ҳақли.

Таълим муассасалари уставда белгиланган вазифаларига мувофиқ пулли таълим хизматлари кўрсатиш, шунингдек тадбиркорлик фаолиятининг бошқа турлари билан шуғулланишга ҳақли.

7-модда. Давлат таълим стандартлари:

Давлат таълим стандартлари умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилайди.

Давлат таълим стандартларини бажариш Ўзбекистон Республикасининг барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

8-модда. Таълим бериш тили:

Таълим муассасаларида таълим бериш тилидан фойдаланиш тартиби “Давлат тили ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан тартибга солинади.

9-модда. Таълим тизими:

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими қуйидагиларни ўз ичига олади: давлат таълим стандартларига мувофиқ таълим дастурларини амалга оширувчи давлат ва нодавлат таълим муассасалари;

-таълим тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлаш учун зарур бўлган тадқиқот ишларини бажарувчи илмий-педагогик муассасалар;

-таълим соҳасидаги давлат бошқарув органлари, шунингдек уларга қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар.

2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғриси”даги қонун ва унинг таълим тизими ягона узлулиги:

10-модда. Таълим турлари:

Ўзбекистон Республикасида таълим қуйидаги турларда амалга оширилади: мактабгача таълим; умумий ўрта таълим; ўрта махсус, касб-хунар таълими; олий таълим; олий ўқув юртидан кейинги таълим; кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш; мактабдан ташқари таълим.

11-модда. Мактабгача таълим:

Мактабгача таълим бола шахсини соғлом ва етук мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди. Бу таълим олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва мулк шаклидан қатъий назар бошқа таълим муассасаларида олиб борилади.

12-модда. Умумий ўрта таълим:

Умумий ўрта таълим босқичлари қуйидагича:

-бошлангич таълим (I—IV синфлар); -умумий ўрта таълим (I—IX синфлар).

Бошлангич таълим умумий ўрта таълим олиш учун зарур бўлган саводхонлик билим ва кўникма асосларини шакллантиришга қаратилгандир. Мактабнинг биринчи синфига болалар олти-етти ёшдан қабул қилинади. Умумий ўрта таълим билимларнинг зарур ҳажмини беради, мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, дастлабки тарзда касбга йуналтиришга ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдам беради.

Болаларнинг қобилияти, истеъдодини ривожлантириш учун ихтисослаштирилган мактаблар ташкил этилиши мумкин.

13-модда. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими:

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълим олиш мақсадида ҳар ким умумий ўрта таълим асосида академик лицейда ёки касб-ҳунар коллежида ўқишнинг йуналишини ихтиёрий равишда танлаш ҳуқуқига эга.

Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари эгалланган касб-ҳунар бўйича ишлаш ҳуқуқини берадиган ҳамда бундай иш ёки таълимни навбатдаги босқичда давом эттириш учун асос бўладиган ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради.

Академик лицей ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятини жадал ўстиришни, уларнинг чуқур, табақалаштирилган ва касб-ҳунарга йуналтирилган билим олишларини таъминлайдиган уч йиллик ўрта махсус ўқув юртидир.

Касб-ҳунар коллежи ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танланган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишни таъминлайдиган уч йиллик ўрта касб-ҳунар ўқув юртидир.

14-модда. Олий таълим:

Олий таълим юқори малакали мутахассислар тайёрланишини таъминлайди. Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш олий ўқув юртларида (университетлар, академиялар, институтлар ва олий мактабнинг бошқа таълим муассасаларида) ўрта махсус, касб-ҳунар таълими асосида амалга оширилади.

Олий таълим икки босқичга: давлат томонидан тасдиқланган намунадаги олий маълумот тўғрисидаги ҳужжатлар билан далилланувчи бакалаврият ва магистратурага эга.

Бакалаврият олий таълим йуналишларидан бири бўйича пухта билим берадиган, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлган таянч олий таълимидир.

Магистратура аниқ мутахассислик бўйича бакалаврият негизида камида икки йил давом этадиган олий таълимдир.

Фуқаролар иккинчи ва ундан кейинги олий маълумотни шартнома асосида олишга ҳақлидирлар.

15-модда. Олий ўқув юртидан кейинги таълим:

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг юқори малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжларини таъминлашга қаратилгандир. Олий ўқув юртидан кейинги таълим олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларида (аспирантура, адъюнктура, докторантура, мустақил тадқиқотчилик) олиниши мумкин.

Илмий ва илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш, илмий даражалар ва унвонлар бериш тартиби қонун ҳужжатларида белгиланади.

16-модда. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш:

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш касб билимлари ва кўникмаларини чуқурлаштириш ҳамда янгилашни таъминлайди.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

17-модда. Мактабдан ташқари таълим:

Болалар ва ўсмирларнинг яқка тартибдаги эҳтиёжларини қондириш, уларнинг бўш вақти ва дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари, жамоат бирлашмалари, шунингдек бошқа юридик ва жисмоний шахслар, маданий-эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йуналишларда мактабдан ташқари таълим муассасаларини ташкил этишлари мумкин.

Мактабдан “Ташқари таълим муассасаларига болалар, ўсмирлар ижодиёти саройлари, уйлари, клублари ва марказлари, болалар — ўсмирлар спорт мактаблари, санъат мактаблари, мусиқа мактаблари, студиялар, кутубхоналар, соғломлаштириш муассасалари ва бошқа муассасалар” киради.

Мактабдан ташқари таълим муассасаларини ташкил этиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш тартиби қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилади.

18-модда. Оиладаги таълим ва мустақил равишда таълим олиш:

Давлат оилада таълим олишга ва мустақил равишда таълим олишга кўмаклашади. Болаларни оилада ўқитиш ва мустақил равишда таълим олиш тегишли таълим муассасаларининг дастурлари бўйича амалга оширилади. Таълим олувчиларга ваколатли давлат муассасалари томонидан услубий, маслаҳат ва бошқа йўсинда ёрдам кўрсатилади.

19-Модда. Таълим тўғрисидаги ҳужжатлар:

Аккредитация қилинган таълим муассасаларининг битирувчиларига давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат (шаходатнома, диплом, сертификат, гувоҳнома) беришди. Давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат оилада таълим олган ёки мустақил равишда билим олган ва аккредитация қилинган таълим муассасаларининг тегишли таълим дастурлари бўйича экстерн тартибда имтиҳонлар топширган шахсларга ҳам берилади, давлат таълим муассасаларида ўқитилиши шарт бўлган ва рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгилаб қўйиладиган мутахассисликлар бундан мустасно.

Олий маълумот тўғрисидаги дипломга ўзлаштирилган фанлар рўйхати, уларнинг ҳажмлари ва фанларга қўйилган баҳолар ёзилган варақа илова қилинади.

Диссертация ҳимоя қилган шахсларга белгиланган тартибда фан номзоди ёки фан доктори илмий даражаси берилади ва давлат томонидан тасдиқланган намунадаги диплом топширилади.

Давлат таълим стандартларига мос келган тақдирда Ўзбекистон Республикаси билан хорижий давлатларнинг ҳуку-

матлари ўртасидаги икки томонлама битимлар асосида ҳар икки томоннинг маълумот тўғрисидаги ҳужжатлари белгиланган тартибда ўзаро тан олиниши мумкин. Тегишли босқичдаги таълимни тугалламаган шахсларга белгиланган намунадаги маълумотнома берилади.

Давлат тасдиқлаган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжат навбатдаги босқич таълим муассасаларида таълим олишни давом эттириш ёки тегишли ихтисос бўйича ишлаш ҳуқуқини беради.

III. Таълим жараёни қатнашчиларини ижтимоий ҳимоя қилиш:

20-модда. Таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш:

Таълим муассасасида таълим олувчилар қонун ҳужжатларига ва норматив ҳужжатларга мувофиқ имтиёзлар, стипендия ва ётоқхонада жой билан таъминланади.

21-модда. Таълим муассасалари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш:

Таълим муассасалари ходимларига иш вақтининг қисқартирилган муддати белгиланади, ҳақи тўланадиган йиллик узайтирилган таътиллار ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар берилади.

Таълим муассасалари иш ҳақиға мўлжалланган мавжуд маблағлар доирасида мустақил равишда ставкалар, мансаб окладларига табақалаштирилган устама белгилашға ҳамда меҳнатға ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришнинг турли шакллари қўллашға ҳақли.

22-модда. Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакиллариининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш:

Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакиллариининг ва васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш ва

уларни боқиш давлатнинг тўла таъминоти асосида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

23-модда. Жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш:

Жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган, шунингдек, узоқ вақт даволанишга муҳтож болалар ва ўсмирларни ўқитиш, уларни тарбиялаш ҳамда даволаш учун ихтисослаштирилган таълим муассасалари ташкил этилади. Болалар ва ўсмирларни ушбу таълим муассасаларига юбориш ва улардан чиқариш ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг розилиги билан психологик-тиббий-педагогик комиссиянинг хулосасига биноан амалга оширилади.

Ихтисослаштирилган таълим муассасаларининг ўқувчилари қисман ёки тўла давлат таъминотида бўлади.

24-модда. Ижтимоий ёрдамга ва тикланишта муҳтож бўлган шахслар учун ўқув-тарбия муассасалари:

Алоҳида шароитларда тарбияланиш ва ўқишга муҳтож болалар ва ўспиринлар учун уларнинг билим олиши, касб тайёргарлиги ва ижтимоий тикланишини таъминлайдиган ихтисослаштирилган ўқув-тарбий муассасалари ташкил этилади.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган шахсларнинг таълим олиши ва мустақил билим олиши учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шароитлар яратилади.

3. Таълим–тарбия тизимини бошқаришда қонун устуворлиги.

IV. Таълим тизимини бошқариш ва яқунловчи қоидалар:

25-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таълим соҳасидаги ваколатлари:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таълим соҳасидаги ваколатларига қуйидагилар киради:

таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш;
таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органларига раҳбарлик,

таълимни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

таълим муассасаларини ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш тартибини белгилаш;

таълим муассасаларини аккредитациядан, педагог, илмий кадрларни аттестациядан ўтказиш тартибини белгилаш;

бошқа давлатларнинг таълим муассасаларига Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида таълим фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи рухсатномалар бериш;

-қонун ҳужжатларига мувофиқ хорижий давлатларнинг таълим тўғрисидаги ҳужжатларини тан олиш ва бу ҳужжатларнинг эквивалент эканлигини қайд этиш тартибини белгилаш;

-давлат таълим стандартларини тасдиқлаш;

-давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжатларни тасдиқлаш ва уларни бериш тартибини белгилаш;

-давлат грантлари миқдорини ва таълим муассасаларига қабул қилиш тартибини белгилаш;

-давлат олий таълим муассасасининг ректорларини тайинлаш;

-таълим оловчиларни аккредитация қилинган бир таълим муассасасидан бошқасига ўтказиш тартибини белгилаш;

Қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатлар.

26-модда. Таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат органларининг ҳуқуқ доирасига қуйидагилар киради:

-таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини рўёбга чиқариш;
таълим муассасалари фаолиятини мувофиқлаштириш ва услуб масалаларида уларга раҳбарлик қилиш;

-давлат таълим стандартлари, мутахассисларнинг билим савияси ва касб тайёргарлигига бўлган талаблар бажарилишини таъминлаш;

-ўқитишнинг илғор шакллари ва янги педагогик технологияларни, таълимнинг техник ва ахборот воситаларини ўқув жараёнига жорий этиш;

-ўқув ва ўқув-услугият адабиётларини яратиш ва нашр этишни ташкил қилиш;

-таълим олувчиларнинг якуний давлат аттестацияси ва давлат таълим муассасаларида экстернат тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш;

-давлат олий таълим муассасасининг ректорини тайинлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритиш;

-педагог ходимларни тайёрлашни, уларнинг малакасини оширишни ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;

-қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатлар.

27-модда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг таълим соҳасидаги ваколатлари:

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари:

-таълим муассасалари фаолиятининг минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш эҳтиёжларига мувофиқлигини таъминлайдилар;

-таълим муассасаларини ташкил этадилар, қайта ташкил этадилар ва тугатадилар (республика тасарруфида бўлган муассасалар бундан мустасно), уларнинг уставларини рўйхатга оладилар;

-ўз ҳудудларидаги таълим муассасаларини ваколат доирасида молиялаш миқдорларини ва имтиёзларни белгилайдилар;

-таълим сифати ва даражасига, шунингдек педагог ходимларнинг касб фаолиятига бўлган давлат талабларига риоя этилишини таъминлайдилар:

-қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга оширадилар.

28-модда. Таълим муассасасини бошқариш:

Таълим муассасасини унинг раҳбари бошқаради. Таълим-муассасаларида қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият кўрсатадиган жамоат бошқаруви органлари ташкил этилиши мумкин.

29-модда. Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари билан нодавлат таълим муассасалари ўртасидага ўзаро муносабатлар:

-Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари нодавлат таълим муассасаларида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилади.

-Нодавлат таълим муассасалари таълим тўғрисидаги ҳужжатларини бузган тақдирда, аккредитация қилган органлар уларнинг фаолиятининг қонун ҳужжатларига мувофиқ тўхтатиб қўйишга ҳақли.

-Нодавлат таълим муассасаларига қабул давлат ўқув юртлари учун белгиланган тартибда ва муддатларда амалга оширилади.

30-модда. Ота-оналар ёки қонуний вакилларнинг вазифалари:

Вояга етмаган болаларнинг ота-оналари ёки қонуний вакиллари боланинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишлари шарт ҳамда уларнинг тарбияси, мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими олишлари учун жавобгардирлар.

31-модда. Таълимни молиялаш:

Давлат таълим муассасаларини молиялаш республика ва маҳаллий бюджетлар маблағлари, шунингдек бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан амалга оширилади.

32-модда. Таълимни ривожлантириш фондлари:

Таълимни ривожлантириш фондлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда юридик ва жисмоний шахсларнинг, шунингдан чет эллик юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари ҳисобидан ташкил этилиши мумкин.

33-модда. Халқаро ҳамкорлик:

Таълим муассасалари таълим муаммолари юзасидан халқаро ҳамкорликда иштирок этадилар, чет давлатларнинг тегишли ўқув юртлари билан бевосита алоқалар ўрнатиш, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда улар билан қўшма ўқув юртлари ташкил этиш ҳуқуқига эга.

34-модда. Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик:

Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишда айбдор бўлган шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

4. Баркамол авлодни яратишда Узлуксиз таълим тизимини ўрни ва таълим соҳасидаги ислохот-ларда амал қилиниши

Маълумки, келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол насли тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир.

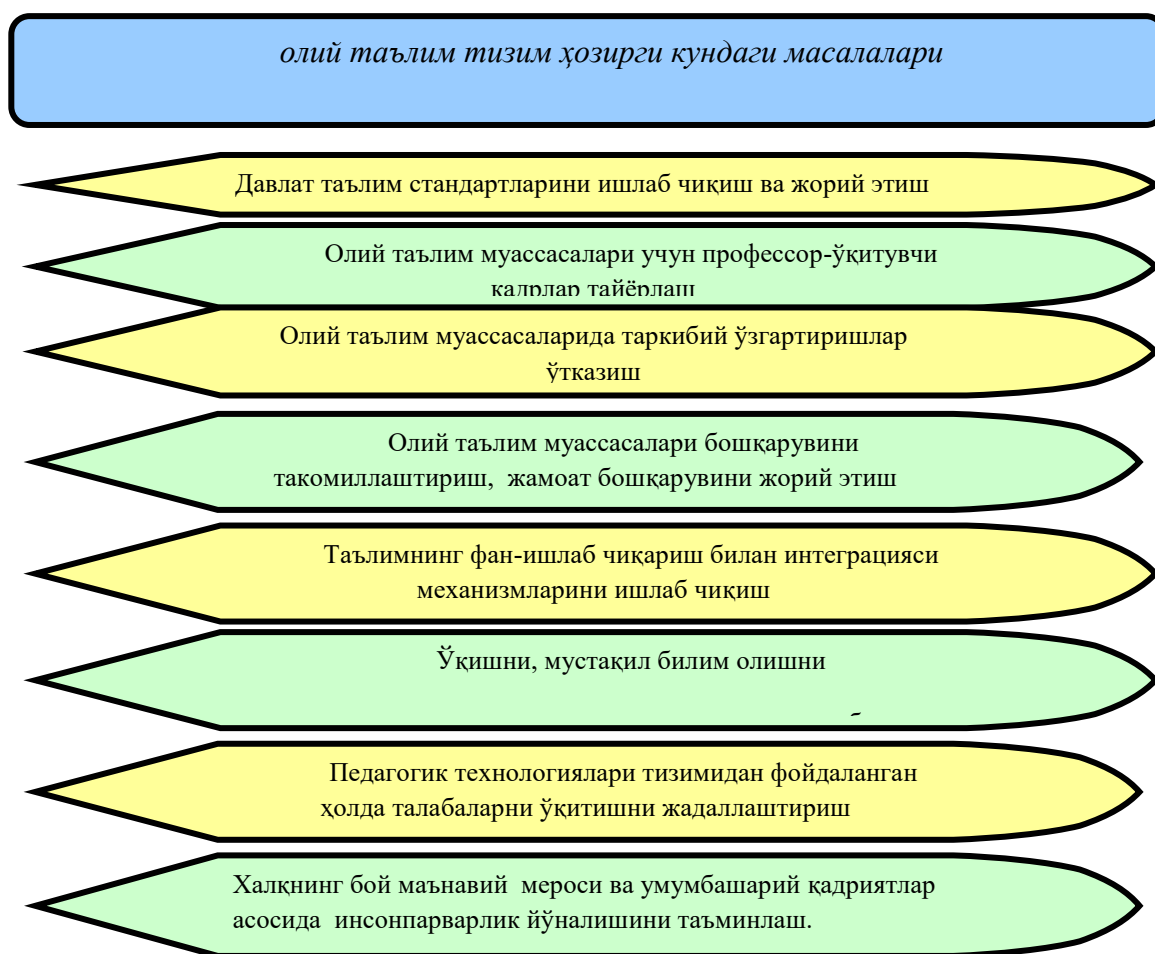
Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларининг олдида янги демократик давлатнинг фуқароларини шакллантиришдек муҳим вазифа

қўйди. Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш босқичида турган жамиятимиз ҳозирги кунда таълим муассасаларининг фаолиятини такомиллаштириш йўлида олий ўқув юртлари зиммасига умумий ўрта таълим мактаблари, академик лицей, касб-ҳунар коллежлари учун малакали кадрларни тайёрлашни янада яхшилаш вазифаларини қўймоқда. Бу эса ҳозирги вақтда олий ўқув юртларида давр талабига жавоб берадиган ёш мутахассисларни назарий билимларни чуқур ўрганган, амалий дарсларни ўтказишни ҳам пухта эгаллашни талаб этмоқда. Мутахассислар буюк инсоний фазилатларга эга бўлган, муомалага кириша оладиган, ўз ишини пухта эгаллаган моҳир мутахассислар этиб тайёрлашга катта эътибор бермоқда. Айниқса, ҳозирги даврнинг бу талаби бўлажак мутахассис - ўқитувчини юксак педагогик билим ва кўникмалари билан қуролланган, маънавийатли ва маданиятли шахс, маҳоратли устоз сифатида тайёрлаш кераклиги муҳим. Ҳозирги кунда ўзгариб бораётган ижтимоий ва моддий-маънавий шарт-шароитлар мутахассис-ўқитувчиларга янги талаблар қўймоқда. Ўқитувчининг дарс берадиган ўқув предмети бўйича қўйилган талаблар педагогик технология, интерфаол метод ва инновацион ўйинлар, педагогик маҳорат, педагогик техника, педагогик ижод, педагогик мулоқот ва маданият билан ечиши янада ошганини кўриш мумкин.

Барча соҳалар учун юқори малакали мутахассисларни олий ўқув юртлари тайёрлайди. Олий таълим муассасаларида таҳсил олганлар ўз соҳаси бўйича иқтисодиёт, сиёсат, маданият давлат ва нодавлат ташкилотларга ишга кириб фаол меҳнат кўрсатади. Булардан битта катта гуруҳи албатта мактаб, лицей, коллеж ва олийгоҳларда ўз касбига ўргатиш билан ишга киришади. Шу олий мақсадни кўзда тутиб барча олий ўқув юртларимизда таълим-тарбия ва аниқ касбни ўқитиш услубиётларига қаратилган бир неча фанлар ўқитилади, касбий таълим бўлимлари очилган.

Олий таълим ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизига асосланади ҳамда икки (бакалаврият ва магистратура) босқичга эга.

Бакалавриат мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган таянч олий таълимдир. Бакалавриат таълим йўналишлари битирувчиларига давлат томонидан касб-ҳунар фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқи берилади. Магистратура аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган олий таълимдир. Магистрларга давлат томонидан касб-ҳунар фаолияти билан шуғулланиш, ўз касби бўйича олий ўқув юртларда ишлаш ва илмий-тадқиқот ишларни олиб бориш ҳуқуқлари берилади.

Икки босқичли олий таълим тизимини ва шу жумладан барча касбларга ўқитувчилик таркибини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидаги масалалар амалга оширилаяпти.

Шунда ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий ҳамда умумбашарий маданий-тарихий анъаналарига асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилаяпти, шахсни

тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлиги таъминланаяпти. Умумий ҳамда педагогик маданиятни ошириш мақсадида, мамлакат аҳолиси орасидаги маърифий ишлар такомиллаштириб борилаяпти. Ўзбекистон мустақиллиги принципларига садоқатли ҳамда жамият тараққиётига муносиб ҳисса қўшишга қодир шахсни шакллантириш мақсадида таълим муассасалари, маҳалла, бир неча давлат марказлари, жамоат ташкилотлари ва фондлар фаол меҳнат қилаяпти.

Шу талабларга тақозо этиб, олий ўқув юртларда “Касбий педагогика” фаннинг ўқитиши кенг йўлга қўйилган. **“Касбий педагогика” курсини ўқитишнинг асосий мақсади:** бакалаврият босқичи талабаларини ўз ўқув предмети бўйича билим ва кўникмалар, педагогик маҳорат, педагогик техника ва маданияти назарияси ҳамда амалиёти бўйича етук малакага эга бўлишларини таъминлашдир. Ҳозирги замон ўқитувчиси ўқув предмети пухта билиш, бу билимларнинг юқори даражадаги шахсий ва касбий тажрибага, илғор илмий ютуқларга эга бўлишга асосланганлигини ижодий ёндашишга имкон яратади. Ҳаётимизда юз бераётган туб ўзгаришларнинг асосий иштирокчиларидан бири бўлиб, у ҳар томонлама етук, касбга чуқур эга бўлган мутахассис, Ватани ва халқига содиқ, маҳоратли ва ижодкор, жамиятдаги ҳамда касб вазифаларини яхши билган шахс бўлиши даркор.

5.Касб таълимининг тамойиллари

Таълим тамойиллари ўқув юртлари олдида турган улкан вазифалар асосида белгиланади. Улар ўзаро бир-бири билан мустаҳкам боғлиқ ҳолда бир тизимни ташкил этади, ҳар бир дарсда дидактик тамойилларнинг бир нечтаси иштирок этиши мумкин. Улар таълим олдида турган асосий мақсадларни ҳал этишга ўз ҳиссасини қўшади. Таълим тизими ислоҳ қилинаётган ҳозирги жараёнда ўқувчи-талабаларга мустаҳкам билим бериш, уларни эркин, мустақил фикрлай оладиган инсонлар қилиб тарбиялашда, таълим тамойилларининг моҳиятини чуқур англаш ва ҳаётга тадбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўқув юртларида бериладиган билимнинг илмий характерга эга бўлиши фан-техниканинг сўнгги ютуқ ва кашфиётларини ўзида ифода этиши лозим. Шундай экан, ўқитувчи илм-фандаги янгиликлардан хабардор бўлиши зарур. Ўқув фанлари ҳам илм-фан асосида яратилади. Ўқитишнинг илмийлик тамойиллари таълим жараёнида ўқувчи-талабаларни ҳозирги замон фан-техника тараққиёти даражасидаги илмий билимлар билан қуроллантириш, айниқса, уларни илмий-тадқиқот усуллари билан таништириб боришга қаратилган.

Таълим тамойиллари педагогнинг фаолиятини ва талабалар томонидан илмий билимларнинг ўзлаштирилиши, тегишли кўникма ва малакалар ҳосил қилишнинг асосий қонун ва йўл-йўриқларини ўз ичига олади. Шу билан бир вақтда таълим тамойиллари ҳар иккала фаолиятнинг яъни педагог ва талаба томонидан ўз олдига қўйилган вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш имкониятини берадиган бир қанча талабларни ҳам умумлаштириб беради. Шунга кўра таълим қоидалари ўқитишнинг энг муҳим масалаларини назарий ва амалий жиҳатдан тўғри ҳал қилишнинг асосий негизи ҳисобланади.

Таълим тамойиллари деб, умуминсоний тарбиянинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилган ўқиш ва ўқитиш жараёнларининг йўналиши талабалар томонидан илмий билимларнинг ўзлаштирилиши, билим ва малака ҳосил қилишнинг асосий қонун ва қоидаларининг йиғиндисига айтилади.

Инсон вужудга келибдики, ўз фарзандига билганларини ўргатиш, ўзи эга бўлган билим, малака ва кўникмаларини кейинги авлодга ўтказиш даставвал англолмаган ҳолда бўлса-да мавжуд эди. Бу яшаш учун кураш қонунидан келиб чиқиб, яшашнинг зарурий шарти ҳисобланган. Жамият ривожланар экан авлоддан-авлодга ўтказиш лозим бўлган билимлар ҳажми ҳам ортиб борди. Билимлар, эгаллаш лозим бўлган малака ва кўникмалар мураккаблашиб борди. Бу жараён олимлар томонидан таҳлил қилиниб аста-секин маълум қоидалар ишлаб чиқилди.

Таълим жараёнини чуқур ўрганган олимлардан бири қомусий олим Абу Райҳон Беруний (973-1048) илмий билимларни

эгаллаш йўллари, усуллари ҳақида шундай фикрларни билдиради. Ўқув жараёнида педагог қуйидаги қонуниятларга:

- талабанинг зериктирмаслиги;
- билим беришда турлиликка асосланиши;
- узвийликка, изчилликка риоя қилиши керак.

Беруний янги мавзуларни қизиқарли, асосан кўргазмали баён этиш самарали натижалар беришини ҳам таъкидлайди.

Абу Али Ибн Сино (980-1037) билим олишда ёшларни ўқув муассасасида ўқитиш зарурлигини қайд этар экан, таълимда қуйидаги томонларга риоя этиш зарурлигини таъкидлайди:

-талабага билим беришда бирданига китобга банд қилиб қўймаслик;

-ўқитишда жамоа бўлиб, ўқув муассасасида ўқитишга эътибор бериш;

билим беришда талабаларнинг майлини, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш;

-ўқитишни жисмоний машқлар билан қўшиб олиб бориш.

Ушбу ишлаб чиқилган қоидалар таълимда мустаҳкам ўрин эгаллай бошлади.

Шундай қилиб, таълим тамойиллари асрлар оша сайқал топиб борди. Албатта дидактика тамойиллари ҳар бир даврнинг ўзига хос бўлган хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўзгариб боради. Чунки таълим тамойиллари жамият ва давлат олдида турган улкан вазифалар асосида белгиланади. Таълим (ўқитиш) жараёни мураккаб ҳамда кўп қирралидир. Унда педагог ва талабалар фаол иштирок этадилар. Бу жараённинг муваффақиятли ва самарали натижаси таълим жараёнининг қонун қоидалари яъни таълимга қўйилган дидактик талабларга қай даражада амал қилишларига боғлиқ.

Кейинги йилларда таълим қоидаларини ўрганиш уларни таҳлил қилиш ва мукаммаллаштириш устида иш олиб борилмоқда. Таълим қоидаларини системалаштириш масаласи ҳам доимо фаол масала бўлиб келган.

Бугунги кунда касбий педагогика фани қуйидаги **таълим тамойилларини** ажратиб кўрсатмоқда:

- Таълимнинг илмий бўлиши;

- Таълим-тарбиянинг бирлиги;
- Таълимнинг тизимли ва изчил бўлиши;
- Таълимда назариянинг амалиёт билан боғлиқ бўлишини

таъминлаш;

- Таълимда онглилик, фаоллик ва мустақилликка эришиш;
- Таълим жараёнининг кўрсатмали ва кўргазмали бўлиши;
- Билимларни пухта ва тизимли ўзлаштириб бориш;
- Таълим жараёнида шахсий хусусиятларни ҳисобга олиш;

Умумдидактик тамайиллар билан педагогик жараён қонунлари ўзаро алоқада бўлиб, у ўзининг специфик хусусиятларига эга. **“Касбий педагогика”** фанининг асосий тамайиллари қуйидагилар ҳисобланади:

-Политехник тамайил

-Таълим оловчиларда амалиёт ва назарияни ўзаро боғлаш тамайили

-Моделлаштириш тамайили

-Мобиллик тамайили

-Тартибли кетма-кетлик тамайили

-Атроф-муҳитни ташкил этиш тамайили

-Компьютерлаштирилган педагогик жараён тамайили

Политехник тамайил – бу тамайил замонавий ишлаб чиқаришнинг илмий асослари тизимини эгаллашни назарда тутиб, шу билимлар асосида умумкасбий политехник ва махсус билимларни шакллантиради.

Политехник тамайилларни ўқитишда қуйидаги шартларга амал қилиш лозим:

-асосий йўналишдаги ривожланган техника ва илмий ўқитиш;

-ўзаро бир-бирлари билан боғланган ўқув материали тизимини ташкил қилиш;

-ўқитилаётган фанни келажакда амалиётда қўллаш;

-таълим оловчиларнинг ёшларига мўлжаллаб ўқитиш;

-умумтаълим билимларига таяниш;

-таълим оловчиларнинг қизиқишларини қониқтириш;

-ўқув материалининг кетма-кетлиги ва турғунлигига риоя қилиш.

Таълим олувчиларда амалиёт ва назарияни ўзаро боғлаш тамойили

Ўқув жараёнида назарий ва амалий билим бериш ўзаро алоқадорлик ва ўқув предметининг асосий мақсади амалиётда қўллашга қаратилган бўлиб, бу мақсад қуйидаги шартларга амал қилишга боғлиқ:

-назарий билимларнинг амалиётда синалиши;

-иш жараёнида соҳавий билимлар ва уларнинг фанда қўлланилиши; -мутахассис-ходимларни самарали ўқитиш учун касбий ишлаб чиқаришга қараб касбий билим бериш.

Мутахассис фаолиятини ўқув жараёнида моделлаштириш тамойили

Моделлаштириш орқали мазмун ва мақсадларни исботлаш учун энгилликларни олдин ўзлаштириш, ўқитиш методларини ўқув режаси ва ўқув дастурини олиш мумкин.

Мобиллик тамойили

Бу тамойил шахснинг техник билимларини тез ўзлаштириш қобилиятига қаратилган. Мутахассис-ходимнинг ижодий иш характери, дунёқарашининг кенглиги муаммоларни англаб олиш, ишлаб чиқаришдаги ривожланишини кўра билишдир.

Тартибли кетма-кетлик тамойили

Бу тамойил қуйидагиларни ўз ичига олади:

-ўқув режасини режалаштириш;

-ўқув жараёнида кетма-кетликка риоя қилиш;

-дедуктив ўқитиш методларини қўллаш;

-умумтаълим билимларини таянч қилиб олиш;

-ўқув материалларини ўзаро боғлиқ ҳолда тартибли бериб бориш.

Атроф-муҳитни ташкил этиш тамойили

Атроф-муҳит деганда аввалам бор таълим муассасасида ўқув қуроллари базасини ишлаб чиқариш ва дидактик воситаларни, техник, технологик, экологик талаблар, шу билан бирга меҳнат муҳофазасини таъминлаш ва таълим олувчиларнинг соғлиғини сақлаш шароитларини яратиш лозим.

Компьютерлаштирилган педагогик жараён тамойили

Бу тамойил бугунги кунда ўта долзарб бўлиб, компьютерлар ҳаётимизнинг турли соҳаларига кириб келмоқда. Педагогик соҳага ҳам кириб келиб таълим олувчиларга компьютерлар ёрдамида мавзунини кенгроқ, қизиқарлироқ ва тушунтириладиган мавзунини амалиётинини ҳам экранда кўрсатиб бериш имконинини яратади.

Ўз-ўзинини назорат қилиш учун савол ва топшириқлар

1. “Таълим тўғрисида”ги Қонун қачон қабул қилинди?
2. “Таълим тўғрисида”ги Қонун неча боб ва неча моддадан иборат?
3. “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг IV бобида нима ҳақида сўз юритилади?
4. Кадрлар тайёрлаш тизиминини тубдан ислоҳ қилишнинг муҳим омиллари нима?
5. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари нимадан иборат?
6. Таълим тамойилларига нималар киради?

Тавсия этилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Ўзбекистон, 1997.
2. Маҳмудова Н.Д. “Авесто”да таълимий- ахлоқий қарашлар.- Т., 2005.
3. Нишонов С. Комил инсонни тарбияси. - Т., Истиқлол.- 2003.
4. Мунавваров А.Қ. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. Ғайбуллаев М. ва б.қ.. Педагогика. - Т. 2000.
6. Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс. 2011.
6. www.bilimdon.uz. www.glef.org. www.newhorizons.org. www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net. www.inetlibrary.com.

VI. БОБ.ТАЪЛИМ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ЎРТАСИДАГИ АЛОҚАЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЖАРАЁНЛАРИ

Р Е Ж А:

1.Касб-ҳунар таълими ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқадорлик ҳамда узвийлик

2.Ҳар томонлама етук ва юқори малакага эга бўлган мутахассис ходимлар тайёрлаш.

3.Босқичли ўқитиш назарияси. Технологик билимларнинг узлуксизлиги .

4.Ишлаб чиқариш таълимининг даврлари.

1.Касб-ҳунар таълими ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқадорлик ҳамда узвийлик

Ривожланишнинг илк босқичларидаёқ касбий педагогик фаолият ўз ўрнини топиб олди. Бугунги кунга келиб илм ва фан, ишлаб чиқаришнинг ўзаро боғлиқлигини ҳамда малакали педагогик ва ишлаб чиқариш ходими бу соҳаларда ўзининг бири-бирига таъсирини кўрсатиб келмоқда. Буни яна ҳам самарали шакллантириш учун касб-ҳунар таълими ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқадорлик ҳамда узвийликни йўлга қўйишимиз лозим:

Улар қуйидагилардан иборат:

Ишлаб чиқариш турига қараб ишчиларни шу соҳага тайёрлаш.

Ишлаб чиқариш турига қараб ўқитиш дастурлари 3 та катта гуруҳларга бўлинади.1. Якка ҳолда. 2. Гуруҳлаб. 3. Оммавий.

Ишлаб чиқаришнинг ҳар бир тури ўзининг техник жараёнларига эга бўлиб, шу билан бирга ўзининг формаларига эга. Ишлаб чиқаришнинг у ёки бу тури бўлишдан қатъий назар бир ўзининг учта ишлаб чиқариш тури мавжуд бўлиши мумкин.

Якка ҳолда ишлаб чиқариш - ўз характерига кўра ўзининг афзалликларига эга бўлиб, у ёки бу операцияларни универсал

ускуналарда бажариш имконини бериб маҳсулотга қўйиладиган турли талабларни аниқ бажариш имконини беради. Ишлаб чиқаришнинг бу тури мутахассисдан ўлчов асбобларидан тўғри фойдалана билишни талаб этади.

Гуруҳлаб - бу тур якка ҳолда ишлаб чиқаришдан озгина фарқ қилиб, бунда чиқариладиган маҳсулот доналаб эмас, балки қисм - қисм қилиб ишлаб чиқаришга мўлжалланган бўлади. Ҳар бир ишлаб чиқилган маҳсулот тури бир номда ва бир хил ўлчамларда бўлади. Ҳар бир операция алоҳида-алоҳида ускуналарда бажарилади. Бу ерда ишлаб чиқариш хизмати кўрсатиш яъни мослаш, созлаш, кичик таъмирлаш ишлари махсус ишчиларга юклатилади.

Оммавий - ишлаб чиқариш ва уларнинг иш жойларида тинимсиз равишда қайтарилиши билан бу операциялар иш жойида характерланади. Участка ва цехлардаги асбобларни сифати уларни типи, жамланиши ва самарадорлиги ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга мос бўлиши шарт.

Ишлаб чиқариш жараёнида ишчи касбини уйғунлаштирилган ҳолда механизациялаш ва автоматлаштириш бўйича билим даражаси алоқадорлигини ишда давом эттириш лозим.

Ишлаб чиқариш жараёнида механизациялаш ва автоматлаштириш ишчилар учун муҳим аҳамият касб этади. Қисқа тарихий давр ичида автоматлаштиришнинг ривожланиш босқичларини кўришимиз мумкин.

1-босқичда бутунлай автоматлаштириш ёки ярим автоматлаштириш, махсус ёки универсал ускуналар иш жараёни.

2-босқичда мосламалар ва транспортлар орасида ўзаро боғлиқликни ҳосил қилиш.

3-босқичда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини ва ўлчамларини назорат қилиш учун махсус ўлчовчи ва механик бошқарувчи.

4-босқичда дастурлаштирилган бошқарув автоматик қурилмалари, улар ўз-ўзини созлаш хусусиятига эга.

5-босқичда махсус ишлаб чиқаришга кибернетик ва ЭҲМ машиналардир. Иш жараёнида ишчиларни вазифаси ҳисобкитоб ва бошқариб бориш ҳамда назорат қилишдир. Ҳар бир

автоматизация босқичларида ишчиларга қўйиладиган талаблар ўзгариб бориб, бу талаб автоматлаштиришни ривожига қараб қўйилади.

Технологик билимларни узлуксизлиги.

Техник жараёни узлуксизлиги иш шакллариининг узлуксизлигига боғлиқ. Бунинг учун технологик жараёнларни чуқур таҳлил қилиш керак.

Ишлаб чиқариш корхонасининг иш шароитини ўрганиш. Бу ерда энг аввало корхонанинг ички шароити ва асосий касбларни ўрганиш. Ишчиларни қўллайдиган технологик операциялари, мутахассисларни иш шароити ва корхонанинг ички шароити, яъни ишлаб чиқаришни асосий қўл меҳнати ташкил этадими ёки замонавий технология?

Ишлаб чиқарувчи ускуналарни ва ишлаб чиқариш жараёнида ишлатиладиган иш қуролларини билиш.

Корхонада ишлаётган ишчининг иш фаолиятига қараб, яхшими, у сўнгги технология бўйича ишлайдими ёки автоматлашган технологиядан фойдаланадими? Бу албатта ишчининг шахсий билим ва малакасига боғлиқ.

Малакавий техник билимлар мазмуни минтақа кўринишида.

Ишчилар орасида нисбатан тез-тез содир бўлиб турадиган камчилик ва ўзгаришлар, малакали ўқитишни 2 турга бўлиб ўқитишни талаб этади.

1. Асосий (узок йилга мўлжалланган).
2. Динамик (маҳсус муддатга мўлжалланган).

Шунинг учун таълим турини ажратиш олиш муҳимдир. Минтақаларда ўқув материаллари мезонларини ажратиш қуйидагича бўлади:

- а) компетентлиги;
- б) турли материаллар;
- в) турли мураккабликда;
- г) маҳсулот бирлиги;
- д) технологик томони;
- е) хавфсизлик.

Ўқувчиларда умумтаълим ва малакавий билимларни ўзаро боғлиқлик асослари.

Бу ишнинг асосий мақсади шундан иборатки, ўқув жараёни билан биргаликда таълим олувчиларни иш жараёнини ҳам қамраб олади. Ҳозирги вақтда педагогик илмда назарий 3 кўринишдаги ўзаро боғлиқлик илгари сурилмоқда.

1-кўринишдаги ўзаро боғлиқлик бир объектни турли хил фанларда ўрганиш. Бу ерда бирон бир масалани турли фанларда ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги ҳақида сўз юритилади.

2-кўринишдаги ўзаро боғлиқлик. Бир илмий методни турли хил ўқув фанларида қўллаш.

3-кўринишдаги ўзаро боғлиқлик бир қонунни турли фанларда исботини топиш. Ҳозирги фан-техника ривожланган, йил сайин билимлар ҳажми ғоят жадал ўсиб бораётган шароитда ўқитиш жараёнини шундай ташкил қилишга тўғри келадики, мактабни битириб чиққанлар ўз амалий фаолиятлари жараёнида янги билимлар, кўникма, малакаларни мустақил эгаллашлари учун энг қулай шароит яратилсин. Бунинг учун билим, кўникма ва малакалар пухтагина эмас, балки мослашувчан ҳам бўлиши, ўқувчилар уларни янги ишлаб чиқариш шароитларида қўллай олишлари керак. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Малакавий бериладиган касбга яқин бўлган ва бевосита шу соҳа бўйича фанларни чуқур ўрганиш.

2. Бутун фанлар тизимидан малакавий зарур бўладиган фанларни ажратиб олиш.

3. Умумтаълим фанлари билан биргаликда мутахассислик фанларини чуқур ўргатиш.

4. Амалий машғулотлар тизимини ишлаб чиқиш.

5. Ишлаб чиқаришда учрайдиган масалаларни тўғри қўйиш ва тўғри ҳал этиш.

6. Математик қонунларни ўқув билим юртларида, ўқув материали ва фанларга тадбиқ этиш.

7. Таянч саволларни тўғри танлаш ва тузиш.

8. Ўқув жараёни савиясини тренажёрлар ёрдамида кўтариш.

9. Уй вазифалари орқали малакавий ўқишни амалга ошириш.

10. Асосий фанлар бўйича малакавий техник ўқитишни таянч мазмуни.

11. Ишлаб чиқариш мазмунини фанлар билан ўзаро боғлаш.

2. Ҳар томонлама етук ва юқори малакага эга бўлган мутахассис ходимлар тайёрлаш

Кенг малакали ишчи-мутахассис учун асосий модел қилиб илғор ишчиларни меҳнат фаолиятини мисол қилиб ёки намуна қилиб олишимиз керак. Уларни малакалари, иш қобилиятлари, педагогик кузатув ва тажриба орқали ўрганилади. Ўрганиб чиқилган натижалар асосида мукаммал модел яратилади. Бундай модел ишчи-мутахассисларни шахсий сифатларини ва фикрлашларини, билим даражалари, кўникма малакалари, иш жараёнида қўлланиладиган услуб ва методларни аниқлашга ёрдам беради. Кенг малакали ишчи-мутахассисни модели қуйидаги кўринишда тузилиши мумкин:

1. Прогностик - олдиндан билиш ва иш ривожини характерлаш.

2. Малакавий - техник мазмунига қўйиладиган талаблар.

1. Бу мақсадда махсус рухсат этилган ва тасдиқланган ҳужжатларни: мақола, қўлланма, илмий техник кутубхона, ахборотлардан турли хил илмий ташкилотлар, диссертациялар, патентлар, ахборот ва конференция материалларидан ва ҳ.к. кенг фойдаланилади.

2. Ишчиларни малакавий тайёрлашда ишлаб чиқилган талаб ва мазмун. Олдиндан ташхисланган маълумотлар моделда қайд қилиниб илмий таянган ҳолда ишчини малакасини оширишга имкон беради. Шу билан бирга дидактик прогнозни ажратиш керак. Ўқув режасини ва дастурларни мукаммаллигидан ва ишчи режа устида ишлашда ташхисли маълумотлар зарур. Ишлаб чиқилган модел ўқув жараёнида рўй берадиган ўзгаришларга рухсат этиш.

Ишчи касбларни гуруҳлаш асослари.

Касбий педагогикани қонун-қоидаларини яхши ўзлаштириш касбий ўқишнинг айрим методологик муаммоларини ҳал қилишни енгиллаштиради.

Илмий техникани асосий йўналиши стандартлаштириш бўлиб, ишлаб чиқариш жараёнини автоматлаштириш, комплекс механизациялаш, унификациялаш, ЭХМни қўллаш, типовой, гуруҳланган ва умумий технологияни қўллаш, ихтирочилик, рационализаторлик ишчи-мутахассисларни ижодий техник ижодкорлиги асосий йўналишидир.

Автоматлаштирилган ускуналар, электрон ҳисоблаш техникаси ишлаб чиқаришни ҳамма жабҳаларини техник асосини ташкил этади. Илмий техникани турли касблардаги умумийлик асоси шундаки, турли касб эгалари ҳар-хил соҳаларда ишлайдилар, бу ишчининг фаолияти турличалигини англашиб, ишга тайёргарлик, уни назорат қилишда бир хил талаб қилади. Бу эса ўз вақтида ишчи-мутахассисларни касбий ўқитишни турдош касбларга гуруҳлаб ўқитишни имконини яратади. Бирлаштирилган касбларни гуруҳлаш ишчиларни иш мазмунини ишига қараб олиб боради. Билим ва малакаларни эгаллашда ҳам умумийлик бўлиб, уларга қурилмаларни созлаш иш режимини танлаш ишлаб чиқилган маҳсулотни ўлчаш, чизмани ўқиш, техник карталардан фойдаланиш ва бошқалар мисол бўла олади. Ҳозирги даврда халқ хўжалигида 6,5 мингдан ортиқ касб мавжуд бўлиб, бу касбларни ҳам амалий ўрганиб чиқиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳамма касблар гуруҳлаштирилиб чиқилади ва гуруҳлаш методи қўлланилади. Касбларни гуруҳлашни муҳим босқичи умумтехник мазмуни ва асосий ўрганиш предметиға қараб амалға оширилади. Умумтаълим предметларидан умумий техника предметлари ҳамма гуруҳлар учун бирдек бўлиб, ўқув дастуридан амалий, назарий ўқитиш бўйича мавзулар ажратилиб олиниб, улар ўқитилаётган касб кирган гуруҳға боғлиқ бўлади. Касбларни гуруҳлаштириш ва гуруҳланган касблар ва корхонадаги иш жойини лойиҳалаш бўйича ҳар бир касбға малакавий тавсифнома ишлаб чиқилади. Қайси касбни олмайлик биз шу касбға мос бўлган иш маълумоти, кўникма ва малака ҳақида маълумот топамиз. Касбларни гуруҳ-

лашда энг асосийси - ўқув билим юртларида ўқув дастурни мазмуни илмий техник ривожланган, малакавий тайёрлигини олиб кирадиган ҳиссасини, биринчи тарафдан умумий ўрта таълим иккинчи тарафдан умумий ўрта политехник тайёргарликни қўллаш ва шу билан малакани ошириш лозим. Бунда:

а) иш жараёнига тақсимлаш мақсадида касблар йиғиндисини ўрганиш;

б) турдош касбларни бир-бирига ўхшашлигини мослама ва жиҳозларни ишлаб чиқарувчи маҳсулот турини тақсимлаш мақсадида ажратилган гуруҳларни ўрганиш;

в) ўқув гуруҳларга қўшиш учун умумий касбларни илмий техник умумлигини аниқлаш учун ажратилган гуруҳларни ўрганиш касбларга дидактик анализларни қўшиш;

г) ажратилган ўқув гуруҳларни соҳалар бўйича шакллантириш.

3.Босқичли ўқитиш назарияси. Технологик билимларнинг узлуксизлиги

Дидактика таълим тизимини тарбиявий ўқув жараёни ташкил этиб, у ўз вақтида икки босқичга бўлинади.

а) доимий;

б) динамик.

Бунинг асосида ўқув дастурлар ишлаб чиқишни асосий ва махсус жараёни, керакли касб таълимга мувофиқ аниқ ва пухта шу билан бир қаторда ўзаро боғлиқликда дастур асосида олиб борилади.

Асосий ўқув жараёни - бу босқичда таълим оловчилар умумий талабларга жавоб берувчи билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиб, улар шундай билим оладиларки, у илмий техник ўзгаришлар таъсирига мос келади. Умумий меҳнат жараёнида эгалланган билим, кўникма ва малакаларга касбий билимларга асос бўлиб, унинг мустақамлиги ишлаб ўқитишни самарадорлигига олиб келади. Асосий ўқув жараёнида таълим оловчилар эгаллаши лозим бўлган билимлар келажакдаги унинг фаолияти, меҳнат тури ва ишлаб чиқаришдаги эгаллайдиган

ўрнига боғлиқ бўлади. Асосий билим бериш жараёни махсус билим беришни негизи бўлиб хизмат қилади, шунинг учун таълим олувчи кўрсатилган фанлар бўйича назарий ва амалий машғулотларини мустаҳкам эгаллаб бормоғи лозим.

Махсус ўқув жараёни - асосий ўқув босқичдан махсусга ўтиш секин - аста рўй бериб, бутун ўқув жараёни шу мақсадларга қаратилган вақт ичида олиб борилади. Махсус босқичда ўқитиш танланган касбга йўналтириш бўйича олиб борилиб, ўқитиш жараёни шу соҳадаги техник ва технологик ривожланиш талабларига жавоб бермоғи лозим, аммо марказлаштирилган тартибда ишлаб чиқилган ўқув дастури хўжалик соҳасидаги ёки корхона талабларига жавоб бера олмайди, чунки бир соҳада технологик жиҳозларни бир тури ўрганилса, иккинчи турида ишчи-мутахассисларни тайёрлашда соҳалар бўйича ўқитиш афзалдир.

Ўқувчининг асосий иш мазмуни - хизмат кўрсатувчи технологик жараёнларни моҳиятига сингиш, иш режимини олиб боришни оптимал ажратиш, нозик томонларни ўз вақтида аниқлаш ва уларни ўз вақтида таъмирлаш юқори сифатли иш таъминловчи технологик жараённи аниқлаш.

Махсус ўқитиш жараёнида - таълим олувчиларни корхонанинг хусусиятлари билан аниқ ва мукаммал таништириш жараёнида унинг корхонадаги ҳамма иш турларида эгаллаган билим ва малакасини амалда қўллай олишни таъминлаш лозимдир. Таълим олувчилар ишлаб чиқаришдаги техник ва технологик жараёнлар, қурилма ва мосламалар ҳақида билим олиб амалда қўллай билишлари лозим. Касбий кўникма ва малакаларни ривожлантириш кенг, умумтехникавий асосида олиб борилиши керак. Бу ўз вақтида ишчининг истаган корхонада фаолият кўрсатишини таъминлайди. Махсус ўқитиш жараёнида ўқитувчи устанинг ишлаб чиқариш жараёнига ўқитишда қуйидагиларга эришмоғи лозим:

1. Таълим олувчини ҳозирги замон техника жараёни методлари ва замонавий методларга, қурилмаларда ишлашни ўргатиш.

2. Меҳнатни ташкил этиш методи ҳам таълим олувчини зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларига, касбий малакасига қараб турли иш операцияларини бажаришни замонавий технология талабига жавоб берувчи ишлаб чиқаришни ташкил этиш.

3. Таълим олувчини иш меъёрини бажаришга ижодий ёндашишга ўргатиш.

4. Корхонадаги иш чизмаларини тўғри ўқишга технологик ҳужжатлардан тўғри фойдаланишга ўргатиш.

5. Корхона жамоасида таълим олувчи ишидан муҳим тарбиявий сифатида фойдаланиш.

6. Таълим олувчини меҳнат хавфсизлиги, ишлаб чиқаришдаги ва ёнғин хавфсизлиги талабларига амал қилишга ўргатиш.

7. Таълим олувчини иш ўрни ва иш қуролларига нисбатан жавобгарлик ва қадрлаш ҳиссини сингдириш.

8. Таълим олувчида иш маданияти ҳақида таассурот бериш, иш жойини ташкил этишни ўргатиш.

9. Шундай ишчи-мутахассисни тарбиялашга эришиш керакки, у англаган ҳолда иш унумдорлигини оширишга ўз ҳиссасини қўшсин. Уларни ишлаётган корхонанинг обрўси, иш сифатини ошириш руҳида, меҳнат интизомига қатъиян риоя қилишини тарбиялаш.

4. Ишлаб чиқариш таълимининг даврлари

Бошланғич давр - бу вақтда таълим олувчилар ўзларининг усталарини танимайдилар, бир-бирларини ишлаб чиқариш жараёни ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлмайдилар. Ўқув устаси ҳар бир таълим олувчини шахсий хусусиятларини ўрганиб, уларда иш жойини, касбни танлашга қизиқишни уйғотиб меҳнатга бўлган умумий талаблар, иш шароити билан таништиради. Ишлаб чиқариш устаси таълим олувчиларни техник тўғарақларга қизиқтириб, ишлаб чиқариш соҳаси бўйича фахрийлар билан учрашувлар ташкил этади. Ишлаб чиқариш устаси биринчи кунларданок гуруҳ фаолини сайлаб олади ва таълим олувчиларни жамоага айлантиради. Бу босқичда таш-

килий ишлар кўпроқ олиб борилиб, таълим олувчилар асосан ўзаро бир-бирлари билан ва иш жараёни билан танишадилар. Бу жараёни ишлаб чиқаришга, ўқитишга алоқаси бўлмайди ва ўртача 2 ҳафтача вақт давом этади.

Тайёргарлик даври-бу вақтга келиб таълим олувчилар аниқ иш турлари билан танишиб, уларни ўқув-ишлаб чиқариш, меҳнат фаолияти ишлаб чиқарувчи характерга эга бўлади. Гуруҳда уста ишонадиган ўз-ўзини бошқарувчи органлар фаолият кўрсатиб, бу вақтга келиб уста қуйидаги масалаларни ҳал қилади: иш ўрнини ташкил этиш, меҳнат хавфсизлигига жавоб бериш, ишлаб чиқаришда интизомли бўлиш иш қуролларини асраб-авайлаш, шахсий гигиена ва санитария қоидаларига риоя қилиш ва бошқалар. Таълим олувчиларни иш жараёни техник ҳужжатларни ўрганиш, мосламаларни сақлаш, иш ўрнини тайёрлаш, ишлаб чиқилган маҳсулотнинг сифатини текширишдан иборат бўлиб, улар оддий иш жараёнларини ўрганиб борадилар. Устанинг кўп маротаба кўрсатиб ва тушунтириб бериши, кетма-кет уларни бажаришлари натижасида уларда бирламчи кўникмалар ҳосил бўлади.

Касбни ўзлаштириш даври-иш жараёнларини ўргангандан сўнг олинган билим ва малакаларни мукаммалашга ўтилади. Бунинг учун шундай ишлар танланадики, иш жараёнида янги ўрнатилган мавзу ва ундан олдингилари қамраб олинади. Шунда таълим олувчиларда эгалланган билим шаклланиш хусусиятлари ривожланади.

Касбий эгаллаш муддатида уста қуйидаги масалаларни таълим олувчилар ривожлантиради: иш жараёнида иш ритм ва темпга амал қилиш, бажарилаётган ишда техник талабларга жавоб бериш, масалаларни осон ҳал қилиш ва буюрилган ишга жавобгарлик ҳиссини тарбиялайди.

Назорат қилиш ва яқунлаш даври-бу муддатни асосий вазифаси фақатгина олинган билим ва малакаларни мустаҳкамлаб қолмай, балки уларни замонавий мослама ва қурилмалардан фойдаланган ҳолда мукаммаллашиб боришидир. Ишлаб чиқариш фахрийларнинг ишларини ўрганиш ва ўзлаштириб олиш таълим олувчида ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида

мустақиллик ҳиссини шаклланиб боришига ёрдам беради. Таълим олувчилар меҳнат жамоаси оқимида кириб жамоада ривожланиб, тарбияланиб, шахс сифатида шаклланиб борадилар. Бу муддат охирида таълим олувчилар мустақил равишда ишларни режалаштириши ўз иш жойларида илғор методларни қўллашлари, мустақил равишда иш қуролларни бошқаришлари ва ишлашлари чизма ва технологик ҳужжатлардан фойдаланишлари ва шу билан бирга ишлаб чиқаришдаги янги ютуқларга эришишга интилишлари, вақтни, хомашёни тежашлари, меҳнат хавфсизлиги талабларига жавоб беришлари керак бўлади. Ёш ишчи-мутахассслар юқоридаги талабларга жавоб берганлари ҳолда меҳнат фахрийлари билан алоқаларни узмасликлари, уларни қадрлаб ҳурматлашлари лозим.

Ишлаб чиқариш таълими предметли тизими - бу жараён ҳунармандчиликни ўқитиш даврида вужудга келиб ишлаб чиқарилаётган маҳсулот тури, вақти, илғор техника ва технологияни ривожланиши билан шаклланиши мумкин. Ўқитиш жараёнида ўқувчи ишчи чиқарган маҳсулотларни ишлаб чиқиб, бу ишлаб чиқаришга ўқитиш деб яқкалик шаклини намоёиш этади. Бу тизимнинг асосий камчилиги ишлаб чиқарилган маҳсулот қайта ишланмай, бунинг оқибатида таълим олувчилар ҳаёти ҳаракатларни ўзлаштирар эдилар. Кейинчалик буларни қайта ўқитишга тўғри келиб таълим олувчи эгаллайдиган билим ва кўникма шаклланади. Ишлаб чиқариш таълимининг операцияли тизими - бу жараён техниканинг ривожланиши билан вужудга келиб ишчилар меҳнатини мазмун ва характери, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг турига қараб, талабга қараб ўзгартиришга олиб келади. Бу тизимда ўқитиш жараёни тезлашиб таълим олувчилар маҳсулот ишлаб чиқишга қаратилмай эгаллаётган касбларга ўқитиладилар.

Меҳнат таълимининг операцияли пототкли тизими - бу ҳозирги замон ишлаб чиқаришни ташкил қилинишининг энг илғор замонавий формаси бўлиб, бу ўқитиш тизимида ишчи алоҳида иш турини бажариб кейинги операцияни кейинги иш ўрнига узатади. Маҳсулот тайёр бўлгунча технологик жараён

нечта иш жойига бўлинган бўлса шу жараёнлардан ўтиб тайёр маҳсулот шаклига келади.

Ишлаб чиқариш таълимининг операцияли предметли тизими - бу тизимда ишлаб чиқариш жараёнида ҳар бир иш операциясини ўрганилиб маҳсулотни тайёрлашдаги оддийдан мураккабга қараб интилган бўлиб, бу ерда таълим олувчи бажарган ишни натижасини кўрган ҳолда қилаётган ишга қизиқиш уйғониб боради.

Ишлаб чиқаришни - комплексли, операцияли, мажмуали тизими-бу жараёнида иш кетма-кетлиги иш объектини танлаш маълум кетма-кетликда ва ўзаро боғлиқликда олиб борилади. Бу йўл орқали таълим олувчилар бажариши керак бўлган ҳамма иш тури билан танишиб таълим олувчи ишлаб чиқариш жараёнидаги меҳнат кетма-кетлигини мукаммал ўзлаштирадилар.

Ишлаб чиқариш тизимининг қабул, мажмуали камайиш тизими - бу тизимнинг моҳияти шундаки, касбни муҳим элементларини ажратиб олиб, шу асосда кейинги кетма-кетлигини пухта ўзлаштиришга олиб келади. Бундан олдинги тизимдан фарқи шундаки, ишлаб чиқариш жараёнида бажарилаётган операция эмас, балки бажарилган ишни қабул қилиш ётади. Бу тизимни камчилиги бир ишни бир неча йўлларда бажаришда қайси йўлни танлашдир.

Ишлаб чиқариш таълимини инвариант тизими - бу тизимни мазмуни ўқув материални таснифлаш ва ўқувчига юқори малакали касбларни ўргатиш.

Ишлаб чиқариш таълимининг муаммоли аналитик тизими - бу ерда ўқув жараёни ва бутун ўқув материали алоҳида ўқув муаммоларга бўлиниб мустақил мазмунга эга. Берилган муаммо меҳнат жараёнларидан келиб чиқиб, таълим олувчиларни фаолиятида бажариладиган иш учун зарур бўлган ақлий ва жисмоний жараёнлар ўрганилади. Ҳар бир муаммо учун мустақил вазифа белгиланиб, уларни ҳал қилишда муаммоли мавзунини таркибий тизими умумий кўринишда таълим олувчилар томонидан ўрганилади. Ҳар бир муаммо таълим олувчилар томонидан кўриб чиқилиб, сўнгра ҳар бир муаммога изоҳ берилади.

Технологик жараёндаги бу муаммонинг ўрни ажратилиб берилади.

Ўқув дастури, ўқув предметининг сифати, фандаги ютуқлар, ўзгаришлар жавоб бериши учун ўқув дастурни ишлаб чиқишда илмий тамойилларига риоя қилиш керак. Буларни асослари қуйидагилар:

1) Касбий малакани ривожлантириш, унга ташҳис беришда муаммоли билимларнинг тизимида муаммони акс этиши.

2) Ўқув дастурида замонавий фан ютуқларидан олинган соҳадаги техник ва технологик ютуқларни қўлланилиши.

3) Политехник тамойилларни акс этиши. Ҳар бир фан ўз ичига умумилмий касбий политехник тушунчаларни қамраб олади. Касбий педагогикада илмларни асосининг тавсифига техникани умумий классификациялаш асоси, ишлаб чиқариш жараёнининг ҳамма тамойиллари социал иқтисодий меҳнат шароити каби тушунчалар киради. Умумилмий тушунча масалан - куч, тезлик, ирода (мустаҳкамлик) юклама тушунчаларни қамраб олади.

4) Малакавий техник билим беришнинг ўзаро алоқадорликдаги акси. Асосий йўналишларга ўзаро боғлиқли умумтаълим фанлар, касбий йўналишдаги фанлар билан ўзаро боғлиқлиги. Умумтаълим ва махсус фанлар ишлаб чиқаришдаги ўқитишда қўлланилади.

5) Ўргатилаётган касбга қўлланиладиган ўқув фанлари ва асосий ғояларни ажратиш. Турли касбга ўқитишда керакли фанларни чуқур ўргатиб бориш мутахассислик бўйича асосий фанини керакли миқдорда назарий ва амалий билимларга эга бўлиш, касбни пухта эгаллашда самарадорликни таъминлайди.

6) Ўқув дастурида меҳнат фахрийларининг ишлаб чиқаришдаги тажрибаси.

7) Билим юртини тугатган ишчини ишлаб чиқаришдаги келажакдаги малакасини ўсишини мўлжаллаш. Бизга маълумки, касбий техника ўқитиш дастурларида ишлаб чиқаришга ўргатишда ишчининг малакаси ошиб бориб, агар ишчи ўз устида ишламаса, замонавий технологияларни қўлламаса уни билимлари эскириб, кераксизланиб боради. Шунинг учун берилаётган

назарий билимлар бир синф юқори даражада олинса ёш ишчи-мутахассиснинг умумтехникавий ва махсус дунёқарашили кенгайтириш, ишлаб чиқаришдаги даражаларда ўсишини таъминлайди.

8) Ўқув дастурларда (қўшимча) асосий касб билан бирга қўшимча меҳнатга ўргатиш, ўқув дастурларга асосий касбга қўшимча ишга ўргатувчи мавзуларни киритиш керак. Аралаш касбларни ўрганиш минимал билим бериш билан чегараланиб, берилаётган асосий касбга ўриндош қилиб олинади. Касб-ҳунар таълими ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқадорлик ҳамда узвийлик доимий барқарор бўлиши лозим.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун савол ва топшириқлар:

1. Касб-ҳунар таълими ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқадорлик ҳамда узвийлик нима?

2. Ҳар томонлама етук ва юқори малакали мутахассис ходимлар қандай тайёрланади?

3. Босқичли ўқитиш нима?

4. Технологик билимларнинг узлуксизлиги деганда нимани тушунаси?

4. Ишлаб чиқариш таълими қандай даврларига бўлинади?.

Тавсия этилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.—Т.: Ўзбекистон, 1997.

2. Маҳмудова Н.Д. «Авесто»да таълимий-ахлоқий қарашлар.—Т., 2005.

3. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси. - Т., Истиқлол.- 2003.

4. Мунавваров А.Қ. Педагогика. — Т.: Ўқитувчи, 1996.

5. Ғайбуллаев М. ва б.қ.. Педагогика. - Т. Ўқитувчи, 2000.

6. Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс.2011.

7. www.bilimdon.uz. www.glef.org. www.newhorizons.org.

www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net.

www.inetlibrary.com.

VII. БОБ: КАСБ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

РЕЖА:

1. Касб таълимининг методлари ва уларнинг умумий тавсифномаси.
2. Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим методлари.
3. Ишлаб чиқариш жараёнидаги фаоллик методлари.

1. Касб таълимининг методлари ва уларнинг умумий тавсифномаси

Таълимнинг асосий мақсади, замонавий илмий билимларни эгаллаган, мустақил фикрлаш ва муаммоларни ечиш имкониятига эга бўлган маънавий жиҳатдан бой шахсларни шакллантиришдир. Жамият ривожланар экан, ҳаётий талабларнинг даражаси ҳам ортиб боради. Демак, илмий билимларнинг ҳажми кенгайиб, илмийлик даражаси чуқурлашиб борар экан, мантикий фикрлаш ва муаммоларни тезда ҳал этишга бўлган талаб ҳам кучайиб боради. Бу фикрдан келиб чиққан ҳолда таълим тизими нафақат бугунги кун талабини балки, келажак талабларини аниқлаган ва ҳисобга олган ҳолда иш олиб бориши керак деган хулосага келамиз. Чунки, бугунги кун талаблари келажакда жамиятнинг асосий ўзагига айланади. Демак, таълим тизими талабаларни бугунги кундаги ҳаётга эмас, балки келажакдаги ҳаётга тайёрлаши лозим. Бу ҳам таълимнинг ўзига хос хусусиятларидан биридир.

Таълим – махсус тайёрланган кишилар раҳбарлигида ўтказиладиган, ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантирадиган, қобилиятларини ўстирадиган, уларнинг дунёқарашини таркиб топтирадиган жараёндир. Таълим жараёни ўқитувчи билан ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти бўлиб, у икки томонлама характерга эга. Ўқитувчининг фаолияти туфайли таълим пухта ўйлаб чиқилган мақсад, мазмун ва дастурлар асосида олиб бориладиган жараёнга айланиб, кутилган натижа-

ни беради. Таълим жараёнининг мазмунини билим, кўникма ва малака ташкил қилади.

Касб таълими методлари деганда - ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг биргаликда бажарадиган фаолият усуллари тушунилади ва бу усуллар таълим олувчиларнинг техник-технологик билимларни, кўникма ва малакаларни эгаллашларига, мустақил равишда билим олиш ва бу билимлардан амалда фойдаланиш қобилиятини оширишга қаратилган бўлади.

Халқ таълими вазирлиги, педагогика илмий тадқиқот институти, методист педагогларнинг, хусусан педагогика фанининг долзарб вазифаларидан бири - таълим-тарбиядаги муаммоларни, маҳаллий ва миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш, барча ўқув фанлари бўйича янги миллий дастурлар яратиш, таълимни поғоналаш, дарс жараёнини тоифалашдан иборатдир.

Шу муносабат билан яқин ўтмишдаги ўзбек ўқув муассасалари ўқитиш тарихига бир назар ташлаш айни пайтда таълим методларини ўрганишни осонлаштиради. Шубҳасиз, мазкур таълим методикаси тарихига оид манба муайян даражада таълимнинг методик бўшлиқларини маънавий жиҳатдан тўлдиради, педагог тарбиячиларнинг педагогик мерос ва халқ педагогикасига бўлган катта эҳтиёж ва қизиқишларини қондиради.

Таълим беришда ўқитиш методлари асосий ўринни эгаллайди. **Метод**-юнонча атама бўлиб, усул, йўл деган маънони англатади, яъни мақсадга эришиш йўлини билдиради. Методлар (усуллар) ҳар қандай ахборотни (мақсадни) узатиш ва қабул қилиш характерига қараб қуйидаги синфларга ажратилади:

- сўз орқали ифодаланадиган метод;
- кўргазмали метод;
- амалий метод.

Таълим жараёнида талабаларни ўзлаштириш, фикрлаш жараёнини ташкил этиш бўйича эса қуйидаги методларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- ўқитишнинг маъруза (суҳбат) методи;
- ўқитишнинг амалий ишлар методи;
- лаборатория ишлари методи;

- мустақил ишлар методи;
- репродуктив-эвристик метод;
- илмий-тадқиқот методи;
- ўқитишнинг муаммоли-изланиш методи;
- ўқитишнинг индуктив ва дидуктив методи.

Ахборотни сўз орқали етказиш ва қабул қилишга қаратилган биринчи гуруҳ методларига: Ҳикоя, суҳбат, маъруза кабиларни киритиш мумкин.

Нутқ маданиятини ўстиришда ҳикоянинг ўқитиш ва фикрларни баён қилиш методи сифатидаги имкониятлари бошқа методларга нисбатан юқоридир.

Ҳикоя қилиш - педагог томонидан янги ўтилаётган мавзуга оид факт, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён этилади. Бу метод материалларни баён қилишда, образларга характеристика беришда, табиат ҳодисалари ва ижтимоий ҳаётдаги воқеаларни тасвирлашда қўл келади.

Ҳикоя қилиш давомида талабалар пассив тингловчи бўлиб қолишларига йўл қўймаслик керак. Талабаларнинг диққатини тасвирланаётган объектга қаратибгина қолмай балки худди шу объект ҳақида улар онгли ва актив фикр юритишларини ҳам таъминламоқ лозим.

Ўқув материални тушунтириш - педагог томонидан ўрганилаётган мавзунинг нарса, ҳодиса ва воқеаларнинг мазмунини характерлайдиган тушунча, қонун ва қоидаларни ўқитиришдир. Бу метод кўпроқ математика, физика, химия, она тили, рус тили ва шунга ўхшаш фанларни ўқитишда қўл келади. Педагогнинг маълум бир фаннинг у ёки бу мавзуга оид қонун, қоидаларни қанчалик асосли эканлигини фактлар, мисол ва далиллар келтириш, шунингдек, масалалар, мисоллар ишлаш йўли билан исботлаб беради.

Бу жараёнга талабаларнинг фаол иштирок этишларини таъминламай туриб, кутилган мақсадга эришиб бўлмайди. Айниқса баён қилинаётган материалларини умумлаштириш ва хулосалар чиқаришда талабаларнинг ўз мулоҳазалари билан иштирок этишларини таъминлаш муҳим.

Маъруза методи. Бу метод ўқув материали ҳажмининг катталигини, мантикий тузилиши, образлари исбот ва умумлаштиришнинг анчагина мураккаблиги билан фарқланади. Агар ҳикоя дарсининг бир қисминигина эгалласа, маъруза одатда уларни тўла қамраб олади. Маъруза давомида муаммоли вазиятларни вужудга келтириш, мавзуга оид кўргазмали материалларни намоёниш этиш, маъруза охирида умумий хулосалар чиқариш кабилар самарадорликни оширади. Маъруза методи кенг қамровли ахборотни талабаларга етказишда ғоятда қўл келади.

Суҳбат. Бу метод асосан савол-жавоб йўсинида олиб борилади. Суҳбатларнинг маълум мақсадга қаратилганлиги уларнинг характерини белгилайди. Суҳбат эвристик, этик, инструктор методик характерда бўлиши мумкин.

Суҳбат методи талабаларнинг фаол иштироки орқали ўтказилганлиги учун уларда ҳам мустақил фикрлаш, хулосалаш каби хислатларни шакллантиради. Машғулотларни ташкил қилиш ва уни олиб бориш жараёнида педагог суҳбат методидан фойдаланганда қуйидаги шартларга амал қилиши керак.

Ўқитишнинг кўргазмали методлари.

Ўқитиш жараёнида кўргазмалилик методидан фойдаланишнинг муҳимлиги ўрганилаётган нарс ва ҳодисаларни ҳиссий идрок этишга, уларни кузатиб мушоҳада қилишга талабани ундаш, мантикий ва назарий элементларнинг бирлигига ишонч ҳосил қилиш ва ниҳоят, назарий билимларни амалиётда қўллай олишга ўргата билишдадир.

Ўқитишнинг амалий ишлар методи.

Амалий методларга масалалар ечиш, чизмалар тайёрлаш, ёзма машқларни бажариш кабиларни киритиш мумкин. Назарий жиҳатдан эгалланган билимлар амалда қўллаб кўрилади. График жадвал, карталар чизиш ҳам тегишли кўникма ва малакаларни ҳосил қилишга ва уларни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Лаборатория ишлари методи.

Лаборатория машқлари фронтал тажрибалар, лаборатория ишлари, практикумлар ўқитишнинг техник воситалари ва ўқув қуроллари типигаги бошқа асбоб-ускуналар билан машғулотлар

тарзида ўтказилади. Лаборатория методининг бошқа ўқитиш методларидан фарқи, шундаки, бу метод билан иш кўрилганда ҳар қайси талаба ниманидир мустақил, шахсан тажриба қилиб кўради. Дарс педагог раҳбарлигида талабаларнинг мустақил тажриба ўтказишларига қаратилган бўлади. Лаборатория машғулотларида мустақиллик, фаоллик, ташаббускорлик ошади.

Мустақил ишлар методи.

Кейинги даврда талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишга катта эътибор берилмоқда. Чунки бу метод талабада ижодкорликни, мустақилликни ривожлантиради. Ўқув дастурларида мустақил таълим учун соатлар ажратилмоқда. Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишда маълум фаннинг хусусиятидан келиб чиқиб мустақил ишнинг мазмуни, шакли ва вазифалари танлаб олинади. Топширилган мустақил ишни бажариш учун педагог керакли адабиётлар ва йўл-йўриқларни кўрсатиши, қисқача тушунтириш бериши лозим. Талаба бажариши керак бўлган мустақил иш кўп вақт эгалламаслиги ва шу билан бир қаторда талабага ривожлантирувчи сифатида таъсир кўрсатиши керак.

Репродуктив, эвристик метод.

Репродуктив методлар биринчи навбатда талабаларнинг ўқув материални тезроқ ва мустаҳкамроқ эслаб қолишларини таъминлаш билимдаги типик камчиликларни тез аниқлаш учун қулай. Репродуктив методлар айниқса ўқув материалнинг мазмуни асосан ахборот характерида бўлса, мураккаб ва бутунлай янги билимлар ўрганилиши лозим бўлган ҳолатда самарали натижа беради. Тафаккурнинг репродуктивлик характери педагог ёки бошқа манба орқали хабар қилинадиган ўқув ахборотларини фаолроқ қилишини ва эслаб қолинишини назарда тутади. Ҳикоя, маъруза, кўргазмалилик ва амалий ишлар ҳам репродуктив асосга қурилиши мумкин. Репродуктив характердаги амалий ишлар шуниси билан фарқ қиладики, бу ишларнинг давомида талабалар намунага кўра илгари ёки яқиндагина ўзлаштирган фаоллигини ошириш мақсадида улар кўпинча эвристик яъни қисман изланувчан метод билан қўшиб олиб борилиши мумкин. Янги мавзунини баёни давомида ўргани-

лаётган материалнинг баъзи элементлари устида талабаларга фикр юритиш имкони берилади. Педагог томонидан енгил қисқа саволлар тузилиб, талабаларнинг иштирокида уларга жавоб топишга ҳаракат қилинади. Эвристик метод талабаларнинг билиш даражасини аниқлашга ҳам ёрдам беради. Демак, эвристик метод янги мавзунини идрок қилишда талабаларнинг ҳам қисман иштирок этишини таъминлайди.

Илмий тадқиқот методи.

Бу метод таълим тизимида унчалик кенг тарқалмаган метод бўлиб, маълум тайёргарликни талаб этади. Педагог раҳбарлигида талабалар ёки бир талаба маълум илмий тадқиқотларни ўтказиши ва маълум фан учун янги хулосаларни ясаши мана шу методни қўллаш жараёнида вужудга келади. Бу метод асосан олийгоҳларда қўлланилади. Бу метод давомида илмий билиш жараёни содир бўлади, яъни ҳали номаълум бўлган билимлар кашф этилади ва эгалланади. Бунинг учун илмий тадқиқот режаси тузилади. Мақсад белгиланади ва тадқиқот усуллари танлаб олинади. Тадқиқот натижалари асосида хулосалар ясалди.

Ўқитишнинг муаммоли-изланиш методи.

Янги мавзунини ўрганиш жараёни ўрганилаётган материални тайёр ҳолда талабаларга баён этмасдан, балки муаммо сифатида тақдим этиш муаммо-изланиш методини келтириб чиқаради. Яъни, дарс давомида яшаш керак бўлган хулосалар педагог томонидан эмас, балки талаба томонидан ясалишига ҳаракат қилинади. Ҳар бир талаба қўйилган муаммога ўзига хос ёндашиб уни ҳал этишга ҳаракат қилади ва ўз фикрларини баён этади. Ўртага ташланган фикрлар муҳокама қилинади ва педагог томонидан йўналтирилади. Педагог ва талабалар биргаликда хулосалар ясашади. Муаммоли-изланиш методи талабаларни билиш фаолиятини фаоллаштиради, мустақилликка, ижод қилишга ўргатади, ўқишга бўлган қизиқишларини оширади, шахсий фазилатларини тарбиялашга ёрдам беради. Бу методда ўрганилаётган масала чуқур таҳлил этилиши ва билимларнинг пухта бўлишига ёрдам беради. Бу метод ўрганилаётган масалани чуқур таҳлил этишга ва билимларнинг тафаккур даражаси

ҳисобга олиниши керак. Танланган мавзунини таҳлил этиш учун талабаларда маълум билимлар базаси мавжуд бўлиши лозим. Шу туфайли ҳам бу методни қўллаш учун талабалар алоҳида ахборотлар билан қуроллантирилади. Кейинги даврларда муаммоли-изланиш методидан фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Ўқитишнинг индуктив ва дедуктив методи.

Ўқитишнинг мантикий методлари икки турда: Индуктив ва дедуктив методлар билан олиб борилиши мумкин.

Дарсларга тайёрланиш жараёнида ўқитишнинг индуктив, дедуктив каби методларини танлаш зарурати ҳам туғилади. Кейинги даврларда дедуктив ўқитишга талаб ва эътибор кучайди. Аммо тафаккурнинг индуктив усулларини шакллантирмай туриб фақат табиий-илмий эмас, балки умуммеҳнат характеридаги тажрибалар амалий фаолиятида ҳам муваффақиятга эришишга умид қилиб бўлмайди. Индуктив ёки дедуктив методларни қўллаш ўрганилаётган мавзу мазмунини очишнинг маълум мантикий-хусусийдан умумийга ёки умумийдан хусусийга ўтишни танлашни англатади.

Индуктив методлар техник қурилмаларни ўрганишда ва амалий топшириқларни бажаришда кенг қўлланилади. Математика ва физикага доир кўпгина масалалар, айниқса педагог талабаларни айрим умумийроқ формулаларни мустақил эгаллашларига олиб келиши зарур деб ҳисобланган ҳолларда, индуктив метод воситасида ечилади.

Дедуктив методдан фойдаланганда педагог ва талабанинг фаолиятида аввал умумий ҳолат, формула ва қонуни берилади, сўнгра аста-секин айрим ҳолатларни чиқариб аниқроқ вазифаларни ҳал этиш назарда тутилади.

Дедуктив метод ўқув материални тезроқ ўтишга ёрдам беради, абстракт тафаккурни активроқ ривожлантиради. Назарий материални ўрганишда, анчагина умумийроқ ҳолатларнинг айрим оқибатларини аниқлашни талаб қилувчи масалаларни ечишда дедуктив методни қўллаш айниқса фойдалидир.

2. Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим методлари

Педагогик амалиётда қуйидаги методлар – оғзаки метод (оғзаки баён, тушунтириш, суҳбат), китоб билан ишлаш (инструктив материаллар), кўргазмали метод (кўргазмалар, кино, видеофильм, кузатув), амалий метод (машқлар, лаборатория, амалий ишлар) лардан кенг фойдаланилади.

Дидактик вазифаларга боғлиқ ҳолда қуйидаги методлар қўлланилади – билимларни ҳосил қилиш, кўникма ва малакаларни шакллантириш, билимларни қўллаш, мустаҳкамлаш, билим, кўникма ва малакаларни текшириш.

Таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятига мос равишда икки метод ажратилади ва улар 2 гуруҳга бирлаштирилади: репродуктив ва муаммоли изланиш методлари.

Ўқитишнинг *репродуктив ва муаммоли-изланиш методлари* энг аввало, ўқувчи-талабаларнинг янги тушунча, ҳодиса ва қонунларни билишдаги ижодий фаолликлари даражасини баҳолаш асосида қисмларга ажратилади.

Репродуктив методлар биринчи навбатда, ўқувчи-талабаларнинг ўқув материалларини мустаҳкамроқ эслаб қолишларини таъминлаш, билишга доир фаолиятни бевосита бошқариш, камчиликларни тез аниқлаш учун амалий кўникма ва малакаларни таркиб топтириш мақсадида қўлланилади.

Ҳикоя қилиш усули репродуктив тузилганда ўқитувчи қоидаларни, далилларни, тушунчаларнинг таърифини тайёр ҳолда беради, у асосий эътиборини мустаҳкам ўзлаштириб олиниши зарур бўлган асосий томонларга қаратади.

Маъруза ҳам худди шундай тарзда тузилади: ўқитувчи муайян илмий маълумотларни баён қилади, доскага тегишли ёзувларни битади, тингловчилар эса уларни қисқача ёзиб оладилар.

Муаммоли таълим дейилганда, ўқув материалини ўқувчи-талабалар онгида илмий изланишга ўхшаш билиш вазифалари ва муаммолари пайдо бўладиган қилиб ўрганиш тушунилади. Ўқувчи-талабанинг фикрлаш фаолиятида мантикий тўғри, илмий хулосаларни излаш ва ўзлаштиришга рағбатланти-

радиган муаммоли вазиятлар юзага келади. Пайдо бўлаётган муаммони ҳал қилиш учун, у ўрганилаётган қоидаларни тўғри тушуниб олишга интилади.

Таълим методини 3 та асосий гуруҳга бўлишимиз мумкин:

1. Ўқув билиш ва ўқув ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш методи.

2. Ўқув фаолиятига қизиқтириш ва рағбатлантириш методи.

3. Таълим олувчилар ўқув фаолияти самарадорлигини назорат қилиш ва ўз-ўзини назорат қилиш методи.

Методларнинг ҳар бир тури гуруҳларга бўлинади ва ўз навбатида уларнинг ҳам алоҳида методлари бор, булар эса таълим жараёнининг қуроли ҳисобланади.

Ўқув билиш ва ўқув ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш методига қуйидагилар – суҳбат, кўргазмали ва амалий метод, ўқитувчи бошчилигида индуктив ёки дедуктив, репродуктив ёки продуктив йўналишлардаги методлар киради.

Ўқув фаолиятига қизиқтириш ва рағбатлантириш методига – ўқув билиш ва ўқув ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш ҳамда ўқиш фаолиятига қизиқтириш методлари киритилган.

Ҳар бир метод бошқа бир метод ёрдамида қўлланилади. Масалан, репродуктив ва муаммоли изланиш методи суҳбат, кўргазмалар, амалий фаолият ёрдамида қўлланилади. Шу навбатда суҳбат, кўргазмали ва амалий фаолият методлари ҳам репродуктив ёки изланиш методлари орқали қўлланилиши мумкин.

Ҳаётий ўқув жараёнида эса энг муҳими бу методларни турларга бўлиш эмас, балки ўқитувчининг чуқур билимга эга бўлиши, методлардан унумли фойдалана олиши, таълим олувчиларга ўқув ишлаб чиқариш, ўқув фаолиятида методларни тўғри қўллай олишга ўргатишдир.

Ўқув муассасаларида бошланғич касбий таълимни ўқитишнинг назарий қисми қуйидаги фанларни 3та циклини ташкил

қилади: умумий таълим, умумий техник таълим ва касбий таълим.¹

Умумий таълим фанлари бўйича таълим методининг умумдидактик, хусусий дидактик ва хусусий методик аспектлари педагогик адабиётларда чуқур баён қилиб берилган.

Умумтехника ва касбий фанларни ўқитиш методлари кўпинча ўзига хос мазмунга кўра аниқланади:

- кўп компонентли тузилма, объектларни турли хил йўналишларда ўрганиш;
- таълим олувчиларнинг ишлаб чиқариш таълими билан ўзаро боғлиқлиги;
- материалнинг кенг қамровлилиги, тажрибавий изланиш сони ва сифати жиҳатидан, хизмат кўрсатиш усулларини амалий ўрганиш;
- ўқув материали мазмунига янги техника ва технологияларни киритиш, маҳаллий шарт-шароитни акс эттириш.

Таълим методларида буларни инобатга олиш зарур.

1. *Таълим олувчиларни ўқув билиш фаолиятини ташкил қилиш методи.*

Сухбат методи. Оғзаки баён. Умумтехника ва касбий фанларни ўрганиш жараёни ўқув материални оғзаки баёнини гапириб бериш ва тушунтириш орқали амалга оширилади, бунда мавзу тўлиқ таққосланади, исботланиб, мисоллар билан тушунтирилади.

Баён қилинаётган материал таълим олувчиларнинг тушуниши учун қийин бўлган, янги маълумотлар хабар қилинган, меҳнат усулларини бажариш йўллари тушунтириб бериш талаб қилинган ҳолларда оғзаки баён қилиш методидан фойдаланилади.

Умумий талаблардан қуйидагиларни ажратиб оламиз:

- илмий-техник аниқ мазмун;
- мантиқий тузилиши ва кетма-кетлиги;
- таълим олувчиларга тушунарли ва осон етиб борадиган;
- ҳар бир босқичда фикрнинг аниқ ва равшанлиги;

☞ Ў.Қ.Толипов. ва бошқалар. Касбий педагогика (Маърузалар матни). – Т.: ТДИУ, 2001.

- таълим олувчиларнинг эътиборлилиги, фаоллигини ошириш.

Суҳбат – бу касб таълимининг шундай усулидирки, унда ўқитувчи тўғри қўйилган саволлар ёрдамида таълим олувчиларда илгари ўзлаштирилган билимларни ҳосил қилиб эсга туширади ва шу асосда мустақил равишда янги билимлар ҳосил қилишга ундайди.

Таълим олувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил қилиш ва бошқариш савол-жавоб методи орқали амалга оширилади. Бундай суҳбат *эвристик суҳбат* дейилади.

Умумий ўтказилган суҳбатлар таълим олувчиларни қизиқшини, диққатини оширишга, билимларни яхши эгаллашга олиб келади. Лекин суҳбат методи оғзаки баён методидан кўра мураккаброкдир, яъни ўқитувчидан дарсга пухта тайёрланишни талаб қилади.

Касбий фанларни ўрганишда эвристик суҳбатнинг қуйидаги шартларини кўрсатиш мумкин:

- ўқув материалининг мазмуни мантиқий тўғри тузилган бўлиши шарт;
- янги ўқув материални ўрганишда кўпроқ техник ва технологик ҳужжатларни муҳокама қилишга қаратиш керак;
- суҳбатни бошқа методлар ва ўқув ишлари турлари билан бирга ўтказиш керак (тушунтириш, китоб билан ишлаш, кузатув).

Эвристик суҳбатда саволлар кенг қамровли тузилган бўлиши лозим.

Ушбу ўринда қуйидаги саволларни кўрсатиш мумкин:

1. Фанларни қарама-қарши қўйиш (унинг кўринишини, жараёнини, далилларини ва бошқаларни);
2. Ҳар хил ҳолатга тушиб қолганда ҳам билимларидан фойдалана олишни аниқлаш;
3. Сабабини ташҳисли тушунтириш;
4. Исботлаш «ҳа» ёки «қарши» га далил келтириш;
5. Фанлараро боғлиқликни ўрнатиш.

Суҳбат ўтказишда унинг мантиқий режасига қатъий риоя қилиш керак, савол-жавобларнинг кетма-кетлиги шундай тузил-

ган бўлиши керакки, унда мавзу мураккаблашиб, ривожланиб боришини таълим олувчи сезиши лозим. Ўқитувчи суҳбатни хулоса қилиб тугатиши керак.

Китоб билан ишлаш: тез ўқитиш, конспект олиш, режа тузиш, мисоллар муҳокамаси, назорат саволларига жавоб бериш ва ҳоказолар.

2.Кўргазмали метод

Инсоннинг ташқи оламни сезишининг энг муҳим органи – кўздир. Олимларнинг фикрича, 80% маълумот кўз орқали тушадди, 80% иш операциялари кўз орқали қилинади. Мана шулардан кўришимиз мумкинки, таълим жараёнида кўргазмали метод катта аҳамиятга эга.

Умумтехник ва касб таълими фанлари бўйича кўргазмали методлар, табиий (асбоб, дастгоҳ, детал, жиҳоз, материал намуналари) ва тасвирий (плакатлар, модел, макет, схема, кино-видеофильм, кино проекция, компьютер, мультимедиа). Ўқитувчи мавзунини тушунтиришда кўргазма сифатида ёки бир хил ҳолларда ўрганилаётган фан бўйича аниқ кўргазма сифатида, янги ахборотларни беришда кўргазмали методлар жуда қулайдир.

3.Амалий метод.

Машқ амалий методнинг асоси ҳисобланади. Машқ ўтказишнинг асосий мақсади ўқитиш жараёнида таълим олувчилар техника ва касбий фанлар бўйича эгаллаган билимларини амалиётда қўллай билишни ўргатишдир. Таълим олувчиларнинг билимларни мустақамлашда ҳам машқларнинг ўрни каттадир. Ҳамма машқларни 3та асосий типга келтириш мумкин: репродуктив, бадиий, изланувчанлик.

Репродуктив машқ - бу типдаги машқларни бажаришда таълим олувчилар қурилманинг тузилиши, материали, асбоб-ускуналар, ёзма вазифаларни ўрганишади. Репродуктив машқда чизмалар, схемалар, графиклар, диаграммалар муҳокама қилинади ва таълим олувчилар уларни бажаришади. Касбий фанлар бўйича эса техник ҳужжатлар, станок паспортларининг технологик карталари ўрганилиши мумкин.

Бадиий машқ - бу турдаги машқларни бажаришда таълим олувчилар эгаллаган билим ва малакаларидан турли хил комбинацияларда фойдаланишади, яъни олдига қўйилган вазифаларнинг мустақил оригинал жавобларини топишади. Бадиий машқ турларидан бири продуктив масалаларни ҳал қилиш: танлаш (асбоб, ишлов бериш тури, созловчи механизм), таққослаш ва баҳолаш (ишни бажариш йўли, асбобларнинг қўлланилиши) аниқлашга боғлиқ бўлган (техник талаб, алоқадорлик), турли хил техник жараёнларни тушунтиришдан иборат. Бу турдаги машқлар орқали ўрганилаётган машина, механизм, қурилмаларнинг схемалари тузилади.

Изланиш машқи – бу ҳам эгалланган билимларни машқларда бадиий қўллаш бўлиб, таълим олувчиларнинг фикрлаш қобилиятини ўстиришга ёрдам беради.

3. Ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методи

Ҳозирги кунда илмий ва амалий педагогикада таълим методлари катта аҳамият касб этмоқда. Таълим олувчиларнинг ички ва ташқи фаоллигини ошириш учун турли хил ўйинлардан фойдаланилади. Булардан энг кўп қўлланиладигани – дидактик ўйинлардир.

Касб таълимидаги дидактик ўйинлар: “техник диктант”, кичик конкурслар, “ким эпчил-у, ким чаққон”, “техник курашлар”, “саволлар”, “техник лото”, “техник домино” ва ҳоказолар.

Таълимнинг фаоллик методига семинар дарслари ҳам киради. У уч босқичдан иборат: семинар бўйича ўқитувчининг маърузаси, таълим олувчилар семинар бўйича мустақил уй вазифаларини тайёрлаб келиши ва семинарларни ўтказиши. Бунда таълим олувчи тайёрлаб келган матнлари ва кўргазмали қуроллари, асбоблар ва жиҳозлардан фойдаланган ҳолда тушунтириб беради.

Касбий таълим муассасаларида амалий ишларда интерактив дарслар ҳам кенг қўлланилмоқда. Бу дарсларда икки ёки бир неча фанларнинг мавзулари ўртасидаги алоқадорлик ўргани-

лади. Масалан, математика ва информатика, физика ва химия, касбий технология ва ишлаб чиқариш таълими ва бошқалар.

Таълим олувчиларнинг ўқув билиш фаолияти фаоллиги дарсдан ташқари ишларда техник кашфиётчилигини ривожлантириш орқали амалга оширилади. Дарсдан ташқари ишлар – касбий таълим устаси танловлар, илмий-амалий конференциялар, рационализаторлар ва кашфиётчилар билан учрашув, илмфан намоёндалари, техник олимлар билан учрашувлар, намунали ишлар кўргазмаси, техник тўғараклар орқали амалга оширилади.

Ишлаб чиқариш таълимининг асосий мақсади – таълим олувчиларда аниқ бир касб, соҳа бўйича устачиликни шакллантиришдир. Ишлаб чиқариш таълимида бу асосий мақсадга босқичма-босқич эришилади. Қуйида “касб устаси” тушунчасини очиқ берувчи мезон кўрсаткичлари келтирилган:

-Бажарилаётган ишнинг сифати – техник талабларни бажариш, меъёр ва кўрсаткичларга мос келиши, ижобий натижалар олиш;

-Меҳнатни ташкил қилиш – белгиланган вақтда бажариш, вақтдан унумли фойдаланиш, иш вақтида тежамкорлик;

-Касбий мустақиллик – мустақил иш турини танлашни билиш, ишлаб чиқаришнинг юқори сифатини таъминлаш, тўғри хулосалар чиқариш, ўз-ўзини бошқариш, меҳнат маданиятига амал қилиш, ишни режалаштириш, янги техника ва технология билан ишлай олиш, юқори технологик интизом, касбий билимларни ишда қўллай билиш, меҳнат фаолиятини ва иш жойини тўғри ташкил қилиш, меҳнат хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш.

Ўқув ишлаб чиқариш ишларида фаоллик, яъни ақлий билим катта роль ўйнайди. Фаоллик таълим олувчилар мустақиллигида ва мақсадли фаолият танлашларида ва уларни ижобий натижаларга олиб келиш, меҳнатни режалаштириш, анализ ва хатоликларга йўл қўймаслигида намоён бўлади. Таълим олувчиларнинг ўқув ишлаб чиқариш таълимидаги фаоллиги – машиналарни, агрегатларни ишлатишдаги қобилияти, ички

жараёни билиши ва қилинган таҳлиллар асосида мақсадли ечимларга келишларида кўринади.

Ишлаб чиқариш таълимидаги “фаоллик” методига – ишлаб чиқаришдаги техник масалаларни ечиш киради: ишлов бериш, тузатиш, бошқариш меъёрини ҳисоблаш, автоматлаштирилган жиҳозлар учун бошқарув дастурини ишлаб чиқиш, жадвал, диаграммалардан керакли маълумотларни топиш кабилар.

Ишлаб чиқариш таълимининг “фаоллик” методига машқлар ҳам киради. Машқлар ишлаб чиқариш жараёнида ҳосил бўладиган масалаларни ечиш учун қўлланилади. Бундай машқлар ишлаб чиқариш ҳаётида содир бўладиган жараёнларга таълим олувчиларни тайёрлайди. Машқларни ўтказиш учун жараён ҳосил қилиш керак бўлади. Мисол учун, агрегатларни созлаш, технологик меъёрларни бузилганлиги, иш жойида бузилиш ҳолатларининг содир бўлиши кабилар.

Ўз-ўзини назорат қилиш ва текшириш учун саволлар:

1. Касб таълими методларига нималар киради?
2. Ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методини изоҳланг?
3. Назарий таълим методи деганда нимани тушунасиш?
4. Кўргазмали ва амалий методларни изоҳлаб беринг?
5. Нима учун ишлаб чиқаришда ёзма йўриқномадан фойдаланилади?
6. Билим, кўникма ва малакага таъриф беринг?
7. Меҳнат фаолиятининг ҳаракатларини кўрсатиш методига нималар киради?
8. Таълим жараёнида назорат қилишнинг қандай турлари мавжуд?
9. Тестнинг афзаллик томонлари нимада?
10. Суҳбат методига нималар киради?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Ўзбекистон, 1997.
2. Маҳмудова Н.Д. «Авесто»да таълимий-ахлоқий қарашлар.-Т., 2005.

3. Ў. Толипов., М. Баракаев., Ш. Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни). – Т.: ТДИУ, 2001.
4. Ғайбуллаев М. ва б.қ.. Педагогика. - Т. 2000.
5. Н.Хўжаев ва бошқалар. Педагогика асослари. - Т.: ТДИУ, 2003 .
6. Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс.2011.
7. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
8. www.bilimdon.uz. www.glef.org. www.newhorizons.org.
www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net.
www.inetlibrary.com.

VIII.БОБ. ЎҚИТИШ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЯРАТИЛИШИ ВА ҚЎЛЛАНИШИ

Р Е Ж А:

1. Ўқитиш воситалари дидактиканинг категорияси сифатида.
2. Ҳозирги замон ўқув воситаларининг тавсифномаси.
3. Ўқитиш воситаларининг турлари ва ривожланиш истиқболлари.
4. Ўқув жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари.

1. Ўқитиш воситалари дидактиканинг категорияси сифатида

Таълим мақсадини амалга ошириш йўлида хизмат қилаётган методларни муваффақиятли натижага эришиши учун ишлатиладиган ўқув асбоблари таълим воситалари бўлиб ҳисобланади. Улар иссиқлик сиғимини ўлчаш асбоби, компьютерлар, турли хил лабораторияда ишлатилувчи аппарат турлари, ўлчаш асбобларидан ташкил топиши мумкин. Таълим воситалари талабаларни амалий ишларни бажаришида ҳамда малака ҳосил қилишида муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитиш воситалари - бу моддий ва теварак-атрофлар, табиий объектлар, бундан ташқари инсон томонидан ўқув-тарбиявий жараёнида ахборот олиб юрувчи педагог ва ўқитувчилар фаолиятида уларнинг ўз олдига қўйган ўқитиш, тарбиялаш мақсадида қўлланиладиган қурол сифатида яратилган сунъий объектлардир.

Ўқитиш воситалари шу билан бирга унинг мазмуни, услублари, ташкилий шакллари ўқитиш тизимини лойиҳалаштирилган ва ўқув-тарбиявий жараённинг таркибий бўлимларидан биридир. Бундан ташқари ҳар бир ўқув-тарбиявий муассасанинг энг муҳим таркибий қисмидир. Педагогика фани ва амалиётида қўлланиладиган турли хил тизимларнинг

бўлимларида бўлаётган моддий ўқитиш воситалари ҳозирги пайтда жорий қилинган тизимларнинг ҳаракатланиши, қайта қурилиши ва бир-бири билан боғлиқлигини назарда тутган ҳолда бошқа таркибий қисмларга бевосита таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда таълим олувчилар ўз ижодий потенциалини назорат қилиш, табиатдан берилган истеъдод ва қобилиятларини ривожлантиришга янги техника пайдо бўлгандан бери ўқитишнинг янги усул ва технологияларини эгаллашга реал имкониятлари бор. Шундай қилиб, дидактиканинг категория аппаратида моддий воситалар (иш қуроллари) мақсад ва мазмунлари, усуллари, ўқитишнинг ташкилий шакллари билан биргаликда мустақиллик ҳолатига эга. Бундан ташқари ижтимоий ҳаётнинг ҳар бир соҳасида технологиялаштириш муносабати билан ўқув-тарбиявий фаолиятда ўқитиш воситаларининг аҳамияти ортиб бормоқда, муаммоларга оид тадқиқотларда икки асосий йўналиш: педагогик ва инженерлик нуқтаи назари бор.

Дидактик нуқтаи назарга атроф-муҳитни тавсифлашга бағишланган ўқув воситаларини таснифлаш киради:

1. Табiiй объектлар – изланиш ва ўрганиш учун ҳақиқий реал фанларни ўз ичига олади: моддаларнинг намуналари ва коллекцияларини, хом-ашё, асбоблар, деталлар, ўсимликлар, гербарийлар, ҳайвонлар ва уларнинг қотириб қўйилган ҳолати, микропрепаратлар ва ҳоказолар. Ўқитиш воситаларининг бу гуруҳига яна махсус ишлов берилган мосламалар ва уларнинг механизмлари ҳамда касбий кўникма ва малакаларни ривожлантириш учун қўлланиладиган ўқув ишлаб чиқариш мосламалари киради.

2. Моддий объектларни тасвирлаш ва акс эттиришга кирадиган гуруҳни қуйидагилар ташкил этади: моделлар, муляжлар, макетлар, жадваллар, кўргазмали қуроллар (расмлар, фотоаксли чизмалар, портретлар), экран-товуш воситалари (диафильмлар, диапозитивлар, слайдлар), кинофильмлар, видео ва товуш ёзувлари, пластинкалар, радиоэшиттириш ва телекўрсатувлар.

Алоҳида гуруҳга ўқитишнинг техник воситалари киради. Бундай ўқитиш воситаларига ўқув маълумотларини етказиб берувчи, уни ифодалаш учун махсус техник мосламалар талаб қилинади. Бу мосламалар транспортлар, диафильм ва кинофильмлар, видеофильмлар, товуш ёзиш компьютер дастурлари ва бошқалардан иборат.

Ўқитиш воситаларини шакллантириш тизими нафақат ўқитиш воситаларининг турли хил белгиларидан аниқлаб классификация қилиш эмас, балки уларни функциялар ва хусусиятлари ҳақида билимлари ҳам тахмин қилинади.

Ўқитиш воситалари қуйидагича тавсифланади:

1. *Натурал (табiiй) объектлар.* Табiiй объектларга одатда жонли ва жонсиз табиатнинг объектлари киради, улар билан таълим олувчилар машғулотларда тарқатма ёки намоиш қилинадиган материаллар шаклида танишадилар.

2. *Ўқув моделлар, муляжлар, макетлар.* Моделлар сунъий яратилган табiiй объектларнинг кўриниши уларнинг муҳим сифатларини, алоқаларини ва муносабатларини қайта такрорлайдиган ўқув кўргазмали қўлланмалар деб қабул қилинади.

Моделларнинг энг кенг тарқалган ва типик турлари бу моддий, яъни предметли моделлардир. Моделлар ҳажмига кўра эга ва текис моделларга бўлинади.

Муляж ва макетлар предметларнинг ташқи белги ва хусусиятларини ва атроф-муҳит ҳодисаларини ўрганишда қўлланилади, моделлар ўрганилаётган объектларнинг ички қурилмаси ва ҳаракатланиш тамойили машина ва механизмларнинг кинематикасини ўрганилаётган ҳодисаларда ўрин олган бошқа алоқалар ва муносабатлар имкониятини беради.

Экран ва экран – товушлик ўқитиш воситалари бугунги кунда кенг тарқалган. Бу ўқитиш воситаларига қўйилган талаблар энг аввало уларнинг мавзуга оидлиги, иккинчидан, бу ўқитиш воситаларининг сифати яхши бўлиши билан ажралиб туради.

Диапозитив – (слайд) бу ҳаракатланмайдиган ўқитиш экран воситаси ҳисобланади. Диапозитивдаги чизмалар ва расмлар одатда плакатдагидан яхши қабул қилинади.

Диапозитив – бу жуда қулай ўқитиш воситаси, чунки ўқитувчи унинг бир қисмини ёки бир кадрни алоҳида кўрса-тиши мумкин. Ҳар бир кадр тўлиқ бир информацияга эга. Диа-фильм ҳам ҳаракатланмайдиган экран ўқитиш воситасидир.

Транспортлар – бу ҳам ҳаракатланмайдиган экран қўллан-масидир.

Транспорантлар проектор ёрдамида кўрсатилиши ва хонани қоронғилатиш шарт эмаслиги бу ўқитиш воситасининг катта ютуғидир. Транспорантлар синф доскасини ўрнини босадиган воситадир. Ўқитувчи таълим олувчиларга юзланган ҳолатда, ўтилган ёзувлар ёки чизмаларни экранга проекция қилиб тушунтириши мумкин.

Сўнгги йилларда ўқув фильмлари чиқарилмай қўйди. Уларнинг ўрнини ўқув видео ёзуви маълумотни акс эттирувчи экран-товушли воситаларни ўзида мужассамлаштирган; кино, радио, телевидение, видеофильм, диапозитивлар эгаллади. Ўқув приборлари, мосламалари, асбоблари, лаборатория приборлари тизимининг аҳамиятга эга бўлган қисмини ташкил қилади.

Ўқув устахоналарида олиб борилган ишлаб чиқариш қулай-ликларига ўргатиш шу устахоналарда қулай вазиятларни яра-тишни талаб қилади.

Моддий техникавий-етарли майдонда ишлайдиган мосла-малар, техник муҳофазалашни таъминлаш.

Санитар гигиеник – табиий ва сунъий ёритиш, устахона санитар гигиеник шартларига жавоб бериши ва биринчи ёрдам бериш воситаларини таъминлаши.

Эстетик – устахонанинг ички безаги ва мосламаларнинг рангларига эътибор бериш, ўсимлик ва гуллар билан безатиш.

Техник педагогик – ўқув ишлаб чиқариш хоналарининг ишлар бажаришида бир-бири билан боғлиқлиги, таълим олувчи-ларга мос бўлган иш шароитини яратиш ва шахсий иш жойи билан таъминлаш ва ишни илмий техника асосида ташкил-лаштириш.

Таълим олувчиларнинг иш жойини ташкиллаштириш:

- иш жойининг техник созлиги;
- етарли даражада ёритилганлиги;

- фавқулодда ҳолатда авария сигналининг ишлаши ёки уста билан боғланиш мосламаси;

- ишлаб чиқариш мосламасини тозалаш, созлаш ва йиғиштиришнинг қулайлиги.

Ўқитиш устахонасининг устаси учун иш жойи шундай ёритилган ва ташкил қилинган бўлиши керак. Ўқитиш жараёнида уста ишини илмий асосда ташкиллаштириши, уни мазмуни ва шаклини таълим олувчиларнинг иш жойлари билан боғланиши унинг педагогик фаолиятини аниқлаб берувчи сифат бўлиши керак.

2. Ҳозирги замон ўқув воситаларининг тавсифномаси

Кейинги вақтларда “ўқитишнинг компьютер технологиялари” тушунчаси тарқалган бўлиб, бу компьютерлар базасида амалга оширилган ўқитиш технологиялари билан изоҳланади. Бироқ ахборот технологиялари тушунчаси ўқитишнинг компьютер технологиялари тушунчасидан кенгрокдир, чунки компьютерлар ахборот технологиялари техник воситаларининг таркибий қисмидир.

Бугунги кунда турли оптик хотирловчи қурилмалар (видеодисклар, оптик дисклар) кенг тарқалди. Улардан фойдаланиш матнли график ахборотни бир вақтда биргаликда ёзиш имконини беради, шу билан бирга уни қайта тиклашда юқори сифатли тасвир пайдо бўлади. Магнит ёзувдан фарқли ўлароқ, оптик дисклардаги ёзув исталган сондаги қайта тиклашларда ҳам ёмонлашмайди. Компьютерлар ишининг дастур-математик таъминоти юқори технологик ишлаб чиқариш тараққиётининг муҳим йўналиши бўлмоқда.

Шунингдек, техник ва дастурли ахборот технологиялари мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

ЭХМ тармоқлари. Ҳозирги вақтда билимларнинг барча соҳаларида ЭХМ ёки компьютер (локал ёки глобал) тармоқлари кенг тарқалган. ЭХМ локал тармоқлари унча катта бўлмаган фазода амалга оширилади ва ахборот хизмати турли тармоқларининг интегратори бўлади. Улар ташкилотлардаги барча

ахборот технологиялари воситаларини бирлаштиради ҳамда уларнинг самарадорлигини оширади. ЭҲМ глобал тармоқлари эса, ахборотни катта масофаларга узатилишини амалга ошириш имконини беради.

Йўлдош алоқа тизимлари кўплаб ер устидаги станцияларни ва ер сунъий йўлдошидаги ретренсляторларни ўз ичига олади. Бугунги кунга келиб, бу тизимлар компьютерлар орасидаги алоқани амалга ошириш учун маълумотлар тўплаш, телевидение дастурини узатиш мақсадида ишлатилмоқда.

Сунъий интеллект тизимлари. Сунъий интеллект элементли ЭҲМнинг одатдаги ЭҲМдан фарқи шундаки, одатдаги ЭҲМлар фақат статистик маълумотларни, сунъий интеллект тизимлари эса билимларни ишлаб чиқади. Информатиканинг алоҳида йўналиши сунъий интеллектдир. Одам ақлий фаолиятининг баъзи турларини амалга оширувчи дастурли-техника воситалари ишлаб чиқилмоқда.

Электрон почта. “Электрон почта” – бу корреспонденциялар алмашиши учун почтага ўхшаш ахборот узатиш ва ишлаб чиқишнинг электрон усулларида фойдаланиш, яъни босма материаллар, жадваллар ва журналларни узатиш ҳамда электрон почта яъни, қоғозсиз почта алоқалари хизматидан иборат бўлиб, у хабарларни тўплаш, ишлаб чиқиш ва тақдим этиш ҳамда маълумотларни узатиш тармоқлари тизимидир.

Электрон почта асосида аҳолига электрон газета ва журналлар каби ахборот хизмати кўрсатиш амалга оширилган. Сўнгги йилларда жаҳон бозорида электрон нашрлар сони борган сари кўпайиб бормоқда. Бу жараён компакт оптик дисклар кенг тарқалиши билан тезлашди.

Телеконференциялар. Телеконференциялар замонавий ахборот технологияларининг амалга оширилишига мисол бўла олади. Телеконференцияларни ўтказиш учун қуйидаги аппаратуралардан фойдаланилади: терминаллар, телевизион камералар, график дисплейлар, катта намойиш экранлари. Шунингдек, телеконференциялар орқали долзарб масалалар муҳокамасини тезкорлик билан ташкил этиш, муҳокама учун исталган расмий материаллардан фойдаланиш, долзарб масалаларни муҳокама

қилишда иштирок этувчи мутахассислар доирасини кенгайтириш, халқаро маълумотлар банкларидаги исталган ахборотдан фойдаланиш каби имкониятлар юзага келади.

Ўқитишнинг янги ахборот технологиялари ўқувчи-талабанинг эмас, у энг аввало ўқитувчи (педагог)нинг технологиясидир. Ўқувчи-талаба замонавий ахборот технологиясини ўрганмайди, балки унинг маҳсулотидан ўқитишнинг техник воситаси сифатида фойдаланади. Ўқитувчи (педагог) замонавий технологияларни қўллаб дарсга тайёрланади, дарсни ташкил қилади, ўқувчи-талабалар билимини назорат қилади ва таълим мазмунини такомиллаштиришда компьютерлаштиришнинг энг юқори даражаси янги ахборот технологияларини таълим жараёнига олиб киришдан иборат бўлади.

Ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютер тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлашни ривожлантириш омиллари қуйидагилар: бунда компьютерлаштиришнинг ҳар иккала йўналишини ҳам ривожлантириб бориш зарурияти туғилади. Бунинг учун шу соҳада қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланган ҳолда узлуксиз таълим тизимини ҳамма босқичларида “компьютерлаштиришнинг концепцияси” яратилиши лозим.

Компьютерли технологиялар дастурли ўқитиш ғояларини ривожлантиради, замонавий компьютерлар ва телекоммуникацияларнинг ноёб имкониятлари билан боғлиқ таълимнинг ҳам тадқиқ қилинмаган янги технологик вариантларини очади. Таълимнинг компьютерли (янги ахборот) технологиялари – бу таълим олувчига ахборотни тайёрлаш ва узатиш жараёни бўлиб уни амалга ошириш воситаси компьютердир, яъни:

- ўқувчи-талабаларда ахборот билан ишлаш маҳоратини шакллантириш, коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш;

- “ахборотли жамият” шахсини тайёрлаш;

- таълим олувчиларни ўзлаштириш имкони даражасида етарли миқдордаги ахборот билан таъминлаш;

- ўқувчи-талабаларда тадқиқотчилик, оптимал қарорлар қабул қилиш маҳоратини шакллантириш.

Компьютерли технология мазмуни бир қанча шакллантирилган моделини қўллашга асосланган бўлиб, бу модел компьютер хотирасига ёзиб қўйилган педагогик дастурли воситалар ва телекоммуникация тармоғининг имкониятлари орқали намоён бўлади.

Ахборот технологияларидан фақат ўқув жараёнида эмас, балки узлуксиз таълим тизимида фаолият юритаётган ўқитувчиларни илмий-техник ва махсус ахборот билан таъминлайдиган ахборот ишида, таълим тизимини бошқаришда ҳам фойдаланиш мумкин.

Ривожланган мамлакатларда ахборот технологияларини таълимга жорий этишда уларнинг техник воситаларини интеграциялаш асосий йўналиш ҳисобланмоқда. Шу муносабат билан ҳатто “мультимедиа” тушунчаси пайдо бўлдики, у ўқитишда кўпчилик техник воситалардан комплекс фойдаланишни билдиради. Мультимедиани қўллаган ҳолда энг муҳим нарса талабаларни керакли ахборотни танлаб олишга ўргатишдан иборат бўлади. Ўқитувчи (педагог)нинг вазифаси ахборотни тақдим қилишдан эмас, балки уни топишда ёрдам беришдан иборат бўлади, ўқитувчи (педагог) билимлар соҳасида йўл кўрсатувчи бўлади.

Бу каби ўқитиш воситалари комплексидан фойдаланилган ҳолда талабага таъсир кўрсатиш биргина ахборот каналлари (кўриш, эшитиш ва ҳ.к.) орқали амалга оширилади. Бу эса таълим самарадорлигининг ортишига олиб келади.

Таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланилганда талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш шакллари тиклаш муаммоси янгича ҳал этилиши лозим. Агар анъанавий таълим шароитларида билиш фаолиятини ташкил этишнинг энг кўп тарқалган шакллари индивидуал ва фронтал шакллар бўладиган бўлса, ахборот технологияларидан фойдаланишни уларнинг ҳар иккаласидан ҳам бир вақтда фойдаланган ҳолда амалга ошириш мумкин.

Шунингдек, таълим жараёнига ахборот технологияларининг жорий этилиши ўқитувчи (педагог) вазифасининг ўзгаришига сабаб бўлади, яъни педагог таълим-тарбия беришдан кўра

кўпроқ тадқиқотчи, ташкилотчи, маслаҳатчи ва дастурловчига айлана боради. Буларнинг барчаси ўқитувчи (педагог)ларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини ўзгартиришни талаб қилади. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, ўқитувчиларнинг ахборот маданияти асослари методологик, умумтаълимий, умуммаданий характерга эга бўлиб, улар педагогик ходимларни касбий тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, шунингдек, барча ўқув фанлари комплексини ўрганиш жараёнида шаклланиши лозим.

Кейинги йилларда олий ва ўрта махсус ўқув юртларини ахборот технологиялари билан жиҳозлаш, таълим тизими мазмуни, уни ташкил этиш шакллари ҳамда сифатини ошириш борасида катта ижобий ўзгаришлар рўй беради.

Маълумки, ўқитувчиларнинг анъанавий ўқитиш усулида лаборатория ва амалий ишлар ўтказилишига кўп вақт ажратилади. Бу мутахассис тайёрлашнинг муҳим таркибий қисмидир. У нафақат талабанинг назарий билимларини мустаҳкамлаш, ўқув материални ўзлаштириш самарасини оширишга, балки муайян соҳада амалий кўникмаларни ҳосил қилишга ҳам кўмак беради. Бироқ, бундай машғулотлар тўлақонли натижа беради, дея олмаймиз. Сабаби – лаборатория стендлари етарли даражада эмас ҳамда кўпгина лаборатория стендлари ва ўқув хоналари замонавий мослама ва ускуналар билан жиҳозланмаган, уларнинг аксарияти бугунги кун талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Технологиялар тез суръатда ривожланаётган ҳозирги вақтда амалий машғулотлар учун лаборатория ва стендлар ҳар бир ўқув йилида такомиллаштиришни талаб этади. Бунинг учун эса кўшимча сарф-харажатлар қилиш керак бўлади. Бошқа яна бир муҳим омил шундаки, баъзи лаборатория тадқиқотларидаги иш жараёнларининг сустлиги сабабли ажратилган вақт ичида таълим олувчилар такрор таҳлил ёхуд синовлар ўтказишга қийналишади ҳолбуки, маълум бир соҳада етарлича иш кўникмалари ва тажриба орттириш учун амалий машғулотларни кўп маротаба такрорлаш талаб этилади. Афсуски, анъанавий иш олиб бориш шароитида лаборатория стендлари камлиги ҳамда мосламаларининг тез-тез бузилиши ва шу

билан боғлиқ ашёларга қўшимча сарфлар қилиниши боис ҳар доим ҳам бундай қилинавермайди.

Юқорида айтилганларни ҳисобга олиб, янги тизим мутахассис кадрларини тайёрлаш учун фикр муҳим вазифаларни ҳал этишга ёрдам бера оладиган янги самарали, ҳаммабоп педагогик услубни жорий этиш зарурияти туғилди, деб айта оламиз. Бунинг учун лаборатория стендлари ва ўқув устахоналаридаги машғулотлар барча талабалар учун нафақат қизиқарли, балки қулай ва осон бўлишига эришмоқ лозим. Машғулотлар ўзига жалб эта олиши, барча руҳий ва дидактик омилларни ҳисобга олиши, жараёнларни жўшқин тарзда намоён этиши, машғулотлар ўтказиш ва ўқитилаётган фанни ўзлаштиришни, умуман бутун ўқитиш самарасини ошириши, эгалланган билимлар хусусида ўзига-ўзи баҳо бериш имконини таъминламоғи зарур. Айнан шу нуқтаи назардан замонавий ахборот технологияларининг татбиқ этилиши юқорида кўрсатилган вазифаларни мақбул тарзда ҳал қилиш ва анъанавий ўқитиш усулининг бир қатор камчиликларини бартараф этишга кўмак беради.

3. Ўқитиш воситаларининг турлари ва ривожланиш истиқболлари

Бугунги кунда иқтисодий ва ижтимоий ҳаётдаги инновацион жараёнлар ўз-ўзидан таълимда ҳам тубдан ўзгартиришларни тақозо этмоқда. Ўқитиш ва тарбиялашнинг янги технологияларига сифат жиҳатдан тез ўтиш учун объектив асос юзага келганлиги қувонарлидир. Ҳеч бир ўқитувчи эртами-кечми бу жараёнга қўшилмасдан четда қолиши мумкин эмас. Ўқитувчининг анъанавий иш усуллари, таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси, ўқитишни компьютерлаштириш сифатларини ўзлаштириш зарурияти буларни илмий-методик асослаш эҳтиёжининг туғилишида объектив омил бўлиб қолмоқда.

Ўқитувчига албатта таълим амалиётининг ривожланиш истиқболларини онгли дастурлаштиришга, янги педагогик технология-

ларни асослашга имкон берадиган илмий тасаввурлар тизими керак.

Ахборот майдонининг барча таркибий қисмларини ривожлантириш ва ундаги бошқарув субъектлари фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган давлат ахборот сиёсатини ишлаб чиқиш мамлакатимизда ахборотлашган жамият куриш йўлидаги асосий масалалардан бўлиб ҳисобланади. Ахборот-коммуникациялар технологиялари бозорини шакллантиришнинг объектив заруриятидан келиб чиққан ҳолда, миллий иқтисоднинг деярли барча тармоқлари манфаатларига таъсир этувчи кенг миқёсдаги иқтисодий, ҳуқуқий ва сиёсий ечимларни ҳал қилишни талаб қиладиган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида”ги Фармони эълон қилинди. Унда “Реал иқтисодиёт тармоқларида, бошқарув, бизнес, фан ва таълим соҳаларида компьютер ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш, аҳоли турли қатламларининг замонавий компьютер ва ахборот тизимларидан кенг баҳраманд бўлишлари учун шарт-шароитлар яратиш...” белгилаб қўйилган.

Республикамиз кутубхона, олий таълим муассасалари, илмий-тадқиқот институтлари ва вазирликларида тўпланган катта миқдордаги ахборот ресурсларига эга. Бироқ ушбу манбаларга интеграциялашган ҳолда кириш усули ҳали йўлга қўйилмаган. Чунки, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг янги даражасига ўтиш, жаҳон ахборот маҳсулотлари ва хизматларига чиқиш юқорида келтирилган манбаларга турли аҳоли гуруҳларининг тез суратда кириб боришини ташкил қилиш муаммо бўлиб турибди. Республикамизда ахборотлар соҳасининг ривожланишига бошқа омиллар ҳам таъсир кўрсатмоқда, жумладан: жамиятнинг ахборотлаштиришнинг паст даражадалиги, ахборот технологиялари ривожланиши учун зарур ресурсларнинг етарли даражада эмаслиги, ҳисоблаш техникаси ва алоқа воситаларининг етарли даражада ривожланмаганлиги, ЭҲМ локал ва ҳудуд тармоқларини қўллаш ва ривожлантириш борасидаги қолоқлик, технологик маълумотлар ва билимлар базаларининг суст қўлланилишидир.

Жаҳон амалиёти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ўз фуқароларини ахборотлашган муҳитда фаолият кўрсатишга ўргатган жамиятгина вақтдан ютади, чунки фақат миқдорий кўрсаткичларга асосланган иқтисодиёт тизимининг келажаги йўқ.

Ахборот маҳсулотлари ва хизматлари ахборот-коммуникациялар технологиялари бозорида асосий товар бўлиб саналади, улар ёрдамида фойдаланувчиларга кўпроқ ахборот хизматини кўрсатиш кўзда тутилган.

Бозор муносабатлари ахборот маҳсулотларининг янгилиги, ишончлиги ва тўлиқлиги даражаларига юқори талаблар қўймоқда. Чунки бусиз самарали маркетинг, молия-кредит ва инвестиция фаолиятини юритиш мумкин эмас. Ахборот маҳсулотларининг республикамиз ҳаётида тутган ўрни ва роли ижобий томонга ўзгариб бормоқда. Мамлакатимизда ахборот коммуникациялар технологиялари бозори индустриясини таркиб топтириш жамиятимизда чуқур ижтимоий ўзгаришларга олиб келиб, уни “индустриалдан ахборотлашган жамиятга” айлантиришига ишончимиз комил.

Бугунги кунга келиб, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида виртуал стендлардан муваффақиятли фойдаланилмоқда. Хўш, виртуал стенд деганда нимани тушунамиз? *Виртуал стенд* – ўқув амалий стенди ёки ўқув-малака устахонаси бўлиб, ўқувчи-талабаларнинг назарий билимларини мустаҳкамлашга, компьютер дастур ва технологиялари орқали маълум йўналишда зарурий кўникмаларни ҳосил қилишга ёрдам беради.

Виртуал стендлар ҳар бир ўқувчи-талаба учун техникага ўзининг кириш параметрларини “буюришга”, ўз билимларини назорат қилишга имкон беради. Лаборатория ишини ўтказиш, уни зарур тартибда тушуниш ва ҳоказолар билан боғлиқ вақтдан йўқотиш эса компьютер самараси ҳисобига камайтирилади.

Бунда, айниқса, замонавий жиҳозлар ва аппаратларни харид қилиш, уларни барча таълим муассасаларида тақсимлаш билан боғлиқ улкан молия заҳираларининг тежаб қолиниши муҳимдир. Замонавий ахборот технологияси бўлган оддий компакт дискка ўнлаб, баъзан эса, юзлаб лаборатория ишларини жой-

лаштириш мумкин. Энди эса бир дона шундай виртуал лаборатория стенди неча марта арзонга тушишини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас. Бундан ташқари, улар билан бирга таълим муассасаларини таъминлаш мумкин. Агар уларда Интернетга уланган компьютер тармоғи бўлса, ундан ҳам яхши бўлади. Бундан шуни кўриш мумкинки, виртуал стендлар кўпроқ қўлланса, шундай сарфларнинг олдини олиш мумкин бўлади.

Интернет тизимининг халқаро ахборот тизими орқали масофали усуллар ёрдамида мутахассис кадрлар тайёрлаш ва педагогик кадрлар малакасини ошириш имконияти республика Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4 октябрда эълон қилинган махсус қарорида кўзда тутилган. Таҳсил олаётганлар ҳам, таълим муассасалари ҳам виртуал стендлардан фойдаланишдан манфаат кўрадилар.

Уларнинг жорий қилиниши натижасида, анъанавий таълимга қиёслаганда, мутахассисларни тайёрлаш бўйича таълим жараёнининг янада юқори сифати таъминланади. Бунга автоматлаштирилган ўқитувчи (педагог) ва тест ўтказувчи, тизимлар, тест топшириқлари ва ўз-ўзини текшириш учун саволларни ўз ичига олган ихтисослашган ўқув-услубий қўлланмалардан фойдаланиш, ўқув жараёнининг услубий негизини тезкор янгилаш ҳисобига эришилади. Биз ўқитишнинг ташкилий шакллари, замонавий ахборот технологиялари ҳамда турли таълим масканларининг ўқув имконига эга бўламиз. Бу эса маълум даражада турли муассасалар мутахассислари дипломлари қадри тенг бўлишини таъминлайди.

Демак, таълим жараёнида виртуал стендлардан самарали фойдаланиш таълим сифатини оширибгина қолмай, балки улкан молия захираларини тежашга ҳам имкон беради ҳамда хавфсиз, экологик тоза муҳитни яратади. Виртуал стендларнинг жорий этилиши таълим, ишлаб чиқариш, бошқа давлат муассасаларининг умумий ёндашувини талаб қилади. Виртуал ўқитиш стендларини, айниқса қимматбаҳо жиҳозни харид қилишдан олдин диққат билан ўрганиб чиқиш зарур. Бу ходимларни маҳаллий шароитда ўқитишга, таълим олувчиларни хориж

мамлакатларига гуруҳ-гуруҳ бўлиб жўнашини олдини олишга имкон яратади.

Шундай қилиб, таълим жараёнига ўқитиш воситаларининг жорий этилиши қуйидагиларга олиб келади:

- таълим жараёнини, ўқувчи-талабаларнинг аниқ тайёр-гарлик даражасини, қобилиятлари, янги материални ўзлаштириш суръати, қизиқиш ва майлларини ҳисобга олган ҳолда уларга кўпроқ индивидуал равишда ёрдам бериш;

- ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятларини кучайтириш, уларнинг ўзини ўзи такомиллаштириш, таълим ва касбга қизиқишларини шаклланишига интилишларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш;

- таълим жараёнида фанлараро алоқаларни кучайтириш, борлиқ ҳодисаларини комплекс ўрганиш;

- таълим жараёнининг мослашувчанлиги, омилкорлиги, ташкил топиш шакллари ва усулларини такомиллаштириш ҳисобига уни доимий ва динамик янгилаш;

- барча таълим муассасаларида ўқитишнинг муаммоли ва компьютер воситаларидан ҳамда виртуал стендлардан фойдаланиш;

- таълим жараёнининг технологик базасини ҳозирги замон техник воситаларини жорий этиш йўли билан такомиллаштириш.

Инсон фаолиятининг турли соҳасида ахборот алмашиш, ҳар қандай муаммони жамоа бўлиб муҳокама қилиш натижасида янги натижаларни олиш зарурияти конференция, семинарлар, йиғинлар каби мулоқот шакллари келтириб чиқарди. Ҳозирда бирор бир жиддий ишни оралиқ натижалар, яқунлар, вариантлар, қарорлар вариантлари, оппонентларни тинглаш ва тегишли қарорлар қабул қилишнинг турли даражаларида ҳал қилмасдан туриб амалга ошириб бўлмайди.

Ахборотни узатиш ва қайта қабул қилишнинг рақамли техникаси имконияти телеконференция-янги техник даражада телефон ва телевидениенинг бирга қўшилгани телеконференцияни ташкил этиш имкониятини беради. Телеконференцияни ўтказиш технологияси бир пайтнинг ўзида турли

масофадаги муассасаларнинг ходимлари ўртасида мулоқот қилиш имконини яратади. Иштирокчилар бунда нафақат бир-бирини кўриш ва эшитиш билан бирга ёнма-ён, юзма-юз тургандек шароитга эга бўладилар.

Телеконференциянинг асосий афзалликлари қуйидагилар:

1. Долзарб масалалар муҳокамасини тезкор ташкил этиш ва ҳудудий жиҳатдан узоқда бўлган, бу масалага қизиққан ўртоқларни ўз вақтида хабардор қилиб қўйиш. Бу ҳолатда бирор жойга боришга ва транспорт харажатларига зарурият қолмайди. Мутахассис ўз иш жойидан узоқ вақт кетмайди.

2. Муҳокама қилиш учун иштирок этувчи ташкилотлардан биридаги ҳар қандай материалдан — жадвал, диаграмма, матндан фойдаланиш мумкин. Баъзан айрим ҳисоб-китоблар қилиш ёки модел вазиятларни қайтариш зарур бўлиб қолади. Буларнинг барчасини телеконференция учун фойдаланиладиган техника ёрдамида бажариш мумкин.

3. Телеконференция аппаратуралари мавжуд бўлганда, муҳокама этиладиган муаммо бўйича қарор қабул қилиш учун қатнашиши зарур мутахассислар доирасини кенгайтириш мумкин. Анъанавий усуллар орқали эса ишни амалга ошириш мушкул.

4. Телеконференция пайтида маълумотлар базаси билан алоқа бўлганда деярли ҳар қандай маълумотнома ахборотидан фойдаланиш ва у билан бутун телеконференция иштирокчиларини таништириш мумкин бўлади.

Телеконференция факсимиль алоқа, телевизион камера, видеомагнитофон, компьютер, модем, дисплей, акустик аппаратура каби турли хил қурилмаларни жалб этишни талаб қилади. Одатда видеоконференция ўтказиш учун махсус зал ажратилади ва шу ерга телевизион ва акустик аппаратура, бошқа техникалар жойлаштирилади. Шу ерга алоқа линияси ўтказилади. Бинога катта телевизион экран ўрнатилади.

Олий ва ўрта махсус касб-хунар таълими тизими ва умумий ўрта таълим мактабларининг ўқув моддий базалари бугунги кунда бир неча йўналишда ривожланмоқда:

- таълим олувчиларнинг ўқув-техника воситаларига бемалол ёндашиши, қўллаши;

- ахборот технологияларидан фойдаланиши;

- ўқув кўргазмали воситаларни қўллаши;

- ўқитиш тизимининг бир-бирига боғлиқлиги.

Ҳозирги пайтда тўртта йўналишдаги янги ахборот технологияларининг таълим жараёнида қўлланилиши:

1. Нашриёт технологияларини қўллаш.

2. Телекоммуникация.

3. Катта макетлар ва оммавий ахборот воситалари.

4. Компьютер роботехникаси.

Бугунги кунда технологияларнинг қўлланилишини яратиш ҳақида бир талай қарорлар қабул қилинган. Аммо ушбу технологияларни ишлатишдан олдин нафақат педагоглар, балки санитария-гигиена ва психологлар текширувларидан сўнг қўллаш тавсия этилади.

Турли хил йўналишларга мўлжалланган ишлатиш дастурлари фойдаланувчилар олдида билим олишнинг ҳамма соҳаларида кенг имкониятларни яратади. Таълим олувчи нафақат тайёр информация билан ишлайди, балки ўзи ҳам макетлар яратиш имкониятига эга, математик ва иқтисодий масалаларни ишлаши, турли хил вазиятларни моделлаштириши, табиий фанлар, иқтисодиёт, экологик ва гуманитар фанлар бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб бориши мумкин.

Масофавий ўқитишнинг келажаги порлоқдир, чунки масофадан ўқитиш компьютер технологиялари асосида амалга оширилади. Ўқитиш жараёнининг комплекс равишда олиб борилишига катта аҳамият берилади. Ўқитиш жараёнлари учта асосий функцияни бажаради. *Маълумот берувчи, тарбияловчи ва ривожлантирувчи.* Ўқитиш жараёнининг кўргазмали олиб борилишида комплексли ўқитиш, педагогик жараённинг ҳамма асосий функциялари ўқитиш воситалари орқали амалга оширилади. Ўқитиш воситаларидан комплекс фойдаланишнинг самарадорлиги уларни қўллашда рационал жиҳозлашга қўйилган аниқ талаб ва тавсиялар қуйидагича:

-кўргазмали қурол, тарқатма материал ва дарсда қўлланилаётган ўқитиш воситаларини керагидан ортиқча қўлламаслик;

-дарсда қўлланиладиган воситалар (плакат, схема, модель, макет, муляж ва бошқалар), ҳар доим олдиндан кўриб чиқиб танлаб олинган бўлиши ва фойдаланиш тартибида тайёр бўлиши;

-техник воситалар ва бошқа кўргазмали қуролларни олдиндан ишлатиб кўриш;

-индивидуал қўллаш учун танланган дидактик кўргазмали қуроллар ва бошқа қўлланмалар ҳамма таълим олувчиларга етарли бўлиши;

-ҳар бир дидактик материалнинг қўлланиш мақсадлари ва ўрнини аниқ режалаштириб олиш.

Масофадан ўқитиш ўқув материални олий даражада олиб бориш ва ўқув материални трансляция қилиш имкониятини беради. Масофадан ўқитишни ташкил қилиш турлари:

-сақлаб қўйилган ўқув маҳсулотини компьютер ўқитиш воситалари ёрдамида узатиш:

-турли хил масофада жойлашган синф ва гуруҳларга битта машғулоти узатиш:

-фан арбоблари, педагог новаторлар, методистларнинг маъруза ва машғулоти узатиш:

-телеконференциялар, мунозалар:

-ўқув услугиёт материалларининг алмашинуви.

Телекоммуникация тизимлари янги педагогик ва ахборот ҳамда турли соҳалардаги касбий билимларни энг қисқа вақтда узатиш имкониятини беради. Ахборот технологияларининг ривожланиши, ўқитишнинг яна бир йўналишини, яъни - медиа ўқитишни вужудга келтиради. Бунда таълим олувчилар турли хил оммавий ахборот воситаларини (газета, журнал, ТВ, кино, радио, видео ва бошқа) эгаллаб олишга тайёрлаш йўналишида олиб борилади.

4. Ўқитиш жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари

Бугунги кунда ахборот технологиялари жамиятимиз ривожланишига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ахборот технологиялари инсоният тараққиётининг турли босқичларида ҳам мавжуд бўлган. Ҳозирги замон ахборотлашган жамиятнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ахборот технологиялари барча мавжуд технологиялар, хусусан янги технологиялар орасида етакчи ўринни эгалламоқда.

Ахборот технологияси ва техник воситалар самарасини белгилайдиган дидактик материаллардан кенг фойдаланиш замонавий педагогик технологияларнинг асосий белгиларидан биридир. Миллий дастурда таълим-тарбия жараёнини бошқаришнинг бу муҳим воситасига алоҳида урғу берилган. Ахборотли воситалар (компьютер, электрон алоқа, радио, телевидение)дан фойдаланиш даражаси икки омил билан аниқланади:

1. Ўқув жараёни учун ахборотли воситалар самара берадиган мавзулар юзасидан дидактик материалларни ишлаб чиқиш.

2. Педагогларнинг ўз амалий фаолиятларида техник воситалар ва дидактик материаллардан методик жиҳатдан тўғри фойдалана олиш тайёргарлигини текшириш.

Ахборотли таълим жараёни олдиндан педагогик лойиҳалангандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Педагогик жараённи компьютерлаштириш асосий йўналишларидан бири ва замонавий педагогик технологияларнинг шуғулланиши лозим бўлган соҳасидир.

Ахборот технологиялари – бу одамларнинг билимларини ривожлантирадиган, уларнинг техника ва ижтимоий жараёнларни бошқариш бўйича имкониятларини кенгайтирадиган маълумотларни ташкил этиш, сақлаш, ишлаб чиқиш, тиклаш, узатиш усуллари ва техник воситаларидир. Яна шунингдек, ахборот технологиялари деганда, маълум бир мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган жараёнлар занжиридан иборат

яратувчи фаолият тушунилади. Агар технологик занжирни ташкил этувчи жараёнлар - улар орасидаги ахборот алмашинувини ташкил этиш ва уларни уйғунлаштиришда компьютерлардан фойдаланиш имконияти яратилса, ҳар қандай технологиянинг самарадорлиги ортади. Албатта, бунинг учун мазкур технологияни синчиклаб ўрганиш, жараёнлардаги ва улар ўртасидаги ахборот алмашинувини, шунингдек, жараёнлар занжирини (яъни технологияни) бошқаришнинг ахборот таъминотини таҳлил этиш зарурияти пайдо бўлади.

Ҳозирги замон ахборот технологияларининг асосини қуйидаги учта техника ютуғи ташкил этади:

1. Ахборотнинг машина ўқийдиган тушунчаларда жамлаш муҳитининг пайдо бўлиши (магнит, ленталар, кинофильмлар, магнит дисклар ва ҳ.);

2. Ахборотни ер шарининг исталган нуқтасига вақт ва масофа бўйича муҳим чеклашларсиз етказишини таъминловчи алоқа воситаларининг ривожланиши, аҳолининг алоқа воситалари билан кенг қамраб олиниши (радио эшиттириш, телевидение, маълумотларни узатиш тармоқлари, йўлдош алоқа, телефон тармоғи ва ҳ.);

3. Ахборотни компьютерлар ёрдамида берилган алгоритм бўйича автоматлаштирилган ишлаб чиқиш имконини (саралаш, таснифлаш, керакли шаклда ифодалаш, яратиш ва ҳ.) ошириш.

Ахборот технологиялари, биринчидан, ахборотнинг циркуляцияси ва ишлов бериш мажмуи, иккинчидан, бу жараёнларнинг тасвиридир.

Ахборот технологиялари таълим жараёнида муҳим ўрин тутиб, қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ёрдам беради:

-ҳар бир одамга хос ноёб фазилатлардан иборат индивидуал қобилиятларни ўқитилаётган ўқувчи ва талабаларда очиш, сақлаш ва ривожлантириш, уларда билиш қобилиятларини, ўзини ўзи камолотга етказишга интилишни шакллантириш;

-воқеа ва ҳодисаларни комплекс ўрганишни, техника, ижтимоий, гуманитар фанлар ва санъат орасидаги ўзаро боғлиқликнинг чамбарчаслигини таъминлаш;

-ўқув-тарбия жараёнларининг мазмуни, шакл ва методларини доимий динамик янгилаш.

Таълим тизими нуқтаи назаридан ахборот технологияларининг жорий этилиши билан бирга юзага келадиган қуйидаги муаммолар муҳимдир:

1. Техник муаммолар – булар таълим тизимида фойдаланиладиган электрон ҳисоблаш ва микропроцессор техникасига қўйиладиган талабларни, уни қўллаш хусусиятларини белгилайди;

2. Дастур муаммолари – булар таълим тизимида фойдаланиш учун дастур таъминотининг таркиби ва турларини, уларнинг қўлланиш таркиби ва хусусиятларини белгилайди;

3. Тайёргарлик муаммолари – булар ўқитувчи ва ўқувчи, педагог ва талабаларнинг ҳисоблаш техникасидан фойдаланиш уқуви билан боғлиқдир.

Бугунги кунда таълимни ахборотлаштиришда асосий йўналиш турли ўқув фанлари бўйича педагогик дастур воситаларини яратишдан иборат бўлиб қолди. Аммо мавжуд ва ишлаб чиқиляётган компьютер техникаси базасидаги педагогик дастур воситалари ўқитиш нуқтаи назаридан таълим сифатида муҳим силжишларга олиб келиши мумкин. Бунинг сабабларидан бири компьютер технологиялари анъанавий ташкил этилган ўқитиш жараёнида жорий этила бошлади. У ўзининг асосий мазмуни ва методлари бўйича мазкур технологияларга йўналтирилмаган ва уларга эҳтиёж сезмайди.

Умуман олганда, таълим технологиялари доимо ахборотли бўлган, чунки улар кўп хил ахборотни сақлаш, узатиш, фойдаланувчиларга етказиш билан боғлиқ эди. Компьютер техникаси ва коммуникация воситалари пайдо бўлиши билан ўқитиш технологиялари тубдан ўзгарди. Таълим жараёнида ахборот технологияларининг амалга оширилиши қуйидагиларнинг мавжуд бўлишини тақозо этади:

- таълимнинг техник воситалари сифатида компьютерлар ва коммуникация воситалари;

- таълим жараёнини ташкил этиш учун унга мос тизимли ва амалий дастур таъминоти;

- таълим-тарбия жараёнида янги ўқув техника воситаларини татбиқ этиш бўйича мос методик ишланмалар.

Жамият ҳаётининг жадал тарзда ривожланиши, тараққиёт эҳтиёжлари ва имкониятларининг кенгайиши, турли-туман ахборотлар оқимининг тезлашишини ҳисобга олиб, замонавий таълимнинг янги шакл, восита ва усулларида фойдаланиш механизмини яратишни ўз зиммасига олмоғи талаб этилади. Бугунги кунда турли типдаги таълим муассасаларида амалга оширилаётган таълимнинг ўрни ва даражасини аниқлашга йўналтирилган тадқиқотларда ўқитиш воситаларининг имкониятларидан кенг фойдаланиш тақозо қилинади. Шундагина таълим жараёнининг натижалари фан, ишлаб чиқариш, маданият, иқтисод ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларини ривожлантиришга хизмат қила олади. Ушбу бобда ўқув воситаларининг тавсифномаси, ишлаб чиқаришда ўқитиш воситалари, экран ва товушли экран ўқитиш воситалари, ўқитиш воситаларининг ривожланиш истиқболлари, ахборот технологиялари хусусида атрофлича фикр юритилган ва боб бўйича жуда кўп ахборотлар ўрин олган.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Ўқитиш воситаларига нималар киради?
2. Ҳозирги замон ўқув воситаларига мисоллар келтиринг?
3. Табиий ва моддий объектларга нималар киради?
4. Экран ва экран товушлик ўқитиш воситалари ҳақида фикр билдиринг?
5. Ахборот технологияларига таъриф беринг?
6. Масофавий ўқитиш деганда нимани тушунасиз?
7. Ўқитиш воситалари қачондан бошлаб ишлатилипти?
8. Телеконференция деганда нимани тушунасиз?
9. Виртуал стенд нима ва унга мисол келтиринг?
10. Ахборот технологияларининг ривожланиши ҳақида фикр билдиринг?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Ўзбекистон, 1997.
2. Махмудова Н.Д. «Авесто»да таълимий-ахлоқий қарашлар.-Т., 2005.
- 3.Ў.Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни). – Т.: ТДИУ, 2001.
- 4.Ғайбуллаев М. ва б.қ.. Педагогика. - Т. 2000.
- 5.Н.Хўжаев ва бошқалар. Педагогика асослари. - Т.: ТДИУ, 2003 .
- 6.Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс.2011.
- 7.Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
- 8.www.bilimdon.uz. www.glef.org. www.newhorizons.org.
www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net.
www.inetlibrary.com.

IX.БОБ. КАСБИЙ ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ВА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Р Е Ж А:

1. Касб педагогикасида инновацион технологиялар ва интерактив тизим сифатида.

2.Семинар дарсларини ташкил этишда интерактив методлар ва уларни лойиҳалаш.

3. Педагогик амалиётда инновацион технологияларни қўллаш.

4. Касб таълимида ахборот технологияларини қўллаш ва унинг тузилиши.

5. Муаммоли таълим технологияси ва унинг мақсади, вазифаси.

6.Касбий фанларни ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти ва зарурати.

1. Касб педагогикасида инновацион технологиялар ва интерактив тизим сифатида

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинлигини кафолатловчи жамиятни маънавий янгилайдиган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантирадиган ва уни жаҳон ҳамжамияти даражасига кўтариб, узвийликни таъминлайдиган очик демократик ҳуқуқий давлат қурмоқда.

Ўзбекистон тараққиётида халқнинг бой маънавий салоҳиёти ва умуминсоний қадриятларга ҳамда ҳозирги замон маданияти, иқтисодиёти, илми, техникаси ва технологиясининг сўнгги ютуқларига асосланган мукамал таълим тизимини барпо этиш долзарб аҳамиятга эга.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илғор педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Таълимга уч хил ёндашув:

Маълумки, педагогикада талабаларнинг таълим жараёнидаги фаоллигини оширишга қаратилган бир неча ўқитиш услублари ишлаб чиқилган; муаммоли ўқитиш, иш фаолиятини ифодаловчи ўйинлар, роллар бажариш, мавзуй ўқитиш ва ҳоказо. Аммо улар халқ таълими тизимида кенг қўлланилади, деб бўлмайди. Бизнинг фикримизча, бунинг сабаби ҳар бир машғулотга тайёргарлик педагогик изланишни кўзда тутишни, юксак касбий маҳоратни, ижодий ёндашув ва кўп вақт сарфлашни талаб қилади. Одатда, ҳар бир бундай машғулот сценарийси ўзига хос хусусиятга эга ва такрорланмасдир.

Таълимда оғзаки - кўргазмали ёндашув жуда катта тажрибага эга ва қисмларга ажратилиб ишлаб чиқилган бўлиб, таълим тизимида улкан хизмат кўрсатди, бироқ бўлса-да, такомиллашувни давом эттирмоқда, аммо бу такомиллашув ёндашувнинг қонуниятлари доирасида чеклангандир. Жадал суръатлар билан ўсиб бораётган фан ва техника талаблари таълим тизимидаги ислохотлар рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, шахсни ривожлантириш, унинг маълумот олиш истакларини қондиришга бўлган жамият эҳтиёжлари ҳамда ўқитиш услублари ўртасида зиддиятлар туғилишига олиб келади.

Ўзбекистон педагоглари педагогик технология билан етарлича таниш бўлмасада, бу ҳолатни тузатишга жиддий эътибор қаратиш зарур. Кўп босқичли таълим тизимида, янги стандартлар ва дастурлар доирасидаги таълим жараёнини эскирган услубият бўйича олиб борилишига йўл қўйиб бўлмайди.

Таълим тизимидаги кенг қамровли таркибий ислохотларни республика педагоглари илғор педагогик технологияларни ўзлаштириш ва ўқув жараёнига қўллаш билан мустаҳкамлашлари зарур. Аввал таъкидланганидек, бунинг учун педагогларимизни ўқув жараёнига технологик ёндашувларини ўргатиш талаб этилади, бу эса педагогик технологиядан фойдаланиш билан бир қаторда уни Ўзбекистон маданияти, анъаналари ва тажрибаси билан бойитишга олиб келади.

Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмали тузилмада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, оралиқ натижаларни ташхисли текшириб бориш, таълимни алоҳида ўқитиш лавҳаларига ажратиш каби усуллар ҳозирги кунга келиб қайта-қайта такрорлаш мумкин бўлган таълим технологияси ғоясида мужассамланган.

У асосан ўз ичига қуйидаги омилларни олади;

- таълимда умуммақсаднинг қўйилиши;
- тузилган умуммақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;
- ўқувчиларнинг билим даражасини дастлабки (ташхисли) баҳолаш;
- бажариладиган ўқув тадбирлари мажмуаси (бу босқичда ўқувчилар билан мулоқат асосида таълимга жорий тузатиш) киритилиши лозим;
- натижани баҳолаш.

Таълимга технологик ёндашув

Тарбиялаш технологияси - нисбатан янги атама бўлишига қарамай, ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг ғояси, мазмуни, таркибини эмас, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириш билан шуғулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади. Шу боис профессор-ўқитувчилар учун ҳар томонлама ривожланган юқори интеллектуал ва маънавий баркамол фуқаро шахсининг шакллантиришга қаратилган талабаларни ҳукумат сиёсатига мувофиқ тарбиялаш технологияларини эгаллаши долзарбдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 14 сессиясида биринчи Президентимиз И.А.Каримов ўз нутқида “Бизнинг олдимизда озод фуқаро шахсининг маънавиятини бошқача айтганда, озод ҳар томонлама ривожланган, ўз ҳуқуқларини

яхши биладиган, кучи ва қобилиятига таянадиган, атрофдаги ҳодисаларга, ўзининг мустақил фикр ва муносабати мавжуд, ўз манфаатларини Ватан ва халқ манфаатлари билан уйғунлаштирадиган шахсни тарбиялаш вазифаси турибди”, деб таъкидлаган эди.

Таълим ва тарбия журналининг 1996 йил 1 сонида эълон қилинган “Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида бўлғуси мутахассисларнинг умумий ва касбий маданиятини шакллантириш бўйича жамлама тарбиявий ишлар режаси” тарбиявий ишларни дастурлашга мисол бўла олади. Ушбу дастур Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўқув юртлари олимлари ва педагоглари гуруҳининг меҳнати маҳсулидир. Унинг асоси этиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон дахлсизлигини мустаҳкамлаш, унинг буюк келажакларини барпо этиш, ҳар бир талабани кўп қиррали баркамол ва Ватаннинг юксак ғояларига содиқ шахс сифатида тарбиялаш ҳақидаги кўрсатмалари олинган.

Дастурда қуйидаги асосий тарбиявий йўналишлар ва мақсадлар келтирилган.

1.Фуқаро тарбияси. Энг юксак миллий қадриятлар ва сифатларни тарбиялаш, умуминсоний қадриятларни инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг миллий ўз-ўзини англашни ривожлантириш.

2.Касб эгаллашга, шахсий масъулиятни юқори малакали бўлишга ва касбий маҳоратга интилишни тарбиялаш, меҳнат фаолиятига ва доимий равишда малакани ўстириб боришга ундовчи сифатларни тарбиялаш.

3.Оилавий ҳаётга тайёрлаш. Ота-она ва қондош-қариндошлар оила олдидан масъулият ва жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш.

4.Талабани шахс сифатида ривожлантириш. Бетакрор шахсий сифатлар ва ижтимоий қиёфанинг ҳар томонлама ижодий ривожига кўмаклашиш.

Замонавий тарбиялаш технологияси - ҳар томонлама ёндашувни амалга оширади ва қуйидаги мажбурий талабларга риоя қилади:

1. Тарбияланувчиларга уч йўналиш бўйича таъсир этилади - тафаккурига, сезгиларига ва хулқига.

2. Тарбия (ташқи педагогик таъсир) ва ўз-ўзини тарбиялашнинг узвийлиги туфайли ижобий натижага эришилади.

3. Тарбия жараёнида иштирок этувчи барча восита ва тадбирларнинг мувофиқлаштирилиши; ижтимоий институтлар, бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт, санъат, оила, мактаб, ҳуқуқ тарғибот идоралари, жамоалар - ҳар томонлама ёндашувнинг зарурий шартидир.

4. Шахснинг маълум сифатлари амалдаги тарбиявий ишлар мажмуи орқали ҳосил қилинади. Бу ишлар яққол кўринишда ва кўп ёқлама бўлиши, улар бир вақтнинг ўзида ақлий, жисмоний, хулқий, эстетик ва меҳнат тарбиясини узвий ҳолда олиб бориши зарур.

5. Ҳар ёқлама яхлит тарбиявий ёндашув тарбиячининг тизимли муносабатини ва бошқарувини тақозо қилади. Бошқарув тарбия жараёнида иштирок этувчи ташқи ва ички омиллар ва уларнинг ўзаро таъсири инобатга олингандагина муваффақиятли бўлиши мумкин. Шу боис, у омиллар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш зарур.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да замонавий педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп марта такрорланиб, уларни ўқув муассасаларига олиб кириш лозимлиги уқтирилган.

Республикамининг таниқли олимлари илмий асосланган, минтақамининг ижтимоий-педагогик шароитига мослашган педагогик технологияларни яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интилоқдалар.

Ўқув-тарбия ишлари жараёнида талаба ёшларни ижодий фикрлашга, ўзгарувчан вазиятларга ўргатиш, эркин рақобат асосида фаолиятни ташкил этиш ҳамда талабаларни ахборот технологиялари, электрон дарсликлар, версиялар ва мультимедиялардан амалий машғулотларда фойдаланиши муҳимдир. Бу эса талабаларда мустақиллик, эркин фикрлашни тарбиялашни, ўқув фаолиятини таҳлил қилишни, истиқболда касбий маҳорат ва компьютер саводхонлигини орттириш бўйича режа-

ларини аниқ белгилашига эришишни уларнинг ички эҳтиёжига айлантириш талаб этилади.

Инновацион технологиялар таълим-тарбия жараёнининг бир тизимга солинган илмий-назарий ва методик асосланган янги шакл, усул ва воситаларининг мажмуидир. Бунда янги мазмун, шакл, усул ва восита уйғунлигида мақсад, вазифа, фаолият ва педагогик натижа яхлитлиги таъминланади ҳамда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмали тузилмада ўз ифодасини топади.

Таълим технологияси репродуктив дарс беришга асосланган бўлиб, ундаги ўқув жараёни талабаларга типик ҳолатлардаги ҳаракатларни эгаллашга йўналтирилган. Репродуктив билим бериш жараёнида машғулот аниқ бўлакларга бўлиниб, ҳар бир бўлагида талабалар билиши ва ўрганиши шарт бўлган натижалар кўрсатилади. Ўқув материаллари машғулот мақсадидан келиб чиқиб, модулларга бўлинган ва талабаларнинг ўқув жараёнида аниқ саволларга конкрет жавоблар топиши асосида қурилган бўлиб, савол ва жавоблар ўзаро узвий боғлиқликда бўлиши натижасида бир бутунликни ташкил қилади.

Янгича ёндашув, янгича фикрлаш асосида ўқитиш жараёнида талабалар фаолиятининг самарали шакл ва услублари, уларнинг мустақил ишларини ташкил қилиш керак. Бундай мустақил топшириқлар талабаларни ўйлашга, ҳар томонлама фикр юритишга, берилган топшириқларни ўз ҳаётий тажрибаларига асосланиб ҳал этишга ўргатади.

Маъруза ва амалий машғулотларни ўтиш жараёнида муаммоли вазият талабаларнинг қизиқиши, билим савияси, фикр юритиш доираси ҳисобга олинган ҳолда ташкил қилинади. Муаммоли вазиятни яратишдан кўзланган асосий мақсадни амалга ошириш учун вазиятни баҳолашда талабаларнинг оғзаки ва ёзма жавобларидан вақти-вақти билан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Инновацион технологиялар асосида баҳс-мунозара дарслари, ақлий хужум ўйинларидан кенг кўламли билим, тажриба ва мустақилликка асосланган ҳолда машғулотлар ташкил этилса, қуйидаги натижаларга эришилади:

- машғулотлар давомида талабаларнинг мустақиллиги, ихтиёрийлиги ва эркинлигига эришилади;
- талабалар ўз фикр ва қарашларини ҳимоя қилишга ўрганадилар, уларни бошқаларга етказиш маҳоратини эгаллайдилар;
- талабалар жамоа фикрига таянишга, уни ҳурмат қилишга ўрганадилар ва уларда ўзаро ҳурмат ҳисси ортиб боради;
- талабалар ўқув фанига доир материаллар билан мустақил ишлашга, изланишга, ўқитишнинг самарали шакл ва услубларидан ижодий фойдаланишга одатланиб боради;
- талабаларда билимларни мустақил эгаллаш, ижодий фикр юритиш ва эркин фикрлаш малакалари шаклланади;
- ўқув машғулотларида ахборот технологияларидан фойдаланишга, ўзаро фикр алмашишга, педагогик фаолиятни танқидий таҳлил қилиш ва таққослашга ўрганадилар.

Бугунги кунда таркиб топган таълимнинг энг муҳим элементлари қадимдан шаклланиб келган ва ўзининг аҳамиятини ҳозирда ҳам йўқотмаган. Таълим мақсади, мазмуни, шакллари, услуб ва воситалари педагогикада таълим жараёнларини таҳлил қилиш учун қўлланиладиган анъанавий категориялар бўлиб ҳисобланади. Айнан шу категориялар маълум бир предмет, мутахассислик ёки ихтисослик бўйича ўқув тарбиявий жараёни ташкил қилувчи педагог фаолиятининг предмети сифатида юзага чиқади. Қайд этилган педагогик категорияларни мақсадга мувофиқ равишда йўналтирувчи педагогик ва ўқув фаолиятининг қонуният ва мезонлари тизимлаштирувчи омил вазифасини бажаради.

Педагогик жараённинг моҳияти – ўқитувчининг таълим олувчи билан биргаликдаги фаолиятида ўз аксини топади, бунда педагог таълим олувчига қийинчиликларни енгиб ўтиши учун ёрдам беради. Педагогик ёрдамнинг моҳияти педагогик жараённинг йўналтирилганлиги ва тавсифида ҳамда шахсни

шакллантириш ва тарбиялашда ҳал этиладиган вазифалар билан ифодаланади. Бу вазифалар эслатган, кўрсатган, тушунча берган, йўналтирган, ҳаққонийлаштирган, маслаҳат берган, барта- раф этган, ҳамдardлик қилган, талабчанликни қўллаб-қувват- лаган каби ҳолатларда намоён бўлади.

Педагогик технологиянинг бошқарувчанлиги шундан ибо- ратки, бунда таълим жараёнини режалаштириш, ташҳис қилиш, натижалаш, тузатиш киритиш имкониятлари мавжуд. Бунда таълимдан кутилган натижага эришилади, вақт тежалади, бу эса педагогик технологиянинг самарадорлиги демакдир. Педагогик технологиянинг тасдиқланувчанлиги - ишланган модель бошқа педагоглар қўллаганда ҳам худди ўшандай самара-натижа бериши кераклигини билдиради. Бир сўз билан айтганда, таълим жараёнига янгича ёндашиб, ижодкорлик, бунёдкорлик тадбиқ этилсагина, таълим самараси янги босқичга кўтарилади, яъни: талабанинг талаби, мойиллиги, истак хоҳиши, унинг имкониятлари даражасида қондирилади;

- талабанинг ўқув меҳнатига масъулияти, жавобгарлиги ва бурчи ошади;
- билимларни мустақил эгаллаш малакалари шаклла- нади;
- унда умр бўйи ўз билимини ўзигина бойитиши мум- кинлигига ишонч пайдо бўлади;
- эркин фикрлаш малакаси шаклланади;
- шахс жамиятда ўзининг ўрнини тезроқ топиб олишига муҳит яратади.

Бунинг учун биз талабага “сен буни билишинг керак” деган мажбурловчи даъватдан “менга бу зарур ва мен буни билишга уни ҳаётда қўллашга қодирман” деган ички ишонч ва инти- лишни уйғотишга ўтишимиз керак.

Шундай қилиб, олий ўқув юртларида инновацион техно- логияларни қўллаш талабаларнинг билиш фаолиятини фаол- лаштириш, ўқув машғулотлари самарадорлигини, ўқитув- чиларнинг касбий тайёргарлиги, ўқитишда масофавий таълим ва компьютер саводхонлигини орттиришга замин тайёрлайди.

Замонавий ўқитиш технологиялари – мажмуавий интерактив тизимлар бўлиб, улар ўз ичига таълим мақсадлари билан белгиланган касбий кўникма ва малакаларнинг, шахс хислатларининг ўрганувчилар томонидан эгалланиши ҳамда билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган операция ва ҳаракатларнинг тартиблаштирилган тўпламини қамраб олади. Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши, мазмунни танлаш ва ишлаб чиқишга, таълим жараёнларини ташкил қилишга, таълим метод ва воситаларининг белгиланишига, шунингдек, ўқитувчиларнинг малака даражасига, эришилган натижаларни баҳолаш методига асосланиши лозим. Келтирилган мезонларнинг мажмуавий қўлланилиши ўқув жараёни моҳиятини ва унинг технологиясини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ҳар бир ўқитувчининг олдига дунёга янги кўз билан қарайдиган, уддабурон, ишнинг кўзини билувчи, буюк келажагимиз пойдеворини қурувчи ва юксалтирувчи мутахассис кадрларни тайёрлаш вазифасини қўйди. Бундай улкан вазифаларни амалга оширишда ўқитиш амалиётига замонавий ва жаҳоннинг энг илғор таълим технологияларини қўллашни давр тақозо этмоқда.

Маълумки, ҳар қандай педагогик технология таълимни ривожлантирувчи янги тамойилларга асосланган бўлиб, у ўқувчи-талаба шахсини шакллантиришга йўналтирилмоғи керак. Янги педагогик технология марказида таълим жараёнининг раҳбари ҳамда шу жараённинг субъекти ва объекти бўлган ўқитувчи ва ўқувчи-талаба туради. Шундай экан, бу икки шахс ўртасидаги ўзаро мулоқот, ҳамкорлик, бир-бирига кўрсатадиган таъсир жараёнлари юксак даражада, замонавий ва миллий талаблар асосида бўлиши лозим. Бунинг учун таълим жараёни, ўқитувчи ва таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари ҳамда йўллари ўқувчи-талабани ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантириш усуллари, у билан ҳамкорлик қилиш, уни ўқиш ва ўрганишга йўналтириш, ўқувчи-талаба шахсий фаолиятини тўғри ташкил этиш, улар билан мулоқотга киришиш, муаммо ва

келишмовчиликларни бартараф этиш, аудиторияда ижодий, ишчанлик муҳитини вужудга келтириш, ўқувчи-талаба фаолиятини аниқ ва тўғри баҳолаш методлари билан қуролланган бўлиши лозим.¹

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан яна бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, таълим олувчилар фаолиятини назорат этиш, улар томонидан эгалланган билим, малакалар даражасини баҳолаш, ўқитувчидан юксак педагогик маҳоратни талаб этади.

Бугунги кунда ривожланган мамлакатларда бу борада катта тажриба тўпланиб, интерфаол методлар номи билан юритилмоқда. 1996 йилдан буён мамлакатимиз таълим тизими ходимлари ўртасида интерфаол методлар ва улардан таълим жараёнини ташкил этишда фойдаланиш борасидаги назарий ва амалий билимлар тарғиб этиб келинмоқда.

Биз амалиётда қўллаган ва ижобий натижа берган технологиялардан бири бу - «БЛИЦ-ЎЙИН» методидир.

Ушбу технология талабаларни ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантиқий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида кўп, хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган. Бу технология давомида ўқувчилар ўзларининг мустақил фикрларини бошқаларга ўтказа оладилар.

Мақсад: «Блиц-ўйин» технологияси талабаларга тарқатилган қоғозларда кўрсатилган ҳаракатлар кетма-кетлигини аввал якка ҳолда мустақил равишда белгилаб, сўнгра ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш ёки ўз фикрида қолиш, бошқалар билан ҳамфикр бўла олишга ёрдам беради.

 Ўқув жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларини қўлаш йўллари. – Т.: ТДИУ, 2005. 60-бет.

Ўтказилиш жараёни:

1-Босқич.

- ўқитувчи ушбу ўйин бир неча босқичда ўтказилиши ҳақида талабаларга тушунча беради. Ҳар бир босқичдаги вазифани бажаришга аниқ вақт ажратилиши, талабалар эса шу вақтдан унумли фойдаланишлари кераклиги ҳақида уларни огоҳлантиради;

- талабаларга алоҳида-алоҳида тарқатма материал берилади;

- ўқитувчи тарқатма материал мазмуни ва бажариладиган вазифани талабаларга тушунтиради, яъни тарқатма материалда берилган ҳаракатларни кетма-кетлигини тўғри белгилаш, белгилари эса қоғоздаги алоҳида ажратилган бўлимга рақамлар билан кўрсатиш кераклигини тушунтиради;

- берилган топшириқ аввал якка тартибда бажарилишини айтади.

2- Босқич

- ўқитувчи биринчи берилган топшириқни ҳар бир талаба томонидан якка тартибда бажарилишини кузатади ва тушунмовчиликлар юзага келганда ёрдам кўрсатади;

- ҳар бир талаба тарқатма материалдаги «**якка баҳо**» бўлимига шу ерда берилган ҳаракатлардан ўзининг шахсий фикри асосида мантиқий кетма-кетлигини рақамлар билан белгилаб чиқади, яъни берилган бир нечта ҳаракатдан, унинг фикрича қайси бири биринчи бўлиши, қайси бири эса иккинчи бўлишини белгилайди, ўқитувчи бу вазифани бажариш учун талабаларга 10 дақиқа вақт беради.

3-Босқич

- ўқитувчи талабалардан 3 кишидан иборат кичик гуруҳлар ташкил этишларини сўрайди. 3 кишилик гуруҳлар ўқувчиларнинг хоҳишларига қараб ёки рақамлар бўйича ташкил этилиши мумкин;

- кичик гуруҳлардаги талабаларнинг ҳар бири ўз қоғозидаги якка баҳо бўлимида белгиланган ҳаракатлар кетма-кетлиги билан бир-бирларини таништирадilar, кейин 3 кишида уч хил бўлган кетма-кетликни биргалашиб, бир-бирлари билан тортишиб, баҳслашиб, таъсир ўтказиб келишган ҳолда уларга тарқа-

тилган қоғоздаги «**гуруҳ баҳоси**» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқадилар;

- ўқитувчи кичик гуруҳдаги тортишувларда иштирок этмайди, фақат кичик гуруҳлар ва ҳар бир талаба фаолиятини кузатади, бу вазифани бажариш учун 20 дақиқа вақт берилади.

4-Босқич

Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, ўқитувчи ҳаракатлар кетма-кетлиги бўйича тўғри жавобни беради, яъни талабаларга тарқатилган қоғозлардан **“тўғри жавоб”** бўлимини топишни ва унга ўқитувчи томонидан айтилган ҳаракатлар кетма-кетлигининг рақамларини ёзишни сўрайди.

5-Босқич

Ўқитувчи **«тўғри жавоб»** бўлимида берилган рақамларнинг **«якка баҳо»** бўлимида берилган рақамларни (ёки аксинча), яъни каттадан-кичикни айирган ҳолда **«якка хато»** бўлимига чиққан фарқни ёзишни сўрайди. **«якка баҳо»** бўлимидаги сонларни юқоридан пастга қараб қўшиб чиқиб умумийсини ҳисоблашлари кераклигини уқтиради.

6-Босқич

Худди шу тартибда **“тўғри жавоб”** ва **“гуруҳ баҳоси”** ўртасидаги фарқ каттадан-кичикни айириш орқали бажарилади, чиқарилган фарқлар сони **“гуруҳ хатоси”** бўлимига ёзилиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий сон келтириб чиқарилади.

7-Босқич

Ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларининг умумий сони бўйича тушунча беради, уларни алоҳида-алоҳида шарҳлайди.

Изоҳ: Бажарилган вазифани баҳолашнинг яна бир тури, қуйидагича: талаба-ўқувчиларнинг жавоблари ўқитувчи томонидан берилган **“тўғри жавоб”**нинг ярмидан кўпига тўғри келган бўлса, демак, **“қониқарли”**, 75%га тўғри келган бўлса, **“яхши”**, 100%га тўғри келган бўлса **“аъло”** деб белгилаш мумкин.

Умуман олганда, ҳозирги кунда инновацион технологиялар, ахборот технологиялари ўқитишнинг асосий воситалари бўлиб хизмат қилмоқда. Чунки буларнинг қўлланилиши талабалар-

нинг ўқув жараёнига фаол жалб қилинишини таъминлайди. Шунинг учун таълим технологиялари базасида комплекс ўқитиш воситалари концепцияси ишлаб чиқилиши зарур бўлиб, мазкур концепция доирасида янги ахборот технологияларини қўлланилиши ўқув жараёнини самарали кечишига олиб келади.

2. Семинар дарсларини ташкил этишда интерактив методлар ва уларни лойиҳалаш

Семинар мусобақа дарсларини ташкил этиш усули 1976 йилдан бери қўлланилиб келинади. Бу усул талабаларнинг қизиқишини ва фаоллигини оширади. Бу усулга тайёргарлик кўриш учун талабалар олдиндан огоҳлантирилади ва мавзу эълон қилинади. Талабалар гуруҳи икки кичик гуруҳчаларга бўлинади. Уларнинг ҳар бири мавзу бўйича саволлар тайёрлаб келиши лозим. Семинар бошида талабалар мусобақа шартлари билан таништирилади. Бунда фақат жавоблар учун эмас, балки саволларни тўғри ва аниқлиги учун, қўшимча ва тузатишлар киритиш учун ҳам маълум баллар белгиланади. Гуруҳ талабаларининг барчаси фаол қатнашишлари учун эса минус баллар ҳам кўрсатилиши мумкин, масалан, +3 дан –3 гача нотўғри жавоблар ва саволлар учун балларни айириш усули ишлатилиши мумкин. Мусобақа давомида доскага тўпланган баллар ёзиб борилиши мумкин. Семинар охирида ғолиб гуруҳ қатнашчилари қўшимча баллар билан рағбатланиши мумкин. Педагог эса синчковлик билан жавобларни эшитиб, ҳар бир талабага баҳо қўйиб бориши лозим. Бу усул билимларнинг янада мустаҳкамроқ эгалланишига, нутқ маданиятининг ошишига, саволларнинг тўғри тузилишига, ўз фикрини баён этишга ўргатади. Энг муҳими эса талабаларда мустақил билимларни эгаллаш, қидириш, мавзуга ижодий ёндашиш ошади. Ўрганилаётган мавзу ҳар томонлама таҳлил этилади ва ҳаётий жараёнлар билан боғланади.¹

Кичик гуруҳчалар усули: Бу усулда гуруҳ талабалари бир неча гуруҳга бўлинади, ҳар бир гуруҳда 4-6 тадан талаба

¹ М.Хошимова. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. (Маърузалар матни). – Т.: ТДИУ, 2005.

бўлиши мумкин. Ҳар бир гуруҳнинг раҳбари тайинланади. Уларга олдиндан вазифа берилади. Гуруҳ талабалари семинарга биргаликда тайёрланиб ўз саволларини тўлиқ очиб беришга ҳаракат қилишлари керак. Бошқа гуруҳлар асосий маърузачига саволлар берадилар, саволларга гуруҳнинг талабалари жавоб беришда ёрдам берадилар. Асосий маърузачи ҳимоясидан сўнг оппонентлар саволни янада тўлиқроқ изоҳлаб беришлари керак. Учинчи ва тўртинчи гуруҳ талабалари ўз фикрларини билдиргач, тадқиқот олиб борган гуруҳга баҳо қўйиб, унга изоҳ беришлари керак. Бундай усулда иш олиб бориш учун гуруҳларни тузишда талабаларнинг билими тенг бўлишига ҳаракат қилиш керак. Гуруҳ раҳбари қилиб яхши ўзлаштирувчи талабаларни танлаш лозим. Бу усулда талабаларнинг мустақил ишлаши, ижодий ёндашиши, жамоа бўлиб иш бажариш каби малакалари ривожланади. Талабаларнинг ўзаро муносабати чуқурлашади ва индивидуал хусусиятлар намоён бўлиши ортади.

Маълум бўлимлар тугагач эса, бўлим юзасидан турли мусобақалар ўтказиш мумкин: экспресс методи, КВН методи (Слабое звено), бўш занжирларини топиш методи, мунозара методи, муаммоли вазиятлар методи ва бошқалар.

Иқтисодий таълимда масала, график ва моделлаштиришнинг аҳамияти. Иқтисодий таълимда маъруза ва семинар дарсларида иқтисодий ривожланиш қонуниятларини ўрганиш турли масалаларни ишлаш билан биргаликда олиб борилиши самарадорликни оширади. Маъруза давомида 2-3 йиллик қисқа муддатда ишланувчи масалаларни ишлаш, семинар дарсларида ва уй вазифаларини режалаштиришда эса бир оз мураккаброқ масалаларнинг ечимини топишга даъват этилади (Масалан: қўшимча қиймат қонуни). Схема, графиклар айниқса иқтисодиётда кенг қўлланилиши зарур бўлган кўргазмали восита ҳисобланади. Чунки улар талабалар тасаввурини шакллантиришнинг хотирада маълумотларни аниқ сақланиб қолишига ёрдам беради.

Аммо схема ва графикларни тузишда ўзаро боғлиқлик, жараённинг изчиллиги ва энг муҳим мантикийликка эътибор қаратилиши керак. Графиклар жараённинг ривожланишини

ўзида тўғри акс эттириши лозим. Шундагина улар талабга жавоб беради. Схемалар мантиқийлик ва изчиллик асосида тузилиши ва иш жараёнини аниқ кўрсатиши талаб этилади.

Ўқитиш технологиясини лойиҳалашни педагогик вазифанинг қўйилиши ва уни ҳал этишга қуриш асосида қараймиз.

1. Педагогик вазифанинг қўйилиши.

2. Дидактик жараёни ишлаб чиқиш.

Педагогик вазифанинг белгиланиши қуйидагиларни қамраб олади:

- таълим мақсадларини таҳлил қилиш ва шу асосда ўқув предметининг мазмунини аниқлаш;

- ўқув предмети мазмунини тузилмасини ишлаб чиқиш ва уни ўқув элементлари тизими кўринишида ифодалаш;

- ўқув элементларини ўзлаштириш даражаларини белгилаш;

- таълим олувчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш, бу кўрсаткич ўқув предметининг мазмуни асосланадиган ўқув материални ўзлаштирганлик даражасидан келиб чиқади;

- ўқув-моддий база ҳамда таълимнинг ташкилий шаклларига қўйиладиган чегараларни белгилаш.

Педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини таъминловчи ўқитиш технологиясини лойиҳалашга қаратилган ўқитувчи фаолияти таълимнинг метод, шакл ва воситаларини шакллантириш билан белгиланади. Бошқача қилиб айтганда педагог фаолияти учта асосий ташкил этуви билан тавсифланади: бошқариш тури, ахборот алмашинув жараёнининг тури, ахборотни узатиш воситалари типлари ва билиш фаолиятини бошқариш. Ўқитиш жараёнига фаолият нуқтаи назаридан ёндашиш концепциясига асосланиб, уни ташкиллаштиришнинг қуйидаги мантиқий кетма-кетлигини қуриш мумкин. Дастлаб ўқув материали мазмунининг тавсифи, уни ўрганишдан кўзланган мақсад ҳамда педагогик вазифанинг қўйилиш шартлари таҳлил этилади. Сўнгра ўқитишнинг мос равишдаги методлари ҳамда таълим олувчилар билиш фаолиятини бошқариш схемаси белгилаб олинади. Шу асосда ўқитиш воситалари рўйхати тузилади. Ушбу усул билан ҳосил қилинган методлар

ва таълим воситалари тизими ташкилий шакллар билан уйғунлаштирилади, яъни технология ишлаб чиқилади.

Таълим жараёни стохастик характерга эга. Унда кутилган ва кутилмаган, режалаштирилган, фавқудлодда ва тасодифий ҳодисалар ҳам учраб туради. Ўрганилган билимларга ишлов бериш жараёнида ҳам жорий назорат натижаларига асосланиб лойиҳага янги ўзгариш, қўшимча ва тузатишлар киритилади;

- бўлим ёки мавзу бўйича умумий хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосаларни мураккаб ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш, оралиқ назорат натижаларига кўра мавзу ёки бўлим бўйича ахборот тўплаш, тўпланган ахборотларга ишлов бериш жараёнларида талабалар эришган ютуқларни таҳлил қилиш, талабаларнинг билим ва малакаси, ижодий фаолият тажрибасидаги камчиликларини кўрсатиш, гуруҳдаги ҳар бир талабага якуний назоратгача бажариладиган қўшимча топшириқларни бериш, уларни ўқув материални янада атрофлича ўзлаштиришга рағбатлантириш;

- якуний назоратнинг асосий вазифаси талабаларнинг маълумот ва таълим мазмуни элементларини эталон даражасида ўзлаштиришларини аниқлаш, эталон даражасидан паст ўзлаштирган ўқувчи-талабаларни огоҳлантириш, қўшимча топшириқлар бериш кабилардан иборат.

Педагогик технология таълим мақсадини аниқ ўрнатишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражасини профессор Н.Сайидахмедов қуйидаги мезонлар асосида алоҳида ажратиб кўрсатган.¹

1. Ташхисланувчан ўрнатилган мақсад – талабалар томонидан дидактик, жараён маҳсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, амаллар ва фаолият турлари.

2. Таълим мазмунини ўқув элементлари ёрдамида баён қилишда абстракция поғоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши.

¹ Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003. 30-бет.

3. Ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича мантикий қатъиянлиги – дидактик жараён тузилмасига мослиги.

4. Ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усулларининг жорий этилиши.

5. Ўқитувчининг қоидабоп (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши.

6. Талаба ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий, касбий моҳият ва бошқалар).

7. Ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Юқорида берилган кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, уларнинг амалда жорий этилиши эса педагогни юқори малакали мутахассисга айлантиради, талабанинг нуфузини оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимида таълим технологияси асосида ўтказиладиган машғулотлар анъанавий педагогик амалиётдан қатор хусусиятларига кўра фарқ қилади:

- машғулотлар талабаларнинг ўқув мақсадларини ойдинлаштиришдан бошланади;
- таълим-тарбия жараёни олдиндан қайд этилган натижага мўлжаллаб ташкил этилади;
- ҳар бир талаба ўз фаолияти хусусиятларига мос келадиган суръатда ишлайди;
- жамоа аъзоларининг ҳар бири ўзлари эришган натижадан тез-тез огоҳлантириб турилади; эришилган натижа таълимнинг ҳар бир босқичида эталонга бирлаштириб турилади;
- натижа талабаларнинг асосий ўқув мақсадларига кўра аниқланади;
- ўқув материаллини тўлиқ ўзлаштирган талаба кейинги мавзунини ўрганишга ўтади;

- эталондан паст ўзлаштирган талабалар учун таълим ўхшаш шароитларда такрорланади;
- талаба учун ўқиш-ўрганиш ҳаракатига тенг мақсадларни амалга оширишдан бошланади;
- талаба ҳаракатга тенг мақсадлардан оралиқ мақсадга – билимларга, ундан умумий ўқув мақсадига қараб боради;
- ҳаракатга тенг мақсаддан умумий ўқув мақсадига қараб бориш ўқиш-ўрганишнинг циклигини таъминлайди;
- якуний (назорат) баҳо ўқув курси тўлиқ ўрганилгач чиқарилади.

Бугунги кунга келиб, интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини таълим жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Демак, бунинг асосий сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда талабалар фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар эса, уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функцияларини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи асосий фигурага айланади.¹

Педагогик технология усулининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда таълимнинг режалаштирилган мақсадига эришишни кафолатлайдиган ўзлаштириш жараёни лойиҳалаштирилади.

Мақсадни кўзлаш, жорий натижаларни текшириб бориш, ўқув материални айрим бўлақларга ажратиш – ўқув жараёнини ташкил этишнинг бу белгилари - қайта ишлаб чиқиладиган яъни такрорланадиган таълим циклига хос хусусиятлардир.

Бошқача айтганда, такрорланадиган таълим циклининг асосий қисмлари қуйидагилар:

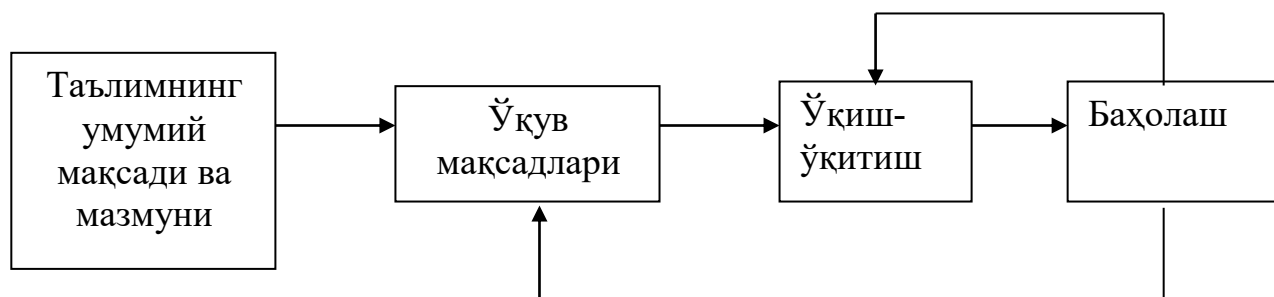
- таълим мақсадларини умумий белгилаш;

¹ Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. – Т.: ТДПУ, 3-бет.

- умумий мақсадни ойдинлаштириб, ўқув мақсадларига айлантириш;
- ўқув амаллари мажмуи;
- таълим натижасини баҳолаш.

Ўқув жараёни бундай такрорланадиган шаклга эга бўлгани учун модул характери киб касб этади, алоҳида қисмларга ажратилади, улар турли мазмунга ва умумий тузилишга эга бўлади.

2-чизма. Ўқув жараёнининг тузилиши. хатони тузатиш

Аслида бу, педагогик фаолиятнинг цикли алгоритми бўлиб, уни таълим мазмунининг янги-янги бўлимларига, мавзларига қўллаш мумкин.

Таълим жараёнини педагогик технологияга биноан ташкил этиш учун лойиҳалаштириш босқичида юқори малака талаб этилади, етакчи педагоглар гуруҳи педагогик технология қоидалари ва принциплари асосида методик материалларни ишлаб чиқади. Бундай материаллар мавжуд бўлса, ўқитувчининг вазифаси асосан ташкилий ишлар ва маслаҳат беришдан иборат бўлади.²

Ўқув жараёнининг ҳамма босқичларида асосий эътибор таълим натижасига эришишга қаратилади.

Профессор М.Очилов педагогик технология усулига қуйидагиларни киритган:

1. Таълимнинг умумий мақсадлари, муҳим масалалари таснифи.
2. Ойдинлаштирилган мақсад (ўқув вазифа)ларини ишлаб чиқиш.

² Очилов М. Янги педагогик технологиялар. - Қарши.: Насаф, 2000. 33-бет.

3. Таълимнинг мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айлантириш.

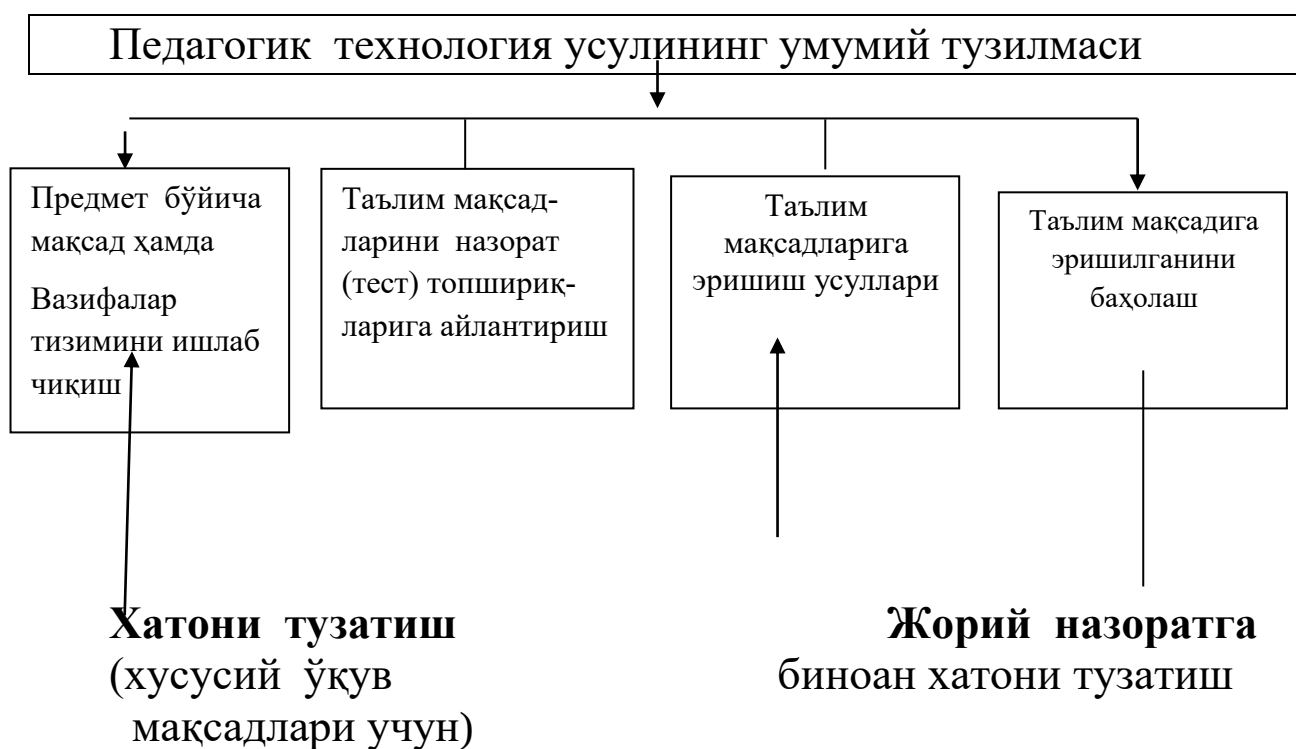
4. Мақсадларга эришиш усуллари.

5. Таълим мақсадларига эришилганини баҳолаш.

Буларнинг ҳар бири педагогик амалларнинг қулайлаштирилган тизимидир.

Педагогик технологиялар масалалари, муаммоларини ўрганаётган мутахассисларнинг фикрига кўра, педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ТСО, компьютер, масофали ўқиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш демакдир.

3-чизма

Юқорида таъкидлаганимиздек, педагогик технологиянинг асосий негизи-бу ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танлаган технологияларига боғлиқ, яъни ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ҳамкорлик фаолиятини ташкил этган ҳолда, ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчи-талабалар мус-

тақил фикрга эга бўлиб, ижодий фаолият юрита олсалар, излансалар, таҳлил этиб, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи томонидан эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит яратилса, буларнинг барчаси, ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предмети ўзига хос технологияга эга, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқувчи-талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.¹

3. Педагогик амалиётда инновацион технологияларни қўллаш

“Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” асосида таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган туб ислохотларнинг қуйидаги асосий йўналишларини англаб олмоқ лозим:

- таълим мазмунини, тизимини ислоҳ қилиш;
- таълим-тарбия бошқарувини ислоҳ қилиш;
- таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механизмини яратиш;
- ота-она, ўқитувчи-ўқувчининг таълим жараёнига бўлган янги қарашларини шакллантириш;
- бу туб ислохотларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи-янги педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишдан иборат.

Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш-инновацион педагогикани майдонга олиб чиқди. “Инновацион педагогика” термини ва унга хос бўлган тадқиқотлар Ғарбий Европа ва АҚШда, 60-йилларда пайдо бўлди. Инновацион фаолият Ф.Н.Гоноболин, С.М.Годнин, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, А.И.Шчербаков ишларида

¹ Ишмухамедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. - Т.: ТДПУ, 2004. 6-бет.

тадқиқ этилган. Бу тадқиқотларда инновацион фаолият амалиёти ва илғор педагогик тажрибаларни кенг ёйиш нуқтаи назаридан ёритилган.

Х.Барнет, Дж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М.Майез, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем ишларида инновацион жараёнларни бошқариш, таълимдаги ўзгаришларни ташкил этиш, инновациянинг “хаёти ва фаолияти” учун зарур бўлган шарт-шароитлар масалалари таҳлил килинган.

Янгилик киритишнинг ижтимоий-психологик аспекти америкалик инноватик Э.Роджерс томонидан ишлаб чиқилган. У янгилик киритиш жараёни қатнашчиларининг тоифалари таснифни, унинг янгиликка бўлган муносабатини, уни идрок қилишга шайлигини тадқиқ этади.

Олий мактаб ўқитувчисининг инновацион фаолияти олий мактаб педагогикасининг бош муаммоларидан биридир.

Инновация (инглизча innovation) – янгилик киритиш, янгиликдир.

А.И.Пригожин инновация деганда, муайян ижтимоий бирликка-ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги, нисбатан турғун унсурларни киритиб боровчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. Бу инноватор фаолиятидир.

Тадқиқотчилар (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой, А.Г.Кругликов, А.С.Ахиезер, Н.П.Степанов ва бошқалар) инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишнинг икки ёндашувини ажратадилар: янгиликнинг индивидуал микросатҳи ва алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларни ўзаро таъсирининг микросатҳи.

Биринчи ёндашувда, ҳаётга жорий этилган қандайдир янги ғоя ёритилади.

Иккинчи ёндашувда, алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллашидир.

Бу концепция янгилик киритишга нисбатан ўлчанадиган жараён эканлигидан келиб чиқади.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараёнининг схемаси берилади. У қуйидаги босқичларни қамраб олади:

1. Янги ғоя туғилиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у кашфиёт босқичи деб ҳам юритилади.

2. Ихтиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.

3. Яратилган янгиликни амалда қўллай билиш босқичи.

4. Янгиликни ёйиш, уни кенг татбиқ этиш босқичи.

5. Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.

6. Янги муқобиллик асосида, алмаштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасини қисқартириш босқичи.

7. В.А.Сластенин янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўналтирилган янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалари билан қондириш деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга, янгилик киритишнинг оддий ишлаб чиқиши киритилади. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга тааллуқлидир.

Иккинчи шаклга, янгиликни кенг кўламда ишлаб чиқишга тааллуқлидир.

Янгилик киритиш ҳам, ички мантиқ ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини ифодалайдиган динамик тизимдир.

Педагогик инновацияда “янги” тушунчаси марказий ўрин тутади. Шунингдек, у педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

Хусусий янгилик В.А.Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутади.

Мураккаб ва прогрессив янгиланишга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси шартли янгилик ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик аниқ объектда янгиликнинг фойдаланиши билан белгиланади.

Субъектни янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари фарқланади. Янгилик - бу восита: янги метод, методика, технология ва бошқалар.

“Инновация” - бу таълим: маълум босқичлар бўйича ривожланадиган жараён.

В.И.Загвязинский “янги” тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги “янги” фақатгина бу ғоя эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлари мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлар бўлиб, ўзгариб бўлиб, ўзгариб турувчи вазиятда ва шароитда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишнинг илғор бошланмаларини ўзида акс эттиради.

Р.Н.Юсуфбекова педагогик янгиликка ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмун сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н.Юсуфбекова инновацион жараён тузилмасининг уч блокини фарқлайди:

Биринчи блок - педагогикадаги янгини ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янги, педагогик янгиликнинг таснифи, янгини яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, уни ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлиги, анъана ва новаторлик, педагогикадаги янгини яратиш босқичлари киради.

Иккинчи блок - янгини идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгини баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги.

Учинчи блок – янгидан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгини татбиқ этиш, фойдаланиш ва кенг жорий этиш қонуниятлари ва турларидир. М.М.Поташникнинг инно-

вация жараёнлари талқинлари киши эътиборини ўзига тортади. У инновация жараёнининг қуйидаги тузилмасини беради: фаолият тузилмаси-мотив-мақсад-вазифа-мазмун-шакл-методлар-методика компонентлари йиғиндиси;

- субъектив тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- мазмун тузилмаси – ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув (ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқиши ва ўзлаштирилиши;
- босқичликка асосланган ҳаёт даврилик тузилмаси-янгиликнинг пайдо бўлиши-илдам-ўсиш-етуклик-ўзлаштириш-диффузия (сингиб кетиш, тарқалиш) – замонавийлаштириш;
- бошқарув тузилмаси – бошқарув ҳаракатларининг тўртта турининг ўзаро алоқаси: режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик қилиш, назорат қилиш;
- ташкилий тузилма – диагностик, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, татбиқ этувчи.

Инновация жараёни, таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Педагогикага оид адабиётларда инновацион жараёни кечишининг 4та асосий қонуниятлари фарқланади:

- педагогик инновация муҳитининг аёвсиз бемаромлик қонуни;
- ниҳоят амалга ошиш қонуни;
- педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонуни;
- қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни;

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчи-талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўрга-

тади. Ўқитувчи бу жараёнда шахсни ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи–талаба асосий фигурага айланади.

Шунинг учун олий ўқув юртлари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратига оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол методлар - бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни у педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- ўқувчи-талабани дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиш;

- ўқувчи-талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;

- ўқувчи-талабанинг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириши;

- педагог ва ўқувчи-талаба ўртасида ҳамкорликдаги фаолиятининг узлуксизлигини таъминлаш.

Ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг кутилган натижага эришишлари қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган, бунда ўқувчи-талабаларнинг билим

савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб ишлатиладиган технология танланади, масалан, натижага эришиш учун балки, компьютер билан ишлаш лозимдир, балким фильм, тарқатма материал, чизма ва плакатлар, турли адабиётлар, ахборот технологияси керак бўлар, булар ўқитувчи ва ўқувчи-талабага боғлиқ.

Шу билан бир қаторда ўқитиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш зарур, бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитни, ТСОни, энг асосийси, ўқувчи-талабанинг имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак, шундагина керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқа қилиб айтганда, ўқувчи-талабани таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Ўқитувчи томонидан ҳар бир дарсни яхлит ҳолатда кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиш керак. Бунда ўқитувчига у томонидан бўлажак дарснинг технологик харитасини тузиб олиши катта аҳамиятга эгадир, чунки дарснинг технологик харитаси ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитилаётган предмет, фаннинг хусусиятидан, ўқувчи-талабаларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади. Бундай технологик харитани тузиш осон эмас, чунки бунинг учун ўқитувчи педагогика, психология, хусусий методика, педагогик ва ахборот технологияларидан хабардор бўлиши, шунингдек, жуда кўп методлар ва усулларни билиши керак бўлади. Ҳар бир дарсни ранг-баранг, қизиқарли бўлиши аввалдан пухта ўйлаб тузилган дарснинг лойиҳалаштирилган технологик харитасига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг қоидаларига мувофиқ тайёрланган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлари асосида замонавий маданият ва иқтисодиётнинг педагогик шакл ва воситаларини ишлаб чиқиш, амалиётга жорий этишга алоҳида аҳамият берилган.

Шу жиҳатдан ҳам умумий ўрта таълим мактабларида давлат таълим стандартлари бўйича кўзда тутилган иқтисодий таълим ва иқтисодий тарбияни такомиллаштириш, уни ўқувчи-талабалар онгига сингдириб бориб, иқтисодий тафаккурни шакллантириш муаммоси долзарбдир.

Чунки ҳар бир ўқувчи-талаба бозор муносабатлари ривожланиб бораётган бир даврда – уни ўраб турган иқтисодий воқеликни, унда кечаётган жараёни англаши, тадқиқ ва таҳлил қилиб, хулосалар чиқариш имконига эга бўлиши лозим. Бу эса ҳар бир фуқародан иқтисодиёт назариясининг асосларидан хабардор бўлишини, уни амалда жорий қилиш йўл ва воситаларини талаб даражасида ўзлаштиришини тақозо этади. Бу масалалар асосан, ўқув муассасаларида амалга оширилади.

Иқтисодий тарбиянинг бош мақсади – ёшларда иқтисодий саводхонликни, иқтисодий онгни, иқтисодий маданиятни юксалтиришдан иборатдир. Бу эса шахснинг камол топиш фаолияти воситасида аниқ иқтисодга боғлиқ, назарий билимлар тизимини, шунингдек, иқтисодий билим, кўникма ва малакалар мажмуаси, ўрганувчининг иқтисодий онгига бевосита таъсир этишга имкон берувчи босқичларни амалга оширишдир.

Ўқувчи-талабаларнинг босқичма-босқич узлуксиз таълими жараёнида, хусусан, иқтисодий билим асосларини ўрганиш мобайнида уларнинг иқтисодий тафаккурлари ҳам шакллана боради. Улар қуйидаги билимлар мажмуи бўлиб хизмат қилади: шахснинг эҳтиёж имкониятларини ҳисобга олиб, аниқ режа ва дастурлар тузиб, ўзига хос услуб ва методлар асосида амалга оширишда; шахснинг мустақил фаолиятида самарали ўрин тутадиган аниқ иқтисодий тушунчаларни; иқтисоднинг сиёсий ва бозор муносабатлари билан боғлиқ қонуният асослари ва улардан амалда фойдаланиш йўл-йўриқларини; мустақил фаолият кўрсатишда зарур бўладиган барча иқтисодий билим, кўникма ва малакалар мажмуини ўзлаштиришни; ҳаётда қайси соҳани танлашидан қатъи назар, эҳтиёж даражасида иқтисодий тайёргарликни ўзида шакллантиришни; иқтисодий билим асосларидан тўғри ва мақсадга мувофиқ ҳолда фойдалана олиш шахс баркамоллигини белгиловчи ахлоқий сифатларидан бири

деб қарашни; иқтисодий билим асосидан хабардорликни ўз фаолияти давомида жамият ва давлат иқтисодий, ҳуқуқий сиёсати асосида намоён этади.

Бугунги кундаги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоқлари билан бир қаторда, маърифат ва маданият ҳамда иқтисодий соҳаларга, шу жумладан, ижтимоий-гуманитар, иқтисодий билимлар доирасига ҳам замонавий педагогик технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда.

Замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш илмий муаммо сифатида иқтисодий йўналишдаги ўқув юртларида махсус илмий тадқиқотлар олиб боришни кўзда тутаяди. Бунда энг аввало, қуйидагиларни аниқлаш лозим:

- замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш учун ижтимоий-педагогик асослар мавжудлигини аниқлаш;

- таълим мажмуи сифатида нимани англатиши ва қандай таркибий қисмлардан ташкил топганлигини белгилаш;

- педагогик технологиянинг функционал мажмуи жараён сифатида нималардан иборатлигини аниқлаш;

- замонавий педагогик технологиялар “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” мақсадларига қай даражада мос келиши ва уни баҳолаш мумкинлигини кўрсатиб бериш;

- педагогик технологиянинг мажмуалар назариясининг асосий қонуниятларига мослигини назоратда тутиб туриш йўл-йўриғини ишлаб чиқиш.

Шундай қилиб, бугунги кунга келиб, жамиятимиз жадаллик билан тараққий этиб, иқтисодий ва сиёсий мавқеи кундан-кунга ортиб бораётган бўлса-да, бироқ ижтимоий соҳада ва айниқса, таълим-тарбия жараёнида умумий тараққиётдан биров орқада қолиш сезилмоқда. Бундай нохуш вазиятдан чиқиб кетиш йўлларида бири таълим-тарбия жараёнини қабул қилинган давлат стандартлари асосида технологиялаштиришдан иборатдир.

Бугунги кунда олий ўқув юртлари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратига оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол методлар - бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, замонавий педагогик технологиялар, педагогика илмининг тадқиқот объекти сифатида, аниқ фанларни ўқитиш услуги бўлибгина қолмай, балки ижтимоий-иқтисодий фанларни ўқитишга ҳам янгича ёндашув сифатида қайд қилиниши керак.

4. Касб таълимида ахборот технологияларини қўллаш ва унинг тузилиши.

Таълим ниҳоятда мураккаб жараён бўлиб, унинг самарадорлиги педагог ва талаба-ўқувчи фаоллилигига, таълим воситаларининг мавжудлигига, мазкур жараённинг ташкилий, илмий, методик мукамаллигига, жамиятда илмли кишиларга бўлган эҳтиёжга ва бошқа ҳали аниқланмаган омилларга боғлиқ. Жамият ўзининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий эҳтиёжлари асосида таълим самарадорлиги юқори бўлишини талаб этади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига асосланган иқтисодий структуралар яратилаётган ҳозирги кунда юксак малакали ва олган билимларини амалда қўллай оладиган шахсларга талаб кучайиб бормоқда. Билимдон ва тадбиркор, ижтимоий фаол

шахс жамият ҳаётида, меҳнатда ўзининг ўрнини топади. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов “....шуни яхшилаб тушуниб олишимиз зарурки, жамиятимизни янада демократлаштириш ва фуқаролик институтларини шакллантириш, аввало, аҳоли сиёсий, ижтимоий ва давлат ҳаётида нечоғлик фаол иштирок этиши билан узвий боғлиқ” деб кўрсатди. Бундай фаоллик вужудга келиши учун билимдон ва ҳаракатчан, миллий истиқлол ғоясига содиқ бўлган шахсни шакллантириш керак.

Узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинларини шундай ташкил этиш керакки, у бугунги кун ёшларига чуқур ва асосли таълим-тарбия бериш билан бирга уларни кенг қамровли фикрлашга ўргатсин. Таълим жараёнида талабада мустақил билим олиш эҳтиёжининг шаклланиб бориши ҳозирги кун талабидир.

Педагогик амалиёт ва тадқиқотларда қатор иш усуллари қўллаб кўрилди. Таълимни муаммоли ташкил этиш, таълимда ўқувчи-талабаларни фаоллаштириш, ҳамкорлик педагогикаси, таянч сўзларига асосланиш, таълимни оптималлаштириш ва бошқалар тажрибадан ўтди. Лекин бу педагогик воситалар айрим ўқитувчиларда самарали натижа берса ҳам, уни оммавий йўсинда таълим тизимига киритиб бўлмади.

Педагогик технологиянинг асосий моҳияти таълимда талабаларни қизиқтириб ўқитиш ва билимларни тўлиқ ўзлаштиришга эришишдир. Таълимда берилаётган билимларни талабаларнинг аксарият кўпчилик қисми пухта ўзлаштириши педагогик технология жорий этилишининг асосий мақсади ҳисобланади.

Педагогик технология асосида дарс ўтишда энг асосий талаб талабанинг ҳаётий тажрибаси аввал ўзлаштирган билимлари ва қизиқишлари асосида билим беришни кўзда тутади. Педагогик технология ўрганилаётган соҳа бўйича талабаларда билим етарлича бўлмаган ҳолда ҳам талабада салбий кечинмага ўрин қолдирмасликни, бу талабанинг айби эмаслигини тан олишни талаб этади. Фаоллик кўрсатилса, билимларни ўзлаштириб олишга талабаларда ишонч ҳосил қилиш тавсия этилади.

Мавжуд педагогика фанида дарс жараёнига оид берилган маълумотларда эътибор кўпроқ янги билимларни баён этиш,

уни мустаҳкамлаш ва натижасини ҳисобга олишга қаратилган. Билим беришда талабанинг аввалги билимлари, ҳаётий тажрибаси етарлича ҳисобга олинмаган. Дарс режасида аввал ўтилган мавзунини яқинлаштириб, янги мавзуга боғлаш таклиф этилган. Лекин шу янги ўтиляётган мавзу бўйича талабанинг билиминини аниқлаш, мавзуга хос бўладиган дастлабки маълумотларни бериш етарлича амалга оширилмаган.

Педагогик технология талабаларнинг ўрганилаётган соҳа бўйича билимларини эсга тушириш, жонлантириш янги билимни ўзлаштиришга асос бўлади деб кўрсатади. Билимлар ва тайёргарликни аниқлаш талабани фаоллаштириш ва билим ўзлаштиришга ижобий мотивни келтириб чиқаради. Мавзунини ўрганишга киришишда уни эркин суҳбат, мунозара, ақлий ҳужум ва бошқа шаклларда жонлантириш мумкин.

Педагогик технология таълим амалиётида унга даражада қўлланилади:

1. *Умумий педагогик даража.* Умумий педагогик (умумдидактик, умумтарбиявий) технология ўқув-тарбия жараёнининг яхлит тизимлилиги, маълум бир минтақа, ўқув юрти томонидан узлуксиз таълим тизимининг муайян бир босқичидаги технологиянинг умумий қонуниятлари, илмий-назарий асослари, тамойиллари, амалиётда қўлланишининг умумий хусусиятлари, шарт-шароитларини ифода қилади. Шу ўринда қайд этиш керакки, узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир босқичида таълим мазмунини орқали тегишли ўзига хос мақсад ва вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилганлиги сабабли, педагогик технология ҳам ўзига хос хусусиятга эга бўлади. Бу даражада педагогик технология педагогик тизим тушунчасига синоним ҳисобланади. Унинг таркибига таълим-тарбия жараёнининг мақсад ва вазифаси, мазмунини, восита ва методлари, тарбия жараёнининг объекти ва субъекти фаолиятининг алгоритмлари киради.

2. *Хусусий методик даражада* педагогик технологиянинг муайян бир предмет, курсни ўқитиш жараёнининг мақсад ва вазифаларини амалга ошириш мақсадида фойдаланиладиган

таълим мазмуни, ўқитиш воситалари, методлари ва шакллари-нинг мажмуаси тушунилади.

3. *Локаль (модуль) даражада* ўқув-тарбия жараёнининг маълум бир қисмининг хусусий дидактик ва тарбиявий мақсадини ҳал этишга қаратилган технология тушунилади. Унда ўқувчи-талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш, улар билимини назорат қилиш, шахсий фазилатларини шакллантириш каби масалалар кўзда тутилади.

Педагогик технологиянинг юқорида қайд этилган учта даражаси бир-бирини тўлдиради ва тақозо этади. Ўзбекистонда педагогик технология масалалари, асосан, таълим доирасида ўрганилмоқда. *Таълим технологияси деб*, ўқув-тарбия жараёнида ўқувчи мақомини ўзгартириш, янгилаш йўли билан маълумот мазмунини ва моделлаштириш даражалари – ўқув материаллари, ўқув предметига педагогик ишлов бериш, ўрганиладиган мавзунини ўқувчи-талабаларнинг реал билиш имкониятларига мослаштириш, таълим натижасини қабул қилинган эталон даражасига кўтариш ва баҳолашга оид усул ва воситалар, шунингдек, таълимнинг ташкилий шакллари тушунамиз. Таълим технологияси ўқув-тарбия жараёнинини бошқаришнинг ҳозирги етакчи принципи (субординация)ни чегаралайди, унда координация ўқитувчи ва ўқувчи-талаба фаолиятини ўзаро мувофиқлаштиришнинг етакчи принципига айланади. Координация таълимни ташкил қилиш, бошқариш ва назорат қилишнинг бош принципига айланганда ўқувчи-талаба таълим жараёнининг ўқитувчи билан тенг ҳуқуқли субъектига айланади, бунда таълим жараёнинини ўқитувчи ва ўқувчи-талаба биргаликда амалга оширади.

Ғарб мамлакатларидаги таълим технологиясининг бош ғояси дастурлаштирилган таълимга бориб тақалади. Дастурлаштирилган таълим асосчиларидан бири Беррес Фредерик Скиннернинг таъкидлашича, ўқувчи-талабаларнинг ўқув материаллари ва уни ўзлаштиришга оид хатти-ҳаракатлари (ўқувчи-талаба фаолияти) поғоналар (таълим босқичлари)га ажратилади, ҳар бир босқичда ўқув материалининг маълум бир қисми тўлиқ ўзлаштирилади, ўқув материалининг мазкур ўзлаштирилган

қисми текширилиб, кейинги қисмни ўрганишга ўтилади. Демак, педагогик технологиянинг асосий тамойили маълумот мазмунини тўлиқ ўзлаштириш тактикасидан иборат бўлиб, у даставвал дастурлаштирилган таълим назарияси ва амалиёти негизида пайдо бўлган эди.

Педагогик технология инсон онги, тафаккури билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб педагогик жараённи ифода этади. Унинг ўзига хос жиҳати – тарбия муаммосини ҳам қамраб олишидир. Демак, технология самарадорлиги инсон ўзининг кўпқиррали томонлари билан унда қанчалик тўлиқ намоён бўляпти, унинг психологик-касбий жиҳатлари, уларнинг келажакда ривожланиши (ёки пасайиши) қандай ҳисобга олиняпти, деган саволларнинг ечимига боғлиқ экан. Шу жиҳатдан олганда технология шахснинг ривожланиш босқичларини лойиҳалаштириш, ташҳислаш каби имкониятларга ҳам эга бўлади. Бу эса педагогнинг технологик жараён билан ишлаш қобилиятига боғлиқ.

Педагогнинг белгиланган ўқув-тарбия вазифаларини меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган талаблар асосида йўл қўйиладиган чегаравий кўрсаткичлар доирасида бажариш ҳолати ишлаш қобилияти деб аталиши мумкин. Демак, у ёки бу фан ўқитувчисининг маҳоратини аниқлашда унинг фаолияти давлат таълим стандартлари талабларига ва педагогик шартларга нечоғлик мос келиши назарда тутилади.

Педагогик нашрларда педагог фаолиятини баҳолаш учун қатор кўрсаткичлар тавсия этилади, жумладан:

- педагогик натижавийлик – педагог гуруҳида фан бўйича ўзлаштиришнинг ўртача қиймати;
- ўқитишнинг илмийлик даражаси – педагогнинг ўқув элементларини фан абстракцияси поғоналари бўйича тушунтириши;
- таълим мазмунини методик тайёрлаш – умумийлиги, изчиллиги, ҳаракатдалиги, ортиқча эмаслиги каби талабларнинг эътиборга олиниши;

➤ таълимда у ёки бу натижани қўлга киритиш йўллари-
дан самарали фойдаланиш – экстенсив ёки интенсив шароит-
да ва ҳоказо.

Умуман олганда, педагог учун асосий касбий-меъёрий кўрсаткич – бу биринчи навбатда ўз ҳолатини педагогик жараёнда бунёдкор сифатида ҳис этиши ва англаб етишидир. Педагог ўзининг иш фаолиятига хусусий касбий яроқлилигини, педагогик воқеликдаги ўз ўрнини баҳолай олмас экан, ундан ҳеч қачон ижодкорликни талаб қилиб бўлмайди. Демак, педагогик фаолиятга кириб келаётган ҳар бир инсон ўзининг унга мосланувчанлигини, шу касбга лаёқати, қизиқиши борлигини тўлиқ тасаввур этиши керак.

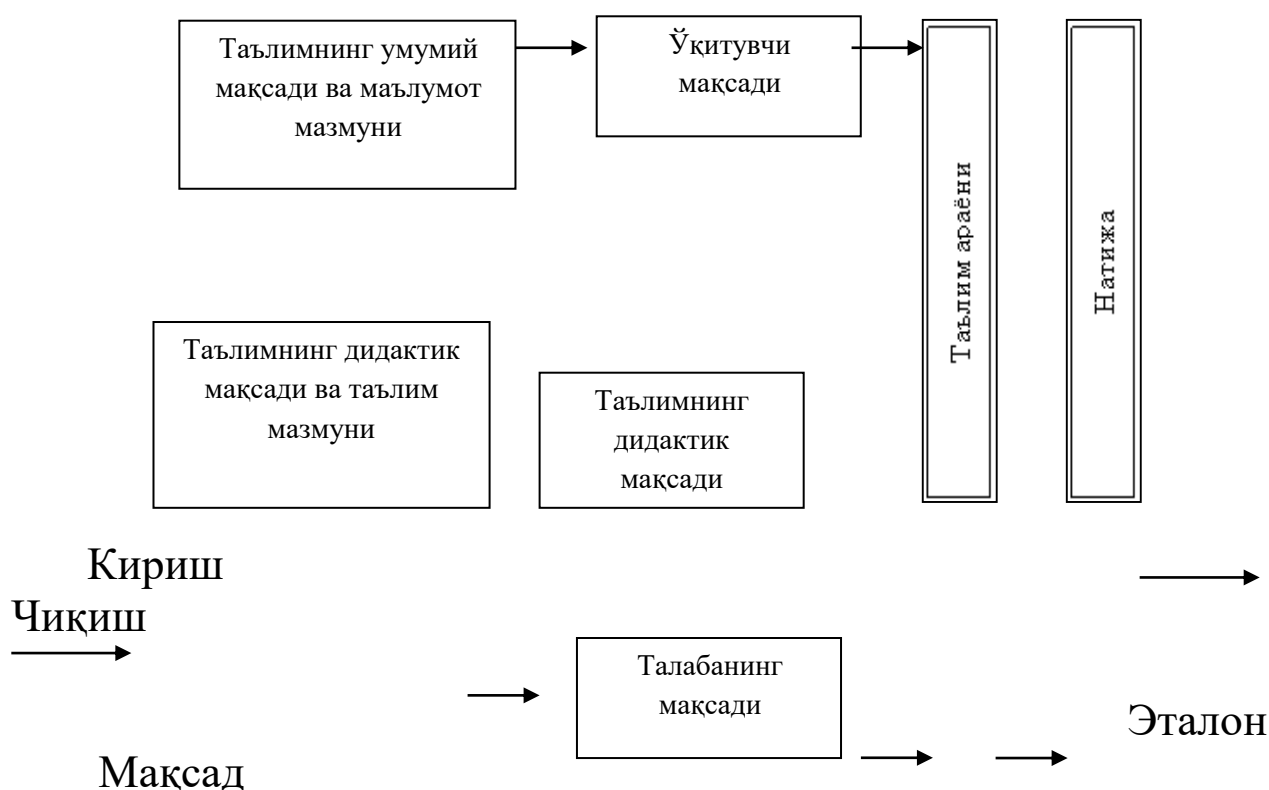
Таълим технологиясининг асосий мақсади ҳам, ўқув предметларини тўлиқ ўзлаштиришга мос келадиган таълим лойиҳасини яратишдир. Бундай лойиҳа ҳозирги замон психологияси, дидактикаси ва педагогик амалиётининг асосий ва илғор ғояларига таянган ҳолдагина яратилади.

Таълим – бошқариладиган жараён бўлиб, унинг натижаси, кўп жиҳатдан, тайёрланган дидактик лойиҳага боғлиқ. Дидактик лойиҳа эса таълим технологиясининг маҳсулидир. Ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини дидактик лойиҳага кўра бошқариш таълим технологиясининг педагогик асоси саналади. Ҳар қандай жараённинг бошланиши ва якуни мавжуд бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга оширишнинг ҳам кириш ва чиқиш нуқталари бор. Икки нуқта орасига жуда кўп нуқталарни жойлаштириш мумкин бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга ошириш ибтидоси билан интиҳосигача бўлган масофада таълимнинг самарали усуллари, воситалари кўп топилади. Бу ерда таълим технологияси энг самарали усул бўлиб, таълимнинг самарали шаклини танлашда ўқитувчига ёрдамга келади. Дидактик лойиҳани тайёрлаш ва уни амалга ошириш жараёнлари 4-чизмада келтирилган.

Демак, чизмадан кўринадикки, мақсаддан эталонга етиб келгунча ўқитувчи ва талаба онги жуда кўп ҳодисалар билан учрашади. Таълимга технологик ёндашиш – бу маълумот ва таълим мазмунини атрофлича таҳлил қилиш йўли билан ўқув-

тарбия жараёнининг умумий, хусусий мақсадларини таҳлил қилиш, ўқитувчи ва талаба мақсадларининг учрашган нуқта-ларида (ўқитиш мақсади, ўқиш мақсади) таълимнинг дидактик мақсадини белгилаш асосида таълимни лойиҳалаш ва амалга ошириш йўллари билан мўлжалдаги эталонга эришишдир.¹ Умуман, таълим технологияси ҳақида гап кетганда ўзаро дахлдор қуйидаги ҳодисаларни бир-биридан фарқлашга эҳтиёж туғилади: таълимни дидактик лойиҳалаш; лойиҳани амалга ошириш; таълимнинг жорий ва оралиқ натижасига кўра дидактик лойиҳага тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш; таълимни такрорлаш ва якуний назоратдан иборат. Бу ҳо-дисаларнинг биринчи ва иккинчиси анъанавий таълим тажри-басида ҳам учрайди. Таълим технологиясининг анъанавий таълим тизимидан фарқи шундаки, таълим натижаси ва унинг эталон даражасида бўлиши доимо ўқитувчи ҳамда ўқувчи-талабанинг диққат марказида туради.

4-чизма

¹ Розиков О, Огаев С. ва бошқалар. Таълим технологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1999. 11-бет.

Ўқитувчи таълим натижасини тез-тез текшириб, ўқувчи-талабаларни ўзлари эришган ютуқлардан огоҳ қилиб туради ва талабалар ўзлари эришган ютуқ ва камчиликларни англаб, ютуқларини янада кўпайтиришга, камчиликларини эса бартараф этишга ҳаракат қилади. Талабалар таълимнинг зарурийлигини, улар таълим жараёнининг ҳақиқий субъектига айланган пайтида сезишади.

Демак, мақсаддан эталонга етиб келгунча ўқитувчи ва ўқувчи-талаба онги жуда кўп ҳодисалар билан учрашади. Таълимга технологик ёндашиш – бу маълумот ва таълим мазмунини атрофлича таҳлил қилиш йўли билан ўқув-тарбия жараёнининг умумий, хусусий мақсадларини таҳлил қилиш, ўқитувчи ва ўқувчи-талаба мақсадларининг учрашган нуқталарида (ўқитиш мақсади, ўқиш мақсади) таълимнинг дидактик мақсадини белгилаш асосида таълимни лойиҳалаш ва амалга ошириш йўллари билан мўлжалдаги эталонга эришишдир. Умуман, таълим технологияси ҳақида гап кетганда ўзаро дахлдор қуйидаги ҳодисаларни бир-биридан фарқлашга эҳтиёж туғилади: таълимни дидактик лойиҳалаш; лойиҳани амалга ошириш; таълимнинг жорий ва оралиқ натижасига кўра дидактик лойиҳага тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш; таълимни такрорлаш ва якуний назоратдан иборат. Бу ҳодисаларнинг биринчи ва иккинчиси анъанавий таълим тажрибасида ҳам учрайди.

Таълим технологиясининг анъанавий таълим тизимидан фарқи шундаки, таълим натижаси ва унинг эталон даражасида бўлиши доимо ўқитувчи ҳамда ўқувчи-талабанинг диққат марказида туради. Ўқитувчи таълим натижасини тез-тез текшириб, ўқувчи-талабаларни ўзлари эришган ютуқлардан огоҳ қилиб туради ва ўқувчи-талабалар ўзлари эришган ютуқ ва камчиликларни англаб, ютуқларини янада кўпайтиришга, камчиликларини эса бартараф этишга ҳаракат қилади. Ўқувчи-талабалар таълимнинг зарурийлигини, улар таълим жараёнининг ҳақиқий субъектига айланган пайтида сезишади.

Таълим технологияси бўйича қилинадиган ишлар икки қисмдан иборат: таълим лойиҳасини тайёрлаш ва лойиҳани амалга ошириш.

1. Таълим лойиҳасини тайёрлаш. Лойиҳа ўқитувчи ёки эксперт аъзолари туза олиш фаолиятининг маҳсули бўлиб, қатор умумий хусусиятларга эга. Лойиҳа асосида ўқитувчи ва ўқувчи-талабаларнинг келажакда биргаликда амалга оширадиган фаолияти ётади.

Таълим лойиҳаси маълумот мазмунини давлат стандартлари талаблари асосида таҳлил этишдан бошланади. Таҳлил маълумот мазмуни элементлари (билимлар, кўникма ва малакалар, ижодий фаолият тажрибаси, муносабатлар) дастурларда қандай берилганлиги, дарсликларда қандай акс эттирилганлигига қаратилади. Кейин таълим мазмуни ўрганилади, у ёки бу мавзунини ўрганишдан кўзда тутилган мақсад, таълимнинг дидактик мақсади, ўқитувчи ва ўқувчи-талабалар мақсади, мақсадларни амалга ошириш ва ҳисобга олиш варақалари, бериладиган уй вазифалари миқдори, мавзулар бўйича ўтказиладиган тест саволлари, рейтинг назорати босқичлари, эталон даражасида ўзлаштириш усули олдиндан белгилаб қўйилади. Бу ишларнинг барчаси онгда таълим моделини яратишга олиб келади.

2. Таълим лойиҳасини амалга ошириш. Таълим лойиҳаси бевосита таълим шароитида амалга оширилади. Бу жараёнда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратилади:

- ўрганилаётган мавзу бўйича мақсад, вазифалар билан ўқувчи-талабаларни олдиндан таништириш, муаммо, топшириқларни, шунингдек, уй вазифалари, мустақил бажариладиган ишларни, уларни бажариш тартиби, пайтини эълон қилиш, мавзунини тўлиқ ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар бериш, ўзлаштириш меъёрларини айтиб бериш;

- ўқувчи-талабаларни фаол, мустақил фаолиятга рағбатлантириш, улар диққатини бўлим ёки мавзу мазмунига тортиш, уни қандай ўрганиш зарурлигини айтиб бериш, билишга қизиқиш уйғотиш, ўқиш-ўрганишга ҳавас, муаммоларни бажаришга эҳтиёж уйғотиш, эмоциялар, тафаккур ҳодисалари, билимларни ўқув ҳолатларига татбиқ этиш йўллари орқали мавзу

бўйича маълумотлар тўплаш, тўпланган маълумотлар юзасидан жорий назоратни ташкил этиш, мавзуни тўлиқ ўзлаштиришга оид ўзгариш, қўшимча, тузатишларни белгилаш;

- бўлим ёки мавзу бўйича тўпланган билимларга ишлов бериш.

Таълим жараёни стохастик характерга эга. Унда кутилган ва кутилмаган, режалаштирилган, фавқудлодда ва тасодифий ҳодисалар ҳам учраб туради. Ўрганилган билимларга ишлов бериш жараёнида ҳам жорий назорат натижаларига асосланиб лойиҳага янги ўзгариш, қўшимча ва тузатишлар киритилади;

- бўлим ёки мавзу бўйича умумий хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосаларни мураккаб ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш, оралиқ назорат натижаларига кўра мавзу ёки бўлим бўйича ахборот тўплаш, тўпланган ахборотларга ишлов бериш жараёнларида ўқувчи-талабалар эришган ютуқларни таҳлил қилиш, ўқувчи-талабаларнинг билим ва малакаси, ижодий фаолият тажрибасидаги камчиликларини кўрсатиш, гуруҳдаги ҳар бир ўқувчи-талабага якуний назоратгача бажариладиган қўшимча топшириқларни бериш, уларни ўқув материаллини янада атрофлича ўзлаштиришга рағбатлантириш;

- якуний назоратнинг асосий вазифаси ўқувчи-талабаларнинг маълумот ва таълим мазмуни элементларини эталон даражасида ўзлаштиришларини аниқлаш, эталон даражасидан паст ўзлаштирган ўқувчи-талабаларни огоҳлантириш, қўшимча топшириқлар бериш кабилардан иборат.

Замонавий педагогик технология таълим мақсадини аниқ ўрнатишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражасини профессор Н.Сайидахмедов қуйидаги мезонлар асосида алоҳида ажратиб кўрсатган.¹

1. Ташҳисланувчан ўрнатилган мақсад – ўқувчи-талаба томонидан дидактик, жараён маҳсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, амаллар ва фаолият турлари.

¹ Н.Сайидахмедов. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003.

2. Таълим мазмунини ўқув элементлари ёрдамида баён қилишда абстракция поғоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши.

3. Ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг дидактик жараён тузилмасига мослиги.

4. Ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усулларининг жорий этилиши.

5. Ўқитувчининг қоидабоп (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши.

6. Ўқувчи-талаба ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий, касбий моҳият ва бошқалар).

7. Ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Шундай қилиб, юқорида берилган кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, амалда жорий этилиши эса педагогни юқори малакали мутахассисга айлантиради, ўқувчи-талабанинг нуфузини ҳам бирмунча оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

Ахборот тизимлари ва технологиялари йилдан-йилга кишилиқ фаолиятининг турли соҳаларида янада кенг қўлланилиб боришмоқда. Уларни яратиш, ишга тушириш ва кенг қўллашдан мақсад — жамият ва инсон бутун ҳаёт фаолиятини ахборотлаштириш борасидаги муаммоларни ҳал этишдир.

Жамиятни ахборотлаштириш деганда инсон фаолиятининг барча ижтимоий аҳамиятга эга булган соҳаларида бойитилган билимлар, ишончли ахборотлар билан тўлиқ ва ўз вақтида фойдаланишни таъминлашга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ҳамма жойларда татбиқ, этиш тушунилади. Бундан шу нарсга назарда тутилмоқдаки, замонавий ахборот тизимлари ва технологияларини ҳамма жойга татбиқ, этиш қабул қилинажак қарорлар самарасини оширади. Бу фақат миллий иқтисод ривожланишининг иқтисодий кўрсаткичлари ўсишинигина эмас,

балки айни пайтда ишлаб чиқаришни ривожлантириш, янги иш жойларини ташкил этиш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга йуналтирилган фундаментал ва амалий фанларда сифатли илмий ютуқларга эришишни ҳам таъминлайди.

Янги ХХІ асрда мамлакатларнинг миллий иқтисоди глобаллашиб, ахборотлашган иқтисод шаклига айланмоқда. Яъни миллий иқтисоддаги ахборот ва билимларнинг тутган ўрни тобора юксалмоқда ва улар стратегик ресурсга айланган. Дунёда жамғарилган ахборот ва билимларнинг 90%и сўнгги 30 йил мобайнида яратилган. Ахборот ва билимлар ҳажмининг кундан-кунга ортиб бориши миллий иқтисоднинг барча соҳаларида, жумладан, таълимда ҳам ахборот-коммуникациялар технологияларидан кенг кўламда самарали фойдаланишни талаб этмоқда.

Ахборот худди анъанавий ресурслар каби излаб топиш, тарқатиш мумкин бўлган ресурсга айланди. Ушбу ресурснинг фойдаланадиган умумий ҳажми келгусида давлатларнинг стратегик имкониятини, шунингдек мудофаа қобилятини ҳам белгилаб беради, дейишга жиддий асос бор.

Ахборот ресурсларини оқилона ташкил этиш ва фойдаланишда улар меҳнат, моддий ва энергетик ресурслар эквиваленти сифатида намоён бўлади. Айни пайтда ахборот — бу бошқа барча ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланиш ҳамда уларни асраб-авайлашга кўмаклашувчи ягона ресурс туридир.

Шундай қилиб, ахборот ресурслари замонавий ахборотлашган жамиятда ишлаб чиқаришнинг асосий қисми бўлибгина қолмай, балки улар миллий даромад манбаи сифатидаги товар ҳамдир.

ХХІ асрга келиб инсоният тарихида илк бор саноати ривожланган мамлакатлар ишлаб чиқаришида ахборот иш қуролига айланди. Моддий ишлаб чиқариш соҳасидан меҳнат ресурсларининг оғишмай ахборотлар соҳасига ўтиб бориши тенденцияси тобора яққол сезилмоқда. Бунинг асосий сабаби шундаки, ишлаб чиқариш суръати ўсиши ва ривожланиши жараёнида қарорлар қабул қилиш ҳамда бошқариш учун зарур бўлган

ахборот ҳажми ошиб бораяпти. Бу ўсиш аввало, иқтисодий, техник, илмий, технологик ва ижтимоий тизимлар ва жараёнларда намоён бўлмоқда.

Ахборот танқислиги билан боғлиқ, бўлган бошқарув хатолари жуда қимматга тушади.

Айни пайтда, бошқарув ва ишлаб чиқариш самарадорлиги, илғор технологияларни ишлаб чиқиш ва фойдаланиш бўйича энг кўп ахборотга эга бўлган тизим ютиб чиқмоқда.

Мутахассислар, биринчи галда муҳандис-педагогларнинг ахборотга эркин кириб боришини саноат ривожланиши шароитида бозор иқтисоди самарадорлигининг асосий шартларидан бири деб ҳисоблайди. Уларнинг фаолияти ва жамият ишлаб чиқаришининг асосий соҳалари у ёки бу маънода ахборот билан боғлиқ, бўлиб, иш билан банд бўлганларнинг 40-60%ини ташкил этади. Ахборот хизматлари жаҳон ялпи ижтимоий маҳсулоти ва миллий даромадининг 10%ини ташкил қилмоқда. Шунинг 90%и АҚШ, Япония ва Ғарбий Европа ҳиссасига тўғри келади.

Ахборот интеллектуал фаолиятнинг муҳим маҳсулоти саналади. Саноати ривожланган барча мамлакатларда ушбу маҳсулотларни ўз фойдаланувчиларига етказишнинг “усуллари ва воситалари”ни ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш жадал суръатларда олиб борилмоқдаки, бу ахборот тизимлари ва технологиялари саноатини яратишда ўз аксини топган.

Ахборот технологиялари индустриясининг юзага келиши уларнинг ахборот жамиятини яратишни қандай таъминлашига боғлиқ. Ахборот технологиялари индустрияси ахборот маҳсулотлари ва воситаларини ишлаб чиқаради ҳамда истеъмолчиларга етказди. Ахборот маҳсулотлари деганда аввало, анъанавий йўл билан ёки электрон техника ёрдамида олинган турли билимлар соҳаси, шунингдек, маълумот ва ахборотнинг бошқа шакллари тушунилади.

Шахсий компьютерларнинг оммавий равишда ишлаб чиқарилиши айниқса ахборот технологиялари саноати учун кенг имкониятлар очиб берди. Шахсий компьютерлар инсон фаолиятининг деярли барча соҳаларига кириб борди ва мутахассисларнинг билимлар манбаига кириб бориши ҳамда уни бево-

сита қайта ишлаш жараёнида қатнашиш имкониятини кенгайтирди.

Ахборот-коммуникациялар технологияларини таълим тизимида қўллашда шахсий компьютернинг тутган ўрни ошиб бормоқда. 2000 йилда АҚШда 1000 кишига 500 та компьютер тўғри келган бўлса, ахборотлашган иқтисод ҳали кириб бормаган мамлакатларда аҳвол анча жиддий. Яъни Бразилияда — 24, Россияда — 31, Туркияда — 20, Ҳиндистонда эса — бу рақам 3 тага тўғри келмоқда. Интернет орқали савдо-сотиқ, қилиш кундан-кунга ортиб бораёпти, жумладан АҚШда шахсий компьютер Интернет тизимига уланган оилаларнинг 47%и электрон магазинлардан товарлар сотиб олишмоқда. Ахборотлашган иқтисод янги иш ўринларини барпо этмоқда. Хизматчилар ўз иш жойини АҚШда ўрта ҳисобда 4 йилда, Европада эса 8 йилда алмаштиради. Бундай шароитда узлуксиз таълимни ахборот-коммуникациялар технологияларисиз йўлга қўйиб бўлмайди.¹

Ахборот технологиялари ривожланиши бевосита иқтисодий объектларнинг ахборот тизимларидан фойдаланиши билан боғлиқ. Замонавий ахборот технологиялари раҳбарларга, мутахассисларга, техник ходимларга ахборотни қайта ишлаш ва қарорлар қабул қилишда ҳамда тўлиқ ва ишончли бўлган замонавий ахборот тизимини яратишда кўмак беради.

Ахборот технологиялари маълумотларни қайта ишлашнинг мустақил тизими сифатида ҳам, функциявий таркибий қисм сифатида ҳам ишлайди ва янада йирик тизим доирасида бошқарув жараёнини таъминлайди. Бундай тизимлар қаторига саноат корхоналари, фирмалар, корпорациялар, молия-кредит ва тижорат-савдо ташкилотлари, ишлаб чиқариш ва хўжалик жараёнларининг автоматлаштирилган бошқариш, илмий тажрибалар, иқтисодий-математик модели, маълумотларни қайта ишлаш тизими, кутубхона хизмати ва бошқа бир қатор соҳалар киради.

Жаҳонда таълим тизими тезкор суръатларда тараққий этиб бормоқда. Мисол учун Голландияни олиб қарайдиган бўлсак, юқори савияга эга бўлган битирувчилар ишсиз қолмоқда. Шунинг

¹ С.С.Ғуломов ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. — Т.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

учун ҳам етказаётган кадрларимизга бўлган талаб даражасини яқиндан ўрганишимиз керак. Агар ички бозоримизда бундай кадрларга эҳтиёж бўлмаса, Интернет орқали ташқи бозорда уларга бўлган талабни қидириб топишимиз зарур. Шунитак таъкидлаб ўтиш керакки, АҚШ университетларидаги профессорларнинг 85%ини ҳиндистонликлар ташкил қилади. Уларнинг ушбу ютуқларга эришишини аввало аниқ фанларни чуқур билиши, чет тилларини мукаммал ўрганганлиги ва ахборот-коммуникациялар технологияларини миллий иқтисод ва таълим соҳаларида самарали қўллай билиши билан изоҳлаш мумкин.

Ҳозирги кунда нафақат таълим соҳасига, балки миллий иқтисоднинг барча тармоқларига Интернет, электрон тижорат, электрон бизнес, виртуал тижорат, виртуал таълим, масофавий ўқитиш, виртуал стенд технологиялари кенг қўламда кириб келмоқда.

Шундай қилиб, бугунги кунда ахборот-коммуникациялар технологияларининг ҳаётимиз барча жабҳаларига кириб келиши, айниқса иқтисодиёт, касбий таълим, бизнес ва узлуксиз таълимни йўлга қўйиш механизмларини тубдан ўзгартириб юбормоқда. Шунитак таъкидлаш керакки, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашиб бораётганида Интернет орқали таълим хизматларини таклиф этиш борасида меҳнат бозорининг ҳажми чексиздир.

5. Муаммоли таълим технологияси ва унинг мақсади, вазифаси

Олий ўқув юртларида ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишнинг муҳим шарти мазкур жараёнга тизимли ёндашув саналади ва ўқитувчиларга қуйидаги дарс турлари тавсия этилади:

1.Маъруза (кириш маърузаси, мавзули маъруза, умумлаштирувчи маъруза) машғулотлари.

2.Семинар (билимларни мустаҳкамловчи, янги билимларни мустақил эгаллашга мўлжалланган) дарслари.

3. Модулли дарс.

4. Муаммоли (ақлий ҳужум) дарслар.

5. Мунозарали (илмий мунозара ва эркин фикрлаш) дарслар.

6. Дидактик-ўйинли (сюжетли-ролли, ижодий, ишбилармонлар, конференциялар, ўйин машқлар) дарслар.

7. Синов (дидактик карточкалар, тест топшириқлари, ўзаро назорат варағи ёрдамида ЭХМ назорат дастурлари воситасида ўтказиладиган) дарслари.

Мазкур дарсларнинг ўзига хос жиҳати дарс давомида вужудга келтирилган муаммоли вазиятларга асосланади.

Муаммоли таълим дейилганда, ўқитувчи раҳбарлигида муаммоли вазият юзага келтирилиб, мазкур муаммо ўқувчи-талабаларнинг фаол мустақил фаолияти натижасида билим, кўникма ва малакаларни ижодий ўзлаштириш ва ақлий фаолиятни ривожлантиришга имкон берадиган таълим жараёнини ташкил этиш назарда тутилади. Шунингдек, муаммоли ўқитишнинг моҳиятини ўқитувчи томонидан ўқувчи-талабаларнинг ўқув ишларида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқув вазифаларини, муаммоларини ва саволларини ҳал қилиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича уларнинг билиш фаолиятини бошқариш ташкил этади. Бу эса билимларни ўзлаштиришнинг илмий-тадқиқот усулини юзага келтиради.

Муаммоли таълимнинг муваффақияти қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Ўқув материални муаммолаштириш;
2. Ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш;
3. Таълим жараёнини ўйин, меҳнат фаолияти билан уйғунлаштириш;
4. Ўқитувчи томонидан муаммоли методлардан ўз ўрнида самарали фойдаланиш кўникмасига эга бўлиш;
5. Муаммоли вазиятни ҳал этиш юзасидан муаммоли саволлар занжирини тузиш ва мантиқий кетма-кетликда ўқувчи-талабаларга баён этиш.

Муаммоли методлар муаммоли вазиятларни вужудга келтириб, ўқувчи-талабаларнинг муаммони ҳал этиш, мураккаб саволларга жавоб топиш жараёнида алоҳида объект, ҳодиса ва

қонунларни таҳлил қилиш кўникмалари ва билимларни фаоллаштиришга асосланган фаол билиш фаолиятини тақозо этади.

Муаммоли вазият муайян педагогик воситаларда мақсадга мувофиқ ташкил этиладиган ўзига хос ўқитиш шароитида юзага келади ҳамда ўрганилган мавзулар хусусиятларидан келиб чиқиб, бундай вазиятларни яратишнинг махсус усулларини ишлаб чиқиш зарур. Ўқитишда муаммоли вазият шунчаки “фикр йўлидаги кутилмаган тўсиқ” билан боғланган ақлий машаққат ҳолати эмас, балки у билиш мақсадлари махсус тақозо қилган ақлий таранглик ҳолатидир. Бундай вазият негизида аввал ўзлаштирилган билим излари ва янги юзага келган вазифани ҳал қилиш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади. Бунда ҳар қандай машаққат муаммоли вазият билан боғлиқ бўлмаса, яъни янги билимлар аввалги билимлар билан боғланмаса, ақлий машаққат муаммоли бўлмайди. Муаммоли вазият ҳар қандай фикрлаш машаққатларидан фарқ қилиб, унда ўқувчи-талаба машаққат талаб қилган тушунча ёки фактнинг унга аввал ва айни вақтда маълум бўлган вазифа, масала бўйича ички, яширин алоқаларини англаб етади.

Муаммоли вазиятнинг белгилари қуйидагилардир:

- ўқувчи-талабага нотаниш бўлган фактнинг мавжуд бўлиши;

- вазифаларни бажариш учун талабага бериладиган кўрсатмалар, юзага келган билиш машаққатини ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдорлиги.

Муаммоли вазиятларни ҳал этишда ўқитувчи ўқувчи-талабалар фаолиятини фикр юритишнинг мантикий операциялари: таҳлил, синтез, таққослаш, аналогия, умумлаштириш, таснифлаш ва хулоса ясашга йўналтиради.

Муаммоли вазиятлардан ўқув жараёнининг барча босқичларида: янги мавзу баёни, мустаҳкамлаш ва билимларни назорат қилишда фойдаланиш мумкин. Муаммоли вазиятлар тизими муваффақиятли яратилган ҳолларда мазкур мавзунини муаммоли дарс шаклида ўтиш тавсия этилади. Ўқитиш жараёнига муаммоли дарсларни қўллаш учун ўқитувчи қуйидаги масалаларни ҳал қилиши керак бўлади:

- ўқув дастури бўйича қайси мавзуларни муаммоли дарс шаклида ўтиш мумкинлигини;

- мавзу матнидаги масалалар бўйича муаммоли вазиятни келтириб чиқарадиган саволлар, топшириқларни аниқлаш, бунда дидактиканинг илмийлик, системалилик, мантиқийлик, кетма-кетлик, изчиллик принципларига амал қилиши;

- ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш ва бошқаришни таъминлайдиган восита ва усулларни аниқлаши, улардан ўз ўрнида ва самарали фойдаланиш йўллариини белгилаши зарур.

Ўқитувчи ўрганилаётган боб ва мавзуларнинг дидактик мақсади, таълим мазмунидан келиб чиққан ҳолда юқори самара берадиган машғулот турини белгилайди, ўқув йили бошидан тақвим мавзуларни режалаштиради.

Олий ўқув юртларида замонавий таълим технологияси – бу муаммоли ўқитиш, тадқиқ этиб, муаммони ҳал этишдир. Таълим технологияси эса, ривожланаётган таълим жараёнини, муаммоли ўқитиш вазифасини фаол ўрганиш жараёнини рағбатлантириш, тадқиқот ишларини олиб бориш ва тафаккур этиш усулини тарбиялашдан иборатдир. Муаммоли ўқитиш жараёни шахснинг ижодий фаолиятини тарбиялаш мақсадларига мос олий ўқув юртлари иш амалиётида муаммоли ўқитиш билан биргаликда иллюстрацияли тушунтириш технологияси, ахборот-маълумот технологияси ва дастурлашган таълим технологияси кабилардан кенг фойдаланилади.

Муаммоли ўқитиш жараёнида ўқувчи-талабанинг мустақиллик роли репродуктив ўқув усуллариға солиштириб қараганда анча самарали бўлади. Муаммоли ўқитишнинг мақсади ўқувчи-талабалар билан ишлаш жараёнида таълим-тарбия масалалари, муаммо ва саволларига жавоб қидириш, уларни ҳал этиш йўллари билан янги билимларни ўзлаштиришни, ўқувчи-талабалар ўқув фаолиятида муаммоли вазиятларни вужудға келтириш ва ҳал этиш бўйича ўқитувчи (педагог)лар уларда қизиқиш уйғота олишдан иборат.

Профессор Н.Н.Азизхўжаева муаммоли вазиятнинг маъносини қуйидагича таърифлаган, яъни муаммоли вазият ўқувчи-

талабаларга маълумотлар, билимлар билан янги далиллар, ҳодисалар, вазиятлар орасидаги диалектик қарама-қаршиликлар бўлиб, уларни тушуниб олиш учун илгари олган билимларининг етишмаслигидир. Бу қарама-қаршиликлар (тушунмовчиликлар) ижодий билимларни ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи куч бўлиб хизмат қилади.¹

Таълим жараёнида муаммоли вазият хусусияти қуйидагилардан иборат:

- ўқувчи-талабалар учун номаълум янгиликнинг мавжудлиги;
- муаммоларни ўзлари ҳал этишлари;
- шахсий қизиқиш ва эҳтиёжлари юзага келган тушунмовчиликларни ўзлари ўрганишга ҳаракат қилишлари;
- нима номаълум эканлигини билиб, маъносини тушуниб, уни ҳал этишга интилиш кабилар.

Юзага келган муаммоларни таҳлил қилиб фикр юритиш, ўқувчи-талабаларнинг мустақил ақлий фаолиятини ривожлантиришнинг муҳим талабларидандир. Бундай фикр юритиш ўқувчи-талабани шу нарсани англай олмаганлигини тушуниб етиб, бу гапнинг маъносига жиддий равишда эътибор беришга қаратади.

Муаммоли таълимни ташкил этиш ва олиб боришда ўқитувчи ўзининг таълим-тарбия беришдаги фаолиятини аниқ тушуниб, етиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўқувчи-талабаларга тайёр фикр бермай, балки уларнинг изланишига тўғри йўналиш бериши лозим. Ўқувчи-талабалар машғулотларда ва кундалик ҳаётда учрайдиган воқеа, хабар, ҳодиса ва турли далилларни ўзлари таҳлил қилиб, мустақил фикрга эга бўлишни мақсад қилиб қўйишлари керак. Шунингдек, Олий ва ўрта махсус ўқув юртларидаги муаммоли таълим ўқувчи-талабаларнинг изланиш фаолияти, билим ва малакаларни чуқур эгаллаб олишини, теvarак-атрофдаги ўзгаришларга бўладиган қарашига катта ижобий таъсир кўрсатиш имкониятини ҳам яратиб беради.

¹ Н.Н.Азизхўжаева. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2003.

Ўқитувчи муаммоли таълим тизимида ўқувчи-талабалар ўқув-изланиш фаолиятини шундай ташкил этадики, уларнинг диққат-эътибори юзага келган қийинчилик ва камчиликларни ҳал этишга, турли ахборотларни мустақил таҳлил қилишга, ечимини топиш, умумлаштириш ва хулосалар чиқаришга, олган билим ва малакаларини кейинги дуч келадиган вазиятларда қўллай олишга қаратилган бўлиши лозим. Демак, бунинг натижасида ўқувчи- талабаларда мустақил фикр юритиш, билим олиш, янгидан-янги мақсадларни олдига қўйиш, янгича фикрлаш йўлларига ўрганиш ҳамда тафаккурининг ривожланиш қобилиятининг шаклланишига имкон беради. Ўқувчи-талабалар муаммоли таълим жараёнида ўқув материалларини ўрганишлари, тегишли маълумотларни мустақил таҳлил қилишлари, берилган ўқув масалаларини фаразларини олдинга суриб, уларни исбот қилиш йўллари билан ечишлари, таълим жараёнини ўзлаштиришга ақл билан ҳаракат қилишлари уларнинг интеллектуал фаолиятларини оширади.

Муаммоли дарсларда ўқитувчининг фаолияти, аввало мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда ўқув муаммоларини аниқлаш, муаммоли вазиятлар тизимини яратиш, ўқувчи-талабалар олдига ўқув муаммоларини юқори илмий ва методик савияда қўйиш, дарсда мазкур ўқув муаммоларидан самарали фойдаланишга эришиш, ўқувчи-талабалар фаолиятини муаммоларни ҳал этишга йўналтиришдан иборат бўлади.

Ўқувчи-талабаларнинг фаолияти муаммоли вазиятларни идрок этиш, ҳал қилиш усуллариини излаш, муаммони таҳлил қилиб, тахминларни илгари суриш, тахминларни илмий, мантикий нуқтаи назардан асослаш, тахминларни текшириш ва хулоса чиқаришдан иборат бўлади.

Ҳозирги замон муаммоли дарсларнинг дидактик мақсади қуйидагилардан иборат:

➤ Ўқув муаммоларини ҳал этишда ўқувчи-талабалар томонидан аввал ўзлаштирган билимларини ижодий қўллаб, янги билимларни эгаллаш кўникмаларини;

➤ Билимларни ижодий ўзлаштириш ва амалда қўллаш малакаларини;

➤ Изланувчанлиги, қизиқиши, мотивлари, мантикий тафаккури, ижодий фаолияти, ақлий камолоти, заковатини ривожлантиришдан иборат.

Муаммоли машғулотда муаммоли вазият бўлиши назарда тутилади ва у анъанавий дарснинг ҳамма босқичларини ўз ичига олади: уй вазифасини текшириш, махсус оғзаки машқлар, ўқувчи-талабалар олдига дарс мақсадини қўйиш, янги ўқув материални тайёрлаш ва уни ўрганиш, янги ва илгари ўрганилган материални боғлаб мустаҳкамлаш, машғулотни якунлаб, уйга вазифа бериш кабилар. Муаммоли машғулотларда янги ўрганилаётган қонун-қоидага оид фактлар тўплаш, уларни бир-бири билан таққослаш ва таҳлил қилиш, билимларни ўрганиш ва мустаҳкамлаш жараёни параллел равишда олиб борилади.

Таълимда муаммоли ўқитишнинг уч шарти мавжуд:

1. Муаммоли таълимни ташкил этишда ўқув материалларини тизимли, тартиб билан ривожлантириш.

2. Вазифа берилганда уни ечиш усуллари танлаш имкониятини бериш.

3. Ўқувчи-талаба билим олишни мақсад қилиб қўйиши ва мақсадига эришиши учун ўз билимини тўғри баҳолай олиши.

Таълим жараёнида муаммоли вазиятни юзага келтиришда бир қатор дидактик мақсадлар ҳам кўзда тутилади, яъни;

➤ ўқувчи-талабалар диққати ўқув материалга тортилади;

➤ ўқувчи-талабаларда фанга нисбатан қизиқиш уйғотиш;

➤ уларни ўзлаштириш фаолиятини жонлантириш;

➤ уларнинг олдига ақлий фаолиятни ривожлантирувчи масалаларни қўйиш;

➤ ўқувчи-талабалар ўрганиши зарур бўлган билимлар етарли даражада эмаслигини далилларга асосланган ҳолда кўрсатиш;

➤ ўқув материалларини таҳлил этишга ўргатиш;

➤ ўқитишдаги муаммоларни ҳал этишнинг йўл-йўриқларини топишда уларга кўмак бериш.

Таълим жараёнида муаммоли вазиятлар бир неча турга бўлинади:

1. Ўқувчи-талабалар ўз олдиларида турган масаланинг ечимини топа олмайди, муаммоли савол юзага келганда унга ўз вақтида жавоб бера олмайди, янги мавзунини тушунишда қийинчиликларга дуч келади.

2. Ўқувчи-талабалар олдин эгаллаган билимларини янги шароит ва вазият юзага келганда қўллай олмайди.

3. Уларнинг муаммони назарий йўл билан ҳал этиш ва бутанланган усулни амалга ошириши ўртасида қарама-қаршиликлар вужудга келади.

4. Ўқувчи-талабалар амалда бажарган топшириқ натижалари билан ўзларининг назарий жиҳатдан тушуниб етишлари ўртасида билимларининг етишмаслиги ҳам муаммоли вазиятлар юзага келишига олиб келади.

Таълим жараёнида муаммоли ўқитиш самарали, мақсадга мувофиқ бўлиши учун уни ўқув жараёни, ўқув-тарбия ишлари асосининг бир қисмига айлантириш зарур. Муаммоли таълим ёрдамида талабаларда ўқув муаммолари ва мутахассислик масалаларини ечишга тадқиқий ёндашиш, мустақил тарзда ўрганиш маҳоратини шакллантиришни тарбиялайди.

Шундай қилиб, муаммоли таълим ўқувчи-талабалар билим тизимлари ва ақлий ҳамда амалий фаолиятларида самарали ўзлаштиришга ёрдам беради, ўзлаштирган янги билимларидан келажақдаги вазиятларда унумли фойдалана олишни, таълим муаммоларини еча билиш, мустақил изланишга ўргатиш, ижодий тажрибага эга бўлиш ва уни ривожлантириш, таълим жараёнининг вазифаларини таҳлил қилиш, муаммоли таълимни аниқлаш имкониятларини очиб беради.

6. Касбий фанларни ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти ва зарурати

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов алоҳида таъкидлаганларидек, “Биз мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси

бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётда нечоғлик фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак”. Шу сабабли ҳам биринчи навбатда таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан, бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил қилувчи – ижодий фаолият тажрибаси, теварак-атрофга муносабатларни ҳам киритиш ғояси кун тартибига кўндаланг қилиб қўйилди.

Бизнингча, бу ғояни ижтимоий ҳаётнинг қуйидаги компонентлари орқали рўёбга чиқариш мумкин:

- фаолият турлари (моддий, амалий ижтимоий, маънавий);
- ижтимоий онг шакллари (ахлоқ, санъат, сиёсат, фалсафа, фан ва бошқалар);
- ижтимоий муносабатлар тизими (моддий ва мафкураравий);
- моддий, ижтимоий ва табиий борлиқ (кейинги авлодларга мерос қилиб қолдирилган бойликлар).

Таълим мазмуни, унинг компонентлари, таркиби, вазифалари ҳақида сўз кетганда далиллар билан қонуниятлар, яққоллик билан мавҳумлик, билимлар билан ҳақиқатни мустақил билиш методлари ўртасидаги мақбул келадиган муносабатларни аниқлаш зарур.

Узлуксиз таълим тизимида таъкидланганидек, “Замонавий иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларни ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимини яратиш мамлакатни тараққий эттиришнинг энг муҳим шарти ҳисобланади. Тизимнинг амал қилиши кадрларнинг истиқболга мўлжалланган вазифаларини ҳисобга олиш ва ҳал этиш қобилиятига юксак умумий ва касбий маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолиikka, ижтимоий сиёсий ҳаётда мустақил равишда йўналиш ола билиш маҳоратига эга бўлган янги авлодни шакллантиришни таъминлайди”.

Кадрлар тайёрлаш соҳасида ҳозирга қадар амалга оширилаётган ўзгаришлар фақат мавжуд таълим тизимини ислоҳ

қилишга қаратилган эди. У шахс, жамият ва давлатнинг эҳтиёжлари билан касбий тайёргарликнинг амалдаги тизими ўртасидаги тафовутларни бартараф этишни таъминламас эди. Халқаро тажрибани, мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг аҳволи ва муаммоларини таҳлил қилиш асосида унинг принцип жиҳатидан янги модели ишлаб чиқилди.

Кадрлар тайёрлаш тизими янги миллий моделининг моҳияти ва ўзига хос хусусияти унга асосий таркибий қисмлари сифатида қуйидаги компонентлар киритилганлигидадир:

- шахс — кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти, таълимга оид хизматларнинг истеъмолчиси ва уларнинг яратувчиси;

- давлат ва жамият — кадрларнинг тайёргарлиги сифатини назорат қилиш ва баҳолашни амалга оширувчи, кадрларни тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг бош кафиллари.

- узлуксиз таълим — кадрлар тайёрлашнинг пойдевори асоси;

- ишлаб чиқариш — кадрларга бўлган эҳтиёжнинг истиқболлини белгилашни, уларнинг тайёргарлик даражаси сифатини баҳолашни, шунингдек, кадрлар тайёрлаш тизимини қисман молиявий ва моддий-техникавий таъминлашни амалга оширувчи асосий буюртмачи;

- фан — юқори малакали мутахассисларни тайёрловчи ва уларнинг истеъмолчиси;

Узлуксиз таълим тизимида умумий маданиятни шакллантириш, жамиятдаги ҳаётга мослаштириш, касбкорга ва таълимга оид дастурларни онгли равишда танлаш ҳамда кейинчалик рўёбга чиқариш учун ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий, психологик-педагогик ва бошқа шарт-шароитларни яратишни, оила ва жамият, давлат олдидаги ўз масъулиятини англовчи баркамол инсонни тарбиялашни назарда тутди.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига жадал суръатлар билан кириб бориш жараёни республикамиз аҳолиси учун таълим даражасини оширувчи омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу биринчи навбатда бозор муносабатларининг

ривожланишига боғлиқ бўлиб, у жараён билим даражасига, иқтисодиёт ва экология, компьютер техникаси ва ахборот технологиялар устувор бўлган ва халқ хўжалигининг ривожланган тармоқларига, таълим тизимининг такомиллашуви ва кадрлар тайёрлашга боғлиқ бўлади.

Кадрлар тайёрлаш муаммосининг самарали ечими биринчи навбатда бугунги кун талабларига жавоб бера оладиган психология, педагогика, иқтисодиёт, экология, маданият, ҳуқуқшунослик ва шунга ўхшаш бошқа фанларнинг билим асосларини чуқур биладиган профессионал малакага, ҳар томонлама чуқур билимга эга бўлган ўқитувчи кадрлар тайёрланиши билан боғлиқдир. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов Олий Мажлиснинг IX сессиясида таъкидлаб ўтганларидек: “Домлар, профессорлар, кафедра мудирлари ўз устида ишламаса, ўз соҳаси бўйича чет мамлакатларга илмий сафарларга бориб келмаса, тажриба алмаштирилмаса, албатта бундай аҳвол ўқув жараёнига ва унинг самарасига салбий таъсир қилади”.¹

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатиб турибдики, юқори малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш жараёнида қуйидагилар ҳал қилувчи аҳамият касб этар экан:

1. Таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг ўзаро самарали алоқадорлиги.

2. Таълим корхоналари ва профессионал таълим дастурлари турларининг хилма-хиллиги, уларнинг фан ва техниканинг энг сўнгги ютуқлари, иқтисодиёт ва технологияларнинг энг юқори андозалари ва кўринишларидан фойдаланиш.

3. Профессионал таълим тизимини устувор ва фойда келтирувчи иқтисодий тармоққа айлантириш.

4. Таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик адабиётлар билан таъминлаш ва уларнинг моддий-техник базасини яратиш ҳамда уларнинг молиявий кўрсаткичларини мустаҳкамлаш.

5. Профессионал таълим тизимига энг юқори малакали ўқитувчиларни ва мутахассисларни жалб эттириш.

¹ Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: “Шарқ” 1997.

6. Ўқув жараёнини ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш.

7. Кадрлар тайёрлашнинг сифат баҳосини ва объектив назорат тизимини қўллаш.

8. Шахснинг ривожланиши, ўлчови, сифат ва хулқини, қобилият интеллектини баҳолаш ва касбий маҳорати муаммоларига бағишланган психологик-педагогик изланишларни бажариш.

9. Ўқитувчиларни юқори даражада моддий рағбатлантириш ва уларни ижтимоий ҳимоя қилиш.

Бу ҳолатларнинг барчаси Узлуксиз таълим тизимида ўз аксини топган. Бугунги куннинг мутахассиси ҳар томонлама ривожланган юқори даражадаги интеллектга эга бўлган, фан асосларини чуқур ўрганган билимдон, зукко, доно, фидойи, маърифатли ва маънавиятли инсон бўлиши керак. У ўз мутахассислигидан ташқари, хорижий тиллардан бирини эгаллаган бўлиши ҳамда компьютер техникасидан фойдалана олиши шарт.

Олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ўқитувчи замонавий педагогик технологиялар, таълим-тарбия жараёнини фаоллаштириш усуллари ва ўқитиладиган фанлар бўйича сифатли билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилишни таъминловчи педагогик усулларни қўллай билиши лозим. У замонавий педагогик технологияларнинг моҳияти, мақсади ва вазифаларини ўрганиб чиқиб, улар ҳақида илмий асосланган маълумотлар, амалий йўлланмалар ишлаб чиқиши, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ўзлаштирганидан сўнг, уни таълим тизимига жорий эта олиши зарур.

Бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёни, жамиятнинг тез ўзгариб бораётган турмуш шароити, таълим тизимида таъсирчанлик ва тезкорлик хоссаларининг берилишини, яъни ижтимоий ва иқтисодий тараққиёт талабларига жавоб бериш, шахс қобилияти ва истеъдодини ҳисобга олиш имконият ва шарт-шароитларини яратишни тақозо этади.

Ўқув-тарбия дастурларининг таъсирчанлиги ва тезкорлигини таъминлаш таълим жараёнини дифференциациялаш

муаммоси билан узвий боғлиқ. Ҳозирги шароитда, сўзда эмас, ишда узлуксиз таълим тизимига таълимни дифференциялаш принцип ва механизмларини жорий этиш керак.

Таълимни дифференциялаш замонавий таълим тизимининг асосий хусусиятларидан биридир. У ўқувчи-талабаларнинг шахсий эҳтиёжлари, лаёқати, имкониятлари, қизиқишлари, касб танлашидан келиб чиққан ҳолда турли кўринишда билим олиш имкониятини беради.

Ўқув-тарбия жараёнида қатнашувчи барча субъектларнинг ўзаро самарали таъсирини таъминловчи механизмлар ва шарт-шароитларни юзага келтириш зарур. Умуман олганда, ушбу тизимнинг барча таркибий қисмлари – оила, узлуксиз таълим, маҳалла, жамоат бирлашмалари, жамғармалар мавжуд. Бироқ, биринчидан, уларнинг ўз ичидаги самарадорлик фаолиятини кўтариш, иккинчидан, самарали таъсирчанлик, яъни узвийлиги, бир-бирига чамбарчас боғлиқлигидан келиб чиқиб уларнинг фаолиятини такомиллаштириш лозим.

Таълим муассасаларининг фаолиятини ижтимоий институтлар сифатида тубдан қайта кўриб чиқиш зарур. Бунда, мактаб, лицей, коллеж, институтларни нафақат илм-фан маскани, балки ҳақиқий маданий-маърифий марказларга айлантириш керак. Улар маҳалла, оила, жамоат бирлашмалари билан яқиндан алоқада бўлишлари шарт. Ушбу масканларда ижод қилиш руҳи, ижтимоий фаоллик, шахсий иштирок, ўзаро ҳамкорлик муҳитининг яратилиши, бир тарафдан, мустақил фикр юритувчи шахсни тарбиялашга, иккинчи тарафдан, янги ижтимоий муҳит, тафаккурнинг шаклланишига олиб келади.

Олий таълим муассасаларидаги ўқув-тарбия жараёнида модулли таълим технологияси, ҳамкорликда ўқитиш технологияси, дидактик ўйин технологиялари, муаммоли таълим технологияларидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилди.

Талабаларда дарслик, илмий-оммабоп ва қўшимча адабиётлар билан мустақил ишлаш кўникмалари, ижодий ва мустақил фикрлашни ривожлантириш мақсадида модулли таълим технологияларидан фойдаланилади. Модулли таълим технологияларининг ўзига хос жиҳати ўрганилаётган мавзу бўйича

талабаларнинг мустақил ва ижодий ишлашига имкон берадиган модулли дастур тузилади. Талабалар модул дастури ёрдамида мустақил ва ижодий ишлаб, машғулотлардан кўзланган мақсадга эришадилар.

Модул дастурлари ўрганилаётган мавзу юзасидан талабалар бажариши лозим бўлган топшириқлар, топшириқларни бажариш бўйича кўрсатмаларни ўзида мужассамлаштиради. Ишлаб чиқилган дастурлар мазмун ва моҳиятига кўра, талабаларнинг индивидуал, иккита талаба биргаликда ва кичик гуруҳларда ҳамкорликда ишлашига мўлжалланган модул дастурларига ажратилади. Модул дастурларнинг дидактик мақсадидан келиб чиқиб, ўқув-тарбия жараёнидан ўз ўрнида фойдаланиш юқори самара беради.

Ўқув-тарбия жараёнида ҳамкорликда ўқитиш технологияси методларидан фойдаланиш ҳар бир талабани кундалик қизғин ақлий меҳнатга, ижодий ва мустақил фикр юритишга ўргатиш, шахс сифатида онгли мустақилликни тарбиялаш, талабада шахсий кадр-қиммат туйғусини вужудга келтириш, ўз кучи ва қобилиятига бўлган ишончини мустаҳкамлаш, таълим олишда масъулият ҳиссини шакллантиришни кўзда тутди. Ҳамкорликда ўқитиш технологияси ҳар бир талабанинг таълим олишдаги муваффақияти гуруҳ муваффақиятига олиб келишини англаган ҳолда мунтазам ва сидқидилдан ақлий меҳнат қилишга, берилган топшириқларни сифатли бажаришга, ўқув материални пухта ўзлаштиришга замин тайёрлайди.

Олий ўқув юртларида олиб бориладиган машғулотларда ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг гуруҳларда ўқитиш, зигзаг ёки арра, кичик гуруҳларда ижодий изланишни ташкил этиш методларидан фойдаланиш учун педагог ҳар бир методнинг дидактик мақсадини англаган ҳолда ўқув топшириқларини тузади ва улардан ўз ўрнида фойдаланиш йўллари белгилайди.

Ҳозирги кунда жуда кўп методист ва педагог олимлар “Замонавий педагогик технологиялар” талаба-ўқувчиларга таълим-тарбия беришда кўзланган мақсадга эришишни тўла қафолатлайди, деб қаралмоқда. Тўғри, замонавий техноло-

гиялар ёрдамида ишлаб чиқаришда бошқарувчидан катта куч талаб қилинмайди. Махсус технологиянинг ўзи қўйилган мақсадга тўла эришишни кафолатлайди. Аммо бу назарияни педагогик технологияда тўлалигича қабул қилиб бўлмайди, чунки бунда объект шахс бўлиб, унинг онги таклиф қилинаётган технологияни тўлалигича қабул қила олмайди, аксинча уни инкор қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам замонавий педагогик технологияларни таълим жараёнига киритишда унинг бошқарувчиси бўлган педагог кўзланган мақсадга эришишнинг бош кафолатчиси ҳисобланади. Демак, замонавий педагогик технологияларни унинг асосий негизи бўлган ахборотлар технологиясини таълим тизимига жорий этишда унинг бошқарувчиси бўлмиш педагогнинг тайёргарлик даражасини биринчи ўринда ҳал қилиш бугунги кун “Педагогика” фанининг энг долзарб муаммоларидан бирига айланди.

Олий таълимда замонавий педагогик технологияларни ўқув жараёнига жорий этиш кўламини кенгайтириш, мазкур йўналишда илғор педагогик тажрибаларни татбиқ этиш, ҳар бир фан бўйича бу соҳада аниқ режаларни тузиш ва амалга ошириш; дарслик, ўқув қўлланма, дастур, маъруза матнларини тайёрлаш, илмий-методик ишларда, ўқув-тарбия жараёнига замонавий ахборот технологияларини кенг жорий этишни ривожлантириш, уларни ахборот воситалари билан таъминлаш ҳамда коммуникацион тармоқларга боғлаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Умуман олганда, олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ҳар бир педагог қуйидаги замонавий педагогик технологияларни, яъни:

- замонавий педагогик технологияларнинг илмий-назарий асослари;
- педагогик технологиялар концепциясининг ривожланиш тарихи;
- таълим жараёнига технологик ёндашиш ҳақида тасаввурга эга бўлиш;
- педагогик технологияларнинг дидактик қонуниятларини;

- ўқитиладиган фанга тегишли илғор ўқитиш технологияларини;
- дидактик жараёни маълум вақт чегарасида лойиҳаланиши;
- ўқитишнинг фаол методларини билиш ва қўллай олиш;
- уй вазифаларини мақсадли, ташхисли ва аниқ ўқув элемент тури тарзида бериш, технология лойиҳаларининг манتيкий тузилмаси, коррекцияси;
- ўқув мақсадлари тавсияномасини ишлаб чиқиш;
- тест топшириқларини талаба фаолият даражаларига мос ҳолда тузиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш шарти;
- интернет компьютер тармоғидан фойдаланиш;
- ўқув жараёнига электрон почтадан фойдаланиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш;
- рейтинг назорати ва талабаларнинг билимларини объектив баҳолашни билиши керак.

Бугунги кунда республикамізда олий таълим тизими янги ривожланиш поғонасига кўтарилди: икки босқичли таълим — бакалаврият ва магистратура фаолият кўрсата бошлади; давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилди; талабаларнинг мустақил таълим олишини яқка тартибда амалга ошириш жорий этиляпти, таълим мазмунида фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси ўз аксини тобора кўпроқ топмоқда; профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини оширишга эътибор кучайтирилганлиги айниқса қувонарлидир.

Таълим-тарбиявий жараёни ривожланган давлатлар тажрибалари асосида такомиллаштириш, унинг иштирокчилари — ўқитувчи ва талаба-магистр фаолиятини «субъект-субъект» имкониятлари асосида ташкил этиш зарурати бугун барча олий ўқув юртларида педагогика ва психология фанларини ўқув режасига киритиш лозимлигини исботлади. Эндиги вазифа эса, бу фанларни ўқитишга алоҳида эътибор қаратиш, педагогик фаолиятнинг сиру-синоатларини тадқиқ қилиш асосида амалий хулосаларни қўлга киритишдир.

Шундай қилиб, мамлакатимизда шахс манфаати ва таълим устуворлиги эътироф этилган бир даврда педагогика фани эркин шахсни шакллантириш қонуниятлари, ёшлар шахсини ҳаётга мослаштиришнинг шакл ва методлари, мазмуни ва принципларини ўрганади. Эндиликда педагогика ўз предмети, фанлар билан алоқаси, педагогик билимлар тизими ва уларнинг мантикий тузилмаси, назарий педагогик билимларни тарбияга, таълим амалиётига қўллаш масалаларига доир муаммоларни қайтадан янгича талқинда кўндаланг қўймоқда. Демак, педагогикада тадқиқотларнинг долзарблиги, бир томондан, жамият эҳтиёжи – ўқув-тарбия тизимини янада ривожлантириш билан, бошқа томондан эса, педагогик билимларнинг янгиланиш ва ривожланиш даражаси билан белгиланар экан.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда жаҳон таълим майдонига киришга йўналтирилган янги таълим тизими қарор топди. Бу жараён билан бир вақтда педагогик ўқув-тарбия жараёнининг назарияси ва амалиётида сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Таълимдаги ёндашувлар, таркиби ўзгармоқда ва бошқача муносабатлар, педагогик менталитетлар ўрнатилмоқда.

Таълим таркиби янги процессуал маҳоратлар, ахборотлар билан ишлаш қобилиятининг ривожланиши, илмий муаммо ва бозор амалиётининг ижодий ечимининг таълим дастурларини индивидуаллаштиришга қаратилиши билан бойитилмоқда.

Ахборотнинг анъанавий усуллари-оғзаки ва ёзма нутқ, телефон ва глобал масштабда телекоммуникацияларни ишлатиш билан алмаштирилмоқда.

Педагогик жараённинг муҳим таркиби бўлиб, талаба билан ўқитувчининг шахсга йўналтирилган ўзаро муносабатлари ҳисобланади. Ижтимоий билимга тенг бўлган педагогик технологияларнинг ташкил топишида фаннинг роли ортиб бормоқда.

Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда ушбу бобда мавзу бўйича қатор маълумотлар келтирилган ва энг асосийси талабаларга тушунарли тарзда баён этилган.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Таълимда “инновацион жараёнлар” термини нимани англатади?
2. Инновацион фаолиятни шакллантириш шартларини изоҳлаб беринг?
3. Педагогик технологияга таъриф беринг?
4. Педагогик технологиянинг таснифларини асослаб беринг?
5. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти нимада?
6. Сиз технологияларнинг қайси турларини биласиз?
7. Интерфаол методга мисол келтиринг?
8. Замонавий ўқитиш технологияларининг аҳамиятини тушунтиринг?
9. Нима учун педагогик технология лойиҳаланади (мисоллар ёрдамида асослаб беринг)?
10. “Блиц-ўйин” методи бўйича мисол келтиринг?
11. Ахборот технологияларига нималар киради?
12. Ривожланган жамиятда ахборот технологияларининг ўрни қандай?
13. Муаммоли таълим технологияси ҳақида фикрингиз қандай?
14. Модулли таълим технологиясига мисол келтиринг?
15. “Рейтинг”, “Технология”, “Инновация” тушунчаларини изоҳлаб беринг?
16. “Интернет”, “Электрон почта”, “Мультимедия”га мисоллар келтиринг?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. “Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти. 1997.
2. Қодиров Б. “Таълим тизимидаги ислохотлар мақсад ва йўналишлар”. -Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. - Т.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

4. Тожиев., Салахутдинов Р., Баракаев М., Абдалова С. Таълим жараёнида замонавий ахборот технологиялари.–Т. 2001.
- 5.Фарберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии. – Т.: Фан,1999.
- 6.Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология” .-Т.: Дизайн-Пресс.2011.
- 7.Хўжаев Н.Х., Ходиев Б.Ю., Баубекова Г.Д., Тилабова Н.Т. Янги педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. – Т.: Фан, 2002.
- 8.Сайидахмедов Н. Педагогик технологиялар.-Т.:Молия, 2003 йил
- 9.Азизхўжаева Н.Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар. - Т.: ТДПУ, 2003 йил.
- 10.Толипов Ў., Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. (Маърузалар матни).– Т.: ТДИУ, 2001 йил.

Х.БОБ. КАСБИЙ ТАЪЛИМДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ

Р Е Ж А:

- 1.Педагогик жараёни лойиҳалаш, унинг объекти ва муаммолари.
- 2.Ўқитишда янги технологияларни лойиҳалаштириш.
- 3.Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражаси.
- 4.Ўзлаштириш жараёни лойиҳалаштириш.

1. Педагогик жараёни лойиҳалаш, унинг объекти ва муаммолари

Ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида таълим жараёнини самарали ташкил қилиш, унинг изчиллиги ва узлуксизлигини таъминлашга эришиш масалалари етук мутафаккирлар ҳамда илғор педагогларнинг диққат – эътиборини жалб этиб келган. Ёш авлод таълим тарбиясини ташкил этишнинг ушбу жиҳатлари ўз даврида Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Ян Амос Коменский, Д.К.Ушинский, Абдулла Авлоний, Ҳамза Хакимзода Ниёзий ва бошқалар томонидан ўрганилган.

Ахборотлар алмашинувининг глобаллашуви, шунингдек, илм–фан, техника ва ишлаб чиқариш соҳаларида рўй бераётган илмий янгиликларнинг сон ва сифат жиҳатидан кескин ўсиб бориши ўз–ўзидан талабаларга улар борасида тезкор суръатда ва батафсил маълумотлар беришни кун тартибига қўймоқда. Ушбу талабнинг ижобий равишда қондирилиши, энг аввало илмий–назарий ҳамда амалий билимларни ўзлаштиришнинг қулай шакли бўлган таълим жараёнида амалга оширилади. Таълим жараёнининг мақсадга мувофиқ, самарали ташкил этилиши ўқув манбалари (ўқув дастури, режаси, дарслик, қўлланмалар) савияси, шунингдек педагогнинг билим даражаси ва педагогик маҳоратига боғлиқдир.

Таълим жараёнида янги педагогик технологияларни қўллашда ўқув дастури мазмунининг мукамаллиги, дарслик ҳамда

ўқув кўлланмаларнинг замонавий талаблар асосида яратилганлиги, ўқув режаси моҳиятининг назарий ва амалий жиҳатларига кўра ягона мақсадга эришиш учун хизмат қилиши, машғулотларни самарали ташкил этиш имконини берувчи педагогик шарт–шароитларнинг мавжудлиги, педагог ва талабалар ўртасида самимий, ижобий муносабатларнинг қарор топиши каби масалалар инобатга олинади.

Муайян ўқув машғулоти жараёнининг лойиҳасини ишлаб чиқиш куйидаги босқичлардан иборат бўлади:

1–босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг дастлабки босқичи ўқув предметининг мундарижасидан жой олган мавзу ёки фаолият мазмунига доир манбаларни ўрганиш, чунончи, материалларни йиғиш ва уларни моҳияти билан танишиб чиқиш, уларда илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, туркумлаштириш ҳамда яхлитлашдан иборат.

Ўқув предметининг мавзуси ёки фаолият мазмунига доир манбалар моҳиятини ўрганиб чиқиш педагог учун талабалар эътиборига тақдим этилаётган мавзу хусусида уларга батафсил, мукаммал маълумотларни бера олиш, таълимнинг умумий жараёнини тасаввур этиш имконини бера олади.

2–босқич. Иккинчи босқич ўқув предметининг мавзуси (фаолият мазмуни) юзасидан ягона, умумий мақсадни аниқ белгилаш, умумий мақсад доирасида кичик бўлим (банд)лар бўйича ҳал этилувчи хусусий мақсадларни ҳам белгилаш, таълим мақсадига эришиш йўлида ижобий ҳал этилиши лозим бўлган вазифаларни ишлаб чиқишга йўналтирилган.

Таълим мақсади ва вазифаларининг аниқ, пухта белгилаб олиниши ўқитувчи, шунингдек, талабалар фаолиятини муайян йўналишга солиш, таълим мақсадига эришишда вақтдан унумли фойдаланиш, таълим жараёнида юзага келиши мумкин бўлган дидактик ва тарбиявий муаммоларнинг олдини олиш, мавжуд шарт–шароитлардан оқилона фойдаланишга замин ҳозирлайди. Иккинчи босқич натижаси ўқув предметининг мавзуси бўйича ягона, умумий ҳамда хусусий мақсадлар, шунингдек, вазифаларни қайд этиш билан тавсифланади.

3–босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг учинчи босқичи таълим мақсади ва вазифаларига таянган ҳолда ўқув жараёнининг мазмунини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Таълим жараёни ўқув материали мазмунини ёритишга хизмат қилувчи муайян мавзу (фаолият мазмуни) бўйича назарий ва амалий билимлар мажмуини ифода этиш имконини беради. Таълим мазмунида, шунингдек, талабалар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган тушунча, кўникма ҳамда малакаларининг ҳажми ҳам ўз ифодасини топа олиши керак. Зеро, таълим мазмунинг ғоявий жиҳатдан мукаммаллиги талабалар томонидан муайян билим, кўникма ҳамда малакаларнинг ўзлаштирилиш даражаси билан белгиланади. Учинчи босқич самараси талабалар томонидан маълум тушунчаларнинг ўзлаштирилиши, кўникма ва малакалар шаклланишини таъминловчи шартларнинг ишлаб чиқилганлигида намоён бўлади.

4–босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг энг муҳим босқичи ҳисобланган бу босқичда машғулотнинг шакли, метод ва воситаларини танлаш каби ҳаракатлар амалга оширилади.

Мазкур босқичнинг муҳимлиги шундаки, айнан машғулотнинг шакли, метод ва воситалари таълим жараёнининг муваффақиятини таъминлашга олиб келади. Улар ёрдами билангина ўқув предметининг мавзуси (фаолият мазмуни) борасидаги назарий билимлар ўқувчиларга узатилади, талабалар томонидан эса ушбу билимлар қабул қилиб олинади. Муайян машғулот учун энг мақбул деб топилган шакл, метод ва воситаларнинг белгиланиши таълим жараёнининг 90 фоизлик самарадорлигини таъминлайди. Янги педагогик технологияларнинг асосий моҳияти айнан ана шу босқичда очиқ берилади. Талабаларни ижодий изланиш, фаоллик, эркин фикр юритишга йўналтирувчи таълим шакли, метод ва воситаларининг тўғри танланиши машғулотларнинг қизиқарли, баҳс – мунозараларга бой бўлиши, ижодий тортишувларнинг юзага келишига туртки бўлади. Мана шу ҳолатдагина талабалар ташаббусни ўз қўлларига оладилар, ўқитувчининг зиммасида эса уларнинг фаолиятини маълум йўналишга солиб юбориш, умумий фаолиятни назорат қилиш, мураккаб вазиятларда йўл–йўриқ кўрсатиш,

маслаҳатлар бериш ҳамда улар фаолиятини баҳолаш каби вазифалар қолади.

5–босқич. Навбатдаги босқичда талабалар тамонидан билим, малака, кўникмаларнинг ўзлаштирилиши учун етарли дея белгиланган вақт ҳажми, яъни талабаларда муайян мавзу (фаолият мазмуни) юзасидан маълум тушунча, кўникма ва малакаларнинг қанча вақт оралиғида ўзлаштирилиши мумкинлиги аниқланади.

6–босқич. Бу босқичда топшириқлар тизими ишлаб чиқилади. Босқич натижаси сифатида ишлаб чиқилган топшириқлар тизимининг самарадорлигига алоҳида эътибор бериш талаби мазкур босқичнинг асосий шарти ҳисобланади.

Мазкур босқичда ишлаб чиқилган машқлар тизимини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мақсадга мувофиқдир:

- машғулот жараёнида ўқувчилар тамонидан ечилиши лозим бўлган машқлар;
- дарсдан ташқари шароитларда бажарилиши кўзда тутилган машқлар (уй вазифалар).

Талабалар эътиборига ҳавола этилаётган машқлар бир-бирини тўлдириши, ўзаро алоқадорлик, боғлиқлик ва энг муҳими эволюцион хусусият касб эта олиши лозим.

7–босқич. Таълим жараёнини лойиҳалаштиришнинг еттинчи босқичида талабаларнинг умумий фаолиятларини назорат қилиш ва тест тизимини ишлаб чиқиш каби вазифалар амалга оширилади.

Назарий ва амалий жиҳатдан тўғри бўлган тест тизимининг ишлаб чиқилиши талабаларнинг мавзу (фаолият мазмуни) юзасидан маълум тушунчаларни ўзлаштириш, шунингдек, амалий кўникма ва малакаларни шакллантира олганлик даражаларини аниқ ва холис аниқлай олиш имконини беради. Тест тизимини ишлаб чиқишда тестларнинг изчил, узвий ҳамда бир-бирлари билан уйғун бўлишларига аҳамият бериш зарурдир.

8–босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг сўнгги босқичи яратилган лойиҳа (андоза)нинг таълим жараёнига татбиқ этилиши, таълим жараёнининг якуний даражасини ўрганиш билан ниҳояланади.

Мазкур босқичда таълим жараёнининг умумий аҳволи, эришилган ютуқ ҳамда йўл қўйилган камчиликлар, уларнинг юзага келиш сабаблари таҳлил этилади, навбатдаги машғулотлар жараёнида содир бўлган камчиликларни олдини олишга қаратилган чора–тадбирлар белгиланади

2. Ўқитишда янги технологияларни лойиҳалаштириш

Ўқитишда янги технологияларни лойиҳалаштириш вазифасини қўйилиши ва уни ҳал этилишга қараб уни асосий жиҳатларига қараймиз.

1. Педагогик вазифанинг қўйилиши.
2. Дидактик жараённи ишлаб чиқиш.

Педагогик вазифанинг белгиланиши қуйидагиларни қамраб олади:

- таълим мақсадларини таҳлил қилиш ва шу асосда ўқув предметининг мазмунини аниқлаш;
- ўқув предмети мазмунини тузилмасини ишлаб чиқиш ва уни ўқув элементлари тизими кўринишида ифодалаш;
- ўқув элементларини ўзлаштириш даражаларини белгилаш;
- таълим оловчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш, бу кўрсаткич ўқув предметининг мазмуни асосланадиган ўқув материални ўзлаштирганлик даражасидан келиб чиқади;
- ўқув-моддий база ҳамда таълимнинг ташкилий шаклларига қўйиладиган чегараларни белгилаш.

Педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини таъминловчи ўқитиш технологиясини лойиҳалашга қаратилган ўқитувчи фаолияти таълимнинг метод, шакл ва воситаларини шакллантириш билан белгиланади. Бошқача қилиб айтганда педагог фаолияти учта асосий ташкил этуви билан тавсифланади: бошқариш тури, ахборот алмашинув жараёнининг тури, ахборотни узатиш воситалари типлари ва билиш фаолиятини бошқариш. Ўқитиш жараёнига фаолият нуқтаи назаридан ёндашиш концепциясига асосланиб, уни ташкиллаштиришнинг қуйидаги мантиқий кетма-кетлигини қуриш мумкин. Дастлаб ўқув материали

мазмунининг тавсифи, уни ўрганишдан кўзланган мақсад ҳамда педагогик вазифанинг қўйилиш шартлари таҳлил этилади. Сўнгра ўқитишнинг мос равишдаги методлари ҳамда таълим олувчилар билиш фаолиятини бошқариш схемаси белгилаб олинади. Шу асосда ўқитиш воситалари рўйхати тузилади. Ушбу усул билан ҳосил қилинган методлар ва таълим воситалари тизими ташкилий шакллар билан уйғунлаштирилади, яъни технология ишлаб чиқилади.

Таълим жараёни стохастик характерга эга. Унда кутилган ва кутилмаган, режалаштирилган, фавқулудда ва тасодифий ҳодисалар ҳам учраб туради. Ўрганилган билимларга ишлов бериш жараёнида ҳам жорий назорат натижаларига асосланиб лойиҳага янги ўзгариш, қўшимча ва тузатишлар киритилади;

- бўлим ёки мавзу бўйича умумий хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосаларни мураккаб ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш, оралиқ назорат натижаларига кўра мавзу ёки бўлим бўйича ахборот тўплаш, тўпланган ахборотларга ишлов бериш жараёнларида талабалар эришган ютуқларни таҳлил қилиш, талабаларнинг билим ва малакаси, ижодий фаолият тажрибасидаги камчиликларини кўрсатиш, гуруҳдаги ҳар бир талабага яқуний назоратгача бажариладиган қўшимча топшириқларни бериш, уларни ўқув материални янада атрофлича ўзлаштиришга рағбатлантириш;

- яқуний назоратнинг асосий вазифаси талабаларнинг маълумот ва таълим мазмуни элементларини эталон даражасида ўзлаштиришларини аниқлаш, эталон даражасидан паст ўзлаштирган ўқувчи-талабаларни огоҳлантириш, қўшимча топшириқлар бериш кабилардан иборат.

Педагогик технология таълим мақсадини аниқ ўрнатишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади.

3. Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражаси

Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражасини профессор Н.Сайидахмедов қуйидаги мезонлар асосида алоҳида ажратиб кўрсатган.¹

1. Ташхисланувчан ўрнатилган мақсад – талабалар томонидан дидактик, жараён маҳсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, амаллар ва фаолият турлари.

2. Таълим мазмунини ўқув элементлари ёрдамида баён қилишда абстракция поғоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши.

3. Ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича мантикий қатъиянлиги – дидактик жараён тузилмасига мослиги.

4. Ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усуллариининг жорий этилиши.

5. Ўқитувчининг қоидабоп (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши.

6. Талаба ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий, касбий моҳият ва бошқалар).

7. Ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Юқорида берилган кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, уларнинг амалда жорий этилиши эса педагогни юқори малакали мутахассисга айлантиради, талабанинг нуфузини оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимида таълим технологияси асосида ўтказиладиган машғулотлар анъанавий педагогик амалиётдан қатор хусусиятларига кўра фарқ қилади:

¹ Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003. 30-бет.

- машғулотлар талабаларнинг ўқув мақсадларини ойдинлаштиришдан бошланади;
- таълим-тарбия жараёни олдиндан қайд этилган натижага мўлжаллаб ташкил этилади;
- ҳар бир талаба ўз фаолияти хусусиятларига мос келадиган суръатда ишлайди;
- жамоа аъзоларининг ҳар бири ўзлари эришган натижадан тез-тез огоҳлантириб турилади; эришилган натижа таълимнинг ҳар бир босқичида эталонга бирлаштириб турилади;
- натижа талабаларнинг асосий ўқув мақсадларига кўра аниқланади;
- ўқув материални тўлиқ ўзлаштирган талаба кейинги мавзунини ўрганишга ўтади;
- эталондан паст ўзлаштирган талабалар учун таълим ўхшаш шароитларда такрорланади;
- талаба учун ўқиш-ўрганиш ҳаракатига тенг мақсадларни амалга оширишдан бошланади;
- талаба ҳаракатга тенг мақсадлардан оралиқ мақсадга – билимларга, ундан умумий ўқув мақсадига қараб боради;
- ҳаракатга тенг мақсаддан умумий ўқув мақсадига қараб бориш ўқиш-ўрганишнинг циклигини таъминлайди;
- якуний (назорат) баҳо ўқув курси тўлиқ ўрганилгач чиқарилади.

Бугунги кунга келиб, интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини таълим жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Демак, бунинг асосий сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда талабалар фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар эса, уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функцияларини

бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи асосий фигурага айланади.¹

4. Ўзлаштириш жараёни лойиҳалаштириш

Педагогик технология усулининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда таълимнинг режалаштирилган мақсадига эришишни кафолатлайдиган ўзлаштириш жараёни лойиҳалаштирилади.

Мақсадни кўзлаш, жорий натижаларни текшириб бориш, ўқув материални айрим бўлакларга ажратиш – ўқув жараёнини ташкил этишнинг бу белгилари - қайта ишлаб чиқиладиган яъни такрорланадиган таълим циклига хос хусусиятлардир.

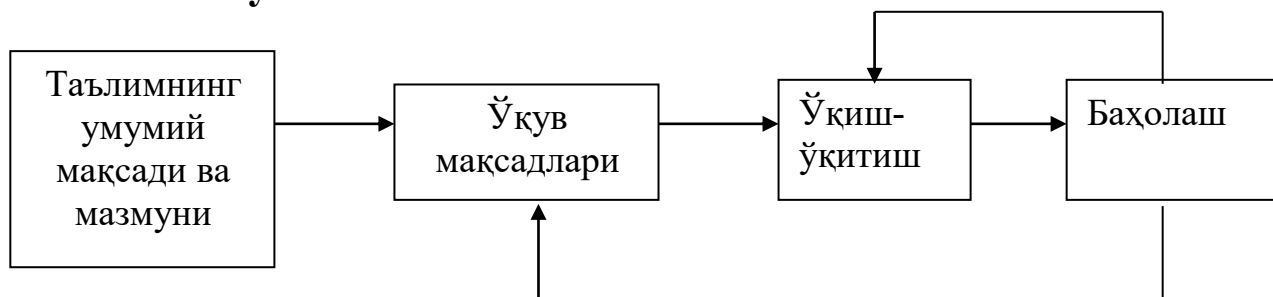
Бошқача айтганда, такрорланадиган таълим циклининг асосий қисмлари қуйидагилар:

- таълим мақсадларини умумий белгилаш;
- умумий мақсадни ойдинлаштириб, ўқув мақсадларига айлантириш;
- ўқув амаллари мажмуи;
- таълим натижасини баҳолаш.

Ўқув жараёни бундай такрорланадиган шаклга эга бўлгани учун модул характерини касб этади, алоҳида қисмларга ажратилади, улар турли мазмунга ва умумий тузилишга эга бўлади.

2-чизма Ўқув жараёнининг тузилиши.

Хатони тузатиш

Аслида бу, педагогик фаолиятнинг цикли алгоритми бўлиб, уни таълим мазмунининг янги-янги бўлимларига, мавзуларига қўллаш мумкин.

¹ Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. – Т.: ТДПУ, 3-бет.

Таълим жараёнини педагогик технологияга биноан ташкил этиш учун лойиҳалаштириш босқичида юқори малака талаб этилади, етакчи педагоглар гуруҳи педагогик технология қоидалари ва принциплари асосида методик материалларни ишлаб чиқади. Бундай материаллар мавжуд бўлса, ўқитувчининг вазифаси асосан ташкилий ишлар ва маслаҳат беришдан иборат бўлади.²

Ўқув жараёнининг ҳамма босқичларида асосий эътибор таълим натижасига эришишга қаратилади.

Профессор М.Очилов педагогик технология усулига қуйидагиларни киритган:

1. Таълимнинг умумий мақсадлари, муҳим масалалари таснифи.

2. Ойдинлаштирилган мақсад (ўқув вазифа)ларини ишлаб чиқиш.

3. Таълимнинг мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айлантириш.

4. Мақсадларга эришиш усуллари.

5. Таълим мақсадларига эришилганини баҳолаш.

Буларнинг ҳар бири педагогик амалларнинг қулайлаштирилган тизимидир.

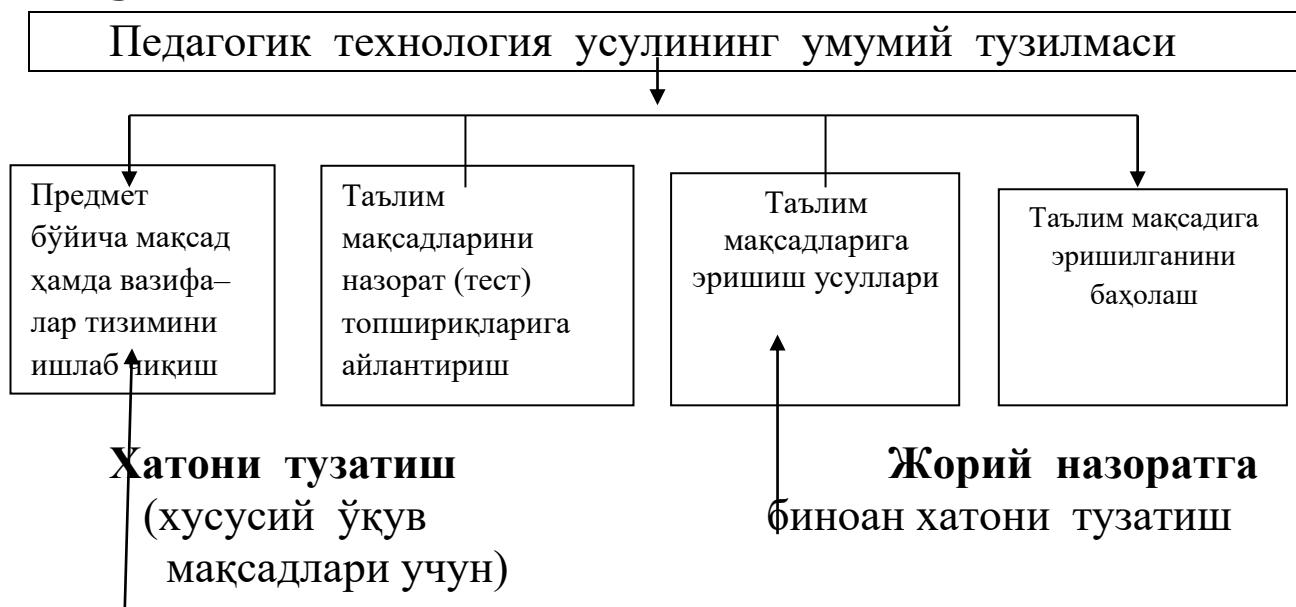
Педагогик технологиялар масалалари, муаммоларини ўрганаётган мутахассисларнинг фикрига кўра, педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ТСО, компьютер, масофали ўқиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш демакдир.

Юқорида таъкидлаганимиздек, педагогик технологиянинг асосий негизи-бу ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг белгиланган мақсаддан қафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танлаган технологияларига боғлиқ, яъни ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича қафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ҳамкорлик фаолиятини ташкил этган ҳолда, ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчи-талабалар мустақил фикрга эга бўлиб, ижодий фаолият юрита олсалар,

² Очилов М. Янги педагогик технологиялар. - Қарши.: Насаф, 2000. 33-бет.

излансалар, таҳлил этиб, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи томонидан эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит яратилса, буларнинг барчаси, ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

3-чизма

Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предмети ўзига хос технологияга эга, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу якка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқувчи-талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.¹

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Педагогик жараёни лойиҳалаш объекти нима?
2. Педагогик технологиянинг лойиҳалашга таъриф беринг?
3. Лойиҳалаш қандай босқичлардан иборат?
4. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти нимада?
5. Сиз технологияларнинг қайси турларини биласиз?
6. Интерфаол методга мисол келтиринг?
7. Замонавий ўқитиш технологияларининг аҳамиятини тунантиринг?

¹ Ишмухамедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. - Т.: ТДПУ, 2004. 6-бет.

8.Бугунги таълимни ўзлаштириш қандай лойиҳалаштирилади?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1.Каримов И.А. “Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концернининг Бош тахририяти. 1997.

2.Ғуломов С.С. ва бошқалар. “Ахборот тизимлари ва технологиялари”. - Т.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

3.Тожиев., Салахутдинов Р., Баракаев М., Абдалова С. Таълим жараёнида замонавий ахборот технологиялари. – Т.: 2001.

4.Б.Фарберман. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Фан, 2000 йил.

5.Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология” .-Т.: Дизайн-Пресс.2011.

6.Хўжаев Н.Х., Ходиев Б.Ю., Баубекова Г.Д., Тилабова Н.Т. Янги педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. – Т.: Фан, 2002.

7.Сайидахмедов Н. Педагогик технологиялар.-Т.:Молия, 2003 йил

8.Азизхўжаева Н.Н. “Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар”. - Т.: ТДПУ, 2003 йил.

9.Толипов Ў., Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. (Маърузалар матни).– Т.: ТДИУ, 2001 йил.

XI. БОБ. КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ МУАССАСИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ

РЕЖА:

1. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий одатларини тарбиялаш.
2. Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг асосий моҳияти ва мазмуни.
3. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси.
4. Ёшларни касбга йўналтиришда миллий истиқлол мафкурасига асосланган маънавий-ахлоқий, маданий-маиший ишлар.

1. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий одатларини тарбиялаш

Ҳозирги кунда ёшларни баркамол инсон, ўз ватанининг илғор кишиси сифатида тарбиялаш энг асосий масалалардан бири ҳисобланади. Чунки айнан ёшлар давлатимизнинг келажагидир.

Мамлакатимизда чуқур, кенг қамровли иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ислохотлар амалга оширилмоқда. Жамият маънавий юксалиш ва янгиланиш сари юз тутган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 3–сентябрдаги “Республика маънавият ва маърифат кенгаши қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармони замиридаги ғоялар, улардан келиб чиқадиган асосий мақсадлар маънавиятнинг устуворлигини яна бир карра тасдиқлайди.¹

Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир. Маънавият шундай қимматбаҳо меваки, у бизнинг қадимий ва навқирон халқимиз қалбида бутун инсониятнинг улкан оиласида ўз мустақиллигини тушуниб етиш ва озодликни севиш туйғуси билан биргаликда етилган. Маънавият инсонга она сути, ота намунаси, аجدодлар ўғити билан бирга сингади.

1. К. Хошимов., М. Хошимова. Тарбиявий ишлар услубиёти. – Т.: ТДИУ, 2006.

Она тилининг буюк аҳамияти шундаки, у маънавият белгиси сифатида кишиларни яқин қилиб жипслаштиради. Табиатга яқинлик, жонажон ўлканинг бениҳоя гўзаллигидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озик беради, кучайтиради. Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади.^{5[2]}

Маънавияти юксак шахслар юртни танитади. Шахсни эса унинг маънавий қиёфаси танитади. Маънавият – тарбиядан бошланади. Таълим–тарбиясиз маънавиятнинг бўлмаслиги барчага аён ҳақиқатдир.

Тарбия – маънавий манбалар ва ҳозирги замон талаблари ва эҳтиёжларини назарда тутган ҳолда, ўқитувчининг ўқувчи билан аниқ бир мақсадга қаратилган ўзаро амалий ва назарий мулоқотидир.

Тарбия жараёнининг жамият тараққиётидаги роли ниҳоятда беқиёсдир. Инсонни тарбиялаш, уни билим олишга, меҳнат қилишга ундаш ва бу хатти-ҳаракатини секин-аста кўникмага айлантириб бориш лозим. Бу эса, инсонни мушоҳада қилиш қобилиятини тарбиялайди ва мушоҳада қилиш ақлни пешлайди. Ақл онгни сақлайди, онг эса моддий ва маънавий манбага айланади. Шу тарзда инсон аста-секин комилликка эришиб боради. Аммо бунинг учун тарбиячи ва тарбияланувчидан узоқ давом этадиган масъулият, шарафли меҳнат ва кунт, иродани талаб этади.

Жамият тараққиёти тарихи шуни кўрсатадики, фақат маънавият-маърифат кенг қулоч ёйган, илм-урфни тараққий этган мамлакатдагина адолатли жамият куриш ва унда бир-бирига меҳр-оқибатли, камолотли инсонлар шаклланиши мумкин. Бундай жамиятда халқнинг эртанги кунга ишончи ва бунёдкорлик, яратувчилик ишига, эзгуликка интилиши кучли ва жамият фуқароларида соғлом фикр, ақл-идрок ҳар доим устувор бўлади.

Мустақиллик бизга маърифий, маданий, адолатли ва инсонпарвар жамият куриш имконини берди. Энди бу жамиятга ҳар

[2] Собиров Б.Б. Талабаларда иқтисодий тушунчаларни шакллантиришда инновацион усуллардан фойдаланишнинг педагогик асослари. П.ф.н.илмий даража олиш учун ёзилган дисс. - Т.2004, 186- б.

бир инсон ўз ўрни, мавқеига яраша виждонан ҳисса қўшмоғи лозим.

Инсоннинг маънавияти унинг одоби, ахлоқий, ҳуқуқий, иқтисодий ва сиёсий билимлари замирида шаклланади. Мазкур билимлар ўз навбатида инсон ижобий сифатларининг камол топиб, бойиб боришига олиб келади. Фазилатлар инсоннинг ижобий сифатлари мажмуидан иборат.

Сифат – алоҳида бир шахснинг муайян бир хислатини ифодаловчи ахлоқий категориядир.

Фазилат – алоҳида шахс, эл, элат, халқ, улусга тааллуқли бўлган ижобий ахлоқий сифатлар мажмуи.

Одамнинг инсон сифатида шакллана бориши жараёнида унинг камолоти даражаси одоб, ахлоқ, маданият, маънавият элементларининг унда қанчалик мужассамланганлиги билан белгиланади. Шу ўринда бу категорияларнинг моҳияти устида тўхталиб ўтиш жоиздир.

Одоб – ҳар бир инсоннинг ўзи бир инсон ёки жамоа билан бўлган мулоқотида ҳамда юриш-туришида ўзини тута билишидир.

Ахлоқ - жамиятда қабул қилинган, жамоатчилик фикри билан маъқулланган хулқ-одоб нормалари мажмуи.

Маданият – жамиятнинг ва унда яшовчи фуқароларнинг фаолияти жараёнида тўпланган барча ижобий ютуқлар мажмуаси.

Маънавият – инсон онгини акс эттирувчи барча ижобий, руҳий, интеллектуал фазилатлар мажмуаси.

Камолотга эришган, ҳар томонлама ривожланган авлодни тарбиялаш жараёни унинг доимий, мунтазам изчил ва бир тизимга кирган шаклда бўлишини тақозо этади. Бу йўлда касбий таълим муассасаларида таълим жараёнини такомиллаштириш, профессионал фанлар сингари ғоявий мазмуни талабаларга янги жамиятнинг ҳар бир мутахассисига зарур бўлган ижтимоий дунёқарашни шакллантирувчи тасаввурлар заҳирасини ҳосил қилиши лозим бўлган ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишга янгича ёндашув асосида ахлоқ малакаларини ҳосил қилиш мумкин. Талаба ёшларда ягона педагогик

жараёнда маънавий-ахлоқий одатларни тарбиялашда қуйидаги вазифалар ҳал этилиши лозим:

- шўролар ҳокимияти даврида таълим соҳасидан ўрин олган мафкуравий маҳдудликдан халос бўлиш;

- ўзбек миллий менталитети ва жаҳон цивилизацияси ютуқларига таянадиган маънавий қадриятлар тизimini мустаҳкамлаш;

- Шарқ мутафаккирлари асарларида кўтарилган комил инсон ғояси таълимотларига амал қилиш;

- Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида таълим-тарбия хусусан ҳозирги замон ёшлари қандай бўлиши керак деган таълимотига нисбатан жавобларга тўла амал қилиш кабилар.

2. Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг асосий моҳияти ва мазмуни

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев айтганидек “Одамлар эртага эмас, узоқ келажақда эмас, бугун яхши яшашни истайди ва бунга эришиш учун ислохотларни жадаллаштиришимиз, уларнинг сифатини оширишимиз зарур”¹.

Юртбошимиз томонидан ишлаб чиқилган ўзининг мустақил тараққиёт йўлига асосланган ҳолда бозор иқтисодиётига тўла ишонч билан ўтиб бормоқда. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, «Сиёсий мустақиллик ривожланган, ўзаро мутаносиб, тўлақонли иқтисодиёт билан мустаҳкамланмас экан, у бор-йўғи қуруқ, баландпарвоз гаплар, сохта обрў-эътибор орттириш воситасига айланиб қолаверади».¹

Мустақилликнинг босиб ўтган йиллари давомида миллий ҳўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришилди. Бозор механизмининг таркибий қисмлари

¹. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йиларга мўлжалланган ривожланишининг бешта уствор йўналишлари “Ҳаракатлар стратегияси”. –Т.:Ўзбекистон, 2017 й.

². Каримов И.А. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. /Халқ сўзи, 2001 йил 18 июль.

³. Каримов И.А. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. /Халқ сўзи, 2001 йил 18 июль.

қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётни ҳар тарафлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими шу давр ичида миллий истиқлол ғояси ва мафкураси шаклланиб, кишиларимиз онгига сингиб бормоқда.²

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов айтганларидек, “Истиқлол мафкураси кўп миллатли Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя-озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу интилишлари, ҳаётий идеалларини ўзида акс эттиради”³

Бу қўйилган дастлабки қадамларимиз натижасида шаклланиб келаётган миллий иқтисодимиз янги ХХІ асрда биз яшамоқчи бўлган умумий уйимиз, яъни янгиланаётган ватанимизнинг ҳаётий асосини, унинг келгусидаги тараққиёт манбаини ташкил этади.

Бугунги кунда халқнинг бой замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида мутахассислар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Тарбия бу алоҳида мактаб, усиз ривожланиш йўқ. Олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири—буларнинг барчаси, авваламбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоғимиз даркор”¹.

Таълим-индивиднинг жамият ҳаётининг турли соҳаларига жамиятда мавжуд маданиятга тайёрлаш ва мослаштириш вазифасини бажарувчи ижтимоий институтдир.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ҳар қандай соҳада бўлганидек таълим соҳасида ҳам муаммолар мавжуд. Бу каби

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йиларга мўлжалланган ривожланишнинг бешта устувор йўналишлари “Ҳаракатлар стратегияси”. –Т.:Ўзбекистон, 2017 й.
Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори - Т.: “Шарқ” 1997, 5-бет.

муаммолар мустақил республикамизни ҳам четлаб ўтган эмас. Ушбу муаммоларни ҳал этиш ҳамда таълим соҳасида зарурий ислохотларни амалга ошириш мақсадида таълим тизимининг ҳуқуқий асослари яратилди. “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайерлаш миллий дастури”га кўра мамлакатимизда ягона узлуксиз таълим тизими ташкил қилиниб, таълим ислохоти ва унинг истиқболлари қуйидаги тамойиллар асосида белгиланди:

а) миллати, дини, ирқи, эътиқодидан қатъий назар, барча фуқаролар учун таълим олиш имконияти яратилганлиги.

б) таълим тизимининг узлуксизлиги, илмийлиги, дунёвийлиги ва изчиллиги.

в) таълимда умуммиллий, умуминсоний, маънавий-маърифий кадриятларнинг устуворлиги.

г) таълимнинг инсонпарварлиги, демократиялилиги, таълим–тарбия муассасаларининг сиёсий партия ва бошқа таъсирлардан холилиги.

Демак, юқоридаги тамойиллар амалга оширилаётган экан, жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси, хоҳ дурадгор, ҳисобчи, корхона раҳбари ёхуд машҳур сиёсатчи бўлсин, бу соҳага юксак ҳурмат-эътибор билан муносабатда бўлиши лозим. Ваҳоланки, юртбошимиз Ш.М.Мирзиёевнинг айтганидек “Келажагимни мард ва жасур халқим билан бирга қурамиз,”⁶ деган шиори ҳамиша ҳар биримизнинг диққат марказимизда бўлиши шарт.

Касбий таълим муассасаларида олиб борилаётган ишларнинг моҳияти – унинг миллий истиқлол мафкурасига асосланган, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий, ватанпарварлик, фуқаровий, меҳнат, маданий-маиший, экологик ва шу сингари йўналишлар билан эришиладиган ғоявий аъмол ва идеалларга мос ҳолда олиб борилиши мақсадга молик масаладир. Бу муаммоларни амалга ошириш барча педагогларнинг олдида турган юксак вазифадир.

6. Мирзиёев Ш.М. келажак ни мКаримов И А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори - Т.: “ард ва жасур халқим билан бирга қурамиз. –Т.:Шарқ” 2018 й..

Мустақиллик шароитида талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда қатор вазифаларни ҳал этиш талаб этилади. Жумладан:

- Ҳар бир таълим олувчининг онгида давлат мустақиллиги халқнинг олий ғоявий-ахлоқий қадрияти экани, ўз ватани билан фахрланиш, унинг хавфсизлигини таъминлаш ва Ўзбекистоннинг улуғ тарихий ўтмишига, бозор муносабатларига асосланган янги демократик жамият қуришда танлаб олган ўзига хос йўлини мустаҳкамлаш, ислом дини руҳи билан суғорилган олий маънавий-ахлоқий қадриятларни тўғри тушунтириш ва уни эътиқодга айлантириш;

- Таълим олувчилар онгига умуминсоний қадриятларни сингдириш, уларни замонавий қадриятлар эҳтиёжи - ўзини юқори тутиш ва виқор сақлаш, оилавий тантаналарда ўзини кўрсатишга уриниш, хизмат вазифасидан шахсий мақсадлар учун фойдаланиш каби иллатларга муросасиз бўлиш руҳида тарбиялаб бориш уларни юқори ахлоқ малакалари билан қуроллантиришнинг гарови бўлиб ҳисобланади.

Умуман олганда, ахлоқий тарбия тарбиявий ишлар комплексида етакчи ўрин тутди. Касб таълими муассасаларида талаба-ёшларда ахлоқий тарбияни амалга оширишда аввало ахлоқий тушунча ва ишонч ҳиссини яратишдан бошлаган маъқул. Чунки ёшларда ахлоқий тушунча эътиқодларни таркиб топирмай туриб, ахлоқий одатларни, хатти-ҳаракат билан боғлиқ малака ва одатларни ҳосил қилиб бўлмайди. Бунда асосан ёшларга ахлоқ-одоб норма ва қоидалари мазмунига оид билим беришга катта аҳамият бериш лозим.

3. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси

Ахлоқий тарбия мазмунининг шаклланишида ўзбек мутафаккирларининг алоҳида хизматлари бор. Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк мутафаккирлар тарбия жараёнига жиддий қараганлар ва бу борадаги қимматли фикрларини дунёга танилган асарларида

баён этганлар. Ушбу асарлар нафақат ўзбек халқининг, балки бутун инсониятнинг ривожланиш жараёнида муҳим аҳамият касб этган. Уларнинг илмий қарашлари бугунги кунда ҳам инсоният учун дастурий амал бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Абу Наср Форобий - машҳур мутафаккир, қадимги Юнон илми ва фалсафасининг шарқдаги энг йирик тарғиботчиси. Ўрта аср ижтимоий-фалсафий фикр тараққиётига асос солган мутафаккир. Форобий “Ақл ҳақидаги рисола”, “Фалсафадан олдин нимани ўрганиш керак”, “Субстанция ҳақида”, “Фалсафа манбалари”, “Логикага кириш”, “Масалалар манбаи” каби 160 дан ортиқ рисоалар яратди^{7[3]}. Аллома бу асарларида давлат тузилиши ва уни бошқариш, турли ижтимоий низоларнинг олдини олиш ҳамда камолотга эришган ижтимоий жамоани яратиш каби масалалар устида фикр юритади. Етук жамоани вужудга келтириш, комил инсонни яратиш муаммосини ҳал этиш билан боғлиқ эканлигини биринчи бор ўрта аср шароитида Форобий олға сурди. Унинг “Идеал жамоа ҳақида”, “Бахт-саодатга эришув тўғрисида” каби машҳур асарлари шу масалаларга бағишланган. Форобий таълим-тарбияга бағишланган асарларида таълим-тарбиянинг муҳимлиги, унда нималарга эътибор бериш зарурлиги, таълим-тарбия усуллари ва услубиятлари ҳақида фикр юритади. Унинг “Фозил одамлар шахри”, “Ихсо-ал-илм”, “Илмларнинг келиб чиқиши”, “Ақл маънолари тўғрисида” каби асарларида ижтимоий-тарбиявий қарашлар ўз ифодасини топган.

Жамиятда мавжуд анъана ва урф-одатларда ҳам ахлоқ меъёрлари ва мазмуни ўз аксини топади. Ахлоқий тарбиянинг бир категорияси сифатида ахлоқий қадриятлар қабул қилинган ва бу ахлоқий қадриятлар ахлоқий тарбиянинг мазмунини ва меъёрларини белгилашда асосий омил бўлиб хизмат қилади. Умуман қадриятлар деганда миллий ва умуминсоний қадриятлар тушунилади. Қадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишиларнинг амалий фаолияти жараёнида пайдо бўлади

^{7[3]}Абу Наср Форобий. Рисоалар. М.М.Хайруллаев. - Т.: Фан, 1975 (71-72 бет).

ва ривожланади. Қадриятлар кишиларнинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун фойда келтирадиган нарсалар, ҳодисалар мажмуи билан боғлиқ ҳолда юзага келади. Сўнгра аста-секин субъект фаоллигининг орта бориши натижасида нисбий мустақил соҳа тарзида амал қила бошлайди. Ахлоқий мазмундаги қадриятлар боланинг онги ва фаолиятини фаоллаштиради, иш ва сўз бирлигини таъминлашга ёрдам беради. Бундай қадриятлар жумласига инсонпарварлик, маърифатпарварлик, меҳр-муҳаббат, поклик, катталарга ҳурмат, муҳаббат, хушмуомалалик, дўстлик, сахийлик, саҳоват, ширинсўзлик ва бошқалар киради. Мазкур қадриятлар негизида жамиятда, оилада, мактабда болани юксак инсоний фазилатларга онгли равишда амал қилишга даъват этиш ғояси ётади.

Ахлоқий тарбия жараёнининг дастлабки босқичида шахс ахлоқ меъёрларига маълум даражада тўғридан-тўғри бўйсунган ҳолда кўр-кўрона амал қилса, ахлоқийликнинг юқори даражасига етганда, тўғридан-тўғри кўр-кўрона бўйсуниб онгли идрок этишга якка шахснинг ахлоқ меъёрлари ва жамият ахлоқ меъёрлари ўртасида уйғунликнинг ҳосил бўлишига эришиб лозимдир. Ахлоқий маданиятнинг муҳим белгиларидан бири ҳам худди ана шу шахс ва жамият орасидаги уйғун муносабатнинг, ахлоқий бирликнинг ҳосил бўлиши демакдир.

Инсон ахлоқий маданиятнинг энг оддий меъёрларини илк ёшлигидан бошлаб аввал оилада, сўнг ўртоқлари билан бўладиган муносабатларида эгаллай бошлайди. Бу ахлоқий меъёрларга амал қилишнинг мотивлари турлича бўлади. Ота-онага бўлган ҳурмат ва муҳаббат болани ахлоқий талабларга амал қилишга ва шу орқали ота-онанинг ҳайрихоҳлигига ва меҳрига сазовор бўлишга ундайди. Бундан ташқари ахлоқий меъёрларга амал қилмаслик ҳолатида жазолашдан фойдаланиш ҳам болани огоҳ бўлишга ундайди. Ўз тенгқурлари билан мулоқотга киришиб иштиёқи, ички эҳтиёж ҳам болада ахлоқий меъёрларга амал қилиш мотивациясини уйғотади. Буларнинг барчаси ҳар бир ёш болани ахлоқий меъёрлар билан тўқнашишига ва уларга амал қилишни ўрганишига ёрдам

беради. Шунингдек, инсонда ахлоқий меъёрларга амал қилиш малакасини ва кўникмасини ҳосил бўлишига олиб келади. Аммо бундай ахлоқий меъёрларга амал қилишни биз ҳали ахлоқий онглилик даражаси деб айта олмаймиз. Чунки бу ҳолда ахлоқий меъёрлар ички эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда эмас, балки ташқи таъсирларнинг натижаси сифатида вужудга келади. Шунга қарамай ахлоқий даражанинг бу дастлабки поғонаси жуда муҳим аҳамият касб этади, чунки у бошланғич нукта сифатида кейинги ривожланиш учун хизмат қилади. Ахлоқий ривожланишнинг бу босқичида атроф-муҳитдаги ахлоқий маданият даражаси энг муҳим роль ўйнайди.

Ривожланишнинг барча босқичларида жамиятда қарор топган ахлоқий билимлар янги ахлоқий билимлар билан тўлдирилиб бориши талаб этилган. Айтиш жоизки, бу қонуний жараёндир. Демак, ҳозирги вақтда ҳам ахлоқий билимларимиз қанчалик бой бўлмасин диалектик ривожланиш қонуни ушбу ахлоқий билимларни янада тўлдириб борилишини талаб этади. Айниқса Ўзбекистон Республикасида рўй бераётган сифат ўзгаришлар бугунги кунда ахлоқий қарашларни қайтадан талқин этишни, фан ва техниканинг ривожи натижасида эришилаётган янги билимлардан ахлоқий тарбия жараёнида фойдаланишни тақозо этишини назарга олсак, бу вазифанинг қанчалик зарурлигини ҳис этамиз. Демак, биз ахлоқий тарбияни учинчи вазифасини ҳам аниқлаб олдик бу: - ахлоқий билимларни янада тўлдириб бориш, илм-фан эришган янги билимлардан ва ютуқлардан фойдаланишни йўлга қўйишдан иборат.

4. Ёшларни касбга йўналтиришда миллий истиқлол мафкурасига асосланган маънавий-ахлоқий, маданий-маиший ишлар

Ўзбекистон Республикасида чуқур кенг кўламли ислохотлар амалга оширилаётган бир пайтда, замон талабларига жавоб берадиган олий маълумотли муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлашга ихтисослаштиришган узлуксиз иқтисодий таълим тизимини шакллантиришга биринчи даражали аҳамият

берилмоқда. Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Биз қийин шароитда келажагимиз пойдеворини куриб олдик. Бунга ўрнимизга келадиган ёш авлод қандай баҳо беради, лойиҳаларимиз, ишларимизни тарозига солиб кўриб нима дейди? Ҳар биримиз мана шу саволни дилга туғиб меҳнат қилишимиз лозим. Менинг ишончим комилки, Ўзбекистон халқи фаровон турмуш кечирадиган буюк давлат бўлади”.¹

Маълумки, қайси давлатда кадрлар тайёрлаш сиёсати тўғри ва омилкорлик билан ташкил этилса, ўша давлатда ҳар доим тараққиёт бўлади.

Таълим ҳар бир жамиятнинг ажралмас қисми, маданияти ва ривожланишнинг асосий кўрсаткичидир. Ҳар қандай мамлакат истиқболли режалар тузар экан, аввало таълимга эътиборни кучайтиради. Шу маънода мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб, давлатимиз раҳбарининг “Келажак бугундан бошланади”, “Ҳозир тарбия масаласига эътибор қилинмаса, келажак бой берилади”, “Тарбиядан ҳеч нарсани аямаймиз”² деган даъватлари остида таълим тизимини ислоҳ қилишга киришилди.

Мамлакатимиз халқ хўжалигини янада юксалтириш, республиканинг ақл-заковат салоҳиятини ўстириш, давлатимиз қудратини ошириш, унинг мустақиллигини мустаҳкамлаш учун хизмат қиладиган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги қонуни” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дас-тури” ишлаб чиқилди. Таълим тизимининг молиявий ва мод-дий таъминоти қонуний йўл билан ижобий ҳал этилди.

Мамлакатимизда Ш.М.Мирзиёев раҳбарлигида ташкил этилган “Ёшлар Иттифоқи”нинг зиммасига катта ишонч билдириб, уларни “Умид” ва бошқа жамғармаларнинг кўмагида иқтидорли ёшлар ривожланган давлатлардаги нуфузли ўқув марказларида таҳсил олмоқдалар. Ёшлар хориж ҳаётини кўриб, халқаро ҳаётини тажриба орттириб, чет тилларини мукамал эгаллаб, замонавий бакалаврлик ва магистрлик даражасига республикамизнинг турли босқичдаги кадрлар хорижий таълим марказларида тажриба ва малака орттириб

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2000.

² Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Шарқ, 1999.

келмоқдалар. Бундай ёндашувлар ҳам Ўзбекистон таълим тизимининг ёрқин истиқболига ва унинг мавқеини оширишга хизмат қилади.

Бугунги кунда келажаги буюк давлатни қуриш тафаккури, дунёқараши замон талабларига мос равишда ўзгарган мутахассисларимизга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Янгича фикр-лайдиган, янги бозор шароитларида муваффақиятли хўжалик юритадиган юксак малакали, чуқур билимли мутахассисларни тайёрлаш давр талаби ва ҳақиқат тақозосидир.

Бугунги кунда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида муҳандис-педагог мутахассислар тайёрлашнинг умумий мазмуни ва ўзига хос хусусияти шундан иборатки:¹

- у бозор иқтисодиётининг фундаментал асоси;
- замонавий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларидан бири;
- аҳоли касб таълимининг обрўли соҳаси;
- узлуксиз таълим тизимининг муҳим бўғинларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мамлакатимизда муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш тизимини барпо этиш ва ривожлантириш тажрибаси катта илмий ва амалий қизиқиш уйғотади, чунки у замонавий иқтисодий таълимнинг аҳволини таҳлил қилиш ва назарий жиҳатдан изоҳлаш, унинг узлуксиз касб таълими тизими билан уйғунлаштириш ва самарали дидактик ривожланишни башорат қилиш вазифаларини ҳал этиш имконини беради.

Ривожланган мамлакатларда касб таълими (шу жумладан олий таълим)нинг бош мақсади – рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш ва барча тоифадаги малакали ходимларни тайёрлаш орқали рақобатбардош хизмат кўрсатишдан иборат.

Зеро, рақобатбардош мутахассисларсиз рақобатбардош иқтисодиёт бўлиши мумкин эмас.

Ўзбекистонда мазкур масалани муваффақиятли ҳал қилишда Кадрлар тайёрлаш миллий модели асос бўлиб ҳисобланади. У қуйидагиларни ўз ичига олади:²

¹Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. – Т.: Шарқ, 2002. 139-бет.

² Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997.

шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий субъекти ва объекти, таълим хизматини талаб этувчи ҳамда амалга оширувчи;

давлат ва жамият – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими фаолият кўрсатишини назорат қилиш ҳамда иш олиб боришнинг бошқаришни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларга талабгорлик кафолати;

узлуксиз таълим – ўз таркибига барча таълим турини, давлат таълим стандартларини, фаолият кўрсатиш тузилмаси ва муҳитини олган малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш асоси;

фан – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва талаб этувчи, илғор педагогик ва информациявий технологияларни ишлаб чиқарувчи;

ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган талабни, шунингдек уларнинг тайёрланганлик ва сифат даражасига талабни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимларини молиялаш ва моддий-техник таъминлаш иштирокчиси.

Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммосини амалга ошириш учун қатор муаммоларни ҳал этишга эътиборни қаратиш керак. Улар:

1.Ўқитиш жараёнини илғор педагогик технология ва ахборот технологияси асосида уюштириш;

2.Талаба ва устоз ўртасидаги ахлоқий ҳамда ақлий савияни оширишга эришиш;

3. Таълим-тарбия масалаларининг қатъий режа асосида олиб борилиши;

4.Ўқув муассасасида ижобий эмоционал шароит яратиш;

5.Таълим олувчиларнинг ўқув муассасасининг умумий тартиб, ҳаёт тизимига риоя қилишига эришишни таъминлаш.

Шундай қилиб, ягона таълим-тарбия жараёнида ахлоқий тарбия ишини амалга оширишда суҳбат, мунозара, маъруза каби методлардан, ахлоқий одатларни эса машқ, турли фаолиятни уюштириш орқали амалга ошириш мумкин.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Республикамизда маънавият-маърифат бўйича қандай ишлар амалга оширилмоқда?
2. Тарбия мазмунининг моҳиятини белгилашда қандай ёндашувлар мавжуд?
3. Олий мактабда таълим-тарбия ишлари қандай шаклларда амалга оширилади?
4. Талабаларни тарбиялаш деганда нимани тушунасиш?
5. Тарбиявий ишлар механизмини таърифлаб беринг?
6. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси қандай тартибда амалга оширилади?
7. Маданият, маънавият, ахлоқ, одобга таъриф беринг?
8. Ахлоқий тарбиянинг мақсад ва вазифаси ҳақида сўзлаб беринг?
9. Шарқ мутафаккирларининг ахлоқий тарбия ҳақидаги қарашларидан мисоллар келтиринг?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларда ривожланишнинг бешта устувор масалаларига бағишланган “Ҳаракатлар стратегияси”. – Т.: Ўзбекистон, 2017 й.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008 й.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
4. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари учун қўлланма. - Т.: Истиқлол. 2003.
5. Мунавваров А.Қ. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
6. Худайкулов Х.Ж. Педагогика. Психология. –Т,: Дизайн-Пресс. 2013 й.

ХII. БОБ. КАСБИЙ ТАЪЛИМДА РАҲБАРЛИК ВА УНДА БОШҚАРИШ ҚОБИЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

РЕЖА:

1. Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш.
2. Педагогик жамоа – ўқув муассасасини бошқаришнинг объекти.
3. Педагогик фаолиятни бошқариш дастури.
4. Раҳбар ва унинг шахси.
5. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг.

1. Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш

Мустақил Республикамиз амалиётида қўлланаётган комунимизда белгилаб берилган қонунларимиздан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш лозимки, ҳар томонлама камолга етган баркамол инсон учун зарур бўлган маънавий қирралари - иймон, эътиқод, меҳр, ватанпарварлик, инсонга чексиз муҳаббат, дўстлик, мурувватлилик, қаноатлилик ва сабр-тоқатлилик, саҳийлик, миллий ғурур каби фазилатларни шакллантириш зарурдир.

Тарбиядан кўзланган асосий мақсад, ҳар томонлама маънавий ривожланган ақлий ва ахлоқий баркамол шахсни шакллантиришдан иборат. Шунга кўра тарбиявий фаолиятнинг мазмуни, ташкилий шакллари ва усуллари айнан ана шу мақсадга эришишни тақозо этади.

Тарбиявий иш маълум мақсадни кўзловчи ва узлуксиз давом этадиган жараёндир. Кўпинча бир неча мақсад ва вазифа бирданига бажарилади, бу эса ўқувчилар жамоасининг ақлий ва ахлоқий ўсишини таъминлайди.

Қуйида ўқув-тарбия жараёнининг қонун-қоидаларини кўриб чиқамиз.

1. Тарбиянинг маълум бир мақсадга қаратилганлиги қоидаси болалар жамоасининг ривожланиш истиқболларини кўра

билишга ёрдам беради. Ҳар бир тарбиявий тадбир олдиндан пухта ўйланган, муайян мақсадни амалга оширишга бўйсундирилган бўлса, унинг ғоявий-сиёсий даражасини кўтаради, танланган усул ва воситалар мақсадга мувофиқ келади, уларнинг тарбиявий таъсири юқори бўлади.

Тарбия мақсадини белгилашда жамият талаблари, давр нафаси, миллий хусусиятлар асос қилиб олинади. Тарбиянинг мақсади - ҳар томонлама камол топган — мукаммал инсон шахсини вояга етказишдан иборатдир.

Ўқитувчилар жамоаси ва ҳар бир ўқитувчи ана шу мақсадлардан келиб чиқиб, тарбиявий ишларнинг вазифаларини белгилайди, унинг мазмунини аниқлайди ҳамда мактаб иш шароитларини ҳисобга олган ҳолда ёш йигит-қизларни тарбиялашнинг шакл ва услубларини танлайди.

2. Тарбиянинг инсонпарварлик ва демократик қондаси;

Умумий таълим мактабида янги педагогик тафаккур эгаси, муносиб шахс, ўз ишининг устаси бўлган ўқитувчига эҳтиёж туғилади. Зеро ўқитувчининг билим савияси, маънавияти жамият-ни ҳаракатга келтирувчи, тараққиётга элтувчи етакчи омиллардан биридир. Ўқитувчи ўзининг инсоний фазилатлари, юриш-туриши, хатти-ҳаракати, кийиниши, одоб-ахлоқи ва муомаласи билан ўқувчи қалбига кириши, уни эзгулик сари йўналтириши зарур.

Бир бутун педагогик жараёнда таълим доимо тарбиявий вазифаларни, тарбия эса ҳаётни билиш, унга тайёрланишдек масъулиятли вазифани бажаради. Тарбиянинг вазифалари кўп қирралидир. Таълимнинг асосий вазифаси ўқувчи-талабаларни билимлар билан қуроллантириш бўлса, тарбияда ўқувчи-талабанинг жамиятимизда қабул қилинган ахлоқ-одоб қоидаларига мос келадиган эътиқодини, ахлоқий малака ва кўникмаларини, эҳтиёж ва интилишларини таркиб топтириш муҳимдир.

Ҳамма даврларнинг илғор кишилари тарбияга юқори баҳо берганлар. Халқ донишмандлари ва мутафаккирларидан Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Завқий, Фурқат, Аваз Ўтар, Ҳамза,

Абдулла Авлоний инсон камолотини илм-фан ва тарбияда деб билдилар.

Тарбияшунос олим Абдулла Авлоний ўзининг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарида инсон камолотида тарбиянинг ролини алоҳида таъкидлаб шундай деганди: “Жаноби ҳақ инсонларнинг асл хилқатда истеъдод ва қобилиятни, яхши ила ёмонни, фойда ила зарарни, оқ ила қорани айирадиган қилиб яратган. Лекин бу инсондаги қобилиятни камолга етказмоқ тарбия воситасида бўладир. Агар бола яхши тарбия топиб, бузук хулқлардан сақланиб, гўзал хулқларга одатланиб катта бўлса, ҳар ким қошида мақбул, бахтиёр бир инсон бўлиб чиқади. Агар тарбиясиз, ахлоқи бузилиб ўсса, насихатни қулоғига олмайдиган, ҳар хил бузук ишларни қиладиган, нодон, жоҳил бир расвойи одам бўлиб қолади. Тарбия қилувчилар табиб кабидурки, табиб хастанинг баданидаги касалига даво қилгани каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига “яхши хулқ” деган даъвони ичидан, “поклик” деган даъвони устидан бериб, катта қилмоғи лозимдир. Зероки, амри шарифи узра хулқимизни тузатмоққа амр қилинганмиз. Лекин хулқимизнинг яхши бўлишининг асосий панжаси тарбиядир. Ахлоқимиз биносининг гўзал ва чиройли бўлишига тарбиянинг зўр таъсири бордир”¹.

Ўқув жараёнини бошқариш нисбатан осон, унинг натижалари дарҳол намоён бўлади. Тарбиявий жараён эса ғоятда мураккаб.

Шуниси қувонарлики, тарбиявий ишларга янгича муносабат мустақиллик маънавият негизи асосида ҳукумат қарорларида, халқ таълими ислоҳотларида, олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топмоқда. Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизимидаги барча ўқув муассасалари ёш авлод онгида миллий истиқлол мафқурасини шакллантириш, маънавиятни миллий меросимиз билан бойитиш, ёш ватанпарварларни тарбиялашда янгича иш орқали амалга оширилади. Шу сабабли ўқув муассасасини бошқаришнинг услублари асосида ижодий ёндашмоқдалар.

¹ А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: 1992. 43-бет.

Маълумки, ўқув тарбиявий жараёни бошқариш педагогик жамоа фаолиятини ташкиллаштириш асосий объекти педагогик жамоа ҳисобланади.

Ижтимоий бошқарувнинг асосий моҳияти қуйидаги икки асосий масалани ечишга қаратилади:

1. Педагоглар фаолиятга йўналтириш.
2. Педагоглар фаолиятини фаоллаштириш.

Биринчи масалани ҳал қилиш учун бошқарув субъекти ходимлар фаолиятини талаб этиладиган йўналишга солувчи маълум дастурни ишлаб чиқишга зарурат туғилади. Иккинчи масалани амалга ошириш учун эса шахснинг ҳиссий-эҳтиёж соҳасидаги талабларини (моддий ва маънавий, жамоадаги ижтимоий-психологик муҳитни яхшилаш, меҳнатни ташкиллаштиришнинг самарали йўллари ишлаб чиқиш) рағбатлантиришни қондирувчи имтиёзли шароитлар яратиш тақозо этилади.

Педагогик фаолиятни фаоллаштиришда бошқарув дастурининг сифати, яъни аниқлиги, реал шароитга асосланганлиги, пировардида юқори натижа бериши, ишланганлик даражаси ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ҳар бир соҳага оид дастурлар алоҳида хусусиятларга эга бўлади, бироқ уларнинг барчасида қуйидаги қонуниятлар кузатилади: бажариладиган иш қай даражада кўпроқ ижодий меҳнатни талаб қилса, жамият шу даражада инсонпарварлашиб ва демократлашиб боради, чеклашлар қай даражада кам бўлса ташаббус билан ишлаш даражаси шунча ортиб боради.

2. Педагогик жамоа – ўқув муассасасини бошқаришнинг объекти

Республикамиз ҳукумат томонидан таълим соҳасида ўртага қўйилаётган вазифаларни бажариш кўп жиҳатдан педагогик жамоага боғлиқ. Янги иқтисодий сиёсатга ўтиш шароитида таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш вазифаси асосан педагогик жамоа зиммасига юклатилган. Бу ўз навбатида ўқув муассасасини бошқарадиган раҳбарнинг фаолияти билан

бевосита боғлиқдир. Қайси ўқув муассасасида ички ва ташқи назорат яхши йўлга қўйилган бўлса, ўша таълим масканида таълим-тарбия ишлари ҳам изчил бўлади. Педагоглар жамоаси ишини системали назорат қилиш бир томондан ҳар бир педагогнинг ўз иши учун масъулиятини оширади ҳамда ўз фаолиятида учрайдиган камчиликларни вақтида аниқлаш ва тузатиш имконини беради.

Таълим муассасаси ишини ҳар жиҳатдан тўғри ташкил қилиш, унинг самарадорлиги натижаси гаровидир. Бу эса жамоа меҳнати жараёнларини оқилона йўлга қўйишни тақозо этади. Бинобарин, ёшларни тарбиялаш кўплаб кишиларнинг умумий меҳнати жараёнида ҳал қилинар экан, демак бу меҳнатнинг муваффақияти кўп жиҳатдан уларнинг кучлари қанчалик тўғри йўналтирилганлигига, мақсадлар бирлиги ва ҳаракатлар мувофиқлиги қандай таъминланаётганлигига боғлиқдир. Акс ҳолда биргаликда қилинаётган жамоа меҳнатининг самарадорлиги пасайиб кетиши мумкин. Умуммақсадларга эришиш йўлида ўқитувчи-педагоглар ўртасида ҳамжиҳатликни таъминлаш, ўзаро ҳамкорлик алоқаларини изчил йўлга қўйиш, мактабни бошқаришнинг муҳим вазифаси бўлиб, бу вазифанинг пировард натижаси асосан раҳбарнинг фаолиятига боғлиқ.

Таълим муассасасини бошқаришда раҳбар:

1.Тизимни ташкил этишни ишлаб чиқиши, тадқиқот, лойиҳалаш ишларини йўлга қўйиб иш тартибини белгилаши, шошма-шошарликка йўл қўйилмаслиги.

2.Амалий иш бажаришнинг белгиланган тартибда ва тизимга мувофиқ бажарилаётганини текшириш.

3.Иш меъёрининг бузилишига йўл қўймасликни, қийинчилик ва тўсиқларни ўз вақтида бартараф этилишини кузатиши ва шу сингари бошқа муҳим ишларни амалга ошириши лозим.

Демак, таълим муассасаси раҳбари иш фаолиятини 4 босқичга ажратиб кўрсатиш мумкин:

1.Олинган ахборот асосида қарор қабул қилиш. Ишнинг вазифаларини ва йўналишларини белгилаш. Маълум объектив маълумотларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш. Яқин истиқболли режаларни белгилаш. Ишнинг мавжуд ҳақиқий аҳволини

белгилаш, уларни таққослаш, имконият даражаларини ҳисобга олиш, вариантларни танлаш, муассасанинг ривожланиш йўлини белгилаш ва бошқалар.

2.Тегишли янги қарорларнинг асосий ғояларини уларни ижро қилувчиларга тушунтириши, олинган маълумотларга асосан ишни кўриб чиқиб, камчиликларни тузатиши, бу вазифаларни амалга оширишда ўқув-тарбияга оид тадбирларни амалга ошириши, кадрлар танлашдан тўғри фойдаланиши ва ҳоказолар.

3.Таълим-тарбия жараёнининг ҳақиқий аҳволи тўғрисида доимий ишончли маълумотлар олиб туриши, давлат дастурларининг бажарилишини, талабаларда ягоналикка эришилишини назорат қилиши, ўқитувчилар ва бутун жамоанинг ҳисоботларини эшитиб бориши ва бошқалар.

4.Фавқулудда юзага келган камчилик ва нуқсонлар ҳамда тўсиқларни бартараф этиши, интизомга оид суҳбатлар ташкил қилиши, шикоят ва илтимос билан келган ота-оналарни қабул қилиши, муассасани бошқаришнинг асосий вазифаларидан чалғитмайдиган ишлар ва топшириқларни бажариши ва ҳоказолар.

Ҳар ўқув йилининг охирида педагоглар жамоаси фаолияти якунлари муайян шаклда аниқланади ва баҳоланади. Мазкур жараён бундан кейинги ишларнинг ташкил этувчиси ва бошланиши бўлиб хизмат қилади. Педагог ўқув йили охирида қилинган барча ишлардан олинган натижаларни солиштириб у ёки бу методларнинг қанчалик муҳим эканлигига баҳо бериши ва шу асосда тажриба тўплаши, ўз ишини такомиллаштириб бориши мумкин.

Йил давомида педагоглар жамоасида муҳокама қилиш учун барча педагогларнинг бир хилдаги тушуниши мумкин бўлган принципал масалаларни қўйиб бориш ҳам яхши натижа беради. Жамоа раҳбари маънавият-маърифат борасидаги ишларнинг ҳақиқий аҳволини, машғулотларга, суҳбатларга, мажлисларга, турли мавзулардаги йиғилишларда мунтазам қатнашиши ҳамда ота-оналар, талабалар, педагоглар билан доимий суҳбат-

лар ўтказиш орқали ўрганиб боради ва айрим жузъий камчиликларни йўл-йўлакай тузатиб боради.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, демак, жамоа раҳбари ва жамоа аъзоларининг фаоллигисиз, таълим-тарбия ишларида самарали натижаларга эришиб бўлмайди. Шу сабабли таълим муассасаси раҳбари доимо уларнинг кучига таянган ҳолда иш юритиши ва улар билан мунтазам равишда алоқада бўлиб туриши зарур.

3. Педагогик фаолиятни бошқариш дастури

Ушбу қонуният ўқитувчилардан ташаббусни, мустақил қарор чиқара олишни, ўз вазифасига ижодий ёндашувни талаб қилувчи педагогик фаолиятга ҳам том маънода тааллуқлидир. Шу сабабли бу соҳада бажарилиши қатъий талаб этиладиган директив дастурларнинг камроқ қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол учун, бундай дастурларда иш тартиби, ҳужжатларни юритиш ва меҳнат фаолиятининг охириги натижасига аниқ талабларни белгилаш билан чекланиш мумкин. Таълим натижасига белгиланадиган талаб қатъий белгиланади ва у давлат таълим стандартларида расмийлаштирилади. Педагогик фаолиятнинг сифат кўрсаткичи эса, мос равишда таълим олувчиларнинг ушбу талаблар даражасига мувофиқлигида ўз аксини топади. Демак, директив бошқарув дастурларидан воз кечиш педагогларга чекланмаган эркинлик берилишини англатмайди. Ушбу йўналиш эътиборини таълим жараёни усуллари ва мазмунидан унинг якуний натижасига кўчирилишига қаратилган.

Бажарилишининг мажбурийлиги нуқтаи назаридан бошқарув дастурларини информатив ва директив турларга ажратиш мумкин. Жумладан, матбуотда нашр этилаётган турли илмий-методик тавсиялар информатив дастурлар ҳисобланади ва уларнинг бажарилиши мажбурий деб белгиланмайди. Педагоглар улардан фақат ўзи учун зарур деб билган қисмини бажариш ҳуқуқига эга. Информатив дастурларни бажариш тўлалигича педагогнинг хоҳиши, унинг эҳтиёж ва истакларидан келиб

чиқиб белгиланади. Директив ҳужжатларнинг бажарилиши мажбурий бўлиб, у тегишли тартибда назорат қилинади. Жамиятимизнинг демократлашиб бориши натижасида информатив дастурларга бўлган эҳтиёж ортиб бориши кузатишмоқда.

Таълим муассасасини бошқариш концепциясини кўплаб бошқарув ғояларини ўзида мужассамлаштирган ташкилий модел сифатида тасаввур қилиш мумкин.

Фаолият нуқтаи назаридан ёндашилганда, бошқарув моделида қуйидаги таркибий элементларни учратиш мумкин: мотив, мақсад, режалаштириш, жорий ахборотларни таҳлил қилиш, қарор қабул қилиш, ҳаракат, натижаларни баҳолаш ва тизимга тегишли тузатишлар киритиш.

Бошқарув жараёни даврий характерга эга бўлиб, мазкур даврларнинг ҳар бири ўз давомийлиги, тадбиқ этилиш соҳаси, вазифалари ва ечимига эга. Бошқарувнинг алоҳида олинган даврини қуйидаги жараёнларни қамраб олган бўғин сифатида тасаввур қилиш мумкин:

1. Ахборотларни қабул қилиш ва уларнинг таҳлили.
2. Бошқарув қарорининг қабул қилиниши.
3. Таълим муассасаси фаолиятини режалаштириш.
4. Режани бажариш учун ишни ташкил қилиш.
5. Ҳисоб-китоб, назорат ишлари ва натижаларини таҳлил қилиш.

4. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг

Бугунги кунда касбий таълим муассасалари ҳам бозор иқтисодиёти қонуниятлари асосида фаолият кўрсатиши ва таълим олувчиларни рақобатбардош қилиб тайёрлаши талаб этилади. Бунда таълим муассасасининг маркетинг хизмати муҳим ўрин тутди. Маркетинг тадқиқотлари кенг соҳадаги бир қанча масалаларни ўз ичига қамраб олади:

- қисқа (1 йилгача) муддатли ижтимоий-педагогик прогнозлар;
- узоқ (1 йилдан ортиқ) муддатли ижтимоий-педагогик прогнозлар;

- бозорнинг жорий ва истиқбол потенциалини ўрганиш;
- битирувчиларнинг ишга жойлашув статистикаси таҳлили;
- янги соҳалар мутахассисларининг иш ўринларини ўрганиш;
- янги иш ўринларини яратишнинг йўналишларини тадқиқ қилиш;
- бозор нархларининг белгиланиш характерини ўрганиш;
- таълим муассасаси иш фаолиятининг самарадорлигини белгилаш.

Таълим муассасаси бошқарувининг педагогик йўналиши барча имкониятларни асосий мақсад - ёш авлодни ижтимоий ишлаб чиқариш соҳасига муваффақиятли кириб боришини таъминлашга қаратилган бўлади. Таълим муассасаси раҳбари томонидан олға суриладиган режалар ва муҳим тadbирлар жамоада муҳокама қилиниши ҳамда мувофиқлаштирилиши лозим. Раҳбарнинг бу борадаги ҳаракатлари қўйилган вазифани амалга оширишга изчил ва қатъий ёндашиб бориладиганда доимо қабул қилинади ва қўллаб-қуватланади. Ўқув юрти раҳбари жамоада ўз ишини ўзаро ҳурмат ва талабчанлик асосида ташкил этиши лозим.

Раҳбарлик қилувчи шахс ўз хатти-ҳаракатлари билан жамоага ибрат кўрсата олиши амалга ошириладиган қатъий чораларнинг тушунилиши ва ижобий самарасини таъминлайди.

Агар раҳбар ўз соҳасининг билимдони, дейлик у яхши бир педагог бўлиши мумкин ёки бўлмаса у ажойиб инсоний фазилатлари билан одамларнинг ҳурмат-эътиборини қозонган, уларни нимагадир оғдириш, нимагадир ишонтириш, нимагадир ундаш ёки нимагадир эргаштиришни қойилмақом қилиб уддалай оладиган бўлсин. Лекин у кундалик ташвишларидан ортиб, ўз устида ишламаса, бугунги куннинг долзарб муаммолари, дунё миқёсида рўй бераётган ўзгаришлар ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаса, бундай раҳбар ўзи истамаган ҳолда тузатилмас хатога йўл қўйиши ҳеч гап эмас. Юртбошимиз таъкидлаб ўтганидек “..бугунги ҳаёт шиддати, воқеалар ривожини шу қадар жўшқинки, биз маънавият ва мафкура

борасида қанчалик муҳим ва зарур ишларни амалга ошираётган бўлсак-да, баъзи ўринларда афсуски кеч қоляпмиз”.

Жамият ҳаётининг турли соҳаларида глобал ўзгартиришларни амалга оширишнинг энг муҳим муаммоларидан бири бошқарувчи кадрлар муаммосидир. Таълим ҳам жамиятнинг таркибий қисми сифатида ҳозирги замон шароитида ўқув юрти ишида бошқариш назариясидан фойдаланиш муаммоларининг янада ривожлантирилишига эҳтиёж сезади.

Раҳбарлар-раҳбар-менежер жамоасини шакллантириш мураккаб масаладир. Ҳаётнинг ўзи, бозор иқтисодиёти ва тадбиркорлик амалиёти бу масала унинг ҳал этилишига кўмаклашади. Бироқ кўп нарса кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, бошқарувнинг илғор тажрибасини ўрганиш ва ёйиш, бошқарув фани ютуқларини амалиётга татбиқ этиш бўйича мақсадга йўнатирилган ишга ҳам боғлиқ.

Бозор иқтисодиёти тизимида ўтишнинг аниқ йўлларида бири бозор шароитида бир неча юз йилдан бери яшаб келаётган илғор мамлакатлар тажрибасини ўрганишдан иборат. ХХI асрда бундай тажрибанинг жуда қимматли аспектларидан бири кенг ҳажмли “менежмент” тушунчаси билан қамраб олинган фаолият ва билим соҳасидир. Бунда “менежмент” тушунчаси бошқариш вазифасини касб сифатида амалга оширувчи одамлар-менежерларни ҳам англатади.

Бошқарувни ҳали жуда ёш, фанлараро ранг-баранг ютуқларига таянадиган илмий ва амалий билимнинг касби сифатида англаб етиш ҳозирги замон цивилизациясида мустаҳкам ўрин тутмоқда. Булар ХХ аср бошида Ф.Тейлорнинг “Илмий бошқарув”, М.Вебернинг “Идеал бюрократия”, А.Файолянинг “Маъмурият фани” каби асарларда ўзининг аниқ ифодасини топган. Бу билим соҳаси дастлаб бошқарувда қатъий ва ягона рационализм (амалийлик) йўлидан борди. Бироқ бу менежментда рационализмнинг барча афзалликларига қарамасдан, кўпчилик ҳолларда янги иқтисодий-ижтимоий шароитларда ўқув юртларининг иш самарадорлигини оширишда энг яхши йўл ҳам эмас экан. Бошқариш билимлари тизимида бошқариш рационализмининг чекланганликдан таъсирланиши сифатида бошқа

феъл-атворий йўналиш мустаҳкам қарор топдики, бу ташкилотларда бошқаришнинг реал моҳиятини тушунишни чуқурлаштириш учун психология, социология, маданий антропология ютуқларини кенг жалб қилишга асосланган. Бу йўналиш асосида “одамлар орасидаги муносабатларни” такомиллаштириш, “инсон омилини” ишга солиш, муҳандис-педагог, иқтисодчи-педагог ва бошқа ходимларнинг бошқарув жараёни ихтиросини ривожлантириш, пешқадамлик самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар амалга оширила бошланди.

Бошқарув тафаккури учун назарий ва амалий жиҳатдан бугунги кунда энг хос нарса нима? Адабий манбаларни таҳлил этишнинг кўрсатишича иккита янги оқим энг кўп кўзга кўринмоқда.¹

1. Халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви, жаҳон иқтисодиётида рақобат ва ўзаро боғлиқликнинг ўсиши, трансмиллий корпорацияларнинг ривожланиши, халқаро ахборот тизимларининг яратилиши, интеграция хусусиятли бошқа тузилмалар муносабати билан юзага келган янги воқеаликларни жамоавий тафаккур қилиш.

Бошқариш бўйича кўплаб адабиётларнинг чоп этилиши, миллионлаб одамларга тушунарли бўлган менежмент бўйича дастурларнинг тарқалиши, турли мамлакатларнинг бошқариш тажрибасини текшириш орқали умумлаштириш, ҳолатларни ишлаб чиқиш, олимлар ва амалиётчиларнинг халқаро кенг алоқалари воситаси орқали “бошқариш” фани унга эҳтиёж сезаётган барча кишиларнинг мулкига айланмоқда.

2. Сўнгги йилларнинг хусусияти шундаки, бошқаришнинг оғир юкини ўз зиммасига олаётган ёки шу йўлга қадам қўяётган раҳбарларнинг тушунишлари ва фойдаланишлари учун кучлари етадиган бўлган, яхши ўзлаштириладиган рецептларга ҳамда ҳақиқатларга мурожаат қилинмоқда. Менежмент фан сифатида ўзининг бутун серқирралилиги билан ўз йўли бўйича ривожланмоқда ва улкан истиқболга эришмоқда.

Шу билан бирга ҳозирги вақтда аҳолининг кенг қатламлари ҳам бошқариш ғояларига ва самарали бошқариш рецептларига

☞ С.С.Ғуломов.ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. - Т.: “Шарқ, 2000.

астойдил қизикмоқдалар. Мазкур мавзу бўйича Д.Карнеги., У.Оучи., Т.Питер., Р.Уотермен каби муаллифларнинг қизиқарли ва жонли тил билан ёзилган китоблари, Л.Якокки, Г.Форд, А. Морит каби бир қатор йирик шахсларнинг мемуар асарларининг дунё юзини кўрганлиги фикримизнинг далилидир. Ҳатто мақсадлар бўйича “бошқариш”, “оғишлар бўйича бошқариш” атамаларига ўхшаш “бестселлер бўйича бошқариш” атамаси пайдо бўлди.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, ҳозирги вақтда менежерларнинг сифати ва уларни тайёрлаш усулларигагина эмас, балки менежерларни касбий тайёрлашда раҳбарнинг ўзининг роли ҳам жиддий мунозараларга мавзу бўлиб қолмоқда. У махсус таълимга эга бўлган (кўпинча муҳандислик, ҳуқуқий, иқтисодий ва шунга ўхшаш билимларга қўшимча), профессионал бошқарувни касб қилиб олган.

5. Раҳбар ва унинг шахси

“Раҳбарлик қилиш” сўзига изоҳли луғатда бошқариш, маслаҳат бериш, кузатиш, йўналтириш, кўрсатма бериш каби таърифлар берилган. Бундан кўриниб турибдики, ҳозирги даврда раҳбарлар зиммасига юклатилган талаблар жуда кўпдир. Уларни қуйидаги беш йирик гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Маънавий етуклик.

- сиёсий, ҳуқуқий ва ахлоқий етуклик;
- маърифатлилик ва маданиятлилик;
- ходимларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қодирлик;

-топширилган иш учун шахсий жавобгарликни ҳис қилиш, ҳалоллик, виждонлилик.

- ташаббус ва илғорликни қўллаб-қувватлаш қобилияти.

2. Интизом ва меҳнатга бўлган муносабати.

- меҳнатсеварлик; жамоа ўртасида интизомни йўлга қўя билиш;

- атрофдагиларда меҳнатсеварлик фазилатларини тарбиялашни билиш;

- ишни режали олиб бориш.

3. Билим даражаси.

- иқтисодиётни, техника ва технологияни билиши;
- бошқариш илмини, функциялари ва тузилишини билиши;
- истиқболни билишга қодирлиги.

4. Ташкилотчилик қобилияти.

- ходимларни танлай билиш ва улардан самарали фойдаланишни уддалай билиш;

- қўл остидагиларни меҳнатга ўргатиш ва тарбиялаш салоҳиятига эга бўлиш;

- жипслашган жамоани вужудга келтира олиш;

5. Бошқариш самарадорлигини таъминлай олиш.

- бошқаришни коллегиял тарзда ташкил қила олиш қобилияти;

- иш ҳақида қисқа ва аниқ гапириш қобилиятига эга бўлиш;

- турли манбалардан иш учун зарур ахборотларни олиш қобилияти;

- бошқарув органи қарорларини бажариш устидан назоратни таъминлай билиш.

Ҳар бир раҳбар психологик билимлар билан бир қаторда муайян педагогик билимларга ҳам эга бўлиши керак. Айнан шу билимлар ёрдамида ходимларга уларни тарбиялаш ва мукамаллаштиришларига янада самарали таъсир кўрсатувчи шакл ҳамда усулларни топиш мумкин.

Шарқ мутафаккирлари раҳбарлик ҳақида жуда кўп асарларида маънавий ахлоқий жиҳатларга эътибор берган ҳамда яхши фикрларни маънавий меърос сифатида бизга қолдирган.

Ҳикоямизни энг аввало, IX асрнинг охириги чораги - X асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган буюк алломалардан бири Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри” асаридан бошлаш мақсадга мувофиқ бўлади, - деб ўйлаймиз.

Абу Наср Форобийнинг бу асарида жамиятда адолат ўрнатиш, шаҳар, давлатни бошқариш йўллари, юртбоши, шаҳар ҳокими қандай инсон бўлиши кераклиги, бошлиқ учун зарур хислат-фазилатлар ҳақида қимматли фикр-мулоҳазалар келтирилган. Асар муаллифи бошлиқ ҳамда унинг атрофидаги раҳ-

бар кадрларни танлаш ва ҳар бирининг у ёки бу хислат-фазилатларига қараб ўзига лойиқ, муносиб ишга қўйиш масалари хусусида сўз юритган.

Унинг фикрича, фозиллар шахрининг бошлиғи ўн иккита хислат-фазилат эгаси бўлиши керак.

Биринчидан, тўрт мучали соғ-омон бўлиши, касал бўлмаслиги, соғлиги ўз зиммасидаги вазифаларни беками-кўст адо этишга халақит бермаслиги лозим.

Иккинчидан, табиатан нозик, фаросатли бўлиши, ким билан мулоқотда бўлмасин, суҳбатдошининг сўзлари, фикрларини тез ва тўғри тушуниб, мақсадини илғаб оладиган бўлиши, гап нимада эканлигини аниқ тасаввур қила олиши зарур.

Учинчидан, кўрган, эшитган, англаган нарсаларни тўлатўқис ёдида сақлай оладиган, ҳеч нимани эсдан чиқармайдиган даражада яхши хотирага эга бўлиши даркор.

Тўртинчидан, у зехни ўткир, зукко бўлиб, ҳар қандай нарсанинг билинар-билинемас аломатларини ва улар нимани англатишини тез билиб, сеза оладиган бўлсин.

Бешинчидан, чиройли сўзлайдиган, фикрини аниқ-равшан тушунтира оладиган бўлиши зарур.

Олтинчидан, у таълимга ташна, билим, маърифатга ҳавасли, ўқиш-ўрганишда ҳар қандай қийинчиликлардан кўрқмай, ҳормай-толмай ишлашга ўрганган бўлиши керак.

Еттинчидан, овқатланишда, ичишликда, қимор ёки бошқа ўйинлардан ўзини тия оладиган, меъёрини билиб иш қиладиган бўлиши лозим.

Саккизинчидан, ҳақ ва ҳақиқатни, одил, ҳақгўй одамларни севадиган, ёлғонни ва ёлғончиларни ёмон кўрадиган бўлиши даркор.

Тўққизинчидан, ўз қадрига етадиган, қадр-қимматини ардоқлайдиган, ор-номусли, пасткашлардан юқори турувчи, туғма олий ҳиммат, улуғ ишларга интиладиган одам бўлиши керак.

Ўнинчидан, бойлик мол-дунё кетидан қувмайдиган, бу дунё бойликлари, сўм, доллар, евро ва рублларга қизиқмайдиган бўлиши лозим.

Ўн биринчидан, адолатпарвар, одил одамларни севадиган, ўз одамлари ва бегоналарга ҳам ҳақиқат қилувчи, барчани адолатга чақирувчи, истибдод ва жабр-зулмни, мустабид ва золимларни ёқтирмайдиган, ноҳақ жабрланганларга мададлашувчи, барчага яхшиликни ва ўзи суйган-гўзалликларни раво кўрувчи бўлиши зарур. У ҳар қандай ҳақсизлик ва разолатларга муросасиз бўлиши керак. Ҳақ иш олдида ўжарлик қилмай, одил иш тутиши лозим.

Ўн иккинчидан, ўзи зарур деб ҳисоблаган чора-тадбирларни амалга оширишда қатъиятли, саботли, журъатли, жасур бўлиши, кўрқоқлик ва ҳадиксирашларга йўл қўймаслиги даркор.

Абу Наср Форобийнинг фикрича, ана шу ўн икки фазилатга эга бўлган кишигина шаҳарга, халққа бошчилик қилиши маъқул бўлади. Шундай раҳбарга эга бўлган шаҳар аҳолиси осуда ва фаровон ҳаёт кечириши, юртда адолат ҳукм суриши мумкин.

Аммо, деб афсусланади Абу наср Форобий бундай кишилар жамиятда жуда кам бўлади. Бундай нодир инсонлар топилмаслиги ҳам мумкин. У ҳолда, юқорида санаб ўтилган фазилатларнинг бир қанчасига эга бўлган инсонларни қидириш керак. Фозиллар шаҳри аҳолиси орасидан ақлли беш ёки олти ана шундай фазилатларга эга бўлган киши ҳам ақл ва заковатда беназирлиги туфайли фозиллар шаҳрига раҳбарлик қилиши мумкин, деб уқдиради.

Бугунги раҳбар қуйидаги муаммоларни эркин ҳал эта олиши керак:

- ақлий ривожланиш (ходимларнинг умумий ва касбий маълумоти);

- маънавий бойиш (маданий тадбирлар ташкил этиш, этак муаммоларни ечиш);

- муомала маданиятини юксак даражага кўтариш.

Бунда қуйидаги тамойилларга риоя қилиш лозим:

- эзгу идеаллар билан машғул бўлиш;

- шахсий хислатларни такомиллаштириш.

Тарбиявий таъсир раҳбарнинг қуйидаги омилларни билишига боғлиқ:

- ходим маданияти ва маълумот даражаси, унинг ахлоқий касбий ва ҳаёт тажрибасининг қай даражада ривожланганлиги;
- жисмонан соғломлиги, маънавий баркамоллиги;
- индивидуал, ижтимоий-руҳий сифатлари;
- меҳнат жамоасидаги ижтимоий-руҳий муҳит;
- ахлоқий-маъмурий чорага ходимнинг муносабати.

Табиийки, тарбиявий таъсир умумий ва қотиб қолган бўлмаслиги лозим, чунки юқорида қайд этилган омиллар орқали ҳар бир муайян шахс учун ўзига хос ёндашувни талаб қилади. Шунинг учун тарбиявий таъсир ҳар бир шахснинг ўзига қаратилган бўлиши керак, бу эса раҳбар тарбиянинг турли-туман усулларида хабардор бўлишини тақозо этади.

Раҳбар тарбиявий таъсирни амалга оширишининг қуйидаги таъбир жоиз бўлса, “технологик тамойиллари” мавжуд:

1. Руҳий ўзига хослик, яъни шахсга тарбиявий таъсир ўтказишдан олдин унинг индивидуал, ижтимоий-руҳий сифатларини англаш лозим;

2. Маънавий мотивлар – ўзига бўйсунувчилар олдида юқори даражадаги хулқ-атвор эгаси эканлигини шахсан намоён этиш;

3. Якка тартибда ёндашиш, бу – ҳар бир шахснинг ўзига хос бўлган “аъло” томонини излаш;

4. Меҳнат фаолиятининг талабларига мослашиш, бу – ходим ақлий имкониятини аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш бўйича муаммони ҳал этиш;

5. Шахсий мўлжал. Бу – ходимда ноёб қобилият куртакларини ўстириш ва уларни ривожлантириш.

Умуман олганда, раҳбар ходимга тарбиявий таъсир кўрсатар экан, Г.Сальенинг қуйидаги сўзларини ёдда тутиши фойдадан холи эмас: “Шуни унутмангки, ҳамма учун мос андоза йўқ. Биз, ҳаммамиз – турли тоифадамиз ва муаммоларимиз ҳам турлича”.

Таълим-тарбия ишларига янгича муносабат мустақиллик, маънавият негизи асосида ҳукумат қарорларида таълим

ислоҳотларида олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топомқда.

Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизимидаги барча ўқув муассасалари ёш авлодга миллий истиқлол мафкурасини шакллантиришда, маънавиятни миллий меросимиз билан бойитишда, ёш ватанпарварларни тарбиялашда янгича иш услублари асосида ижодий ёндошмоқдалар. Ўқув тарбиявий жараёнини бошқариш педагогик жамоа фаолиятини ташкиллаштириш орқали амалга оширилади. Шу сабабли ўқув муассасасини бошқаришнинг асосий объекти педагогик жамоа ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ушбу бобда ўқув-тарбиявий жараёнини бошқариш, педагогик жамоа-ўқув муассасаси бошқаришнинг объекти, педагогик фаолиятни фаоллаштириш йўллари, таълим муассасасини бошқариш концепцияси, педагогик фаолиятни бошқариш дастури, раҳбар ва унинг шахси кабилар кўплаб мисоллар асосида баён қилинган.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Ўқув-тарбиявий жараёнини бошқариш қандай амалга оширилади?
2. Педагогик жамоага таъриф беринг?
3. Маркетинг – нима?
4. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг тизими ҳақида сўзлаб беринг?
5. Бошқарув дастури қандай амалга оширилади?
6. Шахс ривожланишининг асосий психологик ва педагогик омиллари ҳақида сўзлаб беринг?
7. Шахс ривожланишини ҳаракатга келтирувчи қандай кучлар мавжуд?
8. Ўқув юртларида таълим жараёни қандай шаклларда амалга оширилади?
9. Менежмент – нима?
10. Раҳбар шахсига қўйиладиган талаблар сизнингча бугунги кун раҳбари қандай хислатларга эга бўлиши керак?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
2. Педагогика профессионального образования. Под. ред. В.А.Сластенина. - Москва. Академия, 2004 г.
3. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов. - М.: Элит, 2004 г.
4. Ё.Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. (Маърузалар матни).– Т.: ТДИУ, 2001 йил.
5. Н.Хўжаев ва бошқалар. Педагогика асослари .- Т.: ТДИУ, 2003 йил.
- 6.ХудайкуловХ.Ж. Педагогика. Психология. –Т,: Дизайн-Пресс. 2013 й.
7. www.inter-pedagogika.ru.

ХШ.БОБ. КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИДА ЎҚУВЧИЛАР БИЛИМИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Р Е Ж А:

- 1.Ўқитиш жараёнида таълим олувчининг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш.
- 2.Касб-ҳунар таълимида ўқувчиларни баҳолаш мезонлари.
- 3.Баҳолашда адолатли ва унинг қайдаражада масъулият билан ёндашганилигига қараб баҳолаш.

1.Ўқитиш жараёнида таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш

Таълимда назорат қилишнинг 2 тури мавжуд. Биринчи – таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ҳар хил кузатиш, иккинчиси – таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини текширишдан иборат.

Кўникма деганда шахснинг билим олиши, элементар тажриба ва малакага таяниб бирон ишни муваффақиятли бажариш имконияти тушунилади. Орттирилган билимлар шахс хатти-ҳаракатининг назарий асоси ҳисобланади. Билимларга асосланиб хатти-ҳаракатларнинг кетма-кетлиги, алоҳида босқичлари фикран хаёлдан ўтказилади. Элементар тажриба талабларида айнан бирор фаолият ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Бирон касб ёки фаолият ҳақида тасаввурга эга бўлишда элементар тажриба билан бирга бошқаларнинг тажрибасини тасаввур қилиш аҳамият касб этади. Бу ерда педагогнинг шахсий намунаси, мутахассис кадрларнинг илғор тажрибалари, етук олим ижодкорларнинг иш жараёни мисол бўла олади.

Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши жараёнида талабалар кўриш ёки эшитиш орқали фақат ҳаракатларнинг қандай бажарилиши ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бу фақат намуна, бажарилиши керак бўлган иш ҳақидаги кириш инструктажи ҳисобланади. Кўникманинг шаклланиши учун талаба бу

ҳаракатларни ўзи бажариб кўриши шарт. Таълимнинг турли босқичларида талабалар меҳнат кўникмаларининг даражаси ҳар хил бўлади. Элементар кўникмалар аста-секин мураккаб кўникмаларга айланади, мураккаб кўникмалар кўп марта қайтарилиши ёки машқ қилиниши натижасида малакалар пайдо бўлади.

Малака – билимларга асосланиб машқ ёрдамида айланган фаолиятнинг автоматлашган компоненти ҳисобланади. Малака тез ва аниқ бажариш билан боғлиқ бўлган кўникмаларнинг автоматлашган элементлари саналади. Малакалар бажарилаётган фаолиятнинг фақат маҳорат томонини, яъни айрим ҳаракатларни ифодалайди.

Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши учун фақат тафаккурнинг ёки ақлий фаолиятнинг ўзигина етарли эмас. Талабаларда мураккаб кўникмаларнинг, умумлашган сафарбар кўникмаларнинг шаклланиши учун улар бевосита амалий меҳнат фаолиятида, узоқ пайт машқ бажаришда қатнашишлари шарт.

“Касбий педагогика” фанини ўрганишда назарий таълим жараёнида назорат қилишнинг асосий методлари, таълим олувчиларнинг билимларини оғзаки текшириш, ҳамда ёзма текшириш, назорат ишлари “техник диктант”лар ўтказиш, техник ҳужжатларни муҳокама қилиш ва бошқалар қўлланилади. Назарий таълимда таълим олувчиларнинг билимларини амалиётда қўллай олишини назорат қилиш, схемаларни йиғиш, ўлчаш, механизмларни тузатиш, бузилиш сабаблари каби методлар қўлланилади. Бу методга яна лаборатория – амалий ишлар орқали текширишни ҳам киритиш мумкин.

Ишлаб чиқариш таълими жараёнида таълим олувчиларнинг ўқув ишлаб чиқаришда бажарган ва бажараётган назорат қилишнинг асосий методлари: жорий, оралик ва якуний назоратлар ҳисобланади.

Ташҳисли назорат турларидан бири – тест ўтказишдир. Тест икки усулда ўтказилади.

Биринчи усул – ташкил қилувчи сифатида, дастурлаштирилган таълим, назорат ва қайта алоқа тизими.

Иккинчи усул – мустақил назорат қилиш методи. Ишлаб чиқариш таълимида тест мустақил ўз-ўзини назорат қилиш методи ҳисобланади. Ишлаб чиқариш таълимининг ҳар бир босқичида тестлар ўтказиш мумкин.

Педагог ва талабанинг дастурли фаолияти таълим жараёнидан жамики ортиқ ҳаракатларни йўқотишга, юқори ҳам-жихатликни таъминлашга ва пировард натижада – кўзланган якуний натижаларни қўлга киритишга интилишни ифодалайди. Дидактик жараёни лойиҳалашда педагог “технолог” сифатида фаолият кўрсатади: ҳар бир дарсда таълим мақсадини аниқ ўрнатиши, ўтилаётган ўқув материалларини мазмунан саралашда талабаларнинг ўзлаштириш фаолияти даражаларини, фанни баён қилишнинг илмий тилини ҳисобга олиши лозим. Шунингдек, ташкилий шаклларнинг мосини танлаб, белгиланган вақт доирасида самарали дидактик жараёни ташкил этади. Бу кўрсаткич талабига мос ҳолда ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун унга олдиндан алоҳида тайёргарлик кўриш керак бўлади. Умуман таълим жараёнига олдиндан ишлов бермасдан, якуний натижаларининг таълим мақсадига мос келишини чамаламасдан, ўқитиш давомида юзага келадиган ноқулай ҳолатларга боғлиқ ҳолда бошқариш имкониятларини ҳисобга олмасдан туриб таълим жараёнини технологиялаштириш мумкин эмас.

Баҳолаш жорий, оралик ва якуний назоратни ўз ичига олади. Жорий назорат узлуксиз қайта боғланишни таъминлайди ва одатда баҳолашсиз ўтказилади, шунинг учун у билимларни шакллантиришда иштирок этади. Педагогик технологияда қайта боғланиш нафақат ўқитиш жараёнини тузатиб бориш учун, балки ўқув мақсадларини аниқлаштириш учун ҳам хизмат қилишади. Якуний назоратда режалаштирилган ўқув мақсадларига эришганлик даражаси баҳоланади.

2. Касб-хунар таълимида ўқувчиларни баҳолаш мезонлари

Касб-хунар таълимида ўқувчиларни баҳолаш мезонлари қуйидагича амалга оширилади.

Баҳолаш мезони ва баҳолаш рейтинг назорати оғзаки, ёзма ва тест усулида бўлиши мумкин:

1. Оғзаки ва ёзма назорат.

Оғзаки назоратнинг афзалликларига шахсий муносабат, ўқитувчининг талаба билан жонли мулоқоти, унинг фикрларини нутқ шаклида ифодалашга машқ қилдириш, билимларни янада чуқурроқ текшириш мақсадида педагог томонидан қўшимча саволлар бериш имкониятлари киради. Педагог томонидан қўйилган саволга оғзаки жавоб беришга тайёрланиш доимо талабанинг фаол фикрлаши билан боғланган.

Оғзаки жавоб яхши тайёрланган талабага ўзининг иқтидорини, қўшимча эгаллаган билимларини намоёништиришга имкон беради. Бевосита мулоқот туфайли педагогда савол-жавоб давомида талабанинг билимлари тўғрисидаги барча гумонларни бартараф этиш имкони бўлади. Шу билан бир вақтда оғзаки назоратда талабалар билимларини баҳолашда маълум даражада педагог шахсиятининг акс этиши намоён бўлади. Ҳар бир педагогда талабаларнинг ўзлаштириш даражаларини баҳолашда доимо ҳолис ва шахсий муносабат бир вақтнинг ўзида рўёбга чиқади.

Умуман олганда, талабанинг ёзма ва оғзаки назоратда олган баҳоси баъзан ҳолисона бўлмайди. Талабанинг баҳоси, одатда, нафақат унинг билимлари даражасига боғлиқ бўлади. Билимларни баҳолаш амалиётида педагоглар гуруҳнинг ўртача даражасини мўлжалга олади. Шунинг учун кучсиз гуруҳларда баҳо-лар одатда кўтарилган, кучли гуруҳларда пасайтирилган бўлиб чиқади.

Ёзма назорат ўқув материални ўзлаштириш даражасини ҳужжатли тарзда ўргатиш имконини беради, шунингдек, талабага ўз фикрларини қоғозда баён қилиш имконини беради. Икки-уч мустақил экспертларнинг ишларини текшириш учун

жалб қилиш билан ўтказиладиган ташқи ёзма назорат аниқ мезонлар бўлган тақдирда объектив баҳога яқин баҳолашга имкон беради. Аммо билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилишнинг анъанавий усули маълум камчиликларга ҳам эга:

- имтиҳонда талаба берилган билетнинг 3-4 саволига жавоб беради, баҳо эса бутун ўқув фанини билиш учун қўйилади;

- фарқ қилиш қобилияти кучсиз бўлган 5 баллик шкала ишлатилган;

- оғзаки ва ёзма назорат ҳар доим ҳам билимларни баҳолашнинг объективлигини, аниқлигини ва ишончлилигини таъминламайди;

- оғзаки сўров кўп ўқув вақти сарфланишини талаб қилади, ёзма ишлар педагогларнинг уларни текширишга кўп меҳнат сарфлашлари билан боғлиқ.

2.Тест (инглизча–синаш) – бу бирор-бир фаолиятни бажариш учун маълум даражадаги билимни эгаллашга қаратилган топшириқлардир. Тестнинг тўғри бажарилганлигини ўлчаш ва баҳолаш мақсадида ҳар бир тестга эксперт методи ёрдамида эталон ишлаб чиқилади. Ўз эталонига эга бўлмаган ҳар қандай тест, одатдагидек, бажарилиш сифати ҳақида субъектив мулоҳаза юритиш эвазига хулоса чиқарувчи назорат топшириғига айланиб қолади.

Тест назоратлари ва унинг афзалликлари:

- етарли тарзда тузилган педагогик тест натижалари назорат ўтказётган шахсга боғлиқ бўлмаган холис педагогик ўлчов қуроли ҳисобланади;

- тест ўқув мавзуларининг барча асосий мазмунини қамраб олиши мумкин, ўқитиш натижаларини тест усулида ўлчаш барча текширилувчиларга баравар қўлланадиган олдиндан ишлаб чиқилган мезон асосида аниқ ва ишончли баҳо беради;

- тест назорати технологиялашувчан бўлиб, у нисбатан қисқа вақт ичида маълум ўқув мавзулари ўзлаштирилишининг тўла назоратини кам куч ва воситалар сарфлаган ҳолда ўтказиш имконини беради.

-тест назорати компьютерлар ёрдамида осон автоматлаштирилади. Бу педагогик тест ўтказишнинг асосий афзалликларидан биридир.

Тўғри ташкил қилинганда педагогик тест талабалар билимларини холис баҳолаш самарасини беради, чунки бу баҳо уни қўяётган одамга боғлиқ бўлмайди. У барча текширилувчиларга бир хил қўлланадиган қилиб тузилган мезон бўйича тўғри ечилган тест топшириқлари фоизи асосида аниқланади. Шунинг учун педагогик тест тўла асос билан ўқитиш натижаларини аниқ ва ишончли баҳолашга имкон берадиган педагогик ўлчов қуроли деб аталади. Аммо бундай баҳолаш жараёни фақат илмий талабларга риоя қилинган ҳолда тузилган, текширилувчан ва меъёрига етказилган сифатли тест воситасидагина амалга оширилиши мумкин.

Таълим жараёнида билим, иқтидор ва кўникмалар шаклланганлигини назорат қилиш муҳим ўрин эгаллайди. Ўтказилган тажрибаларга ва ўқув адабиётларида изоҳланган илғор услубларга асосланиб назоратнинг мезони ва бажарадиган функцияларини қуйидагича белгилаш мумкин:

1.Назоратнинг диагностик функцияси. Назорат натижасида билим, иқтидор ва кўникмаларнинг шаклланганлик даражаси аниқланади.

2.Назоратнинг талабаларда билим олишга иштиёқини ўстириш функцияси. Назорат натижасида талабаларда ўз билим, иқтидор ва кўникмаларини янада такомиллаштириш эҳтиёжи уйғонади.

3.Назорат жараёнида талабаларнинг шахсий хусусиятлари шакллантирилади ва энг асосийси ривожлантирилади. Ривожланиш ўқув фаолияти орқали, яъни нутқ орқали амалга оширилади.

4.Назорат жараёнида талабалар ўз билимларини мустаҳкамлайди. Ўқув материали янада чуқур ўзлаштирилади, ходисалар ўртасида янги боғланишлар ўрнатилади, шу билан ақлий фаолият янада такомиллашади.

5.Назоратнинг тарбиявий функцияси. Назорат жараёнида талабаларнинг психологик ижобий хислатлари шаклланиб бормоғи лозим.

6.Назоратни баҳолаш функцияси. Назорат натижасида сифат ўзгаришларининг меъёри аниқланади.

7.Назорат – кўп қиррали мураккаб жараён. Назорат талабаларда доимо жонли қизиқиш, куюниш, аянч, хурсандчилик хисларини уйғотиб, ақлий фаолиятни фаоллаштиради. Юқорида кўрсатилган функциялар бир-бирига узвий боғланган ҳолда юз беради.

Тўғри ташкил қилинган дарс ўзини-ўзи назорат қилиб ўқув материални ўзлаштиришга ижодий ва танқидий ёндашиш имконини беради. Бу айниқса янги предмет ўрганилаётганида талабаларнинг бундан олдинги ўқув предметларида ўзлаштирилган билимларга эга бўлишлигида кўринади. Талабалар мустақил ишлаб етишмайдиган билимларини тўлдириб борса яхши, аммо ўзини ўзи назорат қила олмайдиган талабаларнинг янги мавзунини ўзлаштириш жараёни мураккаб кечади. Шунинг учун ҳам олий ўқув юртларида ишлайдиган педагоглар янги предмет ва янги мавзунини бошлашдан олдин талабаларнинг янги дастурни ўзлаштиришга тайёрлик даражасини аниқлаш мақсадида дастлабки назоратни амалга оширишлари зарур бўлади.

Педагогик амалиётда қўлланиладиган методлар – оғзаки метод (оғзаки баён, тушунтириш, суҳбат), китоб билан ишлаш (инструктив материаллар), кўргазмали метод (кўргазмалар, кино, видеофильм, кузатув), амалий метод (машқлар, лаборатория, амалий ишлар)лардан фойдаланиш бўйича қатор материаллар берилган. “Касб педагогикаси” фанини ўрганишда назарий таълим жараёнида назорат қилишнинг асосий методлари, таълим олувчиларнинг билимларини оғзаки текшириш, ҳамда ёзма текшириш, оралиқ назорат, жорий назорат, якуний назорат ишлари ва тестларни ўтказиш жараёнлари юзасидан фикрлар баён қилинган.

3.Ўқувчини баҳолашда адолатли ва унинг қайдаражада масъулият билан ёндашганилигига қараб баҳолаш

1. Ўқувчини ижодий меҳнатини тўғри баҳолашда адолатлилик алоҳида аҳамиятга эгадир. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев адолатли бўлиш ҳар бир инсоннинг бурчи, айниқса раҳбар барча жараёнда бу борада ибрат бўлмоғи лозим деб изоҳ берганлар.

“Адолат” терминига тарихий жиҳатдан ёндашадиган бўлсак, Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятда тўғри йўлни танлай олиш учун аввало, тарихни яхши билиш, ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш керак. Адолат биз қураётган жамиятнинг мезони бўлмоғи даркор.

Энди, эски жамиятни инкор қилиш ёки маъқуллаш кайфиятидан воз кечиб, бунёдкорлик кайфиятига ўтиш пайти келди.

Миллат, давлат, жамият тақдири ҳал бўлаётган паллада ўзлигимизни англаш, маънавий илдизларимизни унутмаслик катта аҳамиятга эга. Биз инсонлар дунёқарашини бошқариш фикридан йироқмиз, балки биз инсонларнинг тафаккурини бойитиш, уни янги маъно ва мазмун билан тўлдириш тарафдоримиз.

Тарих инсон кўзини очар экан. Уни ўрганиш кўп хатоларнинг олдини олади. Чунки инсоният тарихида даврлар, жараёнлар чархпалак каби айланиб, қайтарилиб туради. Фақат бу хатолар янги тарихий босқичда, янгича шаклда рўй беради. Бизнинг тарихимизда ҳам ўсиш, юксалиш ва таназзул томонлари бўлган. Халқимиз бошидан кўп воқеаларни ўтказган. Зафарни ҳам, мағлубиятни ҳам, парокандаликни ҳам кўрган. Буюк Амир Темур ҳукмронлик қилган давр ва ундан кейин кечган жараёнлар ёрқин мисол бўла олади.

Буюк аجدодимиз юксак тараққий топган давлат барпо экани ва бу мамлакатда “Куч-адолатдадир” деган бош шиор давлат сиёсатининг, жамиятнинг асоси бўлганини яхши биламиз. Бу гоё одамларга куч берган, уларда инсоф-диёнатга, эзгуликка ишонч уйғотган. Чунки жамиятда адолат барқарор

бўлса, миллат, халқ ҳеч қачон йўлдан адашмайди, эртами - кечми фаровон турмушга эришади.

Менинг раҳбарлик лавозимимда меҳнат қилган тажрибамдан чиқадиган энг муҳим ҳаётий хулосам шуки, адолат биз қураётган жамиятнинг мезони бўлмоғи даркор.

Нафақат мамлакатимиз миқёсида, ўйлайманки, ҳар қандай жамоа, маҳалла, борингки оила мисолида ҳам омадимиз, файз-баракамизнинг гарови шарти бўлмиш тинчлик ва тотувлигимизни сақламоқчи бўлсак, бунинг ягона замини - адолат ва инсофни энг устувор мақсадимиз ва сиёсатимизга айлантирмоғимиз керак. Фақат шу асосдагина, фуқаролар розилиги, миллатлараро тотувлик юртимизда қарор топган осойишталикни асраш демакдир – деб изох берган эдилар.

Адолат ўзи нима? У қандай тушунча? Нима учун Президентимиз адолат биз қураётган жамиятимизнинг мезони бўлиши керак дедилар. Бу тушунчани педагогика соҳасида қандай талқин этиш мумкин?

Адолат - ҳаётий масалаларни ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларига риоя этган ҳолда ҳал этишдир.

Адолат тушунчаси билан боғлиқ, жиҳатлар жуда кенг қамровли бўлиб, адолатли инсон, адолатли жамият каби тушунчалар шундай жиҳатлар жумласига киради. Адолат-парварлик тушунчаси эса адолат тамойилига амал қилган ҳолда иш олиб бориш, йўл тутиш, фаолият юритиш демакдир.

Фарзандлар, талабалар, қолаверса, одамлар орасида адолат-парварлик хислатларини камол топтиришда ўрнатилган кўрсатиш, тушунтириш ва уқтириш, рағбатлантириш, огоҳлантириш, танбеҳ бериш, уялтириш (изза қилиш), суҳбат, мунозара ва баҳс каби усуллардан фойдаланиш мумкин.

Ўқувчи ва талабаларнинг билимини, ақлий камолотларини назорат қилиш ва баҳолаш давлат миқёсидаги муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, адолатли назорат ва баҳолаш жараёни ўқувчи билимини бойитишга, улар шахсини ривожланишига ва тарбиясига таъсир кўрсатади.

Билимларни назорат қилишда қўйилган балл ва баҳолар ўқувчи ва талабада қандай таассуротлар қолдирганини, улар

ўртоқларининг ўқишдаги ютуқ ва камчиликларига қандай муносабатда бўлишларини доим кузатиб бориш лозим. Ўқувчи ва талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш ўқув йили давомида ҳар доим ва мунтазам амалга оширилиши учун рейтинг тизими жорий қилиниб, баъзан-баъзан тасодифан текширишларни олдини олади ва тартибли, доимий баҳолаш учун имкониятлар очиб беради.

Педагогика фани билимларни ўз вақтида назорат қилиш ва баҳолашнинг учта вазифаси борлигини алоҳида уқтиради.

1. Ўзлаштиришни назорат қилиш ва баҳолаш натижаларига қараб давлат таълим стандартлари қандай бажарилаётганлигини назорат қилинади ва вазифалар белгиланади.

2. Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш натижасида ўқувчи талабаларда билимлар янада кенгаяди. Бу билан ўқув юртлари олдида турган таълимий мақсад бажарилади.

3. Таълим соҳасидаги яхши натижалар ёшлар тарбиясига ҳам таъсир кўрсатади. Уларда кўтаринки рух, ўз кучига бўлган ишонч ва қизиқишлар пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам ўзлаштиришни назорат қилиш таълим тизимининг ажралмас қисмидир. Назорат жараёнида унинг ёзма, оғзаки ва амалий усулларида кенг фойдаланилмоқда.

Бу жараёнда оғзаки сўраш орқали ўзлаштиришни назорат қилиш кенг тарқалган. Бу асосан савол - жавоблар орқали олиб борилади. Бунда якка сўраш, фронтал сўраш каби турларидан фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон келажаги буюк давлат” ва “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”, “Истиқлол ва маънавият” каби асарларида мустақил Ўзбекистоннинг маънавий ҳаётининг келажаги ҳақида асосли йўналишлар белгилаб берилган. Жумладан мутахассислар тайёрлашда уларни интеллектуал ривожлантириш зарурлиги алоҳида қайд қилинганди. Қўйилаётган талаблар билан ҳар томонлама интеллектуал ривожлантиришнинг педагогик шароитларининг муфассал эмаслиги орасида тафовут яратилди. Айниқса, мутахассис тайёрлашда мактабдан бошлаб олий ўқув юртларини

битириб чиққунларигача назорат шаклининг тўлиқ бўлмаганлиги таълим-тарбия жараёнининг асосий муаммоларини ташкил этади. Масаланинг муҳим томони шундаки, мутахассислар оммавий тусда тайёрланганда тарбиячининг ҳар бир талаба билан етарли даражада яккама-якка мулоқот қилишга вақти етмайди. Мулоқот тезкор савол-жавоб тарзида ўтса, табиатан бундай мулоқот талабани ҳам, тарбиячини ҳам қаноатлантирмайди. Олий ўқув юртларидаги синов ва имтиҳонлар жуда кўп вақтни эгаллаган ва талабанинг иқтидорини ҳар томонлама баҳолашга арзимаган. Ушбу сабабларга кўра назорат жараёнини активлаштириш, кам вақт ичида кўп сонли талабаларни назорат қилиш учун бир қанча рационал услублар, жумладан, техник воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чет эл тажрибалари ва кўплаб тажрибаларнинг натижаси ўлароқ Рейтинг услуги бугунги куннинг назорат мезони деб қабул қилинди.

Рейтинг деганда - баҳолаш, тартибга келгириш, классификациялаш, биронта ходисани олдиндан белгиланган шкала бўйича баҳолаш тушунилади. Рейтинг ёрдамида социал-психологик объектларни, улар учун умумий бўлган хусусиятларнинг ёрқин даражасига қараб (эксперт баҳолаш) дастлабки классификациялаш амалга оширилади.

Шкалалаш-аниқ жараёнларни рақамлар системаси ёрдамида моделлаштириш. Уларнинг турли услублари, сифат, тавсифлари қай бир миқдорий ўзгарувчиларига турлича айлантириш услубларидан иборат.

Рейтинг назоратида Тест ҳам самарали қўлланилади.

Тест деганда - аниқ вазифани такомиллашганлиги даражасини аниқлашда сифат ва миқдорий ўлчамларда белгилаш имконини берадиган, фаолликнинг бирон шаклини қизиқтирувчи, бирон аниқ топшириқ шаклидаги синов қуролли тушунилади.

Тестнинг афзаллигини қуйидагача белгилаш мумкин:

- назорат учун кам вақт сарфланади;
- назарий ва амалий билимлар даражасини объектив шароитда аниқлаш имконини беради;

-кўп сонли талабалар билан бир вақтнинг ўзида назорат олиб бориш мумкин;

-билим натижалари ўқитувчи томонидан тезкорлик билан текширилади;

-барча талабаларга бир хил қийинчиликдаги саволлар берилиб, бир хил шароитлар яратилади.

Ҳозирги кунда узлуксиз таълимнинг умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими ва Олий таълим босқичларида ўқувчи талабалар билими рейтинг тизимида баҳоланади. Баҳолашнинг бундай шакли ўқувчи талабаларни бутун ўқиш давомида ўз билимини ошириш учун мунтазам ишлашни ҳамда ўз ижодий фаолиятни такомиллаштиришини рағбатлантириш ғоясига асосланади. Билимларни баҳолашда рейтинг назорат тизимига ўтиш орқали қатор вазифалар ҳал этилади. Жумладан: ўқувчи-талаба билимининг сифат кўрсаткичларини ҳаққоний, аниқ ва адолатли баллар билан баҳолаш:

-ўқувчи, талабаларнинг ўзлаштиришини доимий назоратга олиш билан уларнинг ўз устида бутун ўқув йили давомида фаол ишлашини жонлантириш;

-ўқувчи талабалар мустақил ишларининг самарадорлигини ошириш;

-рейтинг назоратида ЭҲМли ва ЭҲМсиз тестлардан фойдаланиш;

-кўплаб камчиликларга эга бўлган мавжуд синов, имтиҳон сессиялардан воз кечиш.

Рейтинг назорат тизимининг асосида ўқув режасига киририлган ҳар бир фаннинг талаба ўзлаштиришининг сифат кўрсаткичларини баллар билан баҳолаш ётади.

Ҳар бир семестрдаги фанлардан тўпланган баллар йиғиндиси талабанинг семестр давомидаги, ўқув йили давомидаги фанлардан тўплаган баллар йиғиндиси эса талабанинг курс рейтингини ташкил этади.

Ҳар бир фан бўйича ўқувчи, талабанинг ўзлаштиришини баҳолаш чорак ва семестр давомида мунтазам равишда олиб борилади ва қуйидаги назорат турлари орқали баҳоланади:

-жорий назорат: - оралик назорат: - якуний назорат.

Жорий назорат - бу ўрганилаётган мавзуларни ўқувчи, талабалар томонидан қандай ўзлаштираётганини мунтазам равишда дарс жараёнида назорат қилишдан иборат. Бу назорат ўқитувчи томонидан ўтказилиб, талабанинг билим даражасини шу фаннинг ҳар бир мавзуси бўйича аниқлаб бориш кўзда тутилади. Бу эса ўқувчининг узлуксиз билим олишини ва натижасини муттасил назорат қилиб боришни назарда тутди.

Оралик назорат - бу мазкур фан бўйича ўтилган бир неча мавзуларни ўз ичига олган бўлим ёки қисм бўйича талабанинг билимини аниқлаш демакдир. Оралик назорат дарсдан ташқари вақтда ўтказилади ва талабаларга ўзлаштириш кўрсаткичларини ошириш имконини беради.

Якуний назорат - бу назорат семестр учун белгиланган мавзулар тўлиқ ўқитиб бўлингач, ўтилган мавзулар бўйича ёзма, оғзаки, тест шаклида ўтказилади. Талабанинг фан бўйича семестрдаги рейтинг баҳоси жорий, оралик ва якуний назоратларда тўпланган баллари бўйича аниқланади.

Ҳар бир фан бўйича максимал рейтинг бали шу фан учун ўқув режасида ажратилган умумий дарс соатлари миқдорига тенг деб ҳисобланади.

Максимал балнинг 70% миқдори жорий ва оралик назорат жараёнида 30% миқдори якуний назоратда тўпланиши тавсия қилинади.

Семестр давомида мазкур фан бўйича тўпланган балларга нисбатан талаба билими қуйидагича баҳоланади:

- 86-100 фоиз “аъло”,
- 71-85 фоиз “яхши”,
- 56-70 фоиз “қониқарли”,
- 55 ва ундан кам фоиз “қониқарсиз”, ёки
- 5 (аъло),
- 4 (яхши),
- 3 (қониқарли),
- 2 (қониқарсиз) билан баҳоланади.

Ўқув педагогик, ишлаб чиқариш ва диплом олди амалиётлари даврида олинган билимлар ҳам рейтинг баллари билан баҳоланади.

Бугун давр ўзгаришига қараб талабалар рейтинги беш балли системага ўтилган, жорий, оралиқ ва якуний назорат ўз ўрнида адолатли ва талабанинг билимига қараб баҳо қўямиз.

Шунингдек, ушбу бобда касб таълими усуллари, назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим усуллари, таълим олувчиларни ўқув билиш фаолиятини ташкил қилиш, машқлар ва мустақил таълим, ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методи, тест, рейтинг, таълим усуллари танлаш кабилар талабаларга тушунарли тарзда баён этилган.

Ўз-ўзини назорат қилиш ва текшириш учун саволлар:

1. Баҳолаш деганда нимани тушунасиз?
2. Баҳолашнинг қандай турларини биласиз?
3. Адолатли баҳолаш қандай йўлга қўйилади?
4. Таълим жараёнида назорат қилишнинг қандай турлари мавжуд?
5. Тестнинг афзаллик томонлари нимада?
6. Тестнинг салбий томонлари нимада?
7. Жорий, оралиқ ва якуний назорат нима?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Ўзбекистон, 1997.
2. Каримов И.А. “Туркистон” газетаси муҳбирининг саволларига жавоблари. 1999, 3 феврал.
3. Толипов Ў., Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. (Маърузалар матни). –Т.: ТДИУ, 2001.
4. Мунавваров А.Қ. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. Ғайбуллаев М. ва б.қ.. Педагогика. - Т. 2000.
6. Хўжаев Н. ва бошқалар. Педагогика асослари. - Т.: ТДИУ, 2003 .
7. Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс.2011.
8. www.bilimdon.uz. www.glef.org. www.newhorizons.org.
www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net.
www.inetlibrary.com.

XIV.БОБ. МУҲАНДИС-ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ

РЕЖА:

1. Касбий малакавий тузилмада кадрларнинг ўзгариши.
2. Ходимлар ихтисослигини таҳлил қилиш методикаси.
3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашга қўйиладиган асосий талаблар.
4. Ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш.

1. Касбий малакавий тузилмада кадрларнинг ўзгариши

Олий таълим соҳасида сифат кўп қиррали концепция ҳисобланади. У таълим соҳасидаги барча функция ва фаолият турлари – ўқув ва академик дастурлар, илмий тадқиқот ва стипендиялар, мутахассис ходимлар билан тўлиқ таъминланганлик, таълим олувчилар, бинолар, моддий-техника базаси ва жиҳозларни, жамият ва академик муҳит фаровонлиги йўлидаги барча ишларни қамраб олиши керак.

Таълим ва кадрларни касбий тайёрлаш таълим сифатининг асосий якуний сифатидир, бу қуйидагиларни ўз ичига олади:

-инсонлар: профессор-ўқитувчилар таркиби, таълим олувчилар, ўқув-ёрдамчи фаолият ходимлари, маъмурий ходимлар ва бошқалар;

-технологиялар: педагогик, тарбиявий, информациявий, бошқарув, назорат қилувчи ва бошқалар;

-моддий-техникавий таъминот: бинолар, жиҳозлар, лаборатория ва амалиёт базаси ва б;

- меъёрий-ҳуқуқий ва ўқув-методик таъминот;

- рағбатлантиришлар ва асослар;

- ташқи таъсирлар: бозор иқтисодиёти талаблари, корхоналар, жамият ва давлат.

Таълим тизимининг юқорида келтирилган таркибий унсурлари устунлик қилувчи омиллар мажмуини белгилайди, булар таълим ва ходимларни касбий тайёрлаш сифатига таъсир этади.

Илмий-техника инқилоби даврида ишчи ходимларнинг меҳнат қилиш шароити ўзгаради, чунки ишлаб чиқариш жараёнида ишчи ходимнинг бажарадиган фаолияти, дунёқараши, ўрни ўзгаради. Ушбу ўзгаришлар, яъни ишлаб чиқариш босқичларининг ривожланиши янги майлларнинг ўсишига олиб келади. Ишчи ходим ушбу ривожланишдан фойдаланган ҳолда янгича ишлашни хоҳлайди. Ходимлардаги ўзгаришларни кучайтиришда ишлаб чиқариш факторлари кучли таъсир этади. Бунинг асосида жисмоний меҳнат, яъни инсоннинг бажарувчи функцияси ётади.

Маълумки, ишлаб чиқариш жараёнида инсон асосан 4 асосий функцияни бажаради:

1. Ишчи ходим ўз жисмоний ҳаракати билан айланттирувчи ва ҳаракатлантирувчи ҳаракатлар ҳосил қилиши учун меҳнат қуролларини ишлатиши;

2. Меҳнат қуролларини бошқариши ва уларга таъсир кўрсатиши;

3. Уларни тўғирлаши ва таъминлаши;

4. Уларни лойиҳалаштириши ва ишлаб чиқариш жараёнига тадбиқ қилиши.

Меҳнатни бошқаришда замонавий ишчи ходимга 1 ва 2 функциялардаги кўрсаткичлар аҳамиятли бўлиши билан бир қаторда меҳнатнинг мазмуни ва ижодийлигини оширишда 3-4 функциялар ҳам муҳимдир.

Тарихга назар солиб кўрсак, машинасозликда юқори малакали иш даражаси ошиб бормоқда. Масалан, 30-йилларда чилангар таъмирловчи 9-10 та станокда ишлай олган бўлса, ҳозирда эса 25-30 станокни бемалол бошқара олади ва 100 дан ортиқ металл ва нometалл материаллар билан ишлайди. Бундан ташқари у пайвандлашни ҳам билиши керак.

90-йилларда техниканинг ривожланиши янги типдаги станок ишчи ходимларини юзага келтирди. Кенг профилли универсал ишчи ходимлар вужудга келди. Ҳозирда бу ишчи ходимлар 14та ихтисосликларни эгаллаган. Бу ихтисосликлардан токарлик, автоматларни соловчилар, ярим автоматни, автомат-

лаштирилган станокларни созловчи ва бошқалар. Ишчи ходим созловчиларнинг бу гуруҳи электротехник билимга ҳам эга.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида ҳам юқори малакали ишчи ходим мутахассислар вужудга келмоқда. Маълумки, Ўзбекистон асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлашга асосланган аграр мамлакатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда яратиладиган ялпи ички маҳсулотнинг қарийиб 1/3 қисми қишлоқ хўжалигига тўғри келади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти мамлакатга валюта тушумларини 55 фоиздан ортиғини таъминлайдиган муҳим экспорт манбаларидан бири ҳисобланади.

Мустақилликнинг дастлабки йиллари мобайнида республика қишлоқ хўжалигида бозор инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида амалга оширилган ислохотлар ўзининг ижобий натижасини бера бошлади. Умуман олганда, қишлоқ хўжалиги мустақил республикаимиз иқтисодиётининг муҳим тармоғи ҳисобланиб, унинг замон талаблари даражасида ривожлантирилиши халқимизнинг фаровон турмуш тарзини ва истиқлолимизнинг барқарор бўлишини кафолатлайди. Бунинг учун эса, соҳани замонавий ва ҳар жиҳатдан хорижий юксак малакага эга бўлган мутахассислар билан таъминлаш бирламчи ва муҳим аҳамият касб этади.

2. Ходимлар ихтисослигини таҳлил қилиш методикаси

“Иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларимизнинг пировард мақсади — деган эди Президентимиз Ш.М.Мирзиёев¹, юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилиб беришдан иборатдир. Айнан шунинг учун ҳам маънавий жиҳатдан мукаммал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш ғоясини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифаларидан бири бўлиб қолади”.

¹ Мирзиёев Ш.М.. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн иккинчи сессиясидаги маърузаси. февраль, 2017 йил.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да таълим хизматлари бозорининг стратегик мақсади сифатида, бозор муносабатларининг вужудга келиши шароитида самарали ишлашга қодир бўлган муҳандис-педагоглар фаолиятининг барча даражалари ва соҳалари учун мутахассис кадрларни тайёрлаш ва бу билан Ўзбекистон иқтисодиётининг шаклланиши ва ривожланишининг бутун жараёнига сезиларли таъсир кўрсатиш масаласи белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Олий ўқув юртларида мутахассислар тайёрлаш ҳар йили турлича йўналишлар ўзгариб туради.

Шунингдек, бозор иқтисодиёти шароитини кўзда тутиб, мутахассисларни тайёрлаш соҳасидаги таркибий силжишлар сақланиб қолинади. Бу “Иқтисодиёт ва бошқарув” ихтисослиги бўйича мутахассисларга бўлган эҳтиёжнинг янада ошишини келтириб чиқаради. 2017-2019 йилларда иқтисодий ва ҳуқуқий йўналишдаги олий таълим муассасаларига ўртача йиллик қабул қилиш олдингида кечки, сиртқи бўлимларни инобатга олганда бир неча бор ўсганини кўрамиз.

Ўзбекистонда 2019 йилда 95та давлат олий таълим муассасаси мавжуд бўлиб, уларнинг улуши олий таълим муассасалари умумий соннинг 100%ини ташкил этарди. Давлат олий таълим муассасалари сонининг ўсиш, чет эл олий таълимларини филиалларини очилиши эса таълим сонини 110 ошиқ бўлишини таъминлайди.

Олий таълим муассасаларининг иқтисодий ҳудудлар бўйича тақсимланиши бир хил эмас: масалан, уларнинг 31% ёки 30 та олий таълим муассасаси Тошкент шаҳри ва пойтахт вилоятида жойлашган, шулардан Тошкент шаҳрида 50та олий таълим муассасаси ёки 60%; Фарғона водийсида 11та ёки 17,8%; қолган ҳудудларнинг улуши 34,2% даражасида бўлиб, Самарқанд шаҳрида 8та олий таълим муассасаси жойлашган, бу Ўзбекистон давлат олий таълим муассасалари умумий сонининг 12%ига тенг.

Давлат олий таълим муассасалари талабалари сони олий таълим муассасаларининг улушига тахминан мос келади, масалан, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятининг олий таълим

муассасалари барча олий таълим муассасалари талабалари сонининг 47,2%ини қамраб олади, бу ердаги олий таълим муассасаларининг улуши эса қарийиб 48%ни ташкил қилади.

Бугунги кунда малакали мутахассис ходимлар иш фаолиятини текширишда уларнинг ихтисослиги таҳлил қилинади, комиссиялар тузилади. Тузилган комиссия аъзолари ўқитувчилар ва врачлардан иборат бўлади.

Режа тузилади:

1. Меҳнат тури ва миқдорини аниқлаш;
2. Техник-ташкилий шароитлар;
3. Ишчи ходимлар бажарадиган ишлар;
4. Квалификация;
5. Махсус тажриба;
6. Жавобгарлик;
7. Махсус техник талаблар;
8. Махсус жисмоний техник талаблар;
9. Ташкилий тайёрлашга таклиф;
10. Илмий техник прогрессга етиб бориши.

Бу таҳлилларни шароитни ҳисобга олган ҳолда бажариш керак. Ходимларнинг ўқиши учун ўша ташкилот етарли даражада ўқув материалига эга бўлиши керак. Таҳлилнинг натижаси ходимларнинг таркибига боғлиқ. Меҳнатнинг сифати – унинг механизациялашганлиги ва автоматлаштирилганлиги, юқори малакали ходимлар билан таъминланганлиги билан белгиланади. Шу билан бир қаторда ходимнинг маълум бир соҳадаги аниқ фаолиятини белгилаб беради. Маълум соҳадаги ходимларнинг иш қуроли билан ишлаши сифатни бошқаришни белгилаб беради.

3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашга қўйиладиган асосий талаблар

Кенг қамровли ва юқори малакали ходимларни бошқаришда автоматлаштирилган бошқарув тизими номли янги меҳнат тури пайдо бўлди. Уларнинг меҳнатида бир қанча умумийликлар бор.

Кенг қамровли мутахассис ходим ўз фаолиятида бир қанча касбларни қамраб олади, зарур билимларга, кўникма ва малакаларга эга бўлади. Бу аралаш технология участкалардаги ишлаб чиқариш функцияларини амалга оширишда қўл келади. У ишлаб чиқаришнинг фан соҳасидаги билимлар билан қуролланган бўлиб, ишлаб чиқаришнинг ўзгариб турадиган шартларига тез кўникиб кета олади.

Кенг кўламли мутахассис ходимнинг профессионаллиги шу билан белгиланадики, унинг янги жойга ва янги шароитга тез кўникишидир. Бундай ҳолларда қайта қуриш ва тўғирлаш кўникмалари ҳосил бўлади. Амалий кўникмалар ўз-ўзидан ўзгармайди, булар ишлаб чиқариш шароитларининг ўзгариши, меҳнат жараёнлари тузилмалари ва унинг миқдори билан ўзгаради.

Профессионалликнинг юқори босқичларга кўтарилиши кўп функцияларни бажариши бошқа комплекс меҳнат билимларида ҳамда иш фаолиятининг кенгайиши билан келиб чиқади. Профессионал ишчи-ходим ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни таҳлил қила олади. Бу жараёндаги асосий нарса, бу назарий билимларни билишда эмас, балки амалиётда ишлата олишдир.

Бугунги кунда интеграция жараёни техник жараёнда янги техникани бошқара оладиган ходимларни талаб қилади. Юқори малакали ходимлар юқори билимларга умумий техник билимга, тажрибага эга бўлган, ҳамда улар ишлаб чиқаришда янги билимларни ўзининг амалий фаолиятида қўллай оладиган ишчи ходимдир.

Алоҳида тармоқ корхона ёки ташкилот миқёсидаги муҳандис-педагог мутахассислар тайёрлашни ривожлантириш стратегияси хусусида гапирадиган бўлсак, бу стратегиянинг ҳам бир қатор ўзига хос хусусиятлари мавжуддир. Бундай стратегиядаги асосий масала бўлиб тегишли тармоқ ва унинг корхона ёки ташкилот шароитидаги янги хўжалик юритиш тизимида янада самарали фаолият кўрсатишларини таъминлаш мақсадида уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг замонавий шакл ва усулларини аниқ ишлаб чиқиш ва амалиётга самарали жорий этиш ҳисобланади. Бу стратегияга кўра, тармоқдаги

ишлаб чиқариш фаолиятининг барча бўлинмаларига истиқболни тўғри баҳолай оладиган кўл остидаги кишилар билан ҳамкорликда ишлай оладиган ва ўз мутахассислиги соҳасини пухта ўрганган раҳбар кадрларни танлаш, шунингдек ишлаб чиқаришнинг барча бўғинлари учун юқори малакали, виждонли ва ҳар қандай шароитга мослаша олиш қобилиятига эга бўлган муҳандис-педагог мутахассисларни танлаш муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадларда муҳандис-педагог мутахассисларни касбий тайёрлашнинг турли усул ва шакллари стратегияда ўз ифодасини топади.

Маълумки, ҳар қандай корхона ёки ташкилотда мутахассислар ишини муваффақиятли ташкил этишда уларни комплекс ва тизимли тарзда ўқитиш муҳим аҳамиятга эгадир. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, мутахассисларни тайёрлашни ривожлантириш стратегияси ўз ичига барча ишлаб чиқариш бўғинларини қамраб оладиган турли хил ўқитиш шаклларини олиши керак. Шунинг билан бирга мутахассисларни тайёрлашни доимий ва узлуксиз тарзда амалга оширишни таъминлаш ҳам стратегиянинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга таркибий қисми ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, алоҳида тармоқ корхона ёки ташкилотлар миқёсидаги мутахассисларни тайёрлашни ривожлантириш стратегиясидаги мутахассисларни малакасини ошириш ва ўқитиш шаклларини ўзида ифодалаган модел тасвирланган.

Кўриниб турганидек, бу стратегияда мутахассислар тайёрлашнинг аниқ шакл ва усулларини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эгадир. Бундан ташқари, тармоқ, корхона ёки ташкилотлардаги стратегия ҳам кўплаб босқичларга эга бўлади, бироқ имкониятлардан келиб чиққан ҳолда бу босқичларга кейинги изланишларда тўхталиб ўтамиз.

Юқорида мутахассисларни тайёрлашни ривожлантириш стратегиясини иккига бўлиб кўриб чиқдик. Бироқ, бу дегани булар бир-биридан алоҳида ривожланадиган стратегиялар экан деб хулоса чиқаришни англатмайди. Зеро албатта ҳар қандай тармоқ, корхона ёки ташкилотдаги бундай стратегиялар, бирин-

чи навбатда, тегишли давлат стратегияларидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида муҳандис-педагог мутахассислар тайёрлаш тизимини ривожлантириш стратегиясига қуйидаги бир қатор омиллар таъсир кўрсатади:

1. Мамлакатдаги таркибий ўзгаришлар. Маълумки, Ўзбекистон режали иқтисодий бошқарув тизимидан янги бозор иқтисодиёти механизми сари интилмоқда. Бу эса, табиий равишда, янги иқтисодий шарт-шароитлар ва тузилмаларни яратиш заруриятини юзага келтирди. Бундай шароитда янгича билим ва тажрибага эга бўлган мутахассисларсиз ҳеч қандай муваффақиятга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимиздаги иқтисодий-ижтимоий ўзгаришлар мутахассислар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг замонавий стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни талаб қилмоқда.

2. Бугунги кунда “меҳнат бозори”даги ишсизлик муаммолари. Бу айниқса, ўтиш давридаги мамлакатлар, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам алоҳида ечим талаб қиладиган муаммолардан ҳисобланади. Ўтиш давридаги мамлакатларда кўплаб саноат объектларининг тўлиқ ҳажмда ишлаш имкониятларининг камайиши, давлатнинг кўплаб назорат органларини қисқартирилиши, шунингдек, янги объектларга айлантирилаётган корхона мутахассисларининг замонавий билимларга эга бўлмаслиги оқибатида меҳнатга лаёқатли ишсизларнинг сони ортиб боради. Бунинг олдини олиш учун эса, бу ишсизларни қисқа муддатли қайта тайёрлаш тизимини ривожлантириш орқали бозор талабларига мос билим ва тажрибаларни оширишга катта эҳтиёж сезилади.

Муҳандис-педагог кадрлар, таълим олувчилар ва уни таъминлаш учун зарур ресурслар ўқув-тарбия жараёнининг асосий компонентлари ҳисобланади.

Муҳандис-педагог мутахасислар таълим хизматини талаб этувчилар сифатида олий таълим (бакалавриат, магистратура)нинг барча босқичида маънавий-ахлоқий ва касбий жиҳатдан шахс сифатида шакллантирувчилардир.

5-чизма

Давлат таълим стандартлари ва ресурслари воситасида уларнинг сифатли таълим олиши ва касбий тайёрланиши кафолатланади. Таълим олувчиларнинг вазифаси ҳар томонлама ривожланган шахс бўлиб етишишлари учун олий таълим тизимидаги кенг имкониятлардан фойдаланишдан иборатдир.¹

Олий таълим ресурслари қуйидагилардан иборат:

- молиялар (бюджет ва бюджетдан ташқари манбалардан олинадиган);
- моддий-техника базаси, лаборатория ва амалий машғулотлар ўтказиш учун зарур бўлган;
- компьютер технологияларининг техникавий, математик ва дастур таъминоти;
- информация базаси (дарсликлар ва ўқув қўлланмалари, кўргазма материаллар ва жиҳозлар ва ҳ.к.).

Ўқув-тарбия жараёнининг санаб ўтилган компонентлари кадрлар тайёрлаш учун замин яратади. Уларнинг сифати ва рақобатбардошлиги айрим олинган ҳар бир компонентнинг ва умумий заминнинг ривожланганлик даражасига боғлиқдир.

XXI асрга келиб, янги техника ва технологияларнинг жадал суръатларда ўсиб бораётганлиги, ҳозирги кунда замонавий ахборот технологиялари айниқса, ҳалқаро интернет тизимининг

¹ Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003. 81-бет.

бутун дунёни қамраб олаётганлиги, мамлакатимизга чет эл сармояси орқали ривожланган мамлакатларнинг импорт асбоб-ускуналарини кириб келаётганлиги, шунингдек, корхона ва ташкилотларда янги талаблар асосида бошқарув ва ишлаб чиқариш тизимларини такомиллаштириш зарурияти кабилар етук малакали мутахассислар тайёрлашни талаб қилмоқда.

Шундай қилиб, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистонда муҳандис-педагог мутахассислар тайёрлаш тизимини ривожлантириш стратегиясини жаҳон талаблари даражасида амалга оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтишимиз жоизки, замонавий бозор иқтисодиёти шароитида бундай стратегияда биринчи навбатда, таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро интеграциялашувни янада чуқурлаштириш масаласига асосий эътибор қаратилиши керак. Шундай бўлгандагина республикамызда муҳандис-педагог мутахассислар тайёрлаш тизимидаги сифат критериясини кутилган даражада ривожлантириш имконияти юзага келади. Бу эса, мамлакатимиз корхона ва ташкилотларидаги иқтисодий ва ижтимоий самарадорликка эришишни, мос равишда мамлакат макроиқтисодий ўсишига эришишни таъминлайди.

4. Ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш таълими

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек: — “...мақсадларимизга эришиш, янги, демократик жамиятни қуриш, ислохотларнинг тақдири қандай интеллектуал кучларга эғалигимизга, ёшларимиз қандай маданий ва профессионал савияга эришганлигига, қандай идеалларга эътиқод қилишига, маънавий жиҳатдан қанчалик бойишига боғлиқдир. Шу боис, аҳолининг маълумот олиш имкониятини ошириш, миллий тикланиш ғоясини амалга оширишга қодир янги авлодни тарбиялаш энг муҳим вазифаларимиздан биридир”.¹

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. — Т.: Ўзбекистон, 1995, 259-бет.

Бугунги кунда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи кишиларни ўқитиш ва малакасини ошириш учун махсус дастурлар ишлаб чиқилади. Чет элларда уларни ташкил қилишда махсус ўргатувчи ташкилотлар иштирок этади (масалан, бизнес мактаби, малака ошириш факультети, бошқарув университети). Ҳозирги кунда чет эл ва мамлакатимиз олим ва мутахассислари ёрдамида ишлаб чиқилган тадбиркорлик бўйича янги ўқув дастурлари кенг қўлланилмоқда.²

Йўналиш бўйича ўқув дастурлари қуйидагиларга бўлинади:

- бошланғич ўқиш дастурлари;
- тадбиркорлик ишини комплекс ўқишини таъминлаб берувчи дастурлар ва унинг алоҳида томонларини ўргатувчи дастурлар (масалан, маркетинг, банк иши, қимматбаҳо қоғозлар);
- бошқарув фаолиятини ўрганиш дастурлари ва мутахассисни ўқитувчи дастурлар ўқиш дастурини вақтинчалик омили бўйича қисқа ва узоқ муддатга бўлинади.

Ўқишнинг кўламига қараб қуйидаги дастурлардан фойдаланилади:

1. Доимий тавсифга эга дастурлар, кўпинча тўғри ёки қисман ўқиш дастури ҳисобланади. Уларга тадбиркорларни ўқитиш дастурлари киради.

2. Малакани ошириш дастурлари чет эллардаги каби бизнинг республикамизда ҳам кенг тарқалмоқда.

Кичик бизнес ҳам бошқа фаолият каби, доимо ишчиларни ўқитишни талаб қилади. Бу жараён кадрларни сифатини ва ривожланишини таъминлайди.

Ўқиш – бу одамнинг фундаментал билим олиш жараёнидир. Аслида, у мактабларда, коллежларда, институтларда, университетларда ёки бошқа жойларда амалга ошади. Ислохотлар ўқишнинг турларига таъсир қилади. Олий маълумот очиқ ва демократик ҳолда бўлади. Олий маълумотни ривожлантиришнинг бошқа кўриниши – бу олий ва ўрта махсус ўқишни интеграция қилишдир.

² Фуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Т.: Шарқ, 2002, 147-бет.

Олий маълумот ислоҳоти ўз ичига қуйидаги йўналишларни олади:

1. Янги такомиллашган ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, замонавий мутахассисларни тайёрлашда халқаро ўқиш жараёнини ташкил қилиш.

2. Аудитория дарслари ва мустақил ишлар орасидаги ўқув вақтини энг қулай тарзда тақсимлаш ва бошқалар.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта Махсус таълим вазирлиги ҳамда Халқ таълими вазирлиги мутахассислари иштирокида “Ўзбекистон Республикасида узлуксиз иқтисодий таълим концепцияси” ишлаб чиқилган. Бу концепцияда узлуксиз иқтисодий таълимни янада ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг стратегик йўналишлари белгилаб қўйилган бўлиб, улар муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлашнинг ва умумий иқтисодий таълимнинг жаҳон андозаларига мос келади. Узлуксиз иқтисодий таълим концепциясини амалга оширишдан кўзланган асосий мақсад халқаро ҳамжамият томонидан қабул қилинган таълим андозаларига мос юқори малакали кадрларни Халқаро стандарт таълим классификациясида ва Халқаро стандарт касб тайёрлашдир. Концепция классификацияси қоидалари асосида ишлаб чиқилган. Концепция яратилишидан аввал кўплаб тадқиқот ишлари олиб борилди. Бунда иқтисодий таълим бўйича жаҳон тизими, айниқса АҚШ, Англия, Франция, Германия, Япония ва Россия таълим тизими тажрибаси ўрганилди ва умумлаштирилди. Умуман олганда, таклиф этилган концепция асосан муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлашнинг Инглизча-Америкача тизимига таянади. Аммо унда, Ўзбекистон иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари, ўтиш даври, иқтисодий таълим босқичлари ва даражаларига бевосита таъсир кўрсатадиган хўжалик юритиш тизими ҳисобга олинган. Узлуксиз иқтисодий таълимни жаҳон андозалари даражасига кўтариш концепциянинг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Бу қуйидаги мақсадларни кўзлайди:

- узлуксиз иқтисодий таълим тизимини жаҳон таълим тизими билан ўзаро уйғунлаштириш;

- муҳандис-педагог мутахассислар билим даражасини халқаро миқёсда рақобатбардошлигига эришиш;
- дунёнинг етакчи мутахассислари ва таълим технологияларини мамлакатимизда муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш тизимига жалб этиш;
- муҳандис-педагог мутахассисларнинг бакалаврлик ва магистрлик дипломларини халқаро даражада тан олиншига эришиш ва бошқалар.

Бу жараёнда бўлажак муҳандис-педагог мутахассисларни хорижий тилларга, асосан инглиз тилига ўргатиш алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг халқаро алоқалари мунтазам равишда кенгайиб ва чуқурлашиб бораётган бугунги кунда бу ҳаётий заруриятга айланди.

Ҳозирги кунда Республикада иқтисодий таълим тизимини ислоҳ қилиш борасида нуфузли халқаро ташкилотлар, олий ўқув юртлари ва жамғармалар билан фаол ҳамкорлик қилинмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил иқтидорли ёшларнинг чет элда таълим олишларини қўллаб-қувватлаш “Истеъдод” жамғармасини тузиш ва Президент грантларини жорий этиш тўғрисидаги Фармони қобилиятли ёшларимизни хорижнинг энг нуфузли ўқув юртларида чуқур билим олишларига катта имкониятлар яратди. “Истеъдод” жамғармаси фаолиятини бошлаган 2000 йилдан то ҳозирга қадар юзлаб муҳандис-педагог мутахассислар АҚШ, Буюк Британия, Япония каби давлатларнинг олий ўқув юртларида таҳсил олиб, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг турли жабҳаларида ўзларидаги етук малака ва жаҳон андозаларига мос келувчи билим даражалари билан фаол иштирок этиб келишмоқда. Ёшлар хориж ҳаётини кўриб, халқаро ҳаётий тажриба орттириб, чет тилларини мукаммал эгаллаб, замонавий бакалаврлик ва магистрлик даражасига республикамизнинг турли босқичдаги педагог кадрлар хорижий таълим марказларида тажриба ва малака орттириб келмоқдалар. Бундай ёндашувлар ҳам Ўзбекистон таълим тизимининг ёрқин истиқболига ва унинг мавқеини оширишга хизмат қилади.

Таълимнинг моддий техникавий асосини ривожлантиришга ҳам шахсан Президентимизнинг ўзлари, ҳукуматимиз ҳам катта эътибор қаратмоқда. Давлатимиз раҳбарининг Жанубий Корея Республикасига қилган сафари пайтида Корея Эксим банки Ўзбекистонда академик лицей ва коллежларни ўқув жиҳозлари билан таъминлаш лойиҳасининг ижроси учун 35 миллион доллар миқдорида имтиёзли кредит ажратди. Шунингдек, Европа Иттифоқининг ТАСИС дастури асосида “Ўзбекистонда менежментни ўқитиш”, “Ўтиш даврида узлуксиз таълим ва меҳнат бозорини шакллантириш” ва бошқа шу каби халқаро лойиҳаларида Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети фаол иштирок этиб келмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг кўп укладлилиги кенг қамровли иқтисодий муаммолар бўйича чуқур билимга эга бўлган муҳандис-педагог мутахассисларга талабнинг кун сайин ортиб бораётганлигидан далолат бермоқда. Шундай экан, макроиқтисодиёт ва давлат бошқарувчи бўйича муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш тизими сифат жиҳатдан қайта ташкил этилиши зарур. Шунингдек, йирик тадбиркорлик ва бошқарув бўғини мутахассислари малакасини ошириш тизими ҳам ривожлантирилиши лозим.

Шу билан бир қаторда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш ўқув муассасалари тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этади. Бунинг учун биринчи навбатда, ўрта махсус, касб-ҳунар коллежларида кичик ва хусусий тадбиркорларни тайёрлаш тизимини шакллантириш ва ривожлантириш керак. Ўқув жараёнига тадбиркорлик фаолияти, ҳуқуқ, солиқ, молия ва банк иши, маркетинг, стратегик режалаштириш, суғурта асослари ҳақида билим берадиган фанларни дадиллик билан киритиш мақсадга мувофиқдир.

Университет бакалаврлик ва магистрлик дипломлари даражасини ошириш, муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш тизимини замон талаблари даражасида ривожлантириш учун муҳим асос ҳисобланади. Бунинг учун, ўқув муассасалари моддий базасини мустаҳкамлаш, уларни замонавий ўқув компьютер техникаси билан жиҳозлаш, зарур ўқув адабиётлари билан

таъминлаш, ўқитишнинг турли шакллари кенгайтириш, профессор-ўқитувчиларнинг меҳнатга рағбатини кучайтириш кабилар муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида, Ўзбекистоннинг ҳар жиҳатдан ривожланиши ва мавжуд қийинчиликларни енгиб ўтиши самарали иқтисодий сиёсатнинг ишлаб чиқилиши ва амал қилиши билан чамбарчас боғлиқдир. Президентимизнинг бевосита ташаббуслари билан олиб борилаётган иқтисодий сиёсат ўзининг бир қатор ўзига хос хусусиятлари ва устувор жиҳатлари билан мамлакатимизда мавжуд ишлаб чиқариш салоҳиятидан имкон қадар самарали фойдаланиш, уни жаҳон мамлакатларининг илғор тажрибасидан келиб чиққан ҳолда тежамкорлик ва рақобатбардошлик тамойилларига таянган ҳолда қайта такомиллаштириш, шунингдек, мамлакат иқтисодиётини чуқур интеграциялашув асосида ривожлантириш кабилар учун етарлича имкон яратмоқда.

Бироқ, мамлакатда замонавий шароитларда самарали фаолият кўрсата оладиган ҳамда тадбиркорлик билан ҳар қандай иқтисодий фаолиятни муваффақиятли ташкил эта оладиган мутахассисларнинг етарли даражада эмаслиги иқтисодий ривожланиш моделини самарали амал қилишига ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб келмоқда. Бу эса, муҳандис-педагог мутахассислар тайёрлаш тизимини янги тамойиллар асосида ривожлантиришнинг ниҳоятда долзарблигидан далолат бермоқда.

Дунё сиёсатида рўй бераётган улкан янгиланишлар натижа-сида оламни тушуниш, идрок этиш ва унга муносабат ҳам ўзгарганининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Бизнинг мамлакатимизда ҳам инсон ҳақидаги тасаввур изчиллик билан ўзгариб бормоқда. Юртбошимиз таъкидлаганларидек, бугунги кун кишилари кечаги кун одамларига нисбатан бошқача.

Тараққиёт жараёнида ижтимоий муносабатлар чуқурлашиб, давлатимиз умумбашарий мулоқотлар тизимига кириб борар экан, раҳбар кадрлар масъулияти ҳам кучайиб боради. Масъулиятни ҳис этиш эса биринчи навбатда, давлат манфаатлари, умуммиллий манфаатлар даражасида фикр қилиш

билан чамбарчас боғлиқдир. Бугун инсондан кескин сифат ўзгаришлар талаб қилинмоқда. Инсон, унинг ақл-идроки, заковати, салоҳияти ижтимоий тараққиёт, олам яхлитлигининг бирдан-бир омилига айланишига эҳтиёж кучаймоқда. Замон инсониятдан ўз-ўзини англаб олишни талаб қилмоқда. Жамият тараққиётида муҳим ўрин тутадиган, бунёдкорлик руҳи билан йўғрилган ҳаётимизни обод ва фаровон бўлишига хизмат қиладиган янги ғоялар, таклиф ва тавсиялар бугун ҳар қачонгидан ҳам зарурдир. Кенг қамровли мутахассис ходим ўз фаолиятида бир қанча касбларни қамраб олади, зарур билимларга, кўникма ва малакаларга эга бўлади. Бу аралаш технология участкалардаги ишлаб чиқариш функцияларини амалга оширишда кўл келади. У ишлаб чиқаришнинг фан соҳасидаги билимлари билан қуролланган бўлиб, ишлаб чиқаришнинг ўзгариб турадиган шартларига тез кўникиб кета олади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг кўп ва кенг қамровли иқтисодий муаммолар бўйича чуқур билимга эга бўлган муҳандис-педагог мутахассисларга талабнинг кун сайин ортиб бораётганлигидан далолат бермоқда. Шундай экан, барча соҳада ва давлат бошқаруви бўйича муҳандис-педагог мутахассисларни тайёрлаш тизими сифат жиҳатдан қайта ташкил этилиши зарур. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ушбу бобда касбий малакавий тузилмада ишчи ходимнинг ўзгариши, ишлаб чиқариш жараёнининг асосий вазифаси, ишчилар ихтисослигини таҳлил қилиш услуби, кенг қамровли соҳа ходимлари ва уларга қўйилган талаблар, ходимлар олий мактаби кабилар бўйича қатор маълумотлар келтирилган.

Ўз-ўзини назорат ва текшириш учун саволлар:

1. Кенг қамровли соҳа ходимлари ва юқори малакали ходимлар тайёрлаш ва уларга қўйилган талаблар?
2. Кадрлар ихтисослигини таҳлил қилиш услуби ҳақида фикр билдиринг?
3. Кенг қамровли соҳа ходимлари ва юқори малакали ходимлар ҳақида тушунча беринг?
4. Касбий малакавий тузилмада ходимларнинг ўзгариши қандай амалга оширилади?
5. Ходимлар олий таълими ҳақида сизнинг фикрингиз?
6. Касбий маҳорат деганда нимани тушунасиз?
7. Меҳнат шартномасига таъриф беринг?
8. Меҳнатни ташкил этиш ва унинг усуллари ҳақида фикр билдиринг?
9. Малака ошириш ва қайта тайёрлашда қандай ишлар амалга оширилади?
10. Мутахассисликларни таҳлил қилиб беринг?

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ривожланишнинг бешта устувор йўналишлари “Ҳаракатлар стратегияси”–Т.:“Ўзбекистон”. 2017.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 1995.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
4. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари учун қўлланма. - Т.: Истиклол. 2003.
5. Мунавваров А.Қ. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
6. Худайкулов Х.Ж. Педагогика. Психология. –Т.: Дизайн-Пресс.2013 й.
7. [www. bilimdon. uz.](http://www.bilimdon.uz) - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий веб сайти.

ГЛОССАРИЙ

Аксиология - қадриятлар тўғрисидаги фалсафий таълимот, аксиологик қадриятлар моҳияти.

Аксиологик ёндашув – инсонпарварлик педагогикасига хос бўлган хусусият, бунда инсон омилига ижтимоий қадрият ва жамият ривожланишининг пировард мақсади сифатида қаралади. Аксиологик тафаккур ўзаро алоқадаги ҳам ўзаро ҳаракатдаги дунё концепциясига асосланади.

Анкеталаштириш – анкета ёрдамида ижтимоий, иқтисодий, демографик, психологик, педагогик ва бошқа тадқиқотлар учун дастлабки материалларни йиғиш жараёни.

Ахборотли малака – таълим-тарбия масалаларига ахборотларни мослаштириш ва талқин қилиш малакаси.

Ахлоқ - шахснинг жамиятга ва бошқа кишиларга нисбатан бурчини белгилаб берувчи меъёрлар тизими, маънавий хулқ қоидалари, у ижтимоий онг шаклларида бири.

Бошқариш – ташкил этиш, қарор қабул қилишга қаратилган фаолият, объектни ўз хизмат вазифаси доирасида назорат қилиш, тартибга солиш, ишончли ахборотлар асосида таҳлил қилиш ва яқун ясаш.

Вазифа – мақсад ва уни амалга ошириш босқичларининг ойдинлаштирилиши.

Давлат таълим стандарти – узлуксиз таълимнинг муайян босқичида шахс (мутахассис)нинг тайёргарлик даражаси ва мазмунига қўйиладиган минимум талаблар.

Дидактика – таълим ва ўқитиш назарияси ҳамда ўқитиш жараёнида тарбиялаш мазмунини ифодаловчи педагогиканинг таркибий қисми.

Изоҳлаш, тушунтириш – оғзаки изоҳ, ёритилиши лозим бўлган турли материалларни изоҳлаш, исботлаш, таҳлил қилиш.

Илмий муаммо – фан орқали ҳал қилинадиган асосий зиддиятлар.

Истиқболни белгилаш малакаси – ижтимоий ва билиш жараёнларини режалаштириш ва бошқариш.

Касбий – педагогик мулоқот – педагог ва талабанинг ўзаро зич ижтимоий-психологик алоқаси тизими бўлиб, унинг маз-

муни ахборотлар айрибошлаш, тарбиявий таъсир ўтказиш, коммуникатив воситалар ёрдамида ўзаро муносабатларини ташкил этиш ҳисобланади.

Касбий тайёргарлик – бўлажак мутахассиснинг психологик, психофизиологик, жисмоний ҳамда илмий-назарий ва амалий тайёргарлиги.

Касбий билимдонлик – педагогик фаолият юритиш учун зарур бўлган назарий ва амалий тайёргарлик бирлиги.

Кузатиш – бирор педагогик ҳодиса бўйича аниқ фактик материал олиш мақсадини кўзлаган идрок этишнинг ўзига хос шакли.

Кўникма – ўрганиш натижасида қўлга киритилган, беихтиёр, автоматик тарзда бажариладиган ҳаракат. Кўникмалар бирор ҳаракатни назоратсиз, автоматик тарзда бажариш қобилиятидир.

Лаборатория иши – асбоб-ускуналар ва бошқа техник мосламалардан фойдаланган ҳолда талабалар билан тажрибалар ўтказиш, бирор ҳодисани махсус жиҳозлар ёрдамида ўрганиш.

Маъруза – одатда олий ўқув юртида бирор фан мазмунини оғзаки баён қилишга асосланган ўқув жараёни, методи.

Малака – шахснинг ўзи эгаллаган билимлари асосида уларнинг янги шароитдаги янгиликлар билан бирга, маълум бир фаолиятни самарали бажариш қобилиятидир.

Мафкура - ғоя ва қарашлар тизими.

Метод – 1) табиий ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини тадқиқ қилиш, билиш усули; 2) ҳаракат қилиш усули, тарзи.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш учун асос бўладиган кишининг ички фаолият мазмуни.

Муаммоли ўқитиш – ўқув машғулотини ташкил этиш шакли бўлиб, унда педагог раҳбарлигида муаммоли вазият юзага келтирилади ва унинг ҳал қилинишида таълим олувчилар фаол мустақил ҳаракат қиладилар.

Педагогик жараён – таълим масалалари, унинг тараққиётини ҳал қилишга қаратилган, махсус ташкил этилган педагог ва талабаларнинг мақсадли ўзаро муносабатлари.

Педагогик малака – муайян тоифадаги вазифаларни ҳал қилиш имкониятига эга бўлган мутахассиснинг касбий педагогик тайёргарлиги даражаси ва тури.

Педагогик технология – 1) олдиндан лойиҳалаштирилган педагогик жараёни амалиётга режали ва бир маромда татбиқ этиш ёки педагогик масалани ечишга қаратилган педагогнинг узлуксиз ўзаро боғланган ҳаракатлари тизимидир; 2) таълим-тарбия методларини у ёки бу тўпламини қўллаш билан боғлиқ бўлган педагогнинг узлуксиз, ўзаро шартланган ҳаракатлари тизимидир; 3) таълим шаклларини оптималлаштиришга қаратилган, техника ҳамда инсон омиллари, унинг ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқитиш жараёни ва билимларни эгаллаш, яратиш, қўллаш ҳамда белгилашнинг тизимли методидир.

Педагогик фаолият – таълим мақсадларини амалга оширишга қаратилган ижтимоий фаолиятнинг алоҳида тури.

Фаолият – 1) онгли мақсад билан бошқариладиган кишининг ички (руҳий), ташқи (жисмоний) фаоллиги; 2) атроф-муҳитнинг кишилар томонидан мақсадга мувофиқ қайта бунёд этилиши.

Шахс – 1) кишиларнинг ижтимоий хулқи, инсонлар орасида ўзини тутишини акс эттирадиган руҳий сифатлари мажмуини билдирувчи тушунча;

2) турли-туман сифатлар тизимидаги кишининг руҳий, маънавий моҳияти;

3) ижтимоий моҳият касб этган ва ўз-ўзини англаш қобилиятига эга бўлган киши.

Ўз-ўзини баҳолаш – шахснинг ўз психологик сифатлари, хулқи, ютуқлари ва муваффақиятсизликлари, кадр-қиммати, камчиликларини баҳолай олиши.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ривожланишнинг бешта устувор йўналишлари “Харакатлар стратегияси”–Т.:“Ўзбекистон”. 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Республика маънавият ва маърифат бўлими. Беш ташаббус - бешта имконият. - Т.: Сиёсат, 2019.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
5. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997
6. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. - Т.: “Ўзбекистон”, 2008.
- 6.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
7. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
- 8.Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас-куч. –Т.: Маънавият, 2008 й.
- 9.Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.- М.: Питер, 2004.
- 10.Муноваров А.К. Оила педагогикаси. - Т.:“Ўқитувчи”, 1994.
- 11.Маҳмудова Н.Д. “Авесто”да таълимий-ахлоқий қарашлар.-Т.,2005.
- 12.Мунавваров А.Қ. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
- 13.Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. - Т.: Истиклол. 2003.
- 14.Сластенина В.А.. Педагогика профессионального образования. - Москва. Академия, 2004
15. Кайкавус. Кобуснома. – Т. “Ўқитувчи”, 2011.
- 16.Толипов.Ў, Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. (Маърузалар матни). – Т.: ТДИУ, 2001.
- 17.Хўжаев Н. ва бошқалар. Педагогика асослари. - Т.: ТДИУ, 2003 .

18.Худойкулов Х.Ж. Миллий ғурур - маънавий комиллик мезони. -Т.: “Дизайн-Пресс”, 2011.

19.Худойкулов Х.Ж. Касб таълимда экологик муаммонинг замонавий талқини. “Касб-Ҳунар таълими” журнали, № 4. 2016й. 14-16 б.

20.Худойкулов Х.Ж. “Педагогика. Психология”.-Т.: Дизайн-Пресс.2011.

21. Ғайбуллаев М. Педагогика. - Т. 2000.

22.Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

23. www.bilimdon.uz. www.glef.org. www.newhorizons.org.
www.rhecherswithoutborders.org. www.thelearningweb.net.
www.inetlibrary.com.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	4
I Боб: Узлуксиз таълим тизимида ўрта махсус касб-хунар таълимининг мазмуни, предмети, мақсад ва вазифалари. Таълимни стандартлаштириш.	15
1. Касбий педагогика фанини мазмуни, предмети, мақсади ва вазифалари.	15
2. Касбий педагогика фанининг асосий тармоқлари ва категориялар.	21
3. Касбий педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқаси.	24
4. Касбий педагогиканинг илмий-тадқиқот методлари	27
II Боб: Ўзбекистонда махсус касб-хунар таълимида давлат таълим стандартлари.	31
1. Таълимни стандартлаштириш.	31
2. Ўзбекистонда ўрта махсус, касб-хунар таълимининг ривожланишида давлат таълим стандарти.	33
3. Баркамол авлодни дунё рақобатларига бардош берадиган етук мутахассис ва масъулиятли, мустақил фикрли фуқаро сифатида шакллантириш. Узлуксиз таълим тизимида давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш.	38
III Боб: Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий тармоқлари, касбий йўналишлар бўйича умумдавлат классификацияси.	44
1. Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий тармоқлари ва касб таълими ислохотлари.	44
2. Касбий педагогиканинг ривожланиш босқичлари.	49
3. Кадрлар тайёрлаш жараёнидаги касбий-малакавий ўзгаришлар, касбларни таҳлил қилиш методлари.	50
4. Касбий таълим йўналиши бўйича умумдавлат классификацияси.	53
IV Боб: Касбий таълим тизимининг қиёсий ва тарихий таҳлили (Хорижий тажрибалар асосида)	58
1. Касбий таълим тизимининг қиёсий таҳлили (Хорижий тажрибалар асосида)	58
2. Жамият ривожланишида касбий педагогиканинг тарихий	61

пайдо бўлиши, унинг инсон таълим-тарбиясида тутган ўрни.	
3.Зардуштийлик таълимоти. Ислом дини таълимоти.	66
4.Халқ педагогикасининг ривожланиш босқичлари.	69
V Боб: Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”	74
ги Қонун ва Узлуксиз таълим тизимининг таълим соҳа-	
сидаги ислохотларда амал қилиниши. Касб таъли-	
мининг тамойиллари.	
1.Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғриси”даги қонун–	74
нинг умумий қоидалари.	
2.Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғриси”даги Қонун	82
ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да таълим тизими	
ва унинг турлари.	
3.Таълим–тарбия тизимини бошқаришда қонун устувор-	88
лиги.	
4.Баркамол авлодни яратишда Узлуксиз таълим тизимини	91
ўрни ва таълим соҳасидаги ислохотларда амал қилиниши.	
5.Касб таълимининг тамойиллари.	94
VI Боб. Таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги	100
алоқаларни амалга ошириш жараёнлари.	
1.Касб–ҳунар таълими ва ишлаб чиқариш ўртасидаги	100
алоқадорлик ҳамда узвийлик.	
2.Ҳар томонлама етук ва юқори малакага эга бўлган	104
мутахассис ходимлар тайёрлаш.	
3.Босқичли ўқитиш назарияси. Технологик билимларнинг	106
узлуксизлиги.	
4.Ишлаб чиқариш таълимининг давллари.	108
VII Боб: Касб таълим жараёнини ташкил этиш	114
методлари ва воситалари.	
1. Касб таълимининг методлари ва уларнинг умумий	114
тавсифномаси.	
2.Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим методлари.	121
3.Ишлаб чиқариш жараёнидаги фаоллик методлари.	126
VIII БОБ. Ўқитиш воситаларининг яратилиши ва	130
қўлланиши.	
1.Ўқитиш воситалари дидактиканинг категорияси сифа–	130

тида.	
2. Ҳозирги замон ўқув воситаларининг тавсифномаси.	134
3. Ўқитиш воситаларининг турлари ва ривожланиш истиқболлари.	139
4. Ўқув жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари.	147
IX Боб. Касбий таълимда инновацион ва илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш.	152
1. Касб педагогикасида инновацион технологиялар ва интерактив тизим сифатида.	152
2. Семинар дарсларини ташкил этишда интерактив методлар ва уларни лойиҳалаш.	164
3. Педагогик амалиётда инновацион технологияларни қўллаш.	172
4. Касб таълимида ахборот технологияларини қўллаш ва унинг тузилиши	181
5. Муаммоли таълим технологияси ва унинг мақсади, вазифаси.	195
6. Касбий фанларни ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти ва зарурати	202
X Боб. Касбий таълимда таълим жараёнларини лойиҳалаштириш.	214
1. Педагогик жараёни лойиҳалаш, унинг объекти ва муаммолари.	214
2. Ўқитишда янги технологияларни лойиҳалаштириш.	218
3. Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражаси.	220
4. Ўзлаштириш жараёнини лойиҳалаштириш.	222
XI Боб. Касб-ҳунар таълими муассасида тарбиявий ишлар назарияси ва амалиёти	226
1. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий одатларини тарбиялаш.	226
2. Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг асосий моҳияти ва мазмуни.	229
3. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси.	232
4. Ёшларни касбга йўналтиришда миллий истиқлол мафкурасига асосланган маънавий-ахлоқий, маданий-	235

маиший ишлар.

XII Боб. Касбий таълимда раҳбарлик ва унда бошқариш қобилиятини шакллантириш. 240

1.Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш. 240

2.Педагогик жамоа – ўқув муассасасини бошқаришнинг объекти. 243

3.Педагогик фаолиятни бошқариш дастури. 246

4.Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг. 247

5 Раҳбар ва унинг шахси. 251

XIII Боб. Касб-ҳунар таълимида ўқувчилар билимини баҳолаш мезонлари ва усуллари. 258

1.Ўқитиш жараёнида таълим олувчининг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш. 258

2.Касб-ҳунар таълимида ўқувчиларни баҳолаш мезонлари. 261

3.Ўқувчини баҳолашда адолатли ва унинг қайдаражада масъулият билан ёндашганилигига қараб баҳолаш. 265

XIV Боб Муҳандис-педагог ходимларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. 272

1.Касбий малакавий тузилмада кадрларнинг ўзгариши. 272

2.Ходимлар ихтисослигини таҳлил қилиш методикаси. 274

3.Кенг қамровли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашга қўйиладиган асосий талаблар. 276

4.Ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш. 281

Глоссарий 289

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати 292

**Худойкулов Хол Жумаевич,
Жуманова Фотима Ураловна.**

КАСБИЙ ПЕДАГОГИКА (ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА)

Тошкент – “Ishonchli hamkor” – 2021

Муҳаррир:	Халимжон Тохиров
Тех.муҳаррир:	Сайёра Мелиқўзиева
Мусахҳих:	Мавлуда Юнусова
Саҳифаловчи:	Гули Аскархужаева

Нашриёт лицензияси № 2044, 25.08.2020й.

Босишга рухсат берилди 05.01.2021 й.

Бичими 60x84 ¹/₁₆. “Times new roman” гарнитураси. Кегли 12.
Офсет босма усулида босилди. Шартли босма табағи 19.

Адади 100 дона. Буюртма № 19/05

Zebo prints МЧЖда чоп этилди.

Манзил: Тошкент шаҳар,
Яшнобод тумани, 22-ҳарбий шаҳарча.

Изоҳлар

[illegible]

[illegible]